

CVRIA

HOF VAN JUSTITIE VAN DE EUROPESE
GEMEENSCHAPPEN

JAARVERSLAG
2003

NL

HOF VAN JUSTITIE VAN DE EUROPESE GEMEENSCHAPPEN

JAARVERSLAG 2003

06 _____ QD-AG-04-001-NL-C

Venta • Salg • Verkauf • Πωλήσεις • Sales • Vente • Vendita • Verkoop • Venda • Myynti • Försäljning
http://eur-op.eu.int/general/en/s-ad.htm

BELGIQUE/BELGIË Jean De Lannoy Avenue du Roi 202/Koningslaan 202 B-1190 Bruxelles/Brussel Tél. (32-2) 538 43 08 Fax (32-2) 538 08 41 E-mail: jean.de.lannoy@infoboard.be URL: http://www.jean-de-lannoy.be La librairie européenne/ De Europese Boekhandel Rue de la Loi 244/Wetstraat 244 B-1040 Bruxelles/Brussel Tél. (32-2) 295 26 39 Fax (32-2) 735 08 60 E-mail: mail@libeurop.be URL: http://www.libeurop.be Moniteur belge/Belgisch Staatsblad Rue de Louvain 40-42/Leuvenseweg 40-42 B-1000 Bruxelles/Brussel Tél. (32-2) 552 22 11 Fax (32-2) 511 01 84 E-mail: eusales@just.fgov.be

DANMARK

J. H. Schultz Information A/S
Herstedvang 4
DK-2620 Albertslund
Tlf. (45) 43 63 23 00
Fax (45) 43 63 19 69
E-mail: schultz@schultz.dk
URL: http://www.schultz.dk

DEUTSCHLAND

Bundesanzeiger Verlag GmbH
Vertriebsabteilung
Amsterdamer Straße 192
D-50735 Köln
Tel. (49-221) 97 66 80
Fax (49-221) 97 66 82 78
E-Mail: vertrieb@bundesanzeiger.de
URL: http://www.bundesanzeiger.de

Carl Heymanns Verlag KG
Luxemburger Straße 449
D-50939 Köln
Tel. (49-221) 943 73-0
Fax (49-221) 943 73-901
E-Mail: vertrieb@heymanns.com

ΕΛΛΑΔΑ/GREECE

G. C. Eleftheroudakis SA
International Bookstore
Panepistimiou 17
GR-10564 Athina
Tel. (30) 21 03 25 84 40
Fax (30) 21 03 25 84 99
E-mail: elebooks@books.gr
URL: www.books.gr

ESPAÑA

Boletín Oficial del Estado
Trafalgar, 27
E-28071 Madrid
Tel. (34) 915 38 21 11 (libros),
913 84 17 15 (suscripción)
Fax (34) 915 38 21 21 (libros),
913 84 17 14 (suscripción)
E-mail: clientes@com.boe.es
URL: http://www.boe.es

Mundi Prensa Libros, SA
Castelló, 37
E-28001 Madrid
Tel. (34) 914 36 37 00
Fax (34) 915 75 39 98
E-mail: libreria@mundiprensa.es
URL: http://www.mundiprensa.com

FRANCE

Journal officiel
Service des publications des CE
26, rue Desaix
F-75727 Paris Cedex 15
Tél. (33) 140 58 77 31
Fax (33) 140 58 77 00
E-mail: europublications@journal-officiel.gouv.fr
URL: http://www.journal-officiel.gouv.fr

IRELAND

Alan Hanna's Bookshop
270 Lower Rathmines Road
Dublin 6
Tel. (353-1) 496 73 98
Fax (353-1) 496 02 28
E-mail: hannas@iol.ie

ITALIA

Licosa SpA
Via Duca di Calabria, 1/1
Casella postale 552
I-50125 Firenze
Tel. (39) 05 56 48 31
Fax (39) 055 64 12 57
E-mail: licosa@licosa.com
URL: http://www.licosa.com

LUXEMBOURG

Messageries du livre SARL
5, rue Raiffeisen
L-2411 Luxembourg
Tél. (352) 40 10 20
Fax (352) 49 06 61
E-mail: mail@mdl.lu
URL: http://www.mdl.lu

NEDERLAND

SDU Servicecentrum Uitgevers
Christoffel Plantijnstraat 2
Postbus 20014
2500 EA Den Haag
Tel. (31-70) 378 98 80
Fax (31-70) 378 97 83
E-mail: sdu@sdu.nl
URL: http://www.sdu.nl

PORTUGAL

Distribuidora de Livros Bertrand Ld.ª
Grupo Bertrand, SA
Rua das Terras dos Vales, 4-A
Apartado 60037
P-2700 Amadora
Tel. (351) 214 95 87 87
Fax (351) 214 96 02 55
E-mail: dlb@lp.pt

Imprensa Nacional-Casa da Moeda, SA
Sector de Publicações Oficiais
Rua da Escola Politécnica, 135
P-1250 -100 Lisboa Codex
Tel. (351) 213 94 57 00
Fax (351) 213 94 57 50
E-mail: spoce@incm.pt
URL: http://www.incm.pt

SUOMI/FINLAND

**Akateeminen Kirjakauppa/
Akademiska Bokhandeln**
Keskuskatu 1/Centralgatan 1
PL/PB 128
FIN-00101 Helsinki/Helsingfors
P./tfn (358-9) 121 44 18
F./fax (358-9) 121 44 35
Sähköposti: akatilaus@akateeminen.com
URL: http://www.akateeminen.com

SVERIGE

BTJ AB
Traktorvägen 11-13
S-221 82 Lund
Tfn (46-46) 18 00 00
Fax (46-46) 30 79 47
E-post: btjeu-pub@btj.se
URL: http://www.btj.se

UNITED KINGDOM

The Stationery Office Ltd
Customer Services
PO Box 29
Norwich NR3 1GN
Tel. (44-870) 60 05-522
Fax (44-870) 60 05-533
E-mail: book.orders@theso.co.uk
URL: http://www.tso.co.uk

ÍSLAND

Bokabud Larusar Blöndal
Engjäteigi 17-19
IS-105 Reykjavík
Tel. (354) 552 55 40
Fax (354) 552 55 60
E-mail: bokabud@simnet.is

NORGE

Swets Blackwell AS
Hans Nielsen Hauges gt. 39
Boks 4901 Nydalen
N-0423 Oslo
Tel. (47) 23 40 00 00
Fax (47) 23 40 00 01
E-mail: info@no.swetsblackwell.com

SCHWEIZ/SUISSE/SVIZZERA

Euro Info Center Schweiz
c/o OSEC Business Network Switzerland
Stampfenbachstraße 85
PF 492
CH-8035 Zürich
Tel. (41-1) 365 53 15
Fax (41-1) 365 54 11
E-mail: eics@osec.ch
URL: http://www.osec.ch/eics

B@LGARIJA

Europress Euromedia Ltd
59, blvd Vitosha
BG-1000 Sofia
Tel. (359-2) 980 37 66
Fax (359-2) 980 42 30
E-mail: Milena@mbox.cit.bg
URL: http://www.europress.bg

CYPRUS

**Cyprus Chamber of Commerce
and Industry**
PO Box 21455
CY-1509 Nicosia
Tel. (357-22) 88 97 52
Fax (357-22) 66 10 44
E-mail: stal@ccci.org.cy

EESTI

Eesti Kaubandus-Tööstuskoda
(Estonian Chamber of Commerce and Industry)
Toom-Kooli 17
EE-10130 Tallinn
Tel. (385-1) 660 08 40
Fax (372) 646 02 44
Fax (372) 646 02 45
E-mail: einfo@koda.ee
URL: http://www.koda.ee

HRVATSKA

Mediatrade Ltd
Strohalov Prilaz 27
HR-10000 Zagreb
Tel. (385-1) 660 08 40
Fax (385-1) 660 21 65
E-mail: mediatrade@hi.hinet.hr

MAGYARORSZÁG

Euro Info Service
Szt. István krt.12
III emelet 1/A
PO Box 1039
H-1137 Budapest
Tel. (36-1) 329 21 70
Fax (36-1) 349 20 53
E-mail: euroinfo@euroinfo.hu
URL: http://www.euroinfo.hu

MALTA

Miller Distributors Ltd
Malta International Airport
PO Box 25
Luqa LQA 05
Tel. (356) 21 66 44 88
Fax (356) 21 67 67 99
E-mail: info@millermalta.com

POLSKA

Ars Polona
Krakowskie Przedmiescie 7
Skr. pocztowa 1001
PL-00-950 Warszawa
Tel. (48-22) 826 12 01
Fax (48-22) 826 62 40
E-mail: books119@arspolona.com.pl

ROMÂNIA

Euromedia
Str.Dionisie Lupu nr. 65, sector 1
RO-70184 Bucuresti
Tel. (40-21) 260 28 82
Fax (40-21) 260 27 88
E-mail: euromedia@mailcity.com

SLOVAKIA

Centrum VTI SR
Námestie Slobody 19
SK-81223 Bratislava 1
Tel. (421-2) 54 41 83 64
Fax (421-2) 54 41 83 64
E-mail: europ@tbb1.cvtisr.sk
URL: http://www.cvtisr.sk

SLOVENIJA

GV Zalozba d.o.o.
Dunajska cesta 5
SI-1000 Ljubljana
Tel. (386) 13 09 1800
Fax (386) 13 09 1805
E-mail: europ@gvzalozba.si
URL: http://www.gvzalozba.si

TÜRKIYE

Dünya Aktüel A.S
Globus Dünya Basinevi
100, Yıl Mahallesi 34440
TR-80050 Bagcilar-Istanbul
Tel. (90-212) 440 22 27
Fax (90-212) 440 23 67
E-mail: aktuel.info@dunya.com

ARGENTINA

World Publications SA
Av. Córdoba 1877
C1120 AAA Buenos Aires
Tel. (54-11) 48 15 81 56
Fax (54-11) 48 15 81 56
E-mail: wpbooks@infovia.com.ar
URL: http://www.wpbooks.com.ar

AUSTRALIA

Hunter Publications
PO Box 404
Abbotsford, Victoria 3067
Tel. (61-3) 94 17 53 61
Fax (61-3) 94 19 71 54
E-mail: admin@tekimaging.com.au

BRASIL

Livraria Camões
Rua Bittencourt da Silva, 12 C
CEP
20043-900 Rio de Janeiro
Tel. (55-21) 262 47 76
Fax (55-21) 262 47 76
E-mail: livraria.camoes@incm.com.br
URL: http://www.incm.com.br

CANADA

Les éditions La Liberté Inc.
3020, chemin Sainte-Foy
Sainte-Foy, Québec G1X 3V6
Tél. (1-418) 658 37 63
Fax (1-800) 567 54 49
E-mail: liberte@mediom.qc.ca

Renouf Publishing Co. Ltd
5369 Chemin Canotek Road Unit 1
Ottawa, Ontario K1J 9J3
Tel. (1-613) 745 26 65
Fax (1-613) 745 76 60
E-mail: order.dept@renoufbooks.com
URL: http://www.renoufbooks.com

EGYPT

The Middle East Observer
41 Sherif Street
11111 Cairo
Tel. (20-2) 392 69 19
Fax (20-2) 393 97 32
E-mail: meo@sofcom.com.eg
URL: http://www.meobserver.com.eg

MALAYSIA

EBIC Malaysia
Suite 47.01, Level 47
Bangunan AmFinance (letter box 47)
8 Jalan Yap Kwan Seng
50450 Kuala Lumpur
Tel. (60-3) 21 62 62 98
Fax (60-3) 21 62 61 98
E-mail: ebic@tm.net.my

MÉXICO

Mundi Prensa México, SA de CV
Río Pánuco, 141
Colonia Cuauhtémoc
MX-06500 México, DF
Tel. (52-5) 533 56 58
Fax (52-5) 514 67 99
E-mail: 101545.2361@compuserve.com

SOUTH KOREA

**The European Union Chamber of
Commerce in Korea**
Suite 2004, Kyobo Bldg.
1 Chongro 1-Ga, Chongro-Gu
Seoul 110-714
Tel. (82-2) 725-9880/5
Fax (82-2) 725-9886
E-mail: eucck@eucck.org
URL: http://www.eucck.org

SRI LANKA

EBIC Sri Lanka
Trans Asia Hotel
115 Sir Chittampalam
A. Gardiner Mawatha
Colombo 2
Tel. (94-1) 074 71 50 78
Fax (94-1) 44 87 79
E-mail: ebicsl@stinet.lk

TAI-WAN

Tycoon Information Inc
PO Box 81-466
105 Taipei
Tel. (886-2) 87 12 88 86
Fax (886-2) 87 12 47 47
E-mail: eiutpe@ms21.hinet.net

UNITED STATES OF AMERICA

Bernan Associates
4611-F Assembly Drive
Lanham MD 20706-4391
Tel. (1-800) 274 44 47 (toll free telephone)
Fax (1-800) 865 34 50 (toll free fax)
E-mail: query@bernan.com
URL: http://www.bernan.com

ANDERE LÄNDER/OTHER COUNTRIES/
AUTRES PAYS

**Bitte wenden Sie sich an ein Büro Ihrer
Wahl/Please contact the sales office of
your choice/Veuillez vous adresser au
bureau de vente de votre choix**
**Office for Official Publications
of the European Communities**
2, rue Mercier
L-2985 Luxembourg
Tel. (352) 29 29-42001
Fax (352) 29 29-42700
E-mail: info-info-opoce@cec.eu.int
URL: http://publications.eu.int

HOF VAN JUSTITIE
VAN DE EUROPESE GEMEENSCHAPPEN

JAARVERSLAG 2003

Overzicht van de werkzaamheden
van het Hof van Justitie
en van het
Gerecht van eerste aanleg
van de Europese
Gemeenschappen

Luxemburg 2004

www.curia.eu.int

Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen
L-2925 Luxembourg
Tel. (352) 43 03-1
Telex van de griffie: 2510 CURIA LU
Fax van het Hof: (352) 43 03-2600
Fax van de afdeling Pers en voorlichting: (352) 43 03-2500

Gerecht van eerste aanleg van de Europese Gemeenschappen
L-2925 Luxembourg
Tel. (352) 43 03-1
Fax van het Gerecht: (352) 43 03-2100

Het Hof op internet: <http://www.curia.eu.int>

Manuscript voltooid op 19 januari 2004

Meer gegevens over de Europese Unie vindt u op internet
via de Europaserver (<http://europa.eu.int>).

Bibliografische gegevens bevinden zich aan het einde van deze publicatie.

Luxemburg: Bureau voor officiële publicaties der Europese Gemeenschappen, 2004

ISBN 92-829-0706-6

© Europese Gemeenschappen, 2004
Overneming met bronvermelding toegestaan.

Printed in Belgium

GEDRUKT OP CHLOORVRIJ GEBLEEKT PAPIER

Inhoud

blz.

Voorwoord van Vassilios Skouris, president van het Hof van Justitie,	5
---	---

Hoofdstuk I

Het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen

A — De werkzaamheden van het Hof van Justitie in 2003, door Vassilios Skouris, president.....	9
B — Samenstelling van het Hof van Justitie.....	97
1. Leden van het Hof van Justitie.....	99
2. Wijzigingen in de samenstelling van het Hof van Justitie in 2003.....	111
3. Protocollaire rangorde.....	113
4. Gewezen leden van het Hof van Justitie.....	115

Hoofdstuk II

Het Gerecht van eerste aanleg van de Europese Gemeenschappen

A — De werkzaamheden van het Gerecht van eerste aanleg in 2003, door Bo Vesterdorf, president.....	119
B — Samenstelling van het Gerecht van eerste aanleg.....	191
1. Leden van het Gerecht van eerste aanleg.....	193
2. Wijzigingen in de samenstelling van het Gerecht van eerste aanleg in 2003.....	199
3. Protocollaire rangorde	201
4. Gewezen leden van het Gerecht van eerste aanleg.....	205

Hoofdstuk III*Bijeenkomsten en bezoeken*

A —	Officiële bezoeken aan en evenementen bij het Hof van Justitie en het Gerecht van eerste aanleg in 2003	209
B —	Studiebezoeken aan het Hof van justitie en het Gerecht van eerste aanleg in 2003	213
C —	Plechtige zittingen in 2003	215
D —	Bezoeken en deelneming aan officiële evenementen in 2003	217

Hoofdstuk IV*Gerechtelijke statistieken*

A —	Gerechtelijke statistieken van het Hof van Justitie	221
B —	Gerechtelijke statistieken van het Gerecht van eerste aanleg	241

Beknopt organogram	259
--------------------------	-----

Adresgegevens van het Hof van Justitie	261
--	-----

Voorwoord

Eind 2002 hebben we de gebeurtenissen rond de viering van het vijftigjarige bestaan van het Hof meegemaakt, waarover mijn voorganger in zijn voorwoord op het jaarverslag van 2002 heeft gesproken. In het jaar 2004 staat de komst van de rechters en de medewerkers uit de tien nieuwe lidstaten centraal.

Toch is het voorbije jaar geen overgangsjaar geweest. In 2003 zijn immers de nodige stappen gezet om de wijzigingen in de werking van het Hof, die bij het op 1 februari 2003 in werking getreden Verdrag van Nice zijn ingevoerd, ten uitvoer te leggen. Het gaat met name om de invoering van een grote kamer, om de verkiezing van de presidenten van de kamers van vijf rechters voor drie jaar (tot op heden slechts één jaar), en om de mogelijkheid om een zaak zonder conclusie van de advocaat-generaal te berechten wanneer het Hof van oordeel is dat in de zaak geen nieuwe rechspraak aan de orde is.

Met de uitbreiding in zicht heeft het Hof er verder voor gezorgd dat de nieuwe rechters en medewerkers uit de Tsjechische Republiek, Estland, Cyprus, Letland, Litouwen, Hongarije, Malta, Polen, Slovenië en Slovakije over de nodige kantoorruimte kunnen beschikken. Verder heeft het Hof nagedacht over een aanpassing van zijn werkmethode, nu het aantal rechters in mei 2004 zal stijgen van 15 naar 25. Dit alles heeft het Hof niet belet bijzondere aandacht te besteden aan het werk dat is verricht voor de conventie over de toekomst van Europa.

Wat de reguliere rechtsprekende activiteit van het Hof van Justitie en het Gerecht van eerste aanleg en de statistische gegevens hierover betreft, zal de lezer de belangrijkste gegevens vinden in de hiernavolgende bladzijden.

V. Skouris
president van het Hof van Justitie

Hoofdstuk I

Het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen

A — De werkzaamheden van het Hof van Justitie in 2003

door Vassilios Skouris, president

1. Dit deel van het jaarverslag geeft een overzicht van de werkzaamheden van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen in 2003. Na een kort overzicht van de cijfers (punt 2) wordt hier een uiteenzetting gegeven van de belangrijkste ontwikkelingen in de rechtspraak op de volgende gebieden:

bevoegdheid van het Hof en procedure (punt 3), algemene beginselen en zaken van constitutionele of institutionele aard (punt 4), vrij verkeer van goederen (punt 5), gemeenschappelijk landbouwbeleid (punt 6), vrij verkeer van werknemers (punt 7), vrij verrichten van diensten (punt 8), vrijheid van vestiging (punt 9), vrij verkeer van kapitaal (punt 10), vervoerbeleid (punt 11), mededingingsregels (punt 12), handelspolitieke beschermingsmaatregelen (punt 13), merkenrecht (punt 14), harmonisatie van wetgevingen (punt 15), openbare aanbestedingen (punt 16), sociaal recht (punt 17), milieurecht (punt 18), justitie en binnenlandse zaken (punt 19), externe betrekkingen (punt 20), Executieverdrag (punt 21).

Deze selectie omvat slechts 90 van de 455 arresten en beschikkingen van het Hof in 2003 en vermeldt slechts de essentiële punten daarvan. Er wordt ook niet ingegaan op de conclusies van de advocaten-generaal, die ontegenzeggelijk van belang zijn om de inzet van bepaalde zaken goed te begrijpen; dit verslag, dat een bondige beschrijving wil geven, zou daarmee echter te omvangrijk worden. De volledige tekst van alle arresten, adviezen en beschikkingen van het Hof, alsmede van de conclusies van de advocaten-generaal is in alle officiële talen van de Gemeenschappen beschikbaar op de internetsite van het Hof (www.curia.eu.int) en op de Europasite (www.europa.eu.int/eur-lex). Om verwarring te voorkomen en lezing van het verslag te vergemakkelijken, wordt hierna, tenzij anders aangegeven, verwezen naar de bij het Verdrag van Amsterdam hernummerde artikelen van het Verdrag betreffende de Europese Unie en het EG-Verdrag.

2. Het Hof heeft in 2003 455 zaken afgedaan (netto, voegingen meegeteld). In 308 zaken werd een arrest gewezen en in 147 zaken werd een beschikking gegeven. Deze cijfers zijn iets lager dan vorig jaar (waarin 466 zaken werden afgedaan). Het aantal nieuw bij het Hof aanhangig gemaakte zaken was 561 (477 in 2002, bruto). Het aantal eind 2003 aanhangige zaken was 974 (bruto), terwijl het er eind 2002 907 waren.

In de stijgende tendens ten aanzien van de procesduur is dit jaar geen verandering gekomen. Voor prejudiciële verwijzingen en rechtstreekse beroepen was de duur ongeveer 25 maanden, terwijl deze in 2002 ongeveer 24 maanden was. De gemiddelde tijd voor de afhandeling van hogere voorzieningen was 28 maanden (tegen 19 maanden in 2002).

In 2003 heeft het Hof een wisselend gebruik gemaakt van de verschillende instrumenten waarover het beschikt om de behandeling van bepaalde zaken te

bespoedigen (berechting bij voorrang, versnelde procedure en vereenvoudigde procedure). Het heeft voor de tweede maal de versnelde procedure van de artikelen 62 bis en 104 bis van het Reglement voor de procesvoering gebruikt, dit maal in het kader van een hogere voorziening (arrest van 24 juli 2003, *Commissie/Artegoda e.a.*, C-39/03 P, Jurispr. blz. I-7887). Aangezien dit instrument de mogelijkheid biedt enkele fases van de procedure over te slaan, kon uitspraak worden gedaan binnen een termijn van minder dan zes maanden na de inleiding van de zaak. In zeven andere zaken is om een versnelde procedure verzocht, maar er was niet voldaan aan de in het Reglement voor de procesvoering gestelde bijzondere spoedeisendheidsvoorwaarden.

Verder heeft het Hof regelmatig gebruik gemaakt van de vereenvoudigde procedure die in artikel 104, lid 3, van het Reglement voor de procesvoering voor de beantwoording van bepaalde prejudiciële vragen is voorzien. Op basis van deze bepaling werden elf beschikkingen gegeven.

De zaken waren als volgt verdeeld over de verschillende formaties van het Hof: bijna 25 % van de zaken werd in 2003 afgedaan door het plenum (alle voltallige zittingen inbegrepen), 55 % door kamers van vijf rechters, en 20 % door kamers van drie.

Meer statistische gegevens over het gerechtelijk jaar 2003 vindt u in hoofdstuk IV van dit jaarverslag.

3. Wat de *bevoegdheid* van het Hof en de *procedure* betreft, dient te worden gewezen op twee zaken betreffende de prejudiciële verwijzing (3.1) en op één betreffende het toezicht op de wettigheid van de handelingen (3.2).

3.1. In de zaak *Bacardi-Martini en Cellier des Dauphins* (arrest van 21 januari 2003, C-318/00, Jurispr. blz. I-905) heeft het Hof een prejudiciële vraag niet-ontvankelijk verklaard die de nationale rechter in staat moest stellen te beoordelen of de wetgeving van een andere lidstaat overeenstemde met het gemeenschapsrecht. Daartoe overwoog het Hof dat het bijzonder op zijn hoede moet zijn wanneer het een dergelijke vraag krijgt voorgelegd, en dat het “omstandig moet worden ingelicht over de redenen waarom de verwijzende rechter van mening is dat een antwoord op zijn vragen noodzakelijk is om hem in staat te stellen uitspraak te doen” (punt 46). In het bijzonder wees het Hof erop dat de gestelde vraag niet-ontvankelijk is wanneer de verwijzende rechter zich ertoe beperkt de argumenten van een van de partijen in het hoofdgeding aan te halen, zonder aan te geven of en in hoeverre hijzelf een antwoord op zijn vragen noodzakelijk acht om uitspraak te kunnen doen, en het Hof dus niet over elementen beschikt waaruit blijkt dat het noodzakelijk is om de vraag te beantwoorden.

In de zaak *Salzmann* (arrest van 15 mei 2003, C-300/01, Jurispr. blz. I-4899) heeft het Hof zijn rechtspraak betreffende de ontvankelijkheid van de prejudiciële verwijzing nader toegelicht voor het geval dat alle elementen van het hoofdgeding binnen één enkele lidstaat zijn gesitueerd. Om te beginnen wijst het Hof erop dat de verwijzende

rechter het Hof om uitlegging van het gemeenschapsrecht verzoekt om de strekking van naar dit recht verwijzende nationale bepalingen te kunnen beoordelen. In dit verband herinnert het Hof aan zijn rechtspraak volgens welke het in beginsel uitsluitend aan de nationale rechter staat om, gelet op de bijzonderheden van elk geval, te oordelen over zowel de noodzaak als de relevantie van een prejudiciële vraag (arresten van 5 december 2000, *Guimont*, C-448/98, Jurispr. blz. I-10663, punt 22, en 5 maart 2002, *Reisch e.a.*, C-515/99, C-519/99–C-524/99 en C-526/99–C-540/99, Jurispr. blz. I-2157, punt 25), en het Hof zich slechts van een uitspraak onthoudt in het uitzonderlijke geval dat de gestelde vraag over de uitlegging van het gemeenschapsrecht kennelijk geen verband houdt met een reëel geschil of met het voorwerp van het hoofdgeding (arresten van 1 juni 1999, *Konle*, C-302/97, Jurispr. blz. I-3099, punt 33, en 6 juni 2000, *Angonese*, C-281/98, Jurispr. blz. I-4139, punt 18). Het geval dat het nationale recht voorschrijft dat een eigen onderdaan dezelfde rechten moet genieten als die welke de onderdanen van andere lidstaten in eenzelfde situatie aan het gemeenschapsrecht ontleen, kan evenwel niet als een dergelijk uitzonderlijk geval worden beschouwd. Ten slotte stelt het Hof vast dat “wanneer een nationale wettelijke regeling zich voor haar oplossingen voor zuiver interne situaties conformeert aan de in het gemeenschapsrecht gekozen oplossingen, teneinde onder meer discriminaties van nationale onderdanen te voorkomen, [...] de Gemeenschap er overigens duidelijk belang bij [heeft] dat ter voorkoming van uiteenlopende uitleggings in de toekomst de uit het gemeenschapsrecht overgenomen bepalingen of begrippen op eenvormige wijze worden uitgelegd, ongeacht de omstandigheden waaronder zij toepassing moeten vinden” (punt 34).

3.2. In de arresten van 30 september 2003 (*Biret International/Raad*, C-93/02 P, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie, en *Biret et Cie/Raad*, C-94/02 P, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) spreekt het Hof zich uit over twee hogere voorzieningen tegen arresten van het Gerecht¹ betreffende een verbod om in de Gemeenschap rundvlees van landbouwhuisdieren in te voeren waaraan bepaalde stoffen met hormonale werking zijn toegevoegd.

Na te hebben gewezen op zijn rechtspraak betreffende de voorwaarden waaronder de niet-contractuele aansprakelijkheid van de Gemeenschap kan ontstaan (arrest van 14 oktober 1999, *Atlanta/Raad en Commissie*, C-104/97 P, Jurispr. blz. I-6983, punt 65), stelt het Hof vast dat de WTO-overeenkomsten, gelet op hun aard en opzet, in beginsel niet tot de normen behoren waaraan het Hof de wettigheid van de handelingen van de gemeenschapsinstellingen toetst. Slechts ingeval de Gemeenschap uitvoering heeft willen geven aan een in het kader van de WTO aangegane bijzondere verplichting of indien de gemeenschapshandeling uitdrukkelijk naar specifieke bepalingen van de WTO-overeenkomsten verwijst, staat het aan het Hof de wettigheid van een gemeenschapshandeling aan de WTO-regels te toetsen.

¹ Arresten Gerecht van 11 januari 2002, *Biret International/Raad*, T-174/00, Jurispr. blz. II-17, en 11 januari 2002, *Biret et Cie/Raad*, T-210/00, Jurispr. blz. II-47.

Ten slotte merkt het Hof op dat aan de Gemeenschap een termijn was verleend tot 13 mei 1999 om haar verplichtingen ingevolge de WTO na te komen, en dat het Hof voor de periode vóór het verstrijken van deze termijn niet de wettigheid van de betrokken gemeenschapshandelingen kan toetsen, met name in het kader van een beroep tot schadevergoeding in het kader van artikel 235 EG, omdat anders de toekenning van deze termijn voor de naleving van de aanbevelingen of uitspraken van het Orgaan voor Geschillenbeslechting van de WTO haar betekenis zou verliezen.

4. Wat de *algemene beginselen van gemeenschapsrecht* en de zaken van *constitutionele* of *institutionele* aard betreft, dient te worden gewezen op een aantal zaken betreffende de grondrechten (4.1), het burgerschap van de Unie (4.2), de comitologieprocedure (4.3), de geldigheid en de werkingssfeer van de OLAF-verordening (4.4), het recht van toegang van het publiek tot documenten (4.5), de draagwijdte van door de nationale rechters bevolen voorlopige maatregelen (4.6), en de rechtsgrondslag van twee besluiten betreffende de sluiting van een internationale overeenkomst (4.7). Verder dient de aandacht te worden gevestigd op twee zaken betreffende de niet-contractuele aansprakelijkheid van de Europese Gemeenschap (4.8) en de lidstaten (4.9).

4.1. De zaak *Booker Aquaculture en Hydro Seafood GSP* (arrest van 10 juli 2003, C-20/00 en C-64/00, Jurispr. blz. I-7446) heeft betrekking op de verenigbaarheid van richtlijn 93/53² en bepaalde nationale uitvoeringsmaatregelen met het fundamentele beginsel van eerbiediging van de particuliere eigendom. De richtlijn en de betrokken nationale maatregelen bevatten namelijk geen enkele bepaling betreffende de schadeloosstelling van de eigenaars die zijn getroffen door een beslissing tot vernietiging of doding van de vissen die zijn aangetast door een in lijst I van bijlage A bij richtlijn 91/67³ genoemde ziekte.

In de eerste plaats merkt het Hof op dat de geldigheid van richtlijn 93/53 niet is aangetast door het feit dat zij geen bepalingen bevat over de schadeloosstelling van de eigenaar wiens vis is vernietigd of gedood. De fundamentele rechten hebben immers geen absolute gelding, maar moeten in relatie tot hun sociale functie worden beschouwd. Bijgevolg kan de uitoefening van deze rechten met name in het kader van een gemeenschappelijke marktordening aan beperkingen worden onderworpen, voorzover deze beperkingen werkelijk beantwoorden aan de doeleinden van algemeen belang die de Gemeenschap nastreeft en, gelet op het nagestreefde doel, niet zijn te beschouwen als een onevenredige en onduidelijke ingreep waardoor deze rechten in hun kern worden aangetast (zie arresten van 13 juli 1989, *Wachauf*, 5/88, Jurispr. blz. 2609, punt 18; 10 januari 1992, *Kühn*, C-177/90, Jurispr. blz. I-35, punt 16, en

² Richtlijn 93/53/EEG van de Raad van 24 juni 1993 tot vaststelling van minimale communautaire maatregelen voor de bestrijding van bepaalde visziekten (PB L 175, blz. 23).

³ Richtlijn 91/67/EEG van de Raad van 28 januari 1991 inzake veterinairerechtelijke voorschriften voor het in de handel brengen van aquicultuurdieren en aquicultuurproducten (PB L 46, blz. 1).

15 april 1997, *Irish Farmers Association e.a.*, C-22/94, Jurispr. blz. I-1809, punt 27). Dienaangaande wijst het Hof erop dat richtlijn 93/53 een dubbele functie heeft: enerzijds moet zij de mogelijkheid bieden bestrijdingsmaatregelen te treffen, zodra op een bedrijf de aanwezigheid van een ziekte wordt vermoed, anderzijds moet zij de verspreiding van de ziekte voorkomen, zodat de maatregelen die zij oplegt, werkelijk beantwoorden aan doelstellingen van algemeen belang die de Gemeenschap nastreeft. Het Hof voegt hieraan toe dat bedoelde maatregelen, die spoedeisend zijn, niet tot gevolg hebben dat aan de eigenaren van de aquicultuurbedrijven het gebruik daarvan wordt ontzegd, maar dat zij erdoor in staat worden gesteld hun activiteit te blijven uitoefenen, doordat hun de mogelijkheid wordt geboden hun getroffen kwekerijen zo snel mogelijk weer opnieuw te bevolken. Het Hof komt dan ook tot de conclusie dat de door de richtlijn voorgeschreven minimale maatregelen, die niet voorzien in een schadeloosstelling van de getroffen eigenaren, geen onevenredige en onduidelbare ingreep vormen waardoor het eigendomsrecht in zijn kern wordt aangetast.

Wat in de tweede plaats de door het Verenigd Koninkrijk krachtens de richtlijn genomen maatregelen betreft, herinnert het Hof aan zijn rechtspraak volgens welke “de eisen voortvloeiend uit de bescherming van de fundamentele rechten in de communautaire rechtsorde de lidstaten ook bij de uitvoering van gemeenschapsregelingen binden en [...] zij dus gehouden zijn deze regelingen zoveel mogelijk in overeenstemming met bedoelde eisen toe te passen” (punt 88; zie arrest *Wachauf*, reeds aangehaald, punt 19, en arrest van 24 maart 1994, *Bostock*, C-2/92, Jurispr. blz. I-955, punt 16). Rekening houdend met de door de richtlijn beoogde doeleinden, is het Hof van oordeel dat deze maatregelen niet onverenigbaar zijn met het fundamentele eigendomsrecht.

In de zaak *Österreichischer Rundfunk e.a.* (arrest van 20 mei 2003, C-465/00, C-138/01 en C-139/01, Jurispr. blz. I-4989) legt het Hof richtlijn 95/46⁴ uit in verband met de verplichting van rechtspersonen die onder toezicht van het Rechnungshof staan, deze laatste gegevens te verstrekken over salarissen en pensioenen die zij aan hun werknemers en gepensioneerden uitbetalen, ingeval deze een bepaald plafond overschrijden, met vermelding van de naam van de begunstigden, ten behoeve van de opstelling van een jaarverslag dat ter beschikking wordt gesteld van het grote publiek.

Volgens het Hof moet richtlijn 95/46, voorzover zij de verwerking regelt van persoonsgegevens die afbreuk kunnen doen aan de fundamentele vrijheden, inzonderheid het recht op persoonlijke levenssfeer, noodzakelijkerwijs worden uitgelegd op basis van de grondrechten, die integrerend deel uitmaken van de algemene rechtsbeginselen waarvan het Hof de eerbiediging verzekert. Het Hof legt de richtlijn uit in het licht van artikel 8 van het Europees Verdrag tot bescherming van de

⁴ Richtlijn 95/46/EG van het Europees Parlement en de Raad van 24 oktober 1995 betreffende de bescherming van natuurlijke personen in verband met de verwerking van persoonsgegevens en betreffende het vrije verkeer van die gegevens (PB L 281, blz. 31).

rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM), waarin weliswaar het beginsel is neergelegd dat de overheid niet mag ingrijpen in de persoonlijke levenssfeer, maar tevens is aanvaard dat inmenging van het openbaar gezag gerechtvaardigd kan zijn indien zij bij de wet is voorzien, één of meer van de in lid 2 van deze bepaling genoemde legitieme doelstellingen nastreeft en “in een democratische samenleving noodzakelijk is” om dat doel of die doelstellingen te bereiken.

Op grond van deze beginselen is het Hof van oordeel dat “het verzamelen van nominatieve gegevens over het inkomen uit arbeid van een persoon met het oog op mededeling ervan aan derden, binnen de werkingssfeer van artikel 8 EVRM [valt]” (punt 73), en dat “de mededeling van die gegevens aan een derde, in casu een overheidsorgaan, afbreuk doet aan het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer van de betrokkenen, ongeacht het latere gebruik van de aldus meegedeelde gegevens, en een inmenging in de zin van artikel 8 EVRM vormt” (punt 74). In het bijzonder kan dergelijke inmenging slechts gerechtvaardigd zijn voorzover de ruime verspreiding, niet alleen van het bedrag van het jaarinkomen ingeval dit een bepaald plafond overschrijdt, maar tevens van de namen van de personen die dat inkomen ontvangen, zowel noodzakelijk als passend is ter bereiking van het doel, de salarissen binnen aanvaardbare grenzen te houden, hetgeen door de nationale rechter moet worden beoordeeld.

Ten slotte komt het Hof tot de conclusie dat indien de betrokken nationale regelgeving niet strookt met artikel 8 EVRM, zij evenmin kan voldoen aan richtlijn 95/46, en dat indien de nationale rechter daarentegen mocht oordelen dat de bestreden bepaling zowel noodzakelijk als passend is ter bereiking van het nagestreefde doel van algemeen belang, hij ook nog moet nagaan of deze bepaling voldoet aan het in de rechtspraak van het Europees Hof van de rechten van de mens gestelde vereiste van voorzienbaarheid, indien zij niet uitdrukkelijk voorschrijft dat de naam van de betrokken personen met het ontvangen inkomen openbaar wordt gemaakt.

4.2. In de zaak *Garcia Avello* (arrest van 2 oktober 2003, C-148/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) heeft het Hof een prejudiciële beslissing gegeven over de uitlegging van de bepalingen van het EG-Verdrag betreffende het burgerschap van de Unie en het non-discriminatiebeginsel in verband met een Belgische wettelijke regeling volgens welke in het geval van personen met meerdere nationaliteiten, waaronder de Belgische, de voorkeur dient te worden gegeven aan deze laatste. In het onderhavige geval had de nationale administratie de familienaam van de zonen van verzoeker in het hoofdgeding overeenkomstig de Belgische wetgeving vastgesteld, aangezien zij de Belgische en de Spaanse nationaliteit hadden.

In de eerste plaats herinnert het Hof aan zijn rechtspraak (zie met name arrest van 17 september 2002, *Baumbast en R*, C-413/99, Jurispr. blz. I-7091, punt 82) volgens welke de hoedanigheid van burger van de Unie “de primaire hoedanigheid van de

onderdanen van de lidstaten dient te zijn” (punt 22) en “degenen onder hen die zich in dezelfde situatie bevinden, ongeacht hun nationaliteit en onverminderd de dienaangaande uitdrukkelijk vastgestelde uitzonderingen, binnen de materiële werkingssfeer van het EG-Verdrag aanspraak op gelijke behandeling rechtens [verleent]” (punt 23; zie arresten van 20 september 2001, *Grzelczyk*, C-184/99, Jurispr. blz. I-6193, punt 31, en 11 juli 2002, *D’Hoop*, C-224/98, Jurispr. blz. I-6191, punt 28). Verder stelt het Hof vast dat, zelfs indien de lidstaten in de huidige stand van het gemeenschapsrecht bevoegd blijven om de naamgeving van personen te regelen, zij niettemin bij de uitoefening van deze bevoegdheid het gemeenschapsrecht moeten eerbiedigen en, in het bijzonder, de verdragsbepalingen betreffende de vrijheid van elke burger van de Unie om op het grondgebied van de lidstaten te reizen en te verblijven.

In de tweede plaats herinnert het Hof aan de vaste rechtspraak dat ingevolge het non-discriminatiebeginsel vergelijkbare situaties niet verschillend en verschillende situaties niet gelijk mogen worden behandeld. Dienaangaande merkt het Hof op dat volgens de bestreden nationale bepalingen personen die behalve de Belgische nationaliteit ook die van een andere lidstaat hebben, in de regel net zo worden behandeld als personen die enkel de Belgische nationaliteit hebben. Volgens het Hof bevinden deze twee categorieën van personen zich evenwel niet in dezelfde situatie. “Anders dan personen die enkel de Belgische nationaliteit bezitten”, aldus het Hof, “dragen Belgische onderdanen die tevens de Spaanse nationaliteit bezitten, in de twee betrokken rechtsorden [immers] verschillende namen” (punt 35). Verder werd in casu aan de betrokken kinderen het recht ontzegd de naam te dragen die voortvloeide uit de toepassing van de wettelijke regeling van de lidstaat waardoor de naam van hun vader was bepaald. Volgens het Hof kan een dergelijke verscheidenheid van namen voor de betrokkenen ernstige ongemakken in hun beroeps- en privéleven veroorzaken, en kan de bestreden praktijk verder niet worden gerechtvaardigd op grond van het beginsel van de vastheid van de naam of van de nagestreefde integratiedoelstelling.

4.3. In de zaak *Commissie/Parlement en Raad* (arrest van 21 januari 2003, C-378/00, Jurispr. blz. I-937) heeft het Hof zijn rechtspraak inzake comitologie nader toegelicht. Het diende te oordelen over een beroep van de Commissie tot nietigverklaring van verordening nr. 1655/2000⁵, voorzover daarin de vaststelling van maatregelen tot uitvoering van het programma LIFE wordt onderworpen aan de regelgevingsprocedure bedoeld in artikel 5 van het tweede comitologiebesluit.⁶ Wat de ontvankelijkheid van het beroep betreft, stelt het Hof naar analogie met het arrest van 12 juli 1979, *Italië/Raad* (166/78, Jurispr. blz. 2575, punt 6), vast dat de uitoefening van het recht van de Commissie om de wettigheid van elke handeling te bestrijden niet afhankelijk is

⁵ Verordening (EG) nr. 1655/2000 van het Europees Parlement en de Raad van 17 juli 2000 betreffende het financieringsinstrument voor het milieu (LIFE) (PB L 192, blz. 1).

⁶ Besluit 1999/468/EG van de Raad van 28 juni 1999 tot vaststelling van de voorwaarden voor de uitoefening van de aan de Commissie verleende uitvoeringsbevoegdheden (PB L 184, blz. 23).

gesteld van het standpunt dat de Commissie bij de procedure tot vaststelling van de betrokken handeling heeft ingenomen.

Ten gronde herinnert het Hof eraan dat volgens artikel 202 EG, waarop het tweede comitologiebesluit berust, de Raad bevoegd is beginselen en regels vast te stellen waaraan de voorwaarden voor de uitoefening van de aan de Commissie verleende uitvoeringsbevoegdheden moeten beantwoorden. Het Hof voegt hieraan toe dat “artikel 202 EG het terrein waarop de Raad terzake beginselen en regels mag vaststellen, niet beperkt tot het vastleggen van de verschillende procedures waaraan de uitoefening door de Commissie van de aan haar verleende uitvoeringsbevoegdheden is onderworpen” (punt 41), en dat deze beginselen en regels zich ook kunnen uitstrekken tot de voorwaarden voor de keuze tussen deze verschillende procedures. In dit verband wijst het Hof erop dat het tweede comitologiebesluit aan de in artikel 2 ervan vermelde criteria, waarop de keuze van de procedure voor de vaststelling van de uitvoeringsmaatregelen is gebaseerd, geen bindende werking heeft willen toekennen. Niettemin heeft deze bepaling als rechtsgevolg dat wanneer de gemeenschapswetgever bij de keuze van een comitéprocedure afwijkt van de in artikel 2 van het tweede comitologiebesluit vermelde criteria, hij dit dient te motiveren. In casu is het Hof van oordeel dat de verklaring die de Raad bij de vaststelling van verordening nr. 1655/2000 heeft afgelegd, niet in aanmerking kan worden genomen bij de beoordeling van de vraag of de bestreden verordening voldoet aan de motiveringsplicht, aangezien een alleen door de Raad afgelegde verklaring hoe dan ook niet kan dienen ter motivering van een verordening die gezamenlijk door het Parlement en de Raad is vastgesteld. Ten slotte merkt het Hof op dat een vermelding die niet méér is dan een loutere verwijzing naar de toepasselijke bepaling van gemeenschapsrecht, evenmin als een toereikende motivering kan worden beschouwd.

4.4. In de zaak *Commissie/Europese Centrale Bank* (arrest van 10 juli 2003, C-11/00, Jurispr. blz. I-7215) heeft het Hof een besluit van de Europese Centrale Bank nietigverklaard volgens hetwelk administratieve onderzoeken bij de ECB op het gebied van de fraudebestrijding tot de uitsluitende bevoegdheid van het directoraat Interne audit behoren⁷, en dus zowel de door verordening nr. 1073/1999⁸ aan het OLAF toegekende onderzoeksbevoegdheden als de toepasselijkheid van die verordening op de ECB zijn uitgesloten.

Hiertoe overweegt het Hof in de eerste plaats dat verordening nr. 1073/1999, die volgens artikel 1, lid 3, ervan van toepassing is op instellingen, organen en instanties,

⁷ Besluit 1999/726/EG van de Europese Centrale Bank van 7 oktober 1999 betreffende de preventie van fraude (ECB/1999/5) (PB L 291, blz. 36).

⁸ Verordening (EG) nr. 1073/1999 van het Europees Parlement en de Raad van 25 mei 1999 betreffende onderzoeken door het Europees Bureau voor Fraudebestrijding (OLAF) (PB L 136, blz. 1).

opgericht bij de Verdragen of op basis daarvan, ook betrekking heeft op de ECB, los van de vraag of dit van invloed is op de wettigheid van de verordening.

In de tweede plaats verwerpt het Hof de door de ECB tegen verordening nr. 1073/1999 opgeworpen exceptie van onwettigheid. Het Hof verwerpt met name het eerste middel inzake het ontbreken van een rechtsgrondslag voor de bestreden verordening, en stelt vast dat de uitdrukking “financiële belangen van de Gemeenschap” in artikel 280 EG “aldus [moet] worden uitgelegd dat zij niet alleen betrekking heeft op de inkomsten en uitgaven die binnen de communautaire begroting vallen, maar in beginsel ook op die welke binnen de begroting van andere bij het EG-Verdrag opgerichte organen of instanties vallen” (punt 89), en dat zij dus ook de ontvangsten en uitgaven van de ECB omvat. Aangaande het argument dat de verordening de onafhankelijkheid van de ECB zou aantasten, merkt het Hof op dat “noch de omstandigheid dat het OLAF door de Commissie is opgericht en onder de in besluit 1999/352 genoemde voorwaarden in haar administratieve en budgettaire structuur is ondergebracht, noch het feit dat een dergelijk orgaan van buiten de ECB van de communautaire wetgever onderzoeksbevoegdheden heeft gekregen onder de in verordening nr. 1073/1999 bepaalde voorwaarden, als zodanig van dien aard [is] dat daardoor de onafhankelijkheid van de ECB in gevaar komt”⁹ (punt 138), en dat “het onderzoeksregime van verordening nr. 1073/1999 specifiek tot doel [heeft], het natrekken van verdenkingen inzake fraude, corruptie of andere onwettige activiteiten waardoor de financiële belangen van de Europese Gemeenschappen worden geschaad, mogelijk te maken, [en] op generlei wijze verwant [is] aan vormen van toezicht die, zoals het financieel toezicht, een systematisch karakter kunnen hebben” (punt 141). Ten slotte is het Hof van oordeel dat de wetgever door de vaststelling van de bestreden verordening het evenredigheidsbeginsel niet heeft geschonden, aangezien hij in het kader van zijn ruime beoordelingsbevoegdheid ter zake gerechtigd was om ervan uit te gaan dat het noodzakelijk was een controlemogelijkheid in het leven te roepen die gecentraliseerd is bij één instantie, en tegelijkertijd gespecialiseerd is en ten opzichte van bovengenoemde instellingen, organen en instanties onafhankelijk en uniform te werk gaat.

Samengevat is het Hof van oordeel dat het besluit van de ECB onverenigbaar is met de verordening, aangezien het beoogt een ten opzichte van de regeling van verordening nr. 1073/1999 onderscheiden en exclusieve regeling inzake preventie van fraude vast te stellen.

Verder stelt het Hof in de zaak *Commissie/Europese Investeringsbank* (arrest van 10 juli 2003, C-15/00, Jurispr. blz. I-7342) vast dat de werkingssfeer van de

⁹ Besluit 1999/352/EG, EGKS, Euratom van 28 april 1999 houdende oprichting van het Europees Bureau voor fraudebestrijding (PB L 136, blz. 20).

verordeningen nrs. 1073/1999 en 1074/1999¹⁰ zich uitstrekt tot de EIB. Het besluit van de directie van de Europese Investeringsbank van 10 november 1999 inzake de samenwerking met het OLAF, waarbij de toepassing van deze verordeningen wordt uitgesloten en een eigen afzonderlijke regeling inzake fraudebestrijding voor de EIB wordt ingevoerd, wordt dan ook nietigverklaard.

4.5. In de zaak *Interporc/Commissie* (arrest van 6 maart 2003, C-41/00 P, Jurispr. blz. I-2125) wijst het Hof een hogere voorziening af tegen het arrest van het Gerecht waarbij het door Interporc ingestelde beroep tot nietigverklaring van een beschikking van de Commissie waarbij haar de toegang was geweigerd tot bepaalde documenten die bij de Commissie berustten, maar waarvan deze niet de auteur was, gedeeltelijk is verworpen (arrest van 7 december 1999, *Interporc/Commissie*, T-92/98, Jurispr. blz. II-3521). De weigering van de Commissie was met name gebaseerd op de auteursregel die in de door deze instelling vastgestelde gedragscode is neergelegd.¹¹ Deze regel bepaalt dat wanneer een document dat bij een instelling berust, niet door deze laatste is opgesteld, elk verzoek om inzage rechtstreeks tot de auteur van het document moet worden gericht.

Om te beginnen verwerpt het Hof het middel van verzoekster dat de auteursregel nietig is omdat hij in strijd is met het transparantiebeginsel als hoger rechtsbeginsel. Dienaangaande is het Hof van oordeel dat het Gerecht correct, overeenkomstig de vroegere rechtspraak van het Hof (arrest van 30 april 1996, *Nederland/Raad*, C-58/94, Jurispr. blz. I-2169, punt 37), heeft vastgesteld dat “zolang de gemeenschapswetgever geen algemene regeling inzake het recht van het publiek op toegang tot documenten in het bezit van de gemeenschapsinstellingen heeft vastgesteld, deze instellingen maatregelen moeten nemen om dergelijke verzoeken te behandelen uit hoofde van hun interne organisatiebevoegdheid, krachtens welke zij passende maatregelen kunnen treffen om hun interne werking in het belang van een behoorlijk bestuur te verzekeren” (punt 40), en dat “bij ontbreken van een hogere rechtsregel krachtens welke de Commissie niet bevoegd was uit hoofde van besluit 94/90 de documenten waarvan zij niet de auteur is, van het toepassingsgebied van de gedragscode uit te sluiten, de auteursregel kan worden toegepast” (punt 41).

Verder herinnert het Hof aan zijn rechtspraak volgens welke “besluit 94/90 [...] er niet alleen toe [strekt] de interne werking van de Commissie te verzekeren in het belang van een behoorlijk bestuur, maar ook het publiek een zo ruim mogelijke toegang tot de bij de Commissie berustende documenten te verzekeren, zodat elke uitzondering op dit recht strikt moet worden uitgelegd en toegepast” (punt 48; zie arrest van 11 januari 2000, *Nederland en Van der Wal/Commissie*, C-174/98 P en C-189/98 P, Jurispr.

¹⁰ Verordening (Euratom) nr. 1074/1999 van de Raad van 25 mei 1999 betreffende de door het Europees Bureau voor Fraudebestrijding (OLAF) verrichte onderzoeken (PB L 136, blz. 8).

¹¹ Besluit 94/90/EGKS, EG, Euratom van 8 februari 1994 inzake de toegang tot documenten van de Commissie (PB L 46, blz. 58).

blz. I-1, punt 27). Op basis hiervan komt het Hof tot de conclusie dat “volgens de bewoordingen van de bij besluit 94/90 vastgestelde gedragscode een strikte uitlegging en toepassing van de auteursregel inhouden dat de Commissie de oorsprong van het document moet onderzoeken en de betrokkene moet meedelen wie de auteur ervan is, zodat hij zich tot die auteur kan wenden met een verzoek om toegang tot het document” (punt 49).

4.6. In de zaak *T. Port/Commissie* (arrest Hof van 6 maart 2003, C-213/01 P, Jurispr. blz. I-2319) heeft het Hof gepreciseerd hoever de voorlopige rechtsbescherming die de nationale rechterlijke instanties aan particulieren mogen bieden, reikt. In casu had een importeur van groenten en fruit hogere voorziening ingesteld tegen een arrest van het Gerecht (arrest van 20 maart 2001, *T. Port/Commissie*, T-52/99, Jurispr. blz. II-981), waarbij was vastgesteld dat hij niet kon eisen dat de hoeveelheid bananen die hij volgens een beschikking van een nationale rechter in het vrije verkeer mocht brengen tegen betaling van de douanerechten van 75 ECU per ton, bij de bepaling van haar referentiehoeveelheid werd meegeteld.

Om te beginnen stelt het Hof vast dat voorlopige maatregelen in het kader van een kort geding slechts worden gelast in afwachting van de definitieve beslissing in de hoofdzaak en hierop niet mogen prejudiciëren, en dat zij bovendien in afwachting van die beslissing zelf kunnen worden aangevochten en vernietigd of gewijzigd. Hieruit leidt het Hof af dat de in het kader van een procedure in kort geding voorlopig vastgestelde douanerechten niet noodzakelijkerwijze de op de dag van vervulling van de douaneformaliteiten bij invoer geldende douanerechten zijn, waarvan de marktdeelnemers de betaling moeten bewijzen om aan te tonen dat zij de hoeveelheid bananen die zij in aanmerking willen laten nemen bij de berekening van de referentiehoeveelheid, daadwerkelijk hebben ingevoerd. Dienaangaande wijst het Hof erop dat “de voorlopige rechtsbescherming die de nationale rechterlijke instanties volgens de rechtspraak van het Hof aan particulieren mogen verlenen, niet tot gevolg kan hebben dat een definitief feitelijk kader wordt geschapen waaraan nadien niet meer kan worden getornd” (punt 21).

4.7. In zijn arrest van 11 september 2003 (*Commissie/Raad*, C-211/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) heeft het Hof de besluiten 2001/265¹² en 2001/266¹³ betreffende overeenkomsten tussen de Europese Gemeenschap enerzijds en Bulgarije en Hongarije anderzijds, houdende vaststelling van bepaalde voorwaarden voor het

¹² Besluit 2001/265/EG van de Raad van 19 maart 2001 betreffende de sluiting van de Overeenkomst tussen de Europese Gemeenschap en de Republiek Bulgarije houdende vaststelling van bepaalde voorwaarden voor het goederenvervoer over de weg en de bevordering van het gecombineerd vervoer (PB L 108, blz. 4).

¹³ Besluit 2001/266/EG van de Raad van 19 maart 2001 betreffende de sluiting van de Overeenkomst tussen de Europese Gemeenschap en de Republiek Hongarije houdende vaststelling van bepaalde voorwaarden voor het goederenvervoer over de weg en de bevordering van het gecombineerd vervoer (PB L 108, blz. 27).

goederenvervoer over de weg en de bevordering van het gecombineerd vervoer, nietigverklaard. Aangezien deze overeenkomsten een aantal bepalingen bevatten betreffende het beginsel van non-discriminatie met betrekking tot de motorvoertuigenbelasting, zijn zij gesloten op de grondslag van de artikelen 71 EG en 93 EG. Het Hof is evenwel van oordeel dat het aspect dat de harmonisatie van de belastingwetgevingen betreft, gelet op het doel en de inhoud van deze overeenkomsten, slechts secundair en indirect is in verhouding tot het doel van vervoersbeleid dat ermee wordt nagestreefd, en stelt derhalve vast dat “de Raad uitsluitend artikel 71 EG, juncto artikel 300, lid 3, EG als rechtsgrondslag voor de [...] besluiten [betreffende de sluiting van de overeenkomsten] had moeten hanteren” (punt 50). Het Hof verklaart de bestreden besluiten dan ook nietig, maar preciseert dat de gevolgen van deze besluiten worden gehandhaafd totdat er nieuwe besluiten zijn vastgesteld.

4.8. In de zaak *Commissie/Fresh Marine Company* (arrest van 10 juli 2003, C-472/00 P, Jurispr. blz. I-7577) is bij het Hof hogere voorziening ingesteld tegen een arrest van het Gerecht (arrest van 24 oktober 2000, T-178/98, Jurispr. blz. II-3331) waarbij een onwettigheid was vastgesteld die leidde tot de niet-contractuele aansprakelijkheid van het Gerecht. In casu had de Commissie eerst een Noorse vennootschap vrijgesteld van definitieve antidumpingrechten en compenserende rechten op basis van haar verbintenis om een minimumprijs te eerbiedigen, vervolgens had zij deze vennootschap voorlopige rechten opgelegd omdat het door deze laatste toegezonden verslag op het eerste gezicht liet vermoeden dat zij zich niet aan haar verbintenis had gehouden. De vennootschap verweet de Commissie dat deze haar verslag had verdraaid, en zond haar een herziene versie. Op basis daarvan kwam de Commissie tot de conclusie dat zij geen reden meer had om aan te nemen dat bovengenoemde verbintenis was geschonden.

In het kader van het onderzoek van de voorwaarden waaraan dient te zijn voldaan om een recht op schadeloosstelling te doen ontstaan, herinnert het Hof eraan dat voor de vaststelling dat een schending van het gemeenschapsrecht voldoende gekwalificeerd is, beslissend is dat de betrokken gemeenschapsinstelling haar beoordelingsbevoegdheid kennelijk en ernstig te buiten is gegaan. Wanneer deze instelling slechts een zeer beperkte of in het geheel geen beoordelingsmarge heeft, kan de enkele inbreuk op het gemeenschapsrecht volgens het Hof volstaan om een voldoende gekwalificeerde schending te doen vaststaan.

Het Hof gaat dus na welke beperkingen in casu ten aanzien van de beoordelingsbevoegdheid van de Commissie gelden. Dienaangaande stelt het Hof vast dat de voorlopige antidumpingrechten en de compenserende rechten ten aanzien van Fresh Marine zijn ingesteld op grond van respectievelijk artikel 8, lid 10, van

basisantidumpingverordening nr. 384/96¹⁴ en artikel 13, lid 10, van verordening nr. 2026/97 betreffende bescherming tegen invoer met subsidiëring uit landen die geen lid van de Europese Gemeenschap zijn.¹⁵ Deze bepalingen kennen weliswaar aan de Commissie de bevoegdheid toe om bovengenoemde rechten in te stellen, maar vereisen tevens dat er redenen zijn om aan te nemen dat de verbintenis om een minimumprijs te eerbiedigen is geschonden en dat het besluit om dergelijke rechten in te stellen op basis van de beste beschikbare informatie wordt genomen. Hieruit volgt volgens het Hof dat de handelwijze van de Commissie moet worden beschouwd als een voldoende gekwalificeerde schending van een regel van gemeenschapsrecht, zodat aan een van de voorwaarden voor de aansprakelijkheid van de Gemeenschap is voldaan, wanneer zij zich bij de instelling van dergelijke rechten uitsluitend baseert op het onderzoek van een verslag van de betrokken exporterende vennootschap dat doet vermoeden dat deze vennootschap haar verbintenis om een minimumprijs te eerbiedigen is nagekomen, maar dat de Commissie uit eigen beweging heeft gewijzigd, zonder bij de vennootschap navraag te doen over de mogelijke invloed van haar eenzijdige ingreep op de betrouwbaarheid van de inlichtingen die deze laatste heeft verstrekt.

4.9. De zaak *Köbler* (arrest van 30 september 2003, C-224/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) betreft een Duitse onderdaan die gedurende tien jaar als gewoon hoogleraar aan een Oostenrijkse universiteit had gewerkt en die een aanvraag had ingediend voor een bijzondere anciënniteitstoelage, die normaal wordt toegekend aan professoren met vijftien jaar ervaring aan uitsluitend Oostenrijkse universiteiten. Hij betoogde dat hij de vereiste anciënniteit had indien zijn diensttijd aan universiteiten van andere lidstaten werd meegeteld. Op de prejudiciële vraag daaromtrent wees het Hof de Oostenrijkse administratieve rechter op het arrest *Schöning-Kougebetopoulou* (arrest van 15 januari 1998, C-15/96, Jurispr. blz. I-47), volgens hetwelk de bepalingen van gemeenschapsrecht betreffende het vrije verkeer van werknemers zich verzetten tegen een bepaling van een collectieve arbeidsovereenkomst voor de openbare dienst van een lidstaat, die voor werknemers van die openbare dienst voorziet in een bevordering op grond van anciënniteit na een werkzaamheid van acht jaar in een door die overeenkomst bepaalde salarisgroep, zonder dat rekening wordt gehouden met tijdvakken van tewerkstelling, op een vergelijkbaar werkterrein, die eerder in de openbare dienst van een andere lidstaat zijn vervuld. De administratieve rechter heeft vervolgens zijn prejudiciële verzoek ingetrokken en, zonder een nieuwe vraag aan het Hof te stellen, de weigering om de betrokkene een bijzondere anciënniteitstoelage toe te kennen gegrond verklaard, op grond dat deze toelage een premie voor trouwe dienst

¹⁴ Verordening (EG) nr. 384/96 van de Raad van 22 december 1995 betreffende beschermende maatregelen tegen invoer met dumping uit landen die geen lid zijn van de Europese Gemeenschap (PB 1996, L 56, blz. 1).

¹⁵ Verordening (EG) nr. 2026/97 van de Raad van 6 oktober 1997 betreffende bescherming tegen invoer met subsidiëring uit landen die geen lid van de Europese Gemeenschap zijn (PB L 288, blz. 1).

vormt die een afwijking van de communautaire bepalingen inzake het vrije verkeer van werknemers rechtvaardigt. Daarop heeft de Duitse onderdaan bij de verwijzende rechter een schadevordering ingesteld wegens schending van het gemeenschapsrecht.

Op de prejudiciële vraag daaromtrent stelt het Hof vast dat het in zijn arrest *Brasserie du Pêcheur en Factortame* (arrest van 5 maart 1996, C-46/93 en C-48/93, Jurispr. blz. I-1029) vastgestelde beginsel dat een lidstaat verplicht is de schade te vergoeden die particulieren lijden als gevolg van een schending van het gemeenschapsrecht die aan hem kan worden toegerekend, eveneens van toepassing is indien de betrokken schending voortvloeit uit een beslissing van een in laatste aanleg rechtsprekende rechterlijke instantie, voorzover de geschonden communautaire rechtsregel ertoe strekt particulieren rechten toe te kennen, de schending voldoende gekwalificeerd is en er een rechtstreeks causaal verband bestaat tussen deze schending en de door de betrokkenen geleden schade. Met betrekking tot de tweede voorwaarde preciseert het Hof dat, om te bepalen of de schending voldoende gekwalificeerd is wanneer deze schending uit een rechterlijke beslissing voortvloeit, de bevoegde nationale rechter, rekening houdend met de specifieke aard van de rechtsprekende functie, moet onderzoeken of het gaat om een kennelijke schending. Ten slotte stelt het Hof vast dat de rechtsorde van iedere lidstaat de rechter dient aan te wijzen die bevoegd is om geschillen betreffende deze vergoeding te beslechten.

Hoewel schendingen van het gemeenschapsrecht in beginsel door de nationale rechter aan bovengenoemde criteria dienen te worden getoetst, is het Hof in de onderhavige zaak van oordeel dat het over alle gegevens beschikt om vast te kunnen stellen of aan de voorwaarden voor de aansprakelijkheid van de betrokken lidstaat is voldaan. Met betrekking tot het bestaan van een voldoende gekwalificeerde schending is het Hof van oordeel dat een schending van het gemeenschapsrecht niet een zo kennelijke schending is dat op grond van het gemeenschapsrecht een lidstaat aansprakelijk kan worden gehouden voor een beslissing van een van zijn in laatste aanleg rechtsprekende rechterlijke instanties, wanneer enerzijds de betrokken rechtsvraag in het gemeenschapsrecht niet expliciet wordt geregeld, deze vraag in de rechtspraak van het Hof evenmin wordt beantwoord en bovendien het antwoord niet voor de hand ligt, en anderzijds deze schending niet opzettelijk is begaan, maar voortvloeit uit een onjuiste lezing van een arrest van het Hof.

5. Op het gebied van het *vrije verkeer van goederen* dient te worden gewezen op de arresten van het Hof betreffende de omvang van de bescherming van de benaming "chocolade" (5.1), betreffende de strekking van het begrip verkoopmodaliteiten in de zin van de rechtspraak *Keck en Mithouard* (5.2), betreffende de bescherming van beschermde oorsprongsbenamingen (5.3), betreffende een betoging waardoor een belangrijke verbindingsweg in Oostenrijk werd geblokkeerd (5.4), betreffende de belasting op de registratie van in Denemarken ingevoerde tweedehandse auto's (5.5), betreffende het verbod om in Duitsland via internet geneesmiddelen te verkopen vanuit

een andere lidstaat (5.6), en betreffende de niet-omzetting van bepaalde richtlijnen in Gibraltar (5.7).

5.1. In twee arresten van 16 januari 2003 in niet-nakomingszaken (*Commissie/Spanje*, C-12/00, Jurispr. blz. I-459, en *Commissie/Italië*, C-14/00, Jurispr. blz. I-513) heeft het Hof onderzocht of de Spaanse en de Italiaanse regeling volgens welke cacao- en chocoladeproducten die andere plantaardige vetten dan cacaoboter bevatten en in lidstaten waar dergelijke toevoeging is toegestaan op regelmatige wijze zijn vervaardigd, niet in de handel mogen worden gebracht onder de in de lidstaat van herkomst gebruikte benaming “chocolade”, maar enkel onder de benaming “chocoladesurrogaat”, verenigbaar zijn met het beginsel van vrij verkeer van goederen.

In beide zaken gaat het Hof om te beginnen na of richtlijn 73/241¹⁶ heeft gezorgd voor een volledige harmonisatie. Onder verwijzing naar zijn vroegere rechtspraak (met name arresten van 19 september 2000, *Duitsland/Commissie*, C-156/98, Jurispr. blz. I-6857, en 14 juni 2001, *Kvaerner*, C-191/99, Jurispr. blz. I-4447) stelt het Hof vast dat richtlijn 73/241 niet tot doel heeft het gebruik van andere plantaardige vetten dan cacaoboter in cacao- en chocoladeproducten definitief te regelen. Zowel uit de bewoordingen als uit de structuur van de richtlijn blijkt immers dat deze met het verbod om vetten aan chocolade toe te voegen die niet uitsluitend van melk afkomstig zijn, een gemeenschappelijke regel vaststelt, en de vrijheid van verkeer invoert voor de producten die aan deze regel voldoen, maar de lidstaten de mogelijkheid laat om nationale regels vast te stellen die het toevoegen van andere plantaardige vetten dan cacaoboter aan de op hun grondgebied vervaardigde cacao- en chocoladeproducten toestaan.

Wat de toepasselijkheid van artikel 28 EG op het door de betrokken regelingen ingevoerde verbod betreft, is het Hof van oordeel dat cacao- en chocoladeproducten die vetten bevatten die niet zijn toegelaten volgens de gemeenschappelijke regel, maar die in sommige lidstaten onder de benaming “chocolade” mogen worden vervaardigd en verkocht, niet van het vrije verkeer van goederen kunnen worden uitgesloten op de enkele grond dat andere lidstaten op hun grondgebied de vervaardiging van cacao- en chocoladeproducten onderwerpen aan de regel van de richtlijn (arresten van 12 oktober 2000, *Ruwet*, C-3/99, Jurispr. blz. I-8749; 11 juli 1974, *Dassonville*, 8/74, Jurispr. blz. 837, en 20 februari 1979, *Rewe-Zentral*, genaamd “*Cassis de Dijon*”, 120/78, Jurispr. blz. 649). In zaak C-12/00 wijst het Hof onder verwijzing naar de arresten van 24 november 1993, *Keck en Mithouard* (C-267/91 en C-268/91, Jurispr. blz. I-6097) en 6 juli 1995, *Mars* (C-470/93, Jurispr. blz. I-1923) het bezwaar van de Spaanse regering af dat haar nationale regeling een verkoopmodaliteit is. De betrokken voorwaarden hebben immers betrekking op de etikettering en de presentatie

¹⁶ Richtlijn 73/241/EEG van de Raad van 24 juli 1973 betreffende de onderlinge aanpassing van de wettelijke voorschriften van de lidstaten inzake voor menselijke voeding bestemde cacao- en chocoladeproducten (PB L 228, blz. 23).

van de betrokken producten en vallen dus niet onder deze in het arrest *Keck en Mithouard* bedoelde uitzondering. Verder verwerpt het Hof in zaak C-14/00, onder verwijzing naar de arresten van 18 februari 1987, *Mathot* (98/86, Jurispr. blz. 809) en 5 december 2000, *Guimont* (C-448/98, Jurispr. blz. I-10663), het argument dat artikel 28 EG de nationale producenten zou benadelen.

Wat de verenigbaarheid van de gelaakte regelingen met artikel 28 EG betreft, merkt het Hof op dat zij de handel tussen de lidstaten kunnen belemmeren (arresten van 26 november 1985, *Miro*, 182/84, Jurispr. blz. 3731; 14 juli 1988, *Smanor*, 298/87, Jurispr. blz. 4489, en 22 september 1988, *Deserbais*, 286/86, Jurispr. blz. 4907, en arrest *Guimont*, reeds aangehaald). Zij noodzaken de betrokken marktdeelnemers immers hun producten verschillend te presenteren naar gelang van de plaats waar zij deze in de handel brengen, wat extra kosten meebrengt. Verder doen zij bij de consument een negatieve indruk ontstaan over de betrokken producten. Verder volstaat een neutrale en objectieve vermelding, op het etiket, van de aanwezigheid van andere plantaardige vetten dan cacaoboter in het product, om de consumenten naar behoren in te lichten. De verplichting om de verkoopbenaming van deze producten te wijzigen is volgens het Hof dus niet noodzakelijk om te voldoen aan het vereiste van consumentenbescherming, zodat de betrokken regelingen onverenigbaar zijn met artikel 28 EG.

5.2. In het arrest van 18 september 2003, *Morellato* (C-416/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), heeft het Hof zich uitgesproken over de verenigbaarheid met de artikelen 28 EG en 30 EG van de Italiaanse regeling waarbij de verkoop wordt verboden van brood dat wordt verkregen door afbakken van al dan niet diepgevroren, voorgebakken brood dat is ingevoerd uit een lidstaat waar het rechtmatig is vervaardigd, indien dit door de wederverkoper niet is voorverpakt. In het kader van zijn onderzoek diende het Hof om te beginnen na te gaan of dergelijke voorwaarden “verkoopmodaliteiten” zijn, die volgens het arrest *Keck en Mithouard* niet kunnen worden geacht de handel tussen de lidstaten te belemmeren. Dienaangaande heeft het Hof eraan herinnerd dat volgens laatstgenoemd arrest de noodzaak om de verpakking of etikettering van de ingevoerde producten te wijzigen, uitsluit dat het gaat om verkoopmodaliteiten. Bijgevolg kan een regeling van een lidstaat die verbiedt dat een in een andere lidstaat rechtmatig vervaardigd en in de handel gebracht product op zijn nationaal grondgebied te koop wordt aangeboden zonder volgens de vereisten van die regeling te zijn herverpakt, niet worden aangemerkt als een regeling die betrekking heeft op een dergelijke verkoopmodaliteit. Het Hof stelt evenwel vast dat de door de bestreden regeling voorgeschreven voorverpakking niet vereist dat het product wordt gewijzigd, aangezien deze voorwaarde slechts betrekking heeft op het in de handel brengen van brood dat door het afbakken van voorgebakken brood wordt verkregen. Deze voorverpakking valt dus in beginsel niet binnen de werkingssfeer van artikel 28 EG, op voorwaarde dat het in werkelijkheid geen discriminatie ten aanzien van ingevoerde producten inhoudt. Mocht dit wel het geval zijn, dan kan, bij ontbreken van enig element waaruit een risico voor de gezondheid blijkt, een dergelijke

belemmering niet worden gerechtvaardigd uit hoofde van de bescherming van de gezondheid en het leven van personen, waarvoor artikel 30 EG afwijkingen toelaat.

5.3. In twee arresten van 20 mei 2003, in de zaken *Consorzio del Prosciutto di Parma* (C-108/01, Jurispr. blz. I-5121) en *Ravil* (C-469/00, Jurispr. blz. I-5053), heeft het Hof zijn rechtspraak betreffende de omvang van de bescherming van beschermde oorsprongsbenamingen (hierna: “BOB”) van landbouwproducten en levensmiddelen op grond van de verordeningen nrs. 2081/92¹⁷ en 1107/96¹⁸ verder ontwikkeld en zich uitgesproken over de verenigbaarheid met artikel 29 EG van bepaalde voorwaarden die aan de verwerking van dergelijke producten zijn gesteld. In de eerste zaak was de vraag aan de orde of de voorwaarde om het product met de BOB “parmaham” in plakken te snijden en te verpakken verenigbaar is met artikel 29 EG. In de tweede zaak ging het om de voorwaarde om het product met de BOB “Grana Padano” in het productiegebied te raspen.

In beide zaken stelt het Hof vast dat volgens artikel 4, lid 1, van verordening nr. 2081/92 het product alleen voor een BOB in aanmerking komt wanneer het in overeenstemming is met een productdossier, dat het productdossier de gedetailleerde omschrijving van het beschermde product bevat en de omvang bepaalt van zowel de verplichtingen die voor het gebruik van de BOB moeten worden nageleefd, als het recht dat ten aanzien van derden wordt beschermd. Het Hof komt tot de conclusie dat verordening nr. 2081/92 zich niet ertegen verzet dat voor het gebruik van een BOB als voorwaarde wordt gesteld dat handelingen als het in plakken snijden, raspen en het verpakken van het product in het productiegebied plaatsvinden, indien dergelijke voorwaarden in het productdossier zijn vastgesteld.

Wat de verenigbaarheid van dergelijke voorwaarden met artikel 29 EG betreft, heeft het Hof er om te beginnen, onder verwijzing naar zijn vroegere rechtspraak, met name de arresten van 23 mei 2000, *Sydhavnens Sten & Grus* (C-209/98, Jurispr. blz. I-3743), 25 juni 1997, *Kieffer en Thill* (C-114/96, Jurispr. blz. I-3629), en 13 september 2001, *Schwarzkopf* (C-169/99, Jurispr. blz. I-5901), aan herinnerd dat artikel 29 EG alle maatregelen verbiedt die een specifieke beperking van het uitgaand goederenverkeer ten doel of tot gevolg hebben en aldus tot een ongelijke behandeling van de binnenlandse handel en de uitvoerhandel van een lidstaat leiden, waardoor aan de nationale productie of de binnenlandse markt van de betrokken lidstaat een bijzonder voordeel wordt verzekerd. De voorwaarde dat het in plakken snijden, raspen en het

¹⁷ Verordening (EEG) nr. 2081/92 van de Raad van 14 juli 1992 inzake de bescherming van geografische aanduidingen en oorsprongsbenamingen van landbouwproducten en levensmiddelen (PB L 208, blz. 1).

¹⁸ Verordening (EG) nr. 1107/96 van de Commissie van 12 juni 1996 betreffende de registratie van de geografische aanduidingen en oorsprongsbenamingen in het kader van de procedure van artikel 17 van verordening (EEG) nr. 2081/92 van de Raad (PB L 148, blz. 1).

verpakken in het productiegebied plaatsvinden, vormt dan ook een maatregel van gelijke werking als een kwantitatieve uitvoerbeperking in de zin van artikel 29 EG.

Verder merkt het Hof op dat oorsprongsbenamingen onder de industriële en commerciële eigendomsrechten vallen. Zij beogen te waarborgen dat het aldus aangeduide product afkomstig is uit een bepaald geografisch gebied en bepaalde bijzondere kenmerken bezit. De voorwaarde dat het in plakken snijden, raspen en verpakken in het productiegebied plaatsvinden, wil de rechthebbenden op de oorsprongsbenaming in het bijzonder in staat stellen zeggenschap te behouden over een van de aanbiedingsvormen van het product op de markt en beoogt aldus een betere bescherming van de kwaliteit en de echtheid van het product, en dus ook van de reputatie van de oorsprongsbenaming. Aangezien “parmaham” en “Grana Padano” in grote hoeveelheden worden geconsumeerd, respectievelijk in de vorm van plakjes en geraspt, zijn het in plakken snijden, raspen en het verpakken belangrijke handelingen, terwijl buiten het productiegebied verrichte controles minder waarborgen zouden bieden voor de kwaliteit en de echtheid van de producten. De voorwaarden dat de producten in het productiegebied in plakken gesneden, geraspt en verpakt moet worden, kunnen derhalve gerechtvaardigd worden geacht. Het Hof komt dan ook tot de conclusie dat artikel 29 EG zich niet tegen deze voorwaarde verzet.

Vervolgens overweegt het Hof evenwel dat het rechtszekerheidsbeginsel vereist dat de betrokken voorwaarden via een adequate bekendmaking in de gemeenschapsregeling ter kennis van derden worden gebracht, wat had kunnen geschieden door vermelding van deze voorwaarden in verordening nr. 1107/96. Bij gebreke van dergelijke bekendmaking kunnen zij hun voor de nationale rechter niet worden tegengeworpen. In het arrest *Grana Padano* preciseert het Hof niettemin dat het rechtszekerheidsbeginsel niet uitsluit dat de nationale rechter tot de conclusie komt dat de betrokken voorwaarde kan worden tegengeworpen aan marktdeelnemers die zich in de periode vóór de inwerkingtreding van verordening nr. 1107/96 zouden hebben beziggehouden met het raspen en verpakken van het product, wanneer zijns inziens de betrokken voorwaarde gedurende die periode op grond van een bilaterale overeenkomst¹⁹ in zijn rechtsorde van toepassing was en krachtens nationale voorschriften inzake bekendmaking aan de betrokken rechtssubjecten kon worden tegengeworpen.

5.4. Nog steeds op het gebied van het vrije verkeer van goederen vervolledigt en preciseert het arrest van 12 juni 2003 in de zaak *Schmidberger* (C-112/00, Jurispr. blz. I-5659) de rechtspraak die in de zaak *Commissie/Frankrijk* is gevestigd (arrest van 9 december 1997, C-265/95, Jurispr. blz. I-6959, genaamd “de aardbeienoorlog”). Het Hof wijst er om te beginnen op dat het besluit van de bevoegde autoriteiten van een lidstaat om een samenkomst die een belangrijke verbindingsweg gedurende bijna 30

¹⁹ Op 28 april 1964 tussen Frankrijk en Italië gesloten overeenkomst inzake de bescherming van oorsprongsbenamingen, herkomstaanduidingen en benamingen van bepaalde producten.

uur zonder onderbreking heeft geblokkeerd, niet te verbieden, de intracommunautaire handel in goederen heeft beperkt en bijgevolg moet worden beschouwd als een maatregel van gelijke werking als een kwantitatieve beperking, die in beginsel niet strookt met de verplichtingen die voortvloeien uit de artikelen 28 EG en 29 EG, juncto artikel 10 EG, tenzij dat handelen objectief gerechtvaardigd kan worden. Bij de beoordeling of er in casu een dergelijke objectieve rechtvaardiging aanwezig is, houdt het Hof rekening met de doelstelling die de Oostenrijkse autoriteiten voor ogen hadden bij het verlenen van toestemming voor de betrokken samenkomst. Het stelt vast dat het erom ging de eerbiediging te verzekeren van de grondrechten van betogers op het gebied van de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van vergadering, die worden gewaarborgd door het EVRM en de Oostenrijkse grondwet. Aangezien de grondrechten integrerend deel uitmaken van de algemene rechtsbeginselen waarvan het Hof de eerbiediging verzekert, vormt de bescherming van die rechten volgens het Hof een legitiem belang, dat in beginsel een rechtvaardiging vormt voor een beperking van verplichtingen krachtens het gemeenschapsrecht, zelfs uit hoofde van een door het Verdrag gewaarborgde fundamentele vrijheid zoals het vrije verkeer van goederen.

Volgens het Hof stelt de vraag omtrent de verenigbaarheid van de aan het oordeel van de verwijzende rechter onderworpen feitelijke situatie met de grondrechten het probleem aan de orde dat de vereisten van de bescherming van de grondrechten in de Gemeenschap moeten worden verzoend met de vereisten die voortvloeien uit een in het Verdrag verankerde fundamentele vrijheid. Meer in het bijzonder rijst de vraag wat de draagwijdte is van de vrijheden van meningsuiting en vergadering, respectievelijk van het vrije verkeer van goederen, aangezien beide kunnen worden onderworpen aan beperkingen die door doelstellingen van algemeen belang zijn gerechtvaardigd. Bij het onderzoek van de vraag of de beperkingen op het intracommunautaire handelsverkeer evenredig zijn aan het nagestreefde legitieme doel, in casu de bescherming van de grondrechten, wijst het Hof erop dat de feiten in de onderhavige zaak *Schmidberger* verschillen van die in de reeds aangehaalde zaak *Commissie/Frankrijk*, waarin het Hof had geoordeeld dat Frankrijk niet had voldaan aan de verplichtingen die op haar rusten krachtens artikel 28 EG in samenhang met artikel 10 EG en krachtens de gemeenschappelijke marktordeningen voor landbouwproducten, door niet alle noodzakelijke adequate maatregelen te nemen om te verhinderen dat acties van particulieren – zoals het onderscheppen van vrachtauto's die waren vervoeren, het vernietigen van hun lading, het gebruik van geweld tegenover de chauffeurs en andere intimidaties – het vrije verkeer van groenten en fruit belemmerden. Het Hof stelt vast dat anders dan in die zaak in de onderhavige zaak vooraf toestemming was verleend voor de betrokken samenkomst, dat deze samenkomst het vrije verkeer van goederen slechts in geringe mate heeft gehinderd, dat de betrokken openbare betoging niet tot doel had, het verkeer in goederen van welbepaalde aard of herkomst te belemmeren, dat de bevoegde autoriteiten verschillende begeleidende maatregelen hebben getroffen om de verstoring van het wegverkeer zoveel mogelijk te beperken, dat de betrokken betoging één keer is gehouden en geen algemeen klimaat van onveiligheid heeft teweeggebracht dat niet bevorderlijk zou zijn geweest voor het gehele intracommunautaire handelsverkeer, en ten slotte dat, gelet op de ruime

beoordelingsbevoegdheid waarover de lidstaten ter zake beschikken, de bevoegde nationale autoriteiten van oordeel konden zijn dat een eenvoudig verbod van de betrokken samenkomst een ontoelaatbare inmenging zou zijn geweest in de grondrechten van de betogers om te vergaderen en in het openbaar vreedzaam hun mening te verkondigen. Indien striktere voorwaarden waren opgelegd met betrekking tot de plaats of de duur van de samenkomst had zulks kunnen worden opgevat als een buitensporige beperking waardoor de betoging een wezenlijk deel van haar betekenis werd ontnomen. Weliswaar brengt een dergelijke betoging gewoonlijk een aantal ongemakken met zich voor de personen die er niet aan deelnemen, maar deze kunnen volgens het Hof in beginsel worden aanvaard wanneer het nagestreefde doel hoofdzakelijk bestaat in het op rechtmatige wijze in het openbaar verkondigen van een mening. Samengevat is het besluit van de Oostenrijkse autoriteiten om in deze omstandigheden een samenkomst niet te verbieden, niet onverenigbaar met de artikelen 28 EG en 29 EG juncto artikel 10 EG.

5.5. In het arrest van 17 juni 2003 in de zaak *De Danske Bilimportører* (C-383/01, Jurispr. blz. I-6065) heeft het Hof, in het verlengde van zijn arrest van 11 december 1990, *Commissie/Denemarken* (C-47/88, Jurispr. blz. I-4509), dat betrekking had op de registratiebelasting op ingevoerde tweedehandse wagens, onderzocht of de zeer hoge belasting op de registratie van nieuwe motorvoertuigen in Denemarken een door artikel 28 verboden maatregel van gelijke werking als een kwantitatieve invoerbeperking is, die eventueel op grond van artikel 30 EG kan worden gerechtvaardigd. Het Hof sluit deze kwalificatie uit. Het herinnert om te beginnen aan zijn rechtspraak in de zaak *Nygård* (arrest van 23 april 2002, C-234/99, Jurispr. blz. I-3657, punt 17), volgens welke de bepalingen betreffende heffingen van gelijke werking en die betreffende discriminerende binnenlandse belastingen niet cumulatief toepasselijk zijn. Verder stelt het Hof vast dat de betrokken belasting duidelijk van fiscale aard is, aangezien zij niet wordt geheven wegens overschrijding van de grens van de lidstaat die deze belasting heeft ingevoerd, maar bij de eerste registratie van het voertuig op het grondgebied van deze staat, en dat zij derhalve aan artikel 90 EG moet worden getoetst. In de lijn van het arrest van 3 februari 1981, *Commissie/Frankrijk* (90/79, Jurispr. blz. 283, punt 14), wijst het Hof erop dat de omstandigheid dat een dergelijke belasting in feite alleen ingevoerde nieuwe voertuigen treft omdat er geen binnenlandse productie is, in dit verband irrelevant is. Verder herinnert het Hof eraan dat volgens het reeds aangehaalde arrest *Commissie/Denemarken* op artikel 90 EG geen beroep kan worden gedaan tegen binnenlandse belastingen op ingevoerde producten wanneer een gelijksoortige of concurrerende binnenlandse productie ontbreekt, en dat op grond van deze bepaling niet kan worden opgekomen tegen het extreem hoge belastingniveau dat de lidstaten eventueel voor bepaalde producten vaststellen, wanneer deze belasting geen discriminerende of beschermende werking heeft. Het Hof komt tot de conclusie dat de betrokken belasting niet onder de verbodsbepalingen van artikel 90 EG valt. Ten slotte is het Hof van oordeel dat het in het reeds aangehaalde arrest *Commissie/Denemarken* geformuleerde voorbehoud, dat niet zo'n hoge belastingen mogen worden geheven dat het vrije verkeer van goederen binnen de

gemeenschappelijke markt in gevaar wordt gebracht, in casu niet van toepassing is. Uit de aan het Hof meegedeelde cijfers kan immers geenszins worden afgeleid dat het vrije verkeer van deze goederen tussen Denemarken en de andere lidstaten in gevaar wordt gebracht. Het Hof besluit dan ook dat de Deense registratiebelasting nog steeds als een binnenlandse belasting in de zin van artikel 90 EG is te beschouwen, en niet als een maatregel van gelijke werking als een kwantitatieve beperking in de zin van artikel 28 EG.

5.6. In het arrest van 11 december 2003, *Deutscher Apothekerverband* (C-322/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), heeft het Hof onderzocht of het verbod van invoer of detailverkoop van geneesmiddelen die via postorderhandel of via internet bij apotheken in andere lidstaten zijn aangekocht, verenigbaar is met artikel 28 EG en volgende, of het webportaal van een dergelijke apotheek en de beschrijving van de geneesmiddelen op deze site door een nationale, in casu de Duitse, wetgeving verboden reclame voor geneesmiddelen vormen, en hoe deze wetgeving in het licht van de artikelen 28 EG en 30 EG dient te worden beoordeeld.

Wat de geneesmiddelen betreft die volgens richtlijn 65/65²⁰ vergunningsplichtig zijn, maar waarvoor geen vergunning is verkregen, is het Hof van oordeel dat het betrokken verbod in overeenstemming is met deze richtlijn en dat de vraag of dit verbod verenigbaar is met de artikelen 28 EG en 30 EG, niet aan de orde is. Wat de vergunde geneesmiddelen betreft, herinnert het Hof opnieuw aan de traditionele rechtspraak (arresten "*Cassis de Dijon*" en *Keck en Mithouard*, reeds aangehaald, en arrest van 26 juni 1997, *Familiapress*, C-368/95, Jurispr. blz. I-3689), volgens welke het – daadwerkelijke of potentiële – gevolg voor de intracommunautaire handel bepalend is. Meer bepaald is volgens het Hof niet voldaan aan de voorwaarde waaraan een regeling inzake verkoopmodaliteiten volgens de rechtspraak *Keck* moet voldoen om geen maatregel van gelijke werking als een kwantitatieve beperking te vormen: zij moet namelijk rechtens en feitelijk dezelfde invloed hebben op de verhandeling van nationale producten als op die van producten uit andere lidstaten. Het betrokken verbod hindert apotheken buiten Duitsland immers meer dan apotheken op Duits grondgebied. Dat dit verbod laatstbedoelden ongetwijfeld een extra of alternatief middel ontnemt om de Duitse markt van eindverbruikers van geneesmiddelen te bereiken, neemt niet weg dat zij de mogelijkheid behouden om de geneesmiddelen in hun apotheek te verkopen. Het internet is daarentegen een belangrijker middel voor niet op Duits grondgebied gevestigde apotheken om die markt rechtstreeks te bereiken. Een verbod dat buiten het Duitse grondgebied gevestigde apotheken meer raakt, kan de toegang tot de markt van producten uit andere lidstaten sterker bemoeilijken dan die van nationale producten. Het betrokken verbod vormt dan ook een maatregel van gelijke werking in de zin van artikel 28 EG.

²⁰ Richtlijn 65/65/EEG van de Raad van 26 januari 1965 betreffende de aanpassing van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen inzake farmaceutische specialiteiten (PB 22, blz. 396).

Wat in de tweede plaats de rechtvaardiging van het verbod uit hoofde van artikel 30 EG betreft, zijn volgens het Hof de enige plausibele argumenten de noodzaak om een persoonlijk advies te geven aan de klant en diens bescherming te verzekeren bij de afgifte van de geneesmiddelen, alsmede de noodzaak om de echtheid van de recepten te controleren en een ruime en aan de behoeften aangepaste geneesmiddelenvoorziening te garanderen. Voor de receptvrije geneesmiddelen kan geen van deze rechtvaardigingsgronden een geldige rechtsgrondslag vormen voor het absolute verbod op de postorderverkoop ervan, aangezien de “virtuele” apotheek hetzelfde of een hoger niveau van dienstverlening aan de klanten verzekert dan de traditionele apotheken. Voor receptplichtige geneesmiddelen daarentegen kan een dergelijke controle gerechtvaardigd zijn uit het oogpunt van de grotere gevaren die deze geneesmiddelen kunnen opleveren en van het voor deze geneesmiddelen geldende stelsel van vaste prijzen, dat deel uitmaakt van het Duitse systeem. De noodzaak om de echtheid van de door de artsen opgestelde recepten op doeltreffende en verantwoordelijke wijze te controleren en om aldus te verzekeren dat het geneesmiddel wordt afgegeven aan de klant zelf of aan iemand die van de klant de opdracht heeft gekregen om het op te halen, zou een rechtvaardiging kunnen vormen voor een verbod op postorderverkoop. Artikel 30 EG kan dus worden aangevoerd ter rechtvaardiging van een dergelijk verbod. Dezelfde redenering geldt voor de invoer van geneesmiddelen in een lidstaat waarin zij zijn vergund, wanneer een apotheek in een andere lidstaat ze eerst van groothandelaren in die lidstaat van invoer heeft gekocht.

Wat de verenigbaarheid van het reclameverbod op postorderverkoop met het gemeenschapsrecht betreft, stelt het Hof vast dat dit verbod niet gerechtvaardigd is voor geneesmiddelen die weliswaar uitsluitend in de apotheken mogen worden verstrekt, maar waarvoor geen recept vereist is.

5.7. Ten slotte dient te worden gewezen op de zaak *Commissie/Verenigd Koninkrijk* (arrest van 23 september 2003, C-30/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), die betrekking heeft op een beroep wegens niet-nakoming, strekkende tot vaststelling dat het Verenigd Koninkrijk bepaalde op grond van de artikelen 94 EG en 95 EG vastgestelde richtlijnen voor Gibraltar niet heeft omgezet. Het Hof aanvaardt de argumenten van het Verenigd Koninkrijk en stelt vast dat “de uitsluiting van Gibraltar van het douanegebied van de Gemeenschap met zich brengt dat daarop noch de regels van het Verdrag met betrekking tot het vrije verkeer van goederen van toepassing zijn noch die van afgeleid gemeenschapsrecht welke, met het oog op het vrije verkeer van goederen, de aanpassing van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen van de lidstaten beogen te verzekeren overeenkomstig de artikelen 94 EG en 95 EG” (punt 59). Het Hof voegt eraan toe dat de niet-toepasselijkheid van de harmonisatierichtlijnen op Gibraltar weliswaar de samenhang van het gemeenschapsbeleid op andere gebieden in gevaar kan brengen, maar dat deze omstandigheid er niet toe kan leiden dat het territoriale toepassingsgebied van deze richtlijnen wordt verlegd buiten de grenzen die het Verdrag en de toetredingsakte van het Verenigd Koninkrijk opleggen.

6. Op het gebied van het *gemeenschappelijk landbouwbeleid* dient de aandacht te worden gevestigd op vier zaken.

Wat het gezondheidsbeleid en de spoedmaatregelen tegen boviene spongiforme encefalopathie betreft, gaat het Hof in de zaak *Frankrijk/Commissie* (arrest van 22 mei 2003, C-393/01, Jurispr. blz. I-5405) over tot nietigverklaring van beschikking 2001/577 van de Commissie tot vaststelling van de datum waarop in het kader van de aan een datum gerelateerde uitvoerregeling mag worden begonnen met de verzending van rundveeproducten uit Portugal op grond van artikel 22, lid 2, van beschikking 2001/376.²¹ Het Hof stelt namelijk vast dat de Commissie niet vooraf de vereiste verificaties heeft verricht om te waarborgen dat de werking van de betrokken regeling die gold voor de in artikel 11 van beschikking 2001/376²² bedoelde producten, voldoende veilig was, en dat zij dus de gecombineerde bepalingen van de artikelen 21 en 22 van laatstgenoemde beschikking heeft geschonden.

In de zaak *Schulin* (arrest du 10 april 2003, C-305/00, Jurispr. blz. I-3525) heeft het Hof een prejudiciële beslissing gegeven over de uitlegging van artikel 14, lid 3, zesde streepje, van verordening nr. 2100/94 inzake het communautaire kwekersrecht²³ en artikel 8 van verordening nr. 1768/95 houdende vaststelling, overeenkomstig dit artikel 14, van uitvoeringsbepalingen betreffende de afwijking ten gunste van landbouwers.²⁴ Volgens het Hof kunnen deze bepalingen niet aldus worden uitgelegd dat de houder van een communautair kwekersrecht de in deze bepalingen bedoelde informatie van een landbouwer mag verlangen wanneer de houder niet over aanwijzingen beschikt dat de landbouwer voor vermeerderingsdoeleinden in het veld, op zijn eigen bedrijf het oogstproduct heeft gebruikt of zal gebruiken, dat hij heeft verkregen door aanplanting op zijn eigen bedrijf van teeltmateriaal van een onder dit kwekersrecht vallend ras – hybriden of kunstmatig verkregen rassen uitgezonderd –, dat tot de in artikel 14, lid 2, van verordening nr. 2100/94 genoemde landbouwgewassen behoort.

In de zaak *Milk Marque en National Farmers' Union* (arrest van 9 september 2003, C-137/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisdprudentie) heeft het Hof zijn rechtspraak betreffende de toepassing van de nationale mededingingsregels in het kader van de gemeenschappelijke ordening der markten in de sector melk en zuivelproducten nader

²¹ Beschikking 2001/577/EG van de Commissie van 25 juli 2001 (PB L 203, blz. 27).

²² Beschikking 2001/376/EG van de Commissie van 18 april 2001 inzake maatregelen die noodzakelijk zijn geworden wegens het voorkomen van boviene spongiforme encefalopathie in Portugal, en tot uitvoering van een aan een datum gerelateerde uitvoerregeling (PB L 132, blz. 17).

²³ Verordening (EG) nr. 2100/94 van de Raad van 27 juli 1994 inzake het communautaire kwekersrecht (PB L 227, blz. 1).

²⁴ Verordening (EG) nr. 1768/95 van de Commissie van 24 juli 1995 houdende vaststelling, overeenkomstig artikel 14, lid 3, van verordening (EG) nr. 2100/94, van uitvoeringsbepalingen betreffende de afwijking ten gunste van landbouwers (PB L 173, blz. 14).

uitgewerkt. In het hoofdgeding had een landbouwcoöperatie een aantal besluiten van de bevoegde Engelse mededingingsautoriteiten aangevochten met het argument dat deze autoriteiten, door zich bevoegd te achten om de activiteiten van de leden van de coöperatie te onderzoeken en maatregelen aan te bevelen of te nemen om hen te beletten een optimale prijs voor hun melk te verkrijgen, in strijd met verschillende bepalingen van het gemeenschapsrecht hadden gehandeld.

Het Hof stelt vast dat de gemeenschappelijke marktordeningen voor landbouwproducten niet van de mededinging zijn uitgesloten, en herinnert eraan dat volgens vaste rechtspraak (arresten van 13 februari 1969, *Walt Wilhelm e.a.*, 14/68, Jurispr. blz. 1, en 10 juli 1980, *Giry en Guerlain*, 253/78 en 1/79–3/79, Jurispr. blz. 2327) het communautaire en het nationale mededingingsrecht naast elkaar van toepassing zijn, aangezien zij de restrictieve gedragingen vanuit verschillende gezichtshoeken beschouwen. Volgens het Hof is deze rechtspraak ook van toepassing op de gemeenschappelijke marktordering voor melk en zuivelproducten, zodat de nationale autoriteiten op dat gebied in beginsel bevoegd blijven hun nationale mededingingsrecht toe te passen.

Verder gaat het Hof na welke de grenzen zijn van deze bevoegdheid. Het wijst erop dat artikel 36 EG aan de doelstellingen van het gemeenschappelijk landbouwbeleid voorrang geeft boven die van het mededingingsbeleid, en dat de door de nationale autoriteiten genomen maatregelen geen gevolgen mogen hebben die de werking verstoren van de mechanismen waarin de betrokken gemeenschappelijke ordening voorziet. Wat de bestreden maatregelen betreft, is het Hof van oordeel dat het feit dat de door een zuivelcoöperatie toegepaste prijzen zelfs reeds vóór de ingreep van de nationale autoriteiten lager waren dan de richtprijs, op zich niet volstaat om de maatregelen die deze autoriteiten op grond van hun nationale mededingingsrecht ten opzichte van de coöperatie hebben genomen, als onrechtmatig te beschouwen uit het oogpunt van het gemeenschapsrecht. Verder mogen deze maatregelen volgens het Hof geen afbreuk doen aan de in artikel 33, lid 1, EG omschreven doelstellingen van het gemeenschappelijk landbouwbeleid. In elk geval moet de nationale mededingingsautoriteit de verschillende in artikel 33 EG genoemde doelstellingen bij eventuele tegenstrijdigheid met elkaar verzoenen zonder aan een ervan een zo groot belang te hechten dat de verwezenlijking van de andere onmogelijk wordt.

In de tweede plaats is het Hof van oordeel dat de in artikel 3, lid 1, van verordening nr. 804/68²⁵ bedoelde richtprijs voor melk tot functie heeft het wenselijke punt van evenwicht op gemeenschapsniveau te bepalen tussen enerzijds de doelstelling de landbouwbevolking een redelijke levensstandaard te verzekeren en anderzijds de doelstelling redelijke prijzen bij de levering aan de verbruikers te verzekeren, en dat

²⁵ Verordening (EEG) nr. 804/68 van de Raad van 27 juni 1968 houdende een gemeenschappelijke ordening der markten in de sector melk en zuivelproducten (PB L 148, blz. 13).

deze functie zich er niet tegen verzet dat de nationale mededingingsautoriteit aan de hand van deze richtprijs de marktmacht van een landbouwonderneming onderzoekt door de schommelingen van de werkelijke prijzen daarmee te vergelijken.

Verder stelt het Hof vast dat de verdragsregels inzake vrij verkeer van goederen zich er niet tegen verzetten dat de nationale autoriteiten in het kader van de toepassing van hun nationale mededingingsrecht een zuivelcoöperatie met een sterke positie op de markt verbieden overeenkomsten te sluiten voor de verwerking voor eigen rekening van de door haar leden geproduceerde melk, waaronder overeenkomsten met in andere lidstaten gevestigde ondernemingen. Daartoe herinnert het Hof er in de eerste plaats aan dat artikel 28 EG ertoe strekt elke overheidsmaatregel te verbieden die de intracommunautaire handel kan belemmeren, maar dat een lidstaat niettemin gerechtigd is maatregelen te nemen om te voorkomen dat bepaalde van zijn onderdanen de door het Verdrag geboden faciliteiten gebruiken om zich onrechtmatig aan de toepassing van hun nationale wetgeving te onttrekken. Restrictieve maatregelen met betrekking tot goederen die zijn uitgevoerd en vervolgens terug zijn ingevoerd om krachtens het nationale mededingsrecht genomen maatregelen te ontduiken, zijn volgens het Hof dus geen maatregelen van gelijke werking als kwantitatieve invoerbeperkingen in de zin van artikel 28 EG. In de tweede plaats stelt het Hof vast dat artikel 29 EG betrekking heeft op nationale maatregelen die een specifieke beperking van het uitgaand goederenverkeer tot doel of tot gevolg hebben en aldus tot een ongelijke behandeling van de binnenlandse handel en de uitvoerhandel van een lidstaat leiden, waardoor aan de nationale productie of de binnenlandse markt van de betrokken lidstaat een bijzonder voordeel wordt verzekerd. Dat is volgens het Hof niet het geval met maatregelen die strekken tot beperking van de mededingingsversturende gedragingen van één enkele landbouwcoöperatie, en die zonder onderscheid van toepassing zijn op verwerkingsovereenkomsten met op het nationale grondgebied gevestigde ondernemingen en op die met in andere lidstaten gevestigde ondernemingen.

Ten slotte is het Hof van oordeel dat de artikelen 12 EG en 34, lid 2, tweede alinea, EG zich niet verzetten tegen de vaststelling van maatregelen – zoals het verbod om overeenkomsten te sluiten voor de verwerking van melk voor eigen rekening – jegens een zuivelcoöperatie met een sterke positie op de markt, die deze positie in strijd met het algemeen belang gebruikt, waaraan niet afdoet dat in andere lidstaten grote verticaal geïntegreerde zuivelcoöperaties werkzaam zijn. Weliswaar verbiedt artikel 12 EG alle lidstaten hun nationale mededingingsrecht verschillend toe te passen naar gelang van de nationaliteit van de betrokkenen, maar deze bepaling heeft geen betrekking op eventuele verschillen in behandeling die kunnen voortvloeien uit verschillen tussen de wettelijke regelingen van de onderscheiden lidstaten, mits deze regelingen op grond van objectieve criteria en ongeacht de nationaliteit van de betrokkenen gelden voor al degenen op wie haar voorschriften van toepassing zijn. Het enkele feit dat er in andere lidstaten verticaal geïntegreerde coöperaties zijn kan geen grond opleveren voor de vaststelling dat deze maatregelen een discriminatie op grond van nationaliteit vormen. Verder is artikel 34, lid 2, tweede alinea, EG, die elke

discriminatie in het kader van het gemeenschappelijk landbouwbeleid verbiedt, volgens het Hof slechts de specifieke uitdrukking van het algemene gelijkheidsbeginsel.

In de zaak *Duitsland/Commissie* (arrest van 30 september 2003, C-239/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) verklaart het Hof artikel 5, lid 5, van verordening nr. 690/2001²⁶ nietig, voorzover deze bepaling iedere betrokken lidstaat verplicht om 30 % van de kosten van de in deze verordening bedoelde aankoop van vlees te financieren. Daartoe stelt het Hof vast dat de bestreden bepaling iedere betrokken lidstaat verplicht een deel van de bij de bestreden verordening vastgestelde maatregelen te financieren, en dat verordening nr. 1258/1999²⁷, op basis waarvan de bestreden verordening is vastgesteld, geen enkele bepaling bevat die de Commissie uitdrukkelijk machtigt af te wijken van het uit de basisregeling voortvloeiende beginsel dat alle communautaire marktondersteuningsmaatregelen in de rundvleessector uitsluitend moeten worden gefinancierd door de Gemeenschap.

7. Op het gebied van het *vrije verkeer van werknemers* heeft het Hof uitspraak gedaan in een zaak over een betrekking als scheepskapitein die de deelneming aan de uitoefening van het openbaar gezag inhoudt (7.1), over een premie voor trouwe dienst (7.2), de uitlegging van artikel 7, lid 2, van verordening nr. 1612/68 (7.3), de toegang tot een betrekking in het openbare ziekenhuiswezen (7.4), een onderdaan van een derde land die met een Brits onderdaan is gehuwd (7.5), een onderdaan van een lidstaat die een tijdelijke dienstbetrekking heeft uitgeoefend (7.6), en de uitlegging van artikel 3, lid 2, eerste streepje, van verordening nr. 1251/70 (7.7).

7.1. In de zaken *Anker e.a.* (arrest van 30 september 2003, C-47/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) en *Colegio de Oficiales de la Marina Mercante Española* (arrest van 30 september 2003, C-405/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), werd het Hof verzocht om uitlegging van artikel 39, lid 4, EG in verband met bepalingen van Duits en Spaans recht volgens welke iemand slechts een betrekking als kapitein op schepen voor de kleine zeevisserij, respectievelijk als kapitein en eerste stuurman op koopvaardij schepen kan vervullen indien hij de nationaliteit van de vlagstaat bezit.

Om te beginnen herinnert het Hof eraan dat het begrip overheidsdienst in de zin van bovengenoemde bepaling ziet op betrekkingen die de rechtstreekse of indirecte deelneming aan de uitoefening van het openbaar gezag inhouden en die werkzaamheden omvatten strekkende tot bescherming van de algemene belangen van

²⁶ Verordening (EG) nr. 690/2001 van de Commissie van 3 april 2001 betreffende bijzondere marktondersteuningsmaatregelen in de rundvleessector (PB L 95, blz. 8).

²⁷ Verordening (EG) nr. 1258/1999 van de Raad van 17 mei 1999 betreffende de financiering van het gemeenschappelijk landbouwbeleid (PB L 160, blz. 103).

de Staat of van andere openbare lichamen. Vervolgens bestudeert het Hof de betrekkingen waar het in casu om gaat.

Het Hof stelt vast dat de betrokken nationale rechtsorden aan degenen die deze betrekkingen vervullen, bevoegdheden verlenen die verband houden met de handhaving van de veiligheid en de uitoefening van politiebevoegdheden en die verder gaan dan enkel een bijdrage tot de handhaving van de openbare veiligheid waartoe eenieder gehouden kan zijn, alsook een aantal bevoegdheden inzake notariële aangelegenheden en burgerlijke stand, die niet uitsluitend door vereisten in verband met het gezag over het koopvaardijship kunnen worden verklaard. Verder wijst het Hof erop dat de omstandigheid dat kapiteins in dienst zijn van een natuurlijke persoon of privaatrechtelijke rechtspersoon de toepasselijkheid van bovengenoemde bepaling op zich niet uitsluit, aangezien vaststaat dat de kapiteins bij de vervulling van de openbare functies die hun zijn toebedeeld, handelen in de hoedanigheid van vertegenwoordigers van het openbaar gezag, ten dienste van de algemene belangen van de vlagstaat. De draagwijdte van de afwijking van het vrije verkeer van werknemers voor overheidsbetrekkingen moet evenwel beperkt blijven tot hetgeen strikt noodzakelijk is ter bescherming van de algemene belangen van de betrokken lidstaat, welke niet in gevaar kan worden gebracht wanneer bevoegdheden van openbaar gezag slechts sporadisch of bij hoge uitzondering door onderdanen van andere lidstaten zouden worden uitgeoefend. Artikel 39, lid 4, EG moet dan ook aldus worden uitgelegd dat het een lidstaat slechts is toegestaan de betrokken betrekkingen aan eigen onderdanen voor te behouden, wanneer de aan de kapiteins van deze schepen toebedeelde bevoegdheden van openbaar gezag daadwerkelijk regelmatig worden uitgeoefend en niet slechts een zeer gering deel van hun werkzaamheden vormen.

7.2. In de reeds genoemde zaak *Köbler* (zie punt 4.9) heeft het Hof artikel 39 EG en artikel 7, lid 1, van verordening nr. 1612/68 betreffende het vrije verkeer van werknemers binnen de Gemeenschap²⁸ uitgelegd in verband met een nationale regeling die de lidstaat als werkgever de mogelijkheid biedt een bijzondere toelage te betalen aan hoogleraren die hun functie gedurende minstens vijftien jaar aan een universiteit van die lidstaat hebben uitgeoefend. Het Hof heeft weliswaar deze artikelen in de reeds aangehaalde zaak *Schöning-Kougebetopoulou* (zie punt 4.9) reeds uitgelegd in verband met de toekenning van een anciënniteitstoelage, maar nog niet in verband met de toekenning van een premie voor trouwe dienst.

Het Hof overweegt om te beginnen dat een dergelijke regeling, voorzover voor de toekenning van de daarin voorziene bijzondere toelage iedere mogelijkheid is uitgesloten om de tijdvakken mee te tellen waarin een hoogleraar in een andere

²⁸ Verordening (EEG) nr. 1612/68 van de Raad van 15 oktober 1968 betreffende het vrije verkeer van werknemers binnen de Gemeenschap (PB L 257, blz. 2).

lidstaat werkzaam was, het vrije verkeer van werknemers kan belemmeren. Aangezien de betrokken toelage volgens het nationale recht een premie is om de trouw van uit de lidstaat afkomstige hoogleraren aan hun enige werkgever, de lidstaat zelf, te belonen, gaat het Hof na of het feit dat deze toelage een premie voor trouwe dienst is, wat het gemeenschapsrecht betreft, als een aanwijzing kan worden beschouwd dat zij is ingegeven door een dwingende reden van algemeen belang die de belemmering kan rechtvaardigen. Hoewel niet kan worden uitgesloten dat het doel om werknemers in het kader van universitair onderzoeks- of onderwijsbeleid aan hun werkgever te binden een dwingende reden van algemeen belang is, is het Hof van oordeel dat de door een dergelijke maatregel veroorzaakte belemmering niet kan worden gerechtvaardigd uit hoofde van een dergelijk doel. Het Hof komt dan ook tot de conclusie dat bovengenoemde communautaire bepalingen inzake het vrije verkeer van werknemers aldus moeten worden uitgelegd dat zij in de weg staan aan de toekenning van deze vergoeding, die een premie voor trouwe dienst is.

7.3. In de zaak *Kaba* (arrest van 6 maart 2003, C-466/00, Jurispr. blz. I-2219) heeft het Hof zijn arrest van 11 april 2000 (C-356/98, Jurispr. blz. I-2623) in dezelfde zaak aangevuld. In zijn eerste arrest had het Hof geoordeeld dat een regeling volgens welke de echtgenoot van een migrerende werknemer die onderdaan is van een lidstaat, slechts voor onbepaalde tijd in een andere lidstaat mag verblijven indien deze werknemer vooraf vier jaar op het grondgebied van die lidstaat heeft gewoond, terwijl de echtgenoten van degenen die op dit grondgebied aanwezig en gevestigd zijn en voor wie geen enkele beperking geldt met betrekking tot de duur van hun verblijf aldaar, slechts twaalf maanden op het grondgebied moeten verblijven om dezelfde rechten te verkrijgen, geen discriminatie oplevert die in strijd is met artikel 7, lid 2, van verordening nr. 1612/68 betreffende het vrije verkeer van werknemers binnen de Gemeenschap.²⁹ De vraag of dit antwoord anders zou hebben geluid indien het Hof rekening had gehouden met het feit dat volgens de verwijzende rechter naar nationaal recht de respectieve situaties van deze twee categorieën personen in elk opzicht vergelijkbaar zijn, behalve wat de vereiste duur betreft van het verblijf van de betrokkene op het grondgebied van de betrokken lidstaat voordat hem een verblijfsvergunning voor onbepaalde tijd kan worden verleend, wordt door het Hof ontkennend beantwoord. Aangezien het verblijfsrecht van een migrerende werknemer die onderdaan is van een lidstaat, afhankelijk is van het behoud van de hoedanigheid van werknemer of, in voorkomend geval, van werkzoekende, tenzij de betrokkene dit recht aan andere bepalingen van gemeenschapsrecht ontleent, is zijn situatie niet vergelijkbaar met die van een persoon waarvan de toegelaten verblijfsduur op het grondgebied van een lidstaat door de nationale regeling aan geen enkele beperking is onderworpen, en die gedurende zijn verblijf niet dient te voldoen aan enige voorwaarde, vergelijkbaar met die welke zijn bedoeld in de bepalingen van gemeenschapsrecht waarbij aan de onderdanen van een lidstaat verblijfsrecht op het grondgebied van een andere lidstaat wordt verleend. Nu het verblijfsrecht van deze

²⁹ Ibidem.

twee categorieën personen niet in elk opzicht vergelijkbaar is, geldt hetzelfde voor de situatie van hun echtgenoten, in het bijzonder wat de vereiste verblijfsduur betreft voordat hun een verblijfsrecht voor onbepaalde tijd op het grondgebied van de betrokken lidstaat kan worden verleend.

7.4. In de zaak *Burbaud* (arrest van 9 september 2003, C-285/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), geeft het Hof een prejudiciële beslissing in een zaak over een Portugees onderdaan wiens verzoek om te worden opgenomen in het korps van directeuren van Franse openbare ziekenhuizen was afgewezen op grond dat de betrokkene in dit korps slechts kon worden opgenomen wanneer zij eerst was geslaagd voor het toelatingsexamen van de *École nationale de la santé publique* ("ENSP").

Het Hof gaat allereerst na of de door de leden van dit korps uitgeoefende functies vallen binnen de werkingssfeer van richtlijn 89/48 betreffende een algemeen stelsel van erkenning van hoger-onderwijsdiploma's waarmee beroepsopleidingen van ten minste drie jaar worden afgesloten.³⁰ Volgens het Hof kan de vaststelling dat iemand is geslaagd voor het eindexamen aan de ENSP worden gekwalificeerd als een "diploma" dat vereist is om tot een gereguleerd beroep te worden toegelaten. De verwijzende rechter dient dus na te gaan of het door de school te Lissabon uitgereikte diploma gelijkwaardig is aan het diploma van de ENSP. Indien blijkt dat het gaat om diploma's waarmee gelijkwaardige opleidingen worden afgesloten, verzet de richtlijn zich volgens het Hof ertegen dat de Franse autoriteiten de toegang van de Portugese onderdaan tot het beroep van directeur in het openbare ziekenhuiswezen afhankelijk stellen van de voorwaarde dat de betrokkene de door de ENSP verstrekte opleiding volgt en het eindexamen ervan aflegt. De regels zelf van deze wijze van aanwerven, die geen rekening houden met de specifieke kwalificaties inzake ziekenhuisadministratie die kandidaten uit andere lidstaten hebben verworven, benadelen deze laatsten en kunnen hen ervan weerhouden om hun recht van vrij verkeer als werknemers uit te oefenen. Een dergelijke belemmering van een door het Verdrag gewaarborgde fundamentele vrijheid kan slechts worden gerechtvaardigd door een reden van algemeen belang, zoals de zo objectief mogelijke selectie van de beste kandidaten, maar dan nog mag deze belemmering niet verder gaan dan nodig is voor het bereiken van dat doel. Het verplicht stellen van het toelatingsexamen van de ENSP voor onderdanen van lidstaten die reeds de vereiste kwalificaties bezitten, zou evenwel volgens het Hof een stap achteruit zijn die niet noodzakelijk is om het gestelde doel te bereiken, en is dus niet gerechtvaardigd uit hoofde van de bepalingen van het Verdrag. Een dergelijk vergelijkend examen is dan ook onverenigbaar met het EG-Verdrag.

³⁰ Richtlijn 89/48/EEG van de Raad van 21 december 1988 betreffende een algemeen stelsel van erkenning van hoger-onderwijsdiploma's waarmee beroepsopleidingen van ten minste drie jaar worden afgesloten (PB 1989, L 19, blz. 16).

7.5. De zaak *Akrich* (arrest van 23 september 2003, C-109/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) betreft een Marokkaans onderdaan die tweemaal uit het Verenigd Koninkrijk was uitgezet, vervolgens clandestien terugkeerde en in het huwelijk trad met een Brits onderdaan. In augustus 1997 werd hij opnieuw uitgewezen, naar Dublin, waar zijn echtgenote sinds juni 1997 woonde en waar zij van augustus 1997 tot juni 1998 in loondienst heeft gewerkt. Op basis van het arrest *Singh* (arrest van 7 juli 1992, C-370/90, Jurispr. blz. I-4265), volgens hetwelk het gemeenschapsrecht een lidstaat verplicht de toegang tot en het verblijf op zijn grondgebied toe te staan aan de echtgenoot van een onderdaan van die lidstaat, die zich met die echtgenoot naar een andere lidstaat heeft begeven om aldaar arbeid in loondienst in de zin van artikel 39 EG te verrichten en die terugkeert om zich te vestigen in de zin van artikel 43 EG op het grondgebied van de staat waarvan hij de nationaliteit bezit, heeft de heer Akrich bij de Britse autoriteiten een inreisvisum aangevraagd als echtgenoot van een in het Verenigd Koninkrijk gevestigde persoon. Dienaangaande merkt het Hof op dat het gemeenschapsrecht, en meer bepaald verordening nr. 1612/68 betreffende het vrije verkeer van werknemers³¹, enkel betrekking heeft op het vrije verkeer binnen de Gemeenschap en geen bepalingen bevat met betrekking tot de rechten betreffende de toegang tot het grondgebied van de Gemeenschap van een onderdaan van een derde land die gehuwd is met een burger van de Unie. Om aanspraak te kunnen maken op het recht om zich met de burger van de Unie te vestigen, moet diens echtgenoot volgens het Hof wettig in een lidstaat verblijf houden wanneer hij zich begeeft naar een andere lidstaat, waarnaar de burger van de Unie emigreert. Hetzelfde geldt wanneer de burger van de Unie die gehuwd is met een onderdaan van een derde land, terugkeert naar de lidstaat waarvan hij onderdaan is, om daar arbeid in loondienst te verrichten.

Wat verder het misbruik betreft dat het echtpaar Akrich zou hebben gepleegd door tijdelijk afwezig te blijven met de uitdrukkelijke bedoeling om voor de echtgenoot een verblijfsrecht te creëren, en de bepalingen van de wetgeving van het Verenigd Koninkrijk te omzeilen, herinnert het Hof eraan dat de bedoelingen van een burger die in een andere lidstaat werk zoekt, niet relevant zijn voor de beoordeling van de rechtssituatie van het echtpaar op het moment van terugkeer naar de lidstaat van oorsprong. Een dergelijk gedrag kan geen misbruik opleveren, ook niet indien de echtgenoot op het moment waarop het echtpaar zich in een andere lidstaat heeft gevestigd, niet over een verblijfsrecht beschikte in de lidstaat van oorsprong. Volgens het Hof zou sprake zijn van misbruik, indien de communautaire rechten werden benut in het kader van schijnhuwelijken die worden gesloten om de nationale immigratiebepalingen te omzeilen. Ten slotte merkt het Hof op dat, wanneer een huwelijk authentiek is en wanneer, op het moment waarop een onderdaan van een lidstaat, die gehuwd is met een onderdaan van een derde land, terugkeert naar zijn land van oorsprong, zijn echtgenoot aldaar geen communautaire rechten bezit, omdat hij niet wettig op het grondgebied van een andere lidstaat heeft verbleven, de

³¹ Zie voetnoot 28.

autoriteiten van het land van oorspong niettemin rekening moeten houden met het recht op eerbiediging van het gezinsleven in de zin van artikel 8 van het Verdrag van de rechten van de mens.

7.6. De zaak *Ninni-Orasche* (arrest van 6 november 2003, C-413/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) betreft een onderdaan van een lidstaat die gedurende twee en een halve maand een tijdelijke dienstbetrekking heeft uitgeoefend op het grondgebied van een andere lidstaat waarvan hij niet de nationaliteit heeft, en die vervolgens bij deze laatste lidstaat een studiebeurs heeft aangevraagd. Hier rijst de vraag of deze onderdaan de hoedanigheid van werknemer in de zin van artikel 39 EG heeft verkregen.

Het Hof herinnert eraan dat het begrip “werknemer” een communautaire inhoud heeft en niet eng mag worden uitgelegd, en wijst er vervolgens op dat de omstandigheid dat een betrekking in loondienst van korte duur is, op zich niet de toepassing van artikel 39 EG kan uitsluiten. Een betrekking als die waar het in deze zaak om gaat, kan de hoedanigheid van werknemer verlenen, voorzover de uitgeoefende betrekking in loondienst niet van louter marginale en bijkomstige aard is. Het staat aan de verwijzende rechter om de feitelijke vaststellingen te doen om uit te maken of dat in de bij hem aanhangige zaak het geval is. Omstandigheden van voor of na de periode van tewerkstelling zijn niet relevant voor de vaststelling van de hoedanigheid van werknemer in de zin van artikel 39 EG.

In dezelfde zaak antwoordt het Hof vervolgens ontkennend op de vraag of een gemeenschapsonderdaan die de hoedanigheid van migrerend werknemer in de zin van artikel 39 EG bezit, zich in een toestand van vrijwillige werkloosheid in de zin van de relevante rechtspraak van het Hof bevindt op grond van de enkele omstandigheid dat zijn van meet af aan voor een bepaalde duur gesloten arbeidsovereenkomst afloopt.

7.7. In de zaak *Givane e.a.* (arrest van 9 januari 2003, C-257/00, Jurispr. blz. I-345) werd het Hof verzocht om uitlegging van artikel 3, lid 2, eerste streepje, van verordening nr. 1251/70 met betrekking tot het recht van werknemers om verblijf te houden op het grondgebied van een lidstaat na er een betrekking te hebben vervuld.³² Volgens deze bepaling hebben de familieleden van een werknemer die in de loop van zijn beroepsleven is overleden voordat hij het recht op verblijf in de lidstaat van ontvangst heeft verkregen, het recht er duurzaam verblijf te houden, indien de werknemer op het grondgebied van die lidstaat gedurende ten minste twee jaren bij voortduring woonachtig was. Het Hof verklaart voor recht dat de in deze bepaling

³² Verordening (EEG) nr. 1251/70 van de Commissie van 29 juni 1970 met betrekking tot het recht van werknemers om verblijf te houden op het grondgebied van een lidstaat na er een betrekking te hebben vervuld (PB L 142, blz. 24).

vastgestelde periode van twee jaren van voortdurend wonen onmiddellijk aan het overlijden van de werknemer vooraf moet gaan.

8. Op het gebied van het *vrij verrichten van diensten* heeft het Hof zich met name uitgesproken over discriminatoire Italiaanse tarieven voor de toegang tot musea (8.1), over de regel dat voorafgaande toestemming is vereist voor het maken van medische kosten in een andere dan de lidstaat van inschrijving (8.2 et 8.3), over de verschillende behandeling van aanvullende pensioenverzekeringen die in andere lidstaten zijn afgesloten (8.4), over het verbod om zonder voorafgaande vergunning grensoverschrijdende weddenschappen aan te nemen (8.5 et 8.6), en over de regel volgens welke de erelonen van in andere lidstaten gevestigde advocaten ten hoogste kunnen worden vergoed ten belope van de tarieven die gelden voor nationale advocaten (8.7).

8.1. In de eerste plaats heeft het Hof in zijn arrest van 16 januari 2003, *Commissie/Italië* (C-388/01, Jurispr. blz. I-721), vastgesteld dat de Italiaanse regeling volgens welke de door plaatselijke of gedecentraliseerde nationale overheden toegekende tariefvoordelen voor de toegang tot musea en monumenten zijn voorbehouden aan Italiaanse onderdanen of ingezetenen van het gebied van deze overheden die de betrokken culturele locatie beheren, mits zij de leeftijd van 60 of 65 jaar hebben bereikt, met uitsluiting van toeristen die onderdaan van een andere lidstaat of niet-ingezetene zijn, maar die aan dezelfde objectieve leeftijdsvereisten voldoen, onverenigbaar is met de artikelen 12 EG en 49 EG. Het Hof legt meteen een verband tussen deze zaak en zijn vroegere rechtpraak, met name zijn arrest van 15 maart 1994, *Commissie/Spanje*, (C-45/93, Jurispr. blz. I-911), waarin het reeds had geoordeeld dat een nationale regeling inzake de toegang tot de musea van een lidstaat die buitenlandse toeristen discrimineert, door de artikelen 12 EG en 49 EG is verboden. Onder verwijzing naar de arresten van 5 december 1989, *Commissie/Italië* (C-3/88, Jurispr. blz. 4035), en 29 april 1999, *Ciola* (C-224/97, Jurispr. blz. I-2517), herinnert het Hof eraan dat het beginsel van gelijke behandeling niet alleen zichtbare discriminaties op grond van nationaliteit verbiedt, maar ook alle vormen van verkapte discriminatie, zoals het geval is bij een maatregel die hoofdzakelijk ten nadele van onderdanen van andere lidstaten kan werken.

Noch de noodzaak om de samenhang van het belastingstelsel te verzekeren noch de door de Italiaanse regering aangevoerde overwegingen van economische aard vallen onder de door artikel 46 EG toegestane afwijkingen. Een lidstaat kan zich evenmin op situaties van zijn interne rechtsorde beroepen ter rechtvaardiging van de niet-nakoming van verplichtingen die uit het gemeenschapsrecht voortvloeien.

8.2. Het arrest van 13 mei 2003, *Müller-Fauré en Van Riet* (C-385/99, Jurispr. blz. I-4509) ligt in de lijn van de arresten *Decker en Kohl* (arresten van 28 april 1998, C-120/95, Jurispr. blz. I-1831, en C-158/96, Jurispr. blz. I-1931), en *Smits en Peerbooms* (arrest van 12 juli 2001, C-157/99, Jurispr. blz. I-5473). Het onderscheidt

zich evenwel van de arresten *Decker* en *Kohl* doordat het in dit arrest gaat om een nationale socialezekerheidsregeling die berust op een stelsel van verstrekkingen in natura, terwijl in laatstgenoemde arresten de vraag aan de orde was of het vereiste van voorafgaande toestemming voor de vergoeding van de medische kosten die een sociaal verzekerde heeft gedragen in een andere lidstaat dan die waar hij is aangesloten bij een socialezekerheidsstelsel dat berust op de vergoeding van de door de aangeslotenen gedragen ziektekosten, verenigbaar is met het gemeenschapsrecht.

Om te beginnen wordt in het arrest *Müller-Fauré en Van Riet* het in het arrest *Smits en Peerbooms* vastgelegde beginsel bevestigd dat een nationale wettelijke regeling die de vergoeding van de medische kosten die zijn gemaakt in een andere dan de lidstaat van inschrijving afhankelijk stelt van voorafgaande toestemming, die enkel in geval van medische noodzaak wordt verleend, een belemmering van het vrij verrichten van diensten vormt.

Om uit te maken of een dergelijke regeling al dan niet objectief gerechtvaardigd is, wordt in het arrest verder een onderscheid gemaakt tussen intra- en extramurale zorg.

Wat de verzorging in het ziekenhuis betreft, is het Hof van oordeel dat het vereiste dat de in een andere dan de lidstaat van inschrijving verstrekte zorgen slechts door het nationale socialezekerheidsstelsel worden vergoed indien daarvoor voorafgaande toestemming is verleend, voorkomt als een zowel noodzakelijke als redelijke maatregel om de in het kader van het overeenkomstenstelsel georganiseerde planning van dergelijke zorgen niet te verstoren (arrest *Smits en Peerbooms*, reeds aangehaald). Deze planning beoogt immers een toereikende en permanente toegang tot een evenwichtig aanbod van kwaliteitszorg te garanderen, de kosten te beheersen en verspilling van financiële en technische middelen en personeel zo veel mogelijk te vermijden. Het Hof preciseert evenwel dat een stelsel van voorafgaande toestemming slechts mogelijk is indien de voorwaarden waaronder die toestemming wordt verleend, gerechtvaardigd zijn en aan het evenredigheidsvereiste voldoen. Voorts kan een regeling van voorafgaande administratieve toestemming geen rechtvaardiging vormen voor een discretionair optreden van de nationale autoriteiten waardoor de communautaire voorschriften betreffende het vrij verrichten van diensten van hun nuttig effect worden beroofd. Een derelijke regeling moet dus zijn gebaseerd op objectieve criteria, die niet-discriminerend en vooraf kenbaar zijn, opdat een grens wordt gesteld aan de beoordelingsvrijheid van de nationale autoriteiten en willekeur wordt voorkomen (arrest *Smits en Peerbooms*). Ten slotte preciseert het Hof, nog steeds in de lijn van het arrest *Smits en Peerbooms*, dat de voorwaarde dat de behandeling noodzakelijk moet zijn, kan worden gerechtvaardigd uit hoofde van artikel 49 EG, voorzover zij aldus wordt uitgelegd dat de voorafgaande toestemming alleen mag worden geweigerd wanneer in de lidstaat van inschrijving bij een instelling waarmee het ziekenfonds van de verzekerde een overeenkomst heeft gesloten, tijdig een identieke of voor de patiënt even doeltreffende behandeling kan worden verkregen.

Wat de extra-murale zorgen betreft, blijkt volgens het Hof uit de voorgelegde stukken niet dat het schrappen van de voorwaarde van voorafgaande toestemming zou leiden tot een dermate grote toename van het grensverkeer van patiënten dat daardoor het financiële evenwicht van het socialezekerheidsstelsel ernstig zou worden aangetast en dus het algehele niveau van de bescherming van de volksgezondheid zou worden bedreigd. Deze zorg wordt over het algemeen verstrekt dicht bij de woonplaats van de patiënt, in een culturele omgeving die hem bekend is en waarbinnen hij met de behandelend arts een vertrouwensrelatie kan opbouwen. Deze omstandigheden hebben tot gevolg dat het schrappen van de voorwaarde van voorafgaande toestemming voor behandeling in de praktijk van een buitenlandse arts, slechts een beperkt financieel effect op het betrokken nationale socialezekerheidsstelsel zou hebben. Het Hof wijst er verder op dat alleen de lidstaten mogen bepalen hoever de socialezekerheidsdekking van hun verzekerden gaat, en dat in casu het bedrag waarvoor om vergoeding was verzocht vrij laag was (punt 106). Het Hof komt dan ook tot de conclusie dat het schrappen van het vereiste van voorafgaande toestemming van de ziekenfondsen aan de bij hen ingeschreven verzekerden voor een dergelijke medische behandeling in een andere dan de lidstaat van inschrijving de wezenlijke kenmerken van het betrokken stelsel van ziektekostenverzekering niet aantast. De regeling volgens welke een dergelijke voorafgaande toestemming is vereist, is dan ook onverenigbaar met artikel 59 EG.

8.3. Een aantal van de overwegingen van dit arrest zijn overgenomen in het arrest van 23 oktober 2003, *Inizan* (C-56/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie). In dit arrest gaat het Hof na of de door artikel 22, leden 1, sub c–i, en 2, van verordening nr. 1408/71³³ ingevoerde regeling volgens welke de verstrekkingen die voor rekening van het bevoegde orgaan worden verleend door het orgaan van de woon- of verblijfplaats in een andere dan de lidstaat van inschrijving, slechts worden vergoed indien het bevoegde orgaan vooraf zijn toestemming heeft verleend, en de voorwaarden waaronder deze toestemming wordt verleend, verenigbaar zijn met de artikelen 49 EG en 50 EG.

Na te hebben herhaald in welke omstandigheden artikel 49 EG zich volgens de arresten *Kohll*, *Smits en Peerbooms*, en *Müller-Fauré en Van Riet* verzet tegen een door een nationale regeling ingevoerd systeem van voorafgaande toestemming, stelt het Hof vast dat, aangezien artikel 22 van verordening nr. 1408/71 zich er niet tegen verzet dat de kosten van zonder voorafgaande toestemming in een andere lidstaat verleende verzorging worden vergoed, en dat het bevoegde nationale orgaan deze toestemming enkel mag weigeren wanneer aan de twee voorwaarden van artikel 22,

³³ Verordening (EEG) nr. 1408/71 van de Raad van 14 juni 1971 betreffende de toepassing van de socialezekerheidsregelingen op werknemers en zelfstandigen, alsmede op hun gezinsleden, die zich binnen de Gemeenschap verplaatsen (PB L 149, blz. 2), in de gewijzigde en bijgewerkte versie van verordening (EG) nr. 118/97 (PB 1997, L 28, blz. 1).

lid 2, is voldaan, deze bepaling ertoe bijdraagt het vrij verkeer van sociaalverzekerden te vergemakkelijken.

Vervolgens onderzoekt het Hof of de voorwaarden voor de verlening van voorafgaande toestemming, waarvan een nationale wettelijke regeling de vergoeding van de behandeling die wordt verstrekt in een andere dan de lidstaat van de woonplaats van de aangeslotene afhankelijk stelt, verenigbaar zijn met artikel 22, leden 1, sub c–i, en 2 van verordening nr. 1408/71 en de artikelen 49 EG en 50 EG.

Wat verordening nr. 1408/71 betreft, merkt het Hof op dat de voorwaarde dat de behandeling die de patiënt wenst te ondergaan in een andere lidstaat dan de lidstaat waar hij woont, hem, gelet op zijn gezondheidstoestand en het te verwachten ziekteverloop, niet kan worden gegeven binnen de termijn die gewoonlijk nodig is voor de desbetreffende behandeling in de lidstaat waar hij woont, niet is vervuld wanneer blijkt dat in de lidstaat waar de patiënt woont, tijdig een identieke of voor hem even doeltreffende behandeling kan worden verkregen. Om te beoordelen of dit het geval is, moet het bevoegde orgaan rekening houden met alle omstandigheden van het concrete geval, door niet alleen de gezondheidstoestand van de patiënt op het moment waarop de toestemming wordt gevraagd, naar behoren in aanmerking te nemen, en eventueel de mate van pijn of de aard van de handicap van de patiënt, waardoor het bijvoorbeeld onmogelijk of bijzonder moeilijk is beroepswerkzaamheden te verrichten, maar ook diens antecedenten (zie arresten *Smits en Peerbooms* en *Müller-Fauré en Van Riet*).

Wat de artikelen 49 EG en 50 EG betreft, herhaalt het Hof wat het reeds heeft vastgesteld in de arresten *Smits en Peerbooms* en *Müller-Fauré en Van Riet*. Zo verklaart het Hof dat deze bepalingen zich niet verzetten tegen de wettelijke regeling van een lidstaat die de terugbetaling van een ziekenhuisbehandeling in een andere lidstaat dan die waar het ziekenfonds van de sociaalverzekerde is gevestigd, afhankelijk stelt van toestemming van dit ziekenfonds en aan deze toestemming de voorwaarde verbindt dat wordt bewezen dat de sociaalverzekerde de voor zijn gezondheidstoestand passende behandeling niet op het grondgebied van deze lidstaat kon ondergaan. De toestemming mag echter enkel op die grond worden geweigerd wanneer op het grondgebied van de lidstaat waar de betrokkene woont, tijdig een identieke of voor de patiënt even doeltreffende behandeling kan worden verkregen.

8.4. In het arrest van 26 juni 2003, *Skandia en Ramstedt* (C-422/01, Jurispr. blz. I-6817), spreekt het Hof zich uit over de verenigbaarheid met artikel 49 EG van de Zweedse wettelijke regeling die bepaalt dat een verzekering, om als ouderdomsverzekering te kunnen worden aangemerkt en de werkgever recht te verlenen op onmiddellijke aftrek van de daarvoor gestorte bijdragen, moet worden afgesloten bij een in Zweden gevestigde verzekeraar, terwijl een verzekering die bij een verzekeraar van een andere lidstaat is afgesloten wordt beschouwd als een kapitaalverzekering die slechts een recht op aftrek verleent op het moment waarop het

pensioen aan de begunstigde werknemer wordt betaald. Volgens het Hof vormt het financiële nadeel dat de werkgever ondervindt doordat het ontstaan van het recht op aftrek wordt uitgesteld, een met artikel 49 EG onverenigbaar verschil in fiscale behandeling. Dit verschil kan Zweedse werkgevers er namelijk van weerhouden aanvullende pensioenverzekeringen af te sluiten bij maatschappijen die in een andere lidstaat dan het Koninkrijk Zweden zijn gevestigd, en deze maatschappijen om hun diensten op de Zweedse markt aan te bieden. Geen van de door de Zweedse regering voor deze regeling aangevoerde rechtvaardigingsgronden, namelijk de fiscale samenhang, de doeltreffendheid van de fiscale controles, het streven de belastinggrondslag van de betrokken lidstaat te vrijwaren en de neutraliteit van de mededinging, is door het Hof aanvaard.

8.5. In het arrest van 6 november 2003, *Gambelli* (C-243/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) stelt het Hof vast dat de Italiaanse regeling op grond waarvan het onder bedreiging met strafsancties verboden is om zonder een door de betrokken lidstaat verleende concessie of vergunning activiteiten te verrichten op het gebied van het inzamelen, het aannemen, het registreren en het verzenden van voorgestelde weddenschappen op met name sportevenementen, ook wanneer dit via internet geschiedt, onverenigbaar is met de artikelen 43 EG en 49 EG. Volgens het Hof houdt de deelneming van onderdanen van een lidstaat aan in een andere lidstaat georganiseerde weddenschappen verband met een dienstverrichting in de zin van artikel 50 EG. De rechtspraak betreffende de diensten die een dienstverrichter telefonisch aan in een andere lidstaat gevestigde potentiële ontvangers aanbiedt, en die hij verricht zonder zich te verplaatsen (arrest van 10 mei 1995, *Alpine Investments*, C-384/93, Jurispr. blz. I-1141), is volgens het Hof ook van toepassing op de diensten die via internet worden aangeboden. Het verbod om van dergelijke diensten gebruik te maken en het verbod voor tussenpersonen om het een dienstverrichter die in een andere lidstaat dan deze tussenpersonen is gevestigd, gemakkelijker te maken diensten in verband met weddenschappen op sportevenementen te verrichten, vormen beperkingen van het vrij verrichten van diensten. De bijzonderheden van morele, religieuze of culturele aard, alsmede de moreel en financieel schadelijke gevolgen voor het individu en de samenleving van kansspelen en weddenschappen kunnen evenwel rechtvaardigen dat de nationale autoriteiten over voldoende beoordelingsvrijheid beschikken om te bepalen, wat noodzakelijk is voor de bescherming van de consument en van de maatschappelijke orde. Deze beperkingen moeten hun rechtvaardiging vinden in dwingende redenen van algemeen belang; zij moeten geschikt zijn om de verwezenlijking van het nagestreefde doel te waarborgen en mogen niet verder gaan dan ter bereiking van dat doel noodzakelijk is. Zij dienen in elk geval zonder discriminatie te worden toegepast.

8.6. Volgens het arrest van 13 november 2003, *Lindman* (C-42/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), dat eveneens betrekking heeft op de grensoverschrijdende aspecten van kansspelen en weddenschappen, verzet artikel 49 EG zich tegen een wettelijke regeling van een lidstaat, in casu Finland, volgens welke prijzen van in andere lidstaten georganiseerde kansspelen voor de

inkomstenbelasting tot het belastbaar inkomen van de winnaar worden gerekend, terwijl prijzen van in de betrokken lidstaat georganiseerde kansspelen vrij zijn van inkomstenbelasting.

8.7. De zaak *AMOK* (arrest van 11 december 2003, C-289/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) heeft betrekking op de vraag of de artikelen 49 EG en 12 EG in de weg staan aan een nationale jurisprudentiële praktijk volgens welke in een lidstaat voor de werkzaamheden van een advocaat uit een andere lidstaat en voor de werkzaamheden van de plaatselijke samenwerkende advocaat in een proces voor de nationale rechterlijke instanties hoogstens een recht op vergoeding bestaat ten belope van de kosten die bij vertegenwoordiging door een nationale advocaat zouden zijn ontstaan. Het Hof stelt om te beginnen vast dat volgens artikel 50, derde alinea, EG degene die de grensoverschrijdende diensten verricht, zijn werkzaamheden in het land van bestemming kan uitoefenen “onder dezelfde voorwaarden als die welke dat land aan zijn eigen onderdanen oplegt”, en dat deze regel nader is uitgewerkt door richtlijn 77/249³⁴ tot vergemakkelijking van de daadwerkelijke uitoefening door advocaten van het vrij verrichten van diensten, met uitsluiting van “enig vereiste inzake woonplaats of lidmaatschap van een beroepsorganisatie in die staat”. Daaruit volgt “dat de gemeenschapswetgever van mening was dat, afgezien van de uitdrukkelijk vermelde uitzonderingen, alle andere in het land van ontvangst geldende voorwaarden en regels op de grensoverschrijdende dienstverrichtingen van advocaten van toepassing kunnen zijn. Bijgevolg kan de vergoeding van de kosten van een in een lidstaat gevestigde advocaat ook worden onderworpen aan de regels die voor in een andere lidstaat gevestigde advocaten gelden. Dit is overigens de enige oplossing die recht doet aan het beginsel van voorzienbaarheid en dus van rechtszekerheid voor een partij die een geding aanhangig maakt en daarmee het risico loopt, indien zij in het ongelijk wordt gesteld, de kosten van haar tegenpartij te moeten dragen” (punt 30). Het Hof merkt evenwel op dat het feit dat de in het gelijk gestelde partij zich niet de kosten kan laten vergoeden van de advocaat die bij het geadieerde gerecht praktijk uitoefent, op grond dat die kosten niet als noodzakelijk worden beschouwd, het grensoverschrijdend verrichten van advocatendiensten minder aantrekkelijk kan maken. Een dergelijke oplossing kan immers een afschrikkende werking hebben die de concurrentiepositie van de advocaten van andere lidstaten nadelig kan beïnvloeden. Hoewel de bijstand van een advocaat die bij het geadieerde gerecht praktijk uitoefent, een uit de harmonisatiemaatregelen voortvloeiend vereiste is en zich dus aan de wil van partijen onttrekt, kan daaruit niet worden afgeleid dat de daarmee verbonden extra kosten, in alle gevallen automatisch ten laste moet komen van de partij die de in een andere lidstaat gevestigde advocaat heeft ingeschakeld, ongeacht of zij in het geding al dan niet in het gelijk is gesteld. Integendeel, de verplichting om gebruik te maken van de diensten van een advocaat die bij het geadieerde gerecht praktijk uitoefent, houdt in dat de daaruit voortvloeiende kosten noodzakelijk zijn voor een passende

³⁴ Richtlijn 77/249/EEG van de Raad van 22 maart 1977 tot vergemakkelijking van de daadwerkelijke uitoefening door advocaten van het vrij verrichten van diensten (PB L 78, blz. 17).

vertegenwoordiging in rechte. De algemene uitsluiting van die kosten van het door de in het ongelijk gestelde partij te vergoeden bedrag zou de in het gelijk gestelde partij benadelen, hetgeen tot gevolg zou hebben dat de justitiabelen sterk ontmoedigd worden om in andere lidstaten gevestigde advocaten in te schakelen. Daardoor zou het vrij verrichten van diensten van die advocaten worden belemmerd en zou de harmonisatie van de economische sector, waarmee door de richtlijn een begin is gemaakt, worden geschaad.

9. Op het gebied van de *vrijheid van vestiging* dient te worden gewezen op een reeks arresten inzake de wederzijdse erkenning van universitaire diploma's en beroepsopleidingen (9.1–9.3), op een arrest inzake de wederzijdse erkenning van door andere lidstaten uitgereikte rijbewijzen (9.4), en op een arrest inzake de verenigbaarheid met het gemeenschapsrecht van een door het Nederlandse recht opgelegde verplichting om bij de inschrijving in het handelsregister van een formeel buitenlandse vennootschap deze hoedanigheid te vermelden (9.5).

9.1. In de zaak *Tennah-Durez* (arrest van 19 juni 2003, C-110/01, Jurispr. blz. I-6239) ging het om het in Algerije gevolgde deel van een artsenopleiding, dat later in België was erkend en dat de betrokkene in Frankrijk te nutte wilde maken. Het Hof stelt om te beginnen vast dat richtlijn 93/16³⁵ ter vergemakkelijking van het vrije verkeer van artsen en de onderlinge erkenning van hun diploma's, certificaten en andere titels voorziet in de automatische en onvoorwaardelijke erkenning van bepaalde diploma's, en dat zij de lidstaten verplicht de gelijkwaardigheid ervan te erkennen zonder dat zij van de betrokkenen kunnen eisen dat zij voldoen aan andere dan de gestelde voorwaarden. Verder maakt het Hof een onderscheid tussen dit stelsel en dat van richtlijn 89/48³⁶, die niet voorziet in een automatische erkenning, maar de lidstaten de mogelijkheid geeft om van de belanghebbende te eisen dat hij aan nadere vereisten voldoet, zoals het voltooien van een aanpassingsstage. Met betrekking tot de vraag in hoeverre de medische opleiding in een derde land kan worden gevolgd, stelt het Hof vast dat de richtlijn niet eist dat de opleiding uitsluitend of voor een bepaald deel aan of onder toezicht van een universiteit van een lidstaat wordt gegeven, en dat de opzet van de richtlijn er evenmin aan in de weg staat dat een deel van de medische opleiding voor een diploma van arts waarvoor automatische erkenning geldt, buiten de Gemeenschap is gevolgd. Volgens het Hof is “niet relevant [...] waar die opleiding is gegeven, maar of zij voldoet aan de in richtlijn 93/16 neergelegde kwalitatieve en kwantitatieve opleidingseisen”. Bovendien “[berust] de verantwoordelijkheid om erop toe te zien dat volledig wordt voldaan aan de in richtlijn 93/16 neergelegde kwalitatieve

³⁵ Richtlijn 93/16/EEG van de Raad van 5 april 1993 ter vergemakkelijking van het vrije verkeer van artsen en de onderlinge erkenning van hun diploma's, certificaten en andere titels (PB L 165, blz. 1).

³⁶ Richtlijn 89/48/EEG van de Raad van 21 december 1988 betreffende een algemeen stelsel van erkenning van hoger-onderwijsdiploma's waarmee beroepsopleidingen van ten minste drie jaar worden afgesloten (PB 1989, L 19, blz. 16).

en kwantitatieve opleidingseisen, [...] geheel en al bij de bevoegde autoriteit van de lidstaat die het diploma afgeeft". Het afgegeven diploma is voor de houder ervan een "artsenpaspoort", waarmee hij zich in de Europese Unie als arts kan verplaatsen zonder dat de beroepskwalificatie die uit het diploma blijkt, in de ontvangende lidstaat in twijfel kan worden getrokken, behoudens in de in het gemeenschapsrecht genoemde bijzondere omstandigheden. Voorzover de bevoegde autoriteit van de lidstaat die het diploma afgeeft, in staat is een in een derde land gevolgde medische opleiding te valideren en te oordelen dat deze opleiding voldoet aan de vereisten van richtlijn 93/16, kan die opleiding dus in aanmerking worden genomen bij de beoordeling of een diploma van arts dient te worden afgegeven. In hoeverre de opleiding in een derde land is gevolgd, maakt niet uit; het is in het bijzonder irrelevant dat een overwegend deel van de opleiding daar is gevolgd. Het is immers zo dat richtlijn 93/16 nergens melding maakt van of zelfs maar zinspeelt op het vereiste dat een overwegend deel van de opleiding binnen de Gemeenschap is gevolgd. Voorts zou een dergelijk vereiste de rechtszekerheid in het gedrang brengen, aangezien dit vereiste verschillend kan worden uitgelegd. Het Hof komt tot de conclusie dat de betrokken opleiding zelfs overwegend in een derde land kan worden gevolgd, mits de bevoegde autoriteit van de lidstaat die het diploma afgeeft, in staat is deze opleiding te valideren en op grond daarvan te oordelen dat zij kan meetellen om te voldoen aan de vereisten die in bovengenoemde richtlijn aan de opleiding van artsen worden gesteld. Met betrekking tot de vraag in hoeverre de nationale autoriteiten gebonden zijn aan een verklaring dat het diploma aan de vereisten van de richtlijn voldoet, merkt het Hof op dat het stelsel van automatische en onvoorwaardelijke erkenning zou worden ondergraven indien het hun zou zijn toegestaan een en ander naar eigen goeddunken te bezien. In geval van nieuwe elementen die ernstige twijfel doen rijzen omtrent de echtheid van het hun overgelegde diploma of over de conformiteit ervan met de toepasselijke regeling, kunnen zij de bevoegde autoriteiten van de lidstaat die het betrokken diploma hebben afgegeven, evenwel verzoeken het diploma opnieuw te verifiëren.

9.2. In de zaak *Morgenbesser* (arrest van 13 november 2003, C-313/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) onderzoekt het Hof of het gemeenschapsrecht eraan in de weg staat dat de autoriteiten van een lidstaat de inschrijving van de houder van een in een andere lidstaat behaald rechtendiploma in het register van personen die de stage volgen die vereist is om tot de balie te worden toegelaten, weigeren op de enkele grond dat het diploma niet door een universiteit van eerstgenoemde lidstaat is afgegeven of bekrachtigd. Het Hof stelt om te beginnen vast dat de richtlijnen 98/5³⁷ en 89/48 niet op een dergelijke situatie van toepassing zijn. Eerstgenoemde richtlijn is niet van toepassing omdat zij uitsluitend de advocaat betreft die in zijn lidstaat van herkomst alle kwalificaties voor dit beroep heeft verworven, en zij is dus niet van toepassing op personen die nog niet de beroepskwalificatie hebben verworven die

³⁷ Richtlijn 98/5/EG van het Europees Parlement en de Raad van 16 februari 1998 ter vergemakkelijking van de permanente uitoefening van het beroep van advocaat in een andere lidstaat dan die waar de beroepskwalificatie is verworven (PB L 77, blz. 36).

vereist is om het beroep van advocaat uit te oefenen. Richtlijn 89/48 is niet van toepassing op activiteiten met een beperkte tijdsduur die het praktische gedeelte vormen van de opleiding die is vereist om toegang te krijgen tot het beroep van “avvocato”, welk deel niet als een “gereguleerd beroep” in de zin van deze richtlijn kan worden aangemerkt. Verder stelt het Hof vast dat het gemeenschapsrecht eraan in de weg staat dat de autoriteiten van een lidstaat de inschrijving van de houder van een in een andere lidstaat behaald rechtendiploma in het betrokken register weigeren op de enkele grond dat het rechtendiploma niet door een universiteit van de eerste lidstaat is afgegeven, bekrachtigd of als gelijkwaardig erkend. Weliswaar kan de erkenning, voor academische of civiele doeleinden, van een in een lidstaat behaald diploma nuttig, en zelfs doorslaggevend, zijn voor de inschrijving aan de balie van een andere lidstaat (arrest van 28 april 1977, *Thieffry*, 71/76, Jurispr. blz. 765), maar daaruit volgt niet dat de academische gelijkwaardigheid van het diploma waarop de betrokkene zich beroept, met het normaliter van de onderdanen van die lidstaat vereiste diploma moet worden onderzocht. Met het diploma van de betrokkene, zoals in casu een door een Franse universiteit verleende *maîtrise* en *droit*, moet immers rekening worden gehouden bij de beoordeling van het geheel van de academische en beroepsopleidingen waarop de betrokkene zich kan beroepen. Dienaangaande staat het aan de bevoegde autoriteit om overeenkomstig de beginselen die in de arresten van 7 mei 1991, *Vlassopoulou* (C-340/89, Jurispr. blz. I-2357), en 8 juli 1999, *Fernández de Bobadilla* (C-234/97, Jurispr. blz. I-4773) zijn geformuleerd, na te gaan of en in welke mate de kennis die uit het in een andere lidstaat afgegeven diploma blijkt en de in deze andere lidstaat verworven bekwaamheden of beroepservaring, alsmede de ervaring die werd opgedaan in de lidstaat waar de aanvrager zich wenst in te schrijven, moeten worden geacht – zij het ten dele – te voldoen aan de voorwaarden die voor de toegang tot de betrokken activiteit gelden.

9.3. In het arrest van 13 november 2003, *Neri* (C-153/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) stelt het Hof vast dat artikel 43 EG zich verzet tegen een Italiaanse administratieve praktijk waarbij de door een Britse universiteit ter afsluiting van de tweede studiecycclus afgegeven universitaire diploma's niet worden erkend wanneer de opleiding in Italië is verstrekt door een onderwijsinstelling, die de vorm heeft van een kapitaalvennootschap, overeenkomstig een tussen beide instellingen gesloten overeenkomst. Volgens het Hof moeten immers ingevolge artikel 43 EG de beperkingen van de vrijheid van vestiging worden opgeheven, of zij nu de uitoefening van deze vrijheid verbieden, belemmeren of minder aantrekkelijk maken (arrest van 7 maart 2002, *Commissie/Italië*, C-145/99, Jurispr. blz. I-2235). De niet-erkenning in Italië van diploma's die de toegang van de studenten tot de arbeidsmarkt kunnen vergemakkelijken, kan deze laatsten ontmoedigen de cursussen te volgen, en aldus de betrokken onderwijsinstelling ernstig belemmeren bij de uitoefening van haar economische activiteit in deze lidstaat. Aangezien bovendien alleen diploma's die aan Italiaanse onderdanen worden afgegeven, niet worden erkend, is deze praktijk niet geschikt voor de verwezenlijking van het doel universitaire opleidingen van hoog niveau te waarborgen. Aangezien deze praktijk elk onderzoek en bijgevolg elke mogelijke erkenning van diploma's uitsluit, voldoet zij evenmin aan het vereiste van

evenredigheid en gaat zij verder dan noodzakelijk is om het nagestreefde doel te bereiken. Deze praktijk is dan ook niet gerechtvaardigd.

9.4. In de zaak *Commissie/Nederland* (arrest van 10 juli 2003, C-246/00, Jurispr. blz. I-7504) herinnert het Hof er om te beginnen aan dat artikel 1, lid 2, van richtlijn 91/439³⁸ het beginsel van onderlinge erkenning van door andere lidstaten afgegeven rijbewijzen formuleert, en dat volgens vaste rechtspraak deze erkenning, die zonder enige formaliteit dient te geschieden, “een duidelijke en onvoorwaardelijke verplichting is en [...] de lidstaten niet over enige beoordelingsmarge beschikken voor de vaststelling van de modaliteiten om aan die verplichting te voldoen” (punt 61). In casu stelt het Hof vast dat de houder van een door een andere lidstaat afgegeven rijbewijs die zich sinds meer dan één jaar in Nederland heeft gevestigd, een overtreding begaat waarop een boete staat, indien hij een voertuig bestuurt zonder zijn rijbewijs in Nederland te hebben laten registreren. Dienaangaande is het Hof van oordeel dat, wanneer de registratie van een door een andere lidstaat afgegeven rijbewijs een verplichting wordt, deze registratie als een formaliteit moet worden opgevat, en derhalve in strijd is met artikel 1, lid 2, van de richtlijn.

Verder preciseert het Hof dat de door een lidstaat vastgestelde maatregelen om gebruik te maken van de bij de richtlijn geboden bevoegdheid om op de houder van een door een andere lidstaat afgegeven rijbewijs de nationale bepalingen inzake de geldigheidsduur van het rijbewijs, medisch onderzoek en belastingen toe te passen, en om op het rijbewijs de voor het beheer noodzakelijke vermeldingen aan te brengen, de uitoefening van het vrije verkeer van personen en de vrijheid van vestiging door gemeenschapsonderdanen niet mogen belemmeren of minder aantrekkelijk mogen maken. Indien dit toch het geval is, moeten die maatregelen zonder onderscheid worden toegepast, hun rechtvaardiging vinden in dwingende redenen van algemeen belang, geschikt zijn om de verwezenlijking van het nagestreefde doel te waarborgen, en niet verder gaan dan nodig is voor het bereiken van dat doel.

9.5. Ten slotte heeft het Hof in het arrest van 30 september 2003, *Inspire Art* (C-167/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), onderzocht of de artikelen 43 EG en 48 EG zich verzetten tegen de door het Nederlandse recht opgelegde verplichting om bij de inschrijving in het handelsregister van het filiaal van een vennootschap die in een andere lidstaat is opgericht, waar zij geen werkelijke activiteit uitoefent, om er te genieten van de minder strenge regels dan die van het land waar het filiaal is gevestigd, te vermelden dat het gaat om een “formeel buitenlandse vennootschap”, hetgeen aanvullende verplichtingen met zich brengt bovenop die welke rusten op een dergelijke vennootschap die deze vermelding niet dient te verrichten. Het Hof stelt om te beginnen vast dat de Nederlandse wettelijke regeling weliswaar grotendeels in overeenstemming is met richtlijn 89/666 betreffende de

³⁸ Richtlijn 91/439/EEG van de Raad van 29 juli 1991 betreffende het rijbewijs (PB L 237, blz. 1).

openbaarmakingsplicht voor bijkantoren die in een andere lidstaat zijn opgericht dan die waar de vennootschap haar zetel heeft (Elfde richtlijn inzake het vennootschapsrecht; hierna: “Elfde richtlijn”)³⁹, maar dat deze overeenstemming niet automatisch tot gevolg heeft dat de sancties die de Nederlandse wet aan de niet-naleving van deze voorschriften verbindt, in overeenstemming met het gemeenschapsrecht zijn. Ingevolge artikel 10 EG zijn de lidstaten gehouden alle passende maatregelen te nemen om de doeltreffende toepassing van het gemeenschapsrecht te verzekeren. De lidstaten dienen er met name op toe te zien dat overtredingen van het gemeenschapsrecht onder gelijke voorwaarden worden bestraft als vergelijkbare overtredingen van het nationale recht, en zij dienen doeltreffende, evenredige en afschrikkende sancties op te leggen (arresten van 21 september 1989, *Commissie/Griekenland*, 68/88, Jurispr. blz. 2965; 10 juli 1990, *Hansen*, C-326/88, Jurispr. blz. I-2911; 26 oktober 1995, *Siesse*, C-36/94, Jurispr. blz. I-3573, en 27 februari 1997, *Ebony Maritime en Loten Navigation*, C-177/95, Jurispr. blz. I-1111).

Verder merkt het Hof op dat de verschillen tussen de nationale wettelijke regelingen op het gebied van de openbaarmaking met betrekking tot filialen de uitoefening van het recht van vestiging kunnen belemmeren, en dat de Elfde richtlijn deze openbaarmaking volledig heeft geharmoniseerd. Artikel 2 van de Elfde richtlijn verzet zich dus tegen de Nederlandse wet die het filiaal van een vennootschap die in overeenstemming met de nationale wettelijke regeling van een andere lidstaat is opgericht, openbaarmakingsverplichtingen oplegt waarin deze richtlijn niet voorziet. Deze verplichtingen betreffen de vermelding in het handelsregister dat de vennootschap een formeel buitenlandse vennootschap is, de vermelding in het handelsregister van de lidstaat van ontvangst van de datum van de eerste inschrijving in het buitenlandse handelsregister en de gegevens betreffende de enig aandeelhouder, alsmede de verplichte neerlegging van een verklaring van een accountant dat de vennootschap voldoet aan de voorwaarden betreffende het minimumkapitaal, het geplaatste en het gestorte kapitaal en de eigen middelen, of de vermelding van de hoedanigheid van formeel buitenlandse vennootschap op alle van deze vennootschap uitgaande stukken.

Wat de artikelen 43 EG en 48 EG betreft, herinnert het Hof eraan dat de omstandigheid dat de vennootschap is opgericht met het doel te ontkomen aan het Nederlandse vennootschapsrecht, niet wegneemt dat voor de oprichting door deze vennootschap van een filiaal in Nederland de vrijheid van vestiging geldt. De vraag of deze artikelen van toepassing zijn, is een andere vraag dan die of een lidstaat maatregelen kan treffen om te verhinderen dat sommigen van zijn onderdanen zich op onaanvaardbare wijze aan hun nationale wetgeving trachten te onttrekken (arrest van 9 maart 1999, *Centros*, C-212/97, Jurispr. blz. I-1459). De dwingende toepassing van de Nederlandse regels inzake het minimumkapitaal en de aansprakelijkheid op buitenlandse

³⁹ Elfde richtlijn (89/666/EEG) van de Raad van 21 december 1989 betreffende de openbaarmakingsplicht voor in een lidstaat opgerichte bijkantoren van vennootschappen die onder het recht van een andere staat vallen (PB L 395, blz. 36).

vennootschappen, wanneer deze hun activiteiten uitsluitend of nagenoeg uitsluitend in Nederland uitoefenen, zodat de oprichting door dit soort vennootschappen van een filiaal in Nederland is onderworpen aan bepaalde regels die in die lidstaat voor de oprichting van een vennootschap met beperkte aansprakelijkheid gelden, heeft tot gevolg dat het gebruik door deze vennootschappen van de door het Verdrag erkende vrijheid van vestiging wordt belemmerd. Wat het bestaan van een mogelijke rechtvaardigingsgrond betreft, stelt het Hof vast dat noch artikel 46 EG, noch de bescherming van de schuldeisers, noch de bestrijding van oneigenlijk gebruik van de vrijheid van vestiging, noch de waarborging van de eerlijkheid van de handelstransacties en de doeltreffendheid van de fiscale controles, een rechtvaardiging kunnen vormen voor de belemmering van de door het Verdrag gewaarborgde vrijheid van vestiging door de Nederlandse wettelijke bepalingen. De artikelen 43 EG en 48 EG verzetten zich dus tegen een dergelijke nationale wettelijke regeling.

10. Met betrekking tot het *vrije kapitaalverkeer* dient de aandacht te worden gevestigd op vier zaken: de eerste twee hebben betrekking op de voorwaarden die twee lidstaten aan de overdracht van openbare participaties verbinden (10.1), de laatste twee betreffen respectievelijk een nationale regeling volgens welke voor de verkrijging van onbebouwde grond een voorafgaande vergunning is vereist, en nationale maatregelen inzake de verwerving van grondeigendom (10.2 en 10.3).

10.1. Twee arresten van 13 mei 2003 (*Commissie/Spanje*, C-463/00, Jurispr. blz. I-4581, en *Commissie/Verenigd Koninkrijk en Noord-Ierland*, C-98/01, Jurispr. blz. I-4641; hierna: “BAA”) liggen in het verlengde van de arresten inzake “golden shares” die vorig jaar zijn geweest (arresten van 4 juni 2002, *Commissie/Portugal*, C-367/98, Jurispr. blz. I-4731; *Commissie/Frankrijk*, C-483/99, Jurispr. blz. I-4781, en *Commissie/België*, C-503/99, Jurispr. blz. I-4809). In het eerste arrest onderzoekt het Hof de Spaanse rechtsregeling voor de vervreemding van openbare participaties in bepaalde ondernemingen, volgens welke een voorafgaande administratieve vergunning vereist is voor besluiten van handelsondernemingen met betrekking tot de ontbinding, de splitsing of de fusie van de onderneming, de vervreemding of de inpandgeving van de activa of de participaties die noodzakelijk zijn voor de verwezenlijking van het vennootschappelijk doel, de wijziging van het vennootschappelijk doel, overdrachten van het vennootschappelijk kapitaal en de verwerving van participaties waardoor de participatie van de staat in het vennootschappelijk kapitaal vermindert. In het tweede arrest onderzoekt het Hof de wijze waarop de privatisering van British Airports Authority is geregeld, meer bepaald de beperking van de mogelijkheid om stemgerechtigde aandelen van deze vennootschap te verkrijgen en de beperkingen in verband met de vervreemding van de activa van deze vennootschap, de zeggenschap over de dochtermaatschappijen en de ontbinding van de vennootschap. In de lijn van de reeds aangehaalde rechtspraak verwerpt het Hof het argument dat er geen sprake is van een discriminerende behandeling van onderdanen van andere lidstaten, op grond dat artikel 56 EG verder gaat dan het wegwerken van een op de nationaliteit gebaseerde ongelijke behandeling van de marktdeelnemers op de financiële markten. De betrokken beperkingen tasten

de situatie van de verkrijger van een participatie als dusdanig aan en houden de investeerders uit andere lidstaten dus af van deze investeringen en onderwerpen derhalve de toegang tot de markt aan voorwaarden. Verder stelt het Hof in het arrest *BAA* vast dat de betrokken beperkingen niet voortvloeien uit een normale toepassing van het vennootschapsrecht, aangezien de lidstaat heeft gehandeld in zijn hoedanigheid van overheid. Bijgevolg vormt de betrokken regeling een beperking van het vrije verkeer van kapitaal in de zin van artikel 56 EG, en is het Verenigd Koninkrijk, door deze regeling te handhaven, de krachtens deze bepaling op hem rustende verplichtingen niet nagekomen. In het arrest *Commissie/Spanje* stelt het Hof vast dat er sprake is van een beperking van het kapitaalverkeer (punt 62), en onderzoekt het vervolgens of deze beperking kan worden gerechtvaardigd. Het Hof bevestigt zijn vroegere, reeds aangehaalde rechtspraak, volgens welke de bezorgdheden die kunnen rechtvaardigen dat de lidstaten een bepaalde invloed behouden in geprivatiseerde ondernemingen, voor de lidstaten geen rechtvaardigingsgrond kunnen opleveren om met een beroep op hun regeling van het eigendomsrecht in de zin van artikel 295 EG de in het Verdrag neergelegde vrijheden te belemmeren door de voorrechten die zij aan hun positie van aandeelhouder van een geprivatiseerde onderneming verbinden. Een dergelijke beperking kan slechts gerechtvaardigd zijn om de in artikel 58, lid 1, EG genoemde redenen of om dwingende redenen van algemeen belang. Bovendien moet de nationale regeling, wil zij gerechtvaardigd zijn, geschikt zijn om de verwezenlijking van het gestelde doel te waarborgen en mag zij niet verder gaan dan hetgeen ter bereiking van dat doel noodzakelijk is, teneinde aan het evenredigheids criterium te voldoen. Dat is in casu niet het geval. Het Hof stelt immers vast dat er geen sprake is van objectieve en nauwkeurige criteria die kunnen garanderen dat de betrokken regeling niet verder gaat dan nodig is voor het veiligstellen van de bevoorrading in geval van crisis in de aardolie-, telecommunicatie- en elektriciteitssector, en op basis waarvan dus de uitoefening van de bijzonder ruime discretionaire bevoegdheid waarover de administratie ter zake beschikt, kan worden gecontroleerd.

10.2. In de reeds aangehaalde zaak *Salzmann* (zie punt 3.1) diende het Hof te onderzoeken of artikel 56, lid 1, EG zich verzet tegen een nationale regeling die bepaalt dat voor de verkrijging van grond een voorafgaande vergunning vereist is, en dat voor de verkrijging van rechten op onbebouwde grond, uitgezonderd voor vakantiedoeleinden, een vergunning wordt verleend wanneer de rechtverkrijgende aannemelijk heeft gemaakt dat de grond binnen een redelijke termijn zal worden gebruikt, hetzij overeenkomstig het bestemmingsplan, hetzij voor doeleinden van openbaar, algemeen of cultureel belang, en, zo ja, of een dergelijke vergunningsprocedure onder de uitzondering van artikel 70 van de Akte betreffende de toetreding van Oostenrijk kan vallen. Volgens het Hof blijft elke lidstaat weliswaar krachtens artikel 295 EG bevoegd voor de regeling van de eigendom van onroerend goed, maar valt deze regeling niet buiten de werkingssfeer van de fundamentele verdragsregels (arrest van 1 juni 1999, *Konle*, C-302/97, Jurispr. blz. I-3099). Zo dienen nationale maatregelen die in bepaalde zones de verkrijging van onroerend goed regelen teneinde de bouw van tweede woningen te verbieden, in overeenstemming te zijn met de verdragsbepalingen inzake het vrije kapitaalverkeer. De bestreden

procedure van voorafgaande vergunning vormt reeds door haar voorwerp een beperking van het vrije kapitaalverkeer (zie arrest van 5 maart 2002, *Reisch e.a.*, C-515/99, C-519/99–C-524/99 en C-526/99–C-540/99, Jurispr. blz. I-2157, punt 32) en valt dan ook onder het verbod van artikel 56, lid 1, EG. Met betrekking tot de vraag of een dergelijke maatregel geoorloofd kan zijn, mits zij een doelstelling van algemeen belang nastreeft, bevestigt het Hof de reeds aangehaalde rechtspraak in de zaken *Reisch* en *Konle*, volgens welke de beperkingen op de vestiging van tweede woningen in een bepaalde geografische zone, die een lidstaat invoert teneinde met het oog op de ruimtelijke ordening een permanente bevolking en een van de toeristische sector onafhankelijke economische activiteit te handhaven, kunnen worden geacht een doelstelling van algemeen belang te dienen. Doordat een dergelijke maatregel evenwel de verkrijger verplicht het bewijs te leveren van het toekomstig gebruik van de te verkrijgen grond, laat hij het bevoegde gezag een ruime beoordelingsmarge die sterk lijkt op een discretionaire bevoegdheid, en kan hij dus op discriminerende wijze worden toegepast. Ook aan het vereiste van evenredigheid is niet voldaan. Een eenvoudige meldingsprocedure, mits voorzien van adequate rechtsinstrumenten, kan immers de noodzaak van een voorafgaande vergunning opheffen, zonder afbreuk te doen aan de doeltreffende verwezenlijking van de door het overheidsgezag nagestreefde doeleinden, zodat de procedure van voorafgaande vergunning niet kan worden aangemerkt als een maatregel die strikt noodzakelijk is ter verwezenlijking van de doelstelling van ruimtelijke ordening die hiermee wordt nagestreefd.

10.3. In een soortgelijke zaak (arrest van 23 september 2003, *Ospelt en Schlössle Weissenberg*, C-452/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), die betrekking heeft op een transactie tussen onderdanen van Liechtenstein betreffende een in Oostenrijk gelegen perceel grond waarvoor een administratieve vergunning was vereist, herhaalt het Hof dat de strekking van de nationale maatregelen inzake de verwerving van grondeigendom moet worden getoetst aan de bepalingen inzake het kapitaalverkeer. Verder stelt het Hof vast dat het in artikel 40 en bijlage XII bij de EER-overeenkomst neergelegde verbod op beperkingen van het kapitaalverkeer en op discriminatie in het kader van de verhoudingen tussen de staten die partij zijn bij de EER-overeenkomst, hetzelfde is als wat het gemeenschapsrecht voorschrijft in de verhoudingen tussen de lidstaten. Deze bepalingen moeten dan ook uniform worden uitgelegd in de lidstaten. Het zou ingaan tegen deze doelstelling om binnen de EER de regels inzake het vrije kapitaalverkeer uniform toe te passen, wanneer een staat zoals Oostenrijk, die partij is bij deze overeenkomst, na haar toetreding tot de Europese Unie met een beroep op artikel 57 EG een met deze vrijheid strijdige wetgeving zou kunnen behouden ten aanzien van een andere staat die partij is bij deze overeenkomst. Een nationale regeling die transacties betreffende landbouw- en bosbouwgronden aan administratieve beperkingen onderwerpt, moet dus in het geval van een transactie tussen onderdanen van staten die partij zijn bij de EER-overeenkomst, worden getoetst aan artikel 40 en bijlage XII van deze overeenkomst, welke bepalingen dezelfde juridische strekking hebben als de in wezen identieke bepalingen van artikel 56 EG.

Met betrekking tot de vraag of de bepalingen betreffende het vrije kapitaalverkeer zich tegen een procedure van voorafgaande vergunning voor dergelijke transacties verzetten, merkt het Hof op dat een dergelijke procedure geoorloofd kan zijn, mits zij zonder discriminatie een doelstelling van algemeen belang nastreeft en het evenredigheidsbeginsel eerbiedigt. In de eerste plaats is het discriminerende karakter niet aangetoond. In de tweede plaats streven de betrokken nationale maatregelen doelstellingen van algemeen belang na – het behoud van de boerenstand, de instandhouding van een spreiding van het grondbezit waardoor de ontwikkeling van rendabele bedrijven, een harmonieuze landinrichting en het onderhoud van het landschap mogelijk is, alsmede de bevordering van een rationeel gebruik van de beschikbare grond – die beperkingen van het vrije kapitaalverkeer kunnen rechtvaardigen. Wat in de derde plaats het evenredigheidsvereiste betreft, stelt het Hof vast dat het beginsel van een stelsel van voorafgaande vergunning niet ter discussie kan worden gesteld, aangezien het beoogt te garanderen dat de bestemming van landbouwgronden behouden blijft en dat zij continu bewerkt blijven onder redelijke voorwaarden. De voorwaarde dat de verkrijger in elk geval zelf de grond moet bewerken in het kader van een bedrijf waar hij tevens woont, gaat evenwel verder dan nodig is om de doelstellingen van algemeen belang te bereiken, en is in zoverre als onverenigbaar met het vrije kapitaalverkeer aan te merken.

11. Op het gebied van het *vervoerbeleid* dient om te beginnen te worden gewezen op de zaak *Oostenrijk/Raad* (arrest van 11 september 2003, C-445/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), betreffende het ecopuntensysteem voor in transitio door Oostenrijk rijdende vrachtwagens.

Om te beginnen stelt het Hof vast dat de bepalingen van verordening nr. 1212/2000⁴⁰ die beogen het beginsel van spreiding van de verlaging van de ecopunten over verschillende jaren op permanente basis in te voeren, onverenigbaar zijn met bijlage 5, punt 3, bij protocol nr. 9 van de Akte betreffende de toetreding van Oostenrijk, waarin is bepaald dat in geval van verlaging het aantal ecopunten wordt vastgesteld voor het “volgende jaar”. “Protocollen en bijlagen bij een toetredingsakte [vormen immers] bepalingen van primair recht die, behoudens andersluidende bepaling in de toetredingsakte, slechts kunnen worden geschorst, gewijzigd of ingetrokken volgens de procedures voor de herziening van de oorspronkelijke verdragen”, aldus het Hof (punt 62).

Met betrekking tot de bepalingen van dezelfde verordening die voorzien in de spreiding over de jaren 2000 tot en met 2003 van de verlaging van de ecopunten voortvloeiend uit de overschrijding van de in artikel 11 van protocol nr. 9 van de Toetredingsakte van

⁴⁰ Verordening (EG) nr. 1212/2000 van de Raad van 21 september 2000 houdende wijziging van bijlage 4 van Protocol nr. 9 van de Toetredingsakte van 1994 en van verordening (EG) nr. 3298/94 met betrekking tot het ecopuntensysteem voor in transitio door Oostenrijk rijdende vrachtwagens (PB L 241, blz. 18).

Oostenrijk bedoelde drempel voor transitoritten in 1999, stelt het Hof vast dat de Raad in een situatie waarin de bevoegde nationale autoriteiten laattijdig betrouwbare statistieken hebben meegedeeld, goede gronden had om de verlaging van ecopunten te spreiden over het einde van het jaar heen dat volgde op het jaar waarin een dergelijke overschrijding was vastgesteld, aangezien anders, indien de verlaging van de ecopunten uitsluitend in de resterende maanden van het jaar zou worden opgelegd, dit het onevenredige en met de fundamentele beginselen van gemeenschapsrecht strijdige effect zou hebben dat het gehele transitoverkeer van goederen over de weg door Oostenrijk nagenoeg zou worden stilgelegd. Het Hof preciseert evenwel dat een spreiding over verschillende jaren in strijd is met het protocol. Ook de bepaling van de verordening die voorziet in de verdeling van de ecopunten over de lidstaten, is om deze reden onwettig.

Ten slotte stelt het Hof vast dat de in de bestreden verordening gehanteerde methode voor de berekening van de verlaging van de ecopunten, die uitgaat van de feitelijke gemiddelde NO_x-uitstoot per vrachtwagen, zonder rekening te houden met de illegale transitoritten, in overeenstemming is met de letter en de geest van protocol nr. 9 van de Akte betreffende de toetreding van Oostenrijk. Het protocol heeft immers betrekking op de gemiddelde NO_x-uitstoot van vrachtwagens en beoogt niet de berekening van een fictief aantal ecopunten. Daarentegen is het Hof van oordeel dat een berekeningsmethode die er in de praktijk op neerkomt dat het totaal aantal gebruikte ecopunten wordt gedeeld door het totaal aantal geregistreerde ritten, niet in overeenstemming is met bijlage 5, punten 2 en 3, van het protocol, wanneer het totaal aantal gebruikte ecopunten geen rekening houdt met de transitoritten waarvoor de transporteur ecopunten had moeten gebruiken, maar dat niet heeft gedaan (zogenaamde “illegale” transitoritten), terwijl deze “illegale” transitoritten wel zijn opgenomen in het totaal aantal afgelegde transitoritten. Hoe dan ook heeft het Hof beslist dat de gevolgen van de nietigverklaarde bepalingen van de verordening als gehandhaafd moeten worden beschouwd.

12. Op het gebied van de *mededingingsregels* dient de aandacht te worden gevestigd op twee reeksen zaken: de eerste heeft betrekking op de regels voor de ondernemingen (12.1), de tweede op staatssteun (12.2).

12.1. Wat de eerste reeks zaken betreft, dient te worden gewezen op vier arresten.

12.1.1. In de zaak *Consortio Industrie Fiammiferi* (arrest van 9 september 2003, C-198/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) diende het Hof zich uit te spreken over de strekking van artikel 81 EG ten aanzien van gedragingen van ondernemingen die in strijd zijn met artikel 81, lid 1, EG, en die zijn opgelegd of worden bevorderd door een nationale wetgeving die de gevolgen daarvan wettigt of versterkt, in het bijzonder wat de vaststelling van de prijzen en de verdeling van de markt betreft.

Het Hof overweegt dat een nationale mededingingsautoriteit, die met name tot taak heeft toe te zien op de inachtneming van artikel 81 EG, en die dergelijke gedragingen vaststelt, deze nationale wetgeving buiten toepassing moet laten. Voorzover deze bepaling samen met artikel 10 EG de lidstaten ertoe verplicht niet op te treden, zou het nuttig effect van de communautaire mededingingsregels immers worden beperkt indien deze autoriteit in het kader van een onderzoek naar het gedrag van ondernemingen uit hoofde van artikel 81 EG niet zou kunnen vaststellen dat een nationale regel in strijd is met artikel 10 EG juncto artikel 81 EG, en deze regel bijgevolg niet buiten toepassing zou laten.

Deze verplichting van de nationale mededingingsautoriteit om een dergelijke mededingingsverstoringe wet niet toe te passen, kan evenwel niet zonder inbreuk te maken op het rechtszekerheidsbeginsel tot gevolg hebben dat de betrokken ondernemingen een strafrechtelijke dan wel bestuursrechtelijke sanctie kan worden opgelegd voor een gedraging uit het verleden die door deze wet werd voorgeschreven. Bijgevolg kan deze autoriteit de betrokken ondernemingen geen sancties opleggen voor gedragingen uit het verleden wanneer deze hun door deze nationale wetgeving waren voorgeschreven; zij kan hun sancties opleggen voor hun gedragingen die plaatsvinden na het besluit waarbij de schending van artikel 81 EG is vastgesteld, wanneer dit besluit ten aanzien van hen definitief is geworden.

Ten slotte wijst Hof erop dat de nationale mededingingsautoriteit in elk geval de betrokken ondernemingen sancties kan opleggen voor gedragingen uit het verleden wanneer deze nationale wetgeving deze gedragingen enkel heeft vergemakkelijkt of bevordert, waarbij naar behoren rekening dient te worden gehouden met de bijzonderheden van het wettelijke kader waarbinnen de ondernemingen hebben gehandeld. Bij de vaststelling van de hoogte van de sanctie kan het marktgedrag van de betrokken ondernemingen worden beoordeeld in het licht van de verzachtende omstandigheid die het nationale rechtskader oplevert.

12.1.2. In de zaak *Volkswagen/Commissie* (arrest van 18 september 2003, C-338/00 P, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), heeft het Hof de hogere voorziening afgewezen die de Volkswagen-groep had ingesteld tegen het arrest van 6 juli 2000 van het Gerecht (T-62/98, Jurispr. blz. II-2707), waarbij het beroep tot nietigverklaring van de beschikking van de Commissie waarbij deze een geldboete wegens schending van artikel 81 EG had opgelegd, gedeeltelijk was verworpen. In de lijn van het arrest *Bayerische Motorenwerke* (arrest van 24 oktober 1995, C-70/93, Jurispr. blz. I-3439) herhaalt het Hof dat een maatregel tot opdeling van de markt tussen lidstaten niet kan vallen onder de bepalingen van verordening nr. 123/85⁴¹

⁴¹ Verordening (EEG) nr. 123/85 van de Commissie van 12 december 1984 betreffende de toepassing van artikel [81], lid 3, van het Verdrag op groepen afzet- en klantenserviceovereenkomsten inzake motorvoertuigen (PB 1985, L 15, blz. 16), met ingang van 1 oktober 1995 vervangen door verordening (EG) nr. 1475/95 van de Commissie van 28 juni 1995 (PB L 145, blz. 25).

inzake de verplichtingen die de distributeur in het kader van een dealerovereenkomst rechtmatig op zich kan nemen. Die verordening biedt de constructeurs van motorvoertuigen weliswaar aanzienlijke mogelijkheden om hun dealernetten te beschermen, maar niet de mogelijkheid om maatregelen te nemen die tot een opdeling van de markten bijdragen.

Verder is het Hof van oordeel dat het Gerecht een correcte toepassing heeft gemaakt van de rechtspraak (zie met name de zaken *Bayerische Motorenwerke*, reeds aangehaald, en *Ford*, arrest van 17 september 1985, 25/84 en 26/84, Jurispr. blz. 2725), volgens welke “een door een automobiel constructeur tot zijn dealers gerichte uitnodiging niet een eenzijdige handeling [is] die buiten het toepassingsgebied van artikel [81], lid 1, [EG] zou vallen, doch wel een overeenkomst in de zin van deze bepaling, wanneer zij binnen de sfeer valt van handelsbetrekkingen van langere duur, die in een tevoren gesloten algemene overeenkomst zijn geregeld”. Een door de automobiel constructeur opgezet beleid van contingentering van de leveringen aan de dealers dat uitdrukkelijk bedoeld is om de wederuitvoer te beperken, vormt immers geen eenzijdige maatregel, maar een overeenkomst in de zin van deze bepaling, wanneer de automobiel constructeur, om dit beleid door te drukken, gebruik maakt van de bepalingen van de dealerovereenkomst, onder meer van die welke hem de mogelijkheid biedt de leveringen aan de dealers te beperken, en aldus hun verkoopbeleid beïnvloedt.

12.1.3. In de zaak *Schlüsserverlag J. S. Moser e.a./Commissie* (arrest van 25 september 2003, C-170/02 P, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), werd bij het Hof hogere voorziening ingesteld tegen de beschikking van het Gerecht van 11 maart 2002 (T-3/02, Jurispr. blz. II-1473), waarbij het beroep tot vaststelling dat de Commissie had nagelaten te beslissen over de verenigbaarheid van een concentratie met de gemeenschappelijke markt, kennelijk niet-ontvankelijk was verklaard.

Het Hof merkt om te beginnen op dat de Commissie er niet van kan afzien, in te gaan op klachten van ondernemingen die niet betrokken zijn bij een concentratie die een communautaire dimensie kan hebben. De totstandkoming van een dergelijke concentratie ten gunste van ondernemingen die met de klagers concurreren, kan immers een onmiddellijke wijziging van de situatie van laatstgenoemden op de betrokken markt(en) tot gevolg hebben. Verder is het Hof van oordeel dat de Commissie niet met succes kan stellen dat zij niet gehouden is, zich erover uit te spreken of zij in beginsel de bevoegde controlerende autoriteit is, terwijl zij er krachtens artikel 21 van verordening nr. 4064/89 betreffende de controle op concentraties van ondernemingen⁴² bij uitsluiting mee belast is om, onder toezicht van het Hof, de in deze verordening bedoelde beschikkingen te geven. Indien de Commissie zou weigeren om

⁴² Verordening (EEG) nr. 4064/89 van de Raad van 21 december 1989 betreffende de controle op concentraties van ondernemingen (PB L 395, blz. 1).

zich op verzoek van derde ondernemingen formeel uit te spreken over de vraag of een niet bij haar aangemelde concentratie al dan niet binnen de werkingssfeer van deze verordening valt, zou zij het deze ondernemingen onmogelijk maken om de procedurele waarborgen te benutten die de communautaire wetgeving hun biedt. Tegelijkertijd zou zij zichzelf een middel ontnemen om na te gaan of de ondernemingen die partij zijn bij een concentratie met een communautaire dimensie, daadwerkelijk hun aanmeldingsplicht nakomen. Bovendien zouden klagende ondernemingen niet door middel van een beroep tot nietigverklaring kunnen opkomen tegen een weigering van de Commissie tot handelen die voor hen nadelig kan zijn. Ten slotte stelt het Hof vast dat er geen rechtvaardigingsgrond is voor het feit dat de Commissie zich op dit punt onttrekt aan de verplichting om in het belang van een behoorlijk bestuur, bij haar ingediende klachten diepgaand en onpartijdig te onderzoeken. Dat de klagers krachtens verordening nr. 4064/89 er geen aanspraak op kunnen maken dat hun klacht onder vergelijkbare voorwaarden wordt onderzocht als klachten die vallen binnen de werkingssfeer van verordening nr. 17⁴³, betekent niet dat de Commissie is vrijgesteld van de verplichting om haar bevoegdheid te onderzoeken en daaruit de noodzakelijke consequenties te trekken. Een en ander stelt de Commissie niet vrij van de verplichting, een met redenen omkleed antwoord te geven op een klacht dat zij niet in overeenstemming met juist deze bevoegdheid heeft gehandeld.

Vervolgens stelt het Hof vast dat in casu op de datum waarop rekwiranten bij de Commissie een klacht hebben ingediend, bijna vier maanden waren verstreken sinds de nationale autoriteit de concentratie had goedgekeurd. Het Hof merkt op dat de vereisten van rechtszekerheid en van de continuïteit van het gemeenschapsoptreden, die aan artikel 230, vijfde alinea, EG en de artikelen 4, 6 en 10, leden 1, 3 en 6, van verordening nr. 4064/89 ten grondslag liggen, zouden worden miskend, indien de Commissie krachtens artikel 232, tweede alinea, EG na het verstrijken van een redelijke termijn kon worden uitgenodigd om zich uit te spreken over de verenigbaarheid van een niet bij haar aangemelde concentratie met de gemeenschappelijke markt. Aldus zouden ondernemingen de Commissie kunnen noodzaken een beslissing van de nationale bevoegde autoriteiten over een concentratie opnieuw te bezien, ook nadat de in de rechtsorde van de betrokken lidstaat tegen die beslissing openstaande rechtsmiddelen zijn uitgeput. Het Hof komt tot de conclusie dat een termijn van vier maanden vanaf het tijdstip waarop de bevoegde nationale autoriteit zich over de concentratie heeft uitgesproken, niet als redelijk kan worden aangemerkt. Aangezien het door rekwiranten ingestelde beroep wegens nalaten om die reden kennelijk niet-ontvankelijk is, wijst het Hof de hogere voorziening af.

12.1.4. In de zaak *Connect Austria Gesellschaft für Telekommunikation e.a.* (arrest van 22 mei 2003, C-462/99, Jurispr. blz. I-5197), zijn twee prejudiciële vragen gesteld in

⁴³ Verordening nr. 17 van de Raad van 6 februari 1962, Eerste verordening over de toepassing van de artikelen [81] en [82] van het Verdrag (PB 1962, 13, blz. 204).

een geding tussen een Oostenrijks telecommunicatiebedrijf en de nationale regelgevende instantie die vergunningen voor telecommunicatiediensten verleent, inzake de toekenning aan een openbare onderneming die reeds houder was van een concessie voor het verrichten van digitale mobiele telefoondiensten binnen een bepaald frequentiegebied, van bijkomende frequenties uit een ander frequentiegebied, zonder heffing van een vergoeding daarvoor.

Het Hof heeft zich om te beginnen uitgesproken over de uitlegging van artikel 5 bis, lid 3, van richtlijn 90/387/EEG betreffende de totstandbrenging van de interne markt voor telecommunicatiediensten door middel van de tenuitvoerlegging van Open Network Provision (ONP).⁴⁴ Volgens deze bepaling moeten de lidstaten er zorg voor dragen dat er geschikte mechanismen bestaan zodat een partij die wordt geschaad door een besluit van de nationale regelgevende instantie, die de vergunningen voor het verrichten van telecommunicatiediensten dient te verlenen, het recht heeft bij een onafhankelijk lichaam in beroep te gaan. Ingevolge een bepaling van de Oostenrijkse federale grondwet zijn beroepen wegens onwettigheid van besluiten van de Telekom-Control-Kommission, de Oostenrijkse regelgevende instantie, evenwel niet-ontvankelijk omdat deze bepaling niet uitdrukkelijk in de ontvankelijkheid van deze beroepen voorziet.

Het Hof overweegt dat het vereiste van een met richtlijn 90/387 strokende uitlegging van het nationale recht en dat van een effectieve bescherming van de rechten van de justitiabelen voor de nationale rechter de verplichting meebrengt te onderzoeken of de desbetreffende bepalingen van zijn nationaal recht de justitiabelen een recht van beroep tegen beslissingen van de nationaleregelgevende instantie toekennen dat voldoet aan de criteria van artikel 5 bis, lid 3, van deze richtlijn. Is een toepassing van het nationale recht in overeenstemming met de voorschriften van deze bepaling onmogelijk, dan is een nationale rechter die aan genoemde vereisten voldoet en die bevoegd zou zijn om kennis te nemen van beroepen tegen beslissingen van de nationale regelgevende instantie indien er geen bepaling van nationaal recht was die zijn bevoegdheid uitdrukkelijk uitsloot, verplicht deze bepaling buiten toepassing te laten.

Verder antwoordt het Hof bevestigend op de vraag of de artikelen 82 EG en 86, lid 1, EG, artikel 2, leden 3 en 4, van richtlijn 96/2⁴⁵ en de artikelen 9, lid 2, en 11, lid 2, van richtlijn 97/13⁴⁶ aldus dienen te worden uitgelegd dat zij zich verzetten tegen een

⁴⁴ Richtlijn 90/387/EEG van de Raad van 28 juni 1990 betreffende de totstandbrenging van de interne markt voor telecommunicatiediensten door middel van de tenuitvoerlegging van Open Network Provision (ONP) (PB L 192, blz. 1).

⁴⁵ Richtlijn 96/2/EG van de Commissie van 16 januari 1996 tot wijziging van richtlijn 90/388/EEG met betrekking tot mobiele en persoonlijke communicatie (PB L 20, blz. 59).

⁴⁶ Richtlijn 97/13/EG van het Europees Parlement en de Raad van 10 april 1997 betreffende een gemeenschappelijk kader voor algemene machtigingen en individuele vergunningen op het gebied van telecommunicatiediensten (PB L 117, blz. 15).

ationale regeling die het mogelijk maakt om zonder daarvoor een afzonderlijke vergoeding te vragen, extra frequenties uit een frequentiegebied toe te kennen aan een openbaar bedrijf met een machtspositie dat al een concessie voor het verrichten van dezelfde telecommunicatiediensten binnen een ander frequentiegebied heeft, terwijl een nieuwe deelnemer op de betrokken markt voor een concessie voor het verrichten van diensten binnen eerstgenoemd frequentiegebied wél een vergoeding heeft moeten betalen.

Het Hof is evenwel van oordeel dat deze bepalingen niet aan een dergelijke regeling in de weg staan indien de vergoeding die van het openbare bedrijf is gevraagd voor zijn concessie, met inbegrip van de extra frequenties die het later heeft gekregen zonder daarvoor te moeten bijbetalen, economisch gelijkwaardig blijkt te zijn met de vergoeding die de nieuwe deelnemer moest betalen. Wat meer bepaald artikel 2, leden 3 en 4, van richtlijn 96/2 betreft, merkt het Hof op dat deze bepaling zich niet verzet tegen een regeling die een dergelijke beperkte toekenning van extra frequenties na het verstrijken van ten minste drie jaar sinds de verlening van de DCS 1800-concessie mogelijk maakt, en evenmin tegen een regeling die het mogelijk maakt deze frequenties toe te kennen vóór het verstrijken van diezelfde periode, indien het openbare bedrijf dat een GSM 900-concessie heeft, ondanks de gebruikmaking van alle economisch verdedigbare technische mogelijkheden, zijn abonneecapaciteit heeft uitgeput.

12.2. Inzake *staatssteun* dient te worden gewezen op vier zaken.

12.2.1. De zaak *Chronopost, La Poste en Franse Republiek* (arrest van 3 juli 2003, C-83/01 P, C-93/01 P en C-94/01 P, Jurispr. blz. I-7018) betreft een beroep dat door een vereniging van ondernemingen die snelpostdiensten aanbieden, is ingesteld tegen een beschikking van de Commissie waarbij is vastgesteld dat het systeem van logistieke en commerciële steun die de Franse post (hierna: “La Poste”) verleent aan een privaatrechtelijke vennootschap, waaraan zij het beheer van de snelpostdienst heeft toevertrouwd, geen staatssteun vormt. In zijn arrest van 14 december 2000, *Ufex e.a.* (T-613/97, Jurispr. blz. II-4055), heeft het Gerecht deze beschikking nietig verklaard op grond dat de Commissie had moeten onderzoeken of de totale kosten van La Poste voor de verlening van logistieke en commerciële steun overeenkwamen met de factoren waarmee een onderneming die onder normale marktvoorwaarden handelt rekening had moeten houden bij de vaststelling van de vergoeding voor de geleverde diensten.

In het kader van de hogere voorziening is het Hof om te beginnen van oordeel dat deze beoordeling van het Gerecht voorbij gaat aan de omstandigheid dat de situatie waarin een bedrijf als La Poste verkeert grondig verschilt van die van een particuliere onderneming die onder normale marktvoorwaarden werkzaam is. La Poste heeft immers een belangrijke infrastructuur en middelen moeten uitbouwen om de dienst van algemeen economisch belang in de zin van artikel 86 EG waarmee het is belast te

kunnen vervullen, ook in gebieden met een geringe bevolkingsdichtheid, waarin de posttarieven niet volstaan om de kosten van de betrokken dienstverrichting te dekken. Dit net kan dus niet vanuit een louter economisch perspectief worden opgezet en instandgehouden. Verder stelt het Hof vast dat het verlenen van logistieke en commerciële bijstand onverbrekelijk verbonden is met dit net, aangezien deze bijstand juist hierin bestaat dat een netwerk zoals er op de markt geen ander bestaat, ter beschikking wordt gesteld.

Het Hof komt dan ook tot de conclusie dat het volstrekt onmogelijk is de situatie van La Poste te vergelijken met die van een particuliere groep ondernemingen die niet in een gereserveerde sector werkzaam zijn, zodat het noodzakelijkerwijs hypothetische criterium van de “normale marktvoorwaarden”, op basis waarvan kan worden uitgemaakt of het verlenen van logistieke en commerciële steun door een publieke onderneming aan haar privaatrechtelijke dochteronderneming als staatssteun kan worden aangemerkt, moet worden beoordeeld aan de hand van de beschikbare objectieve en controleerbare elementen. De kosten die La Poste voor het verlenen van logistieke en commerciële bijstand heeft gedragen, kunnen als objectieve en controleerbare elementen worden aangemerkt. Op die grondslag kan worden aangenomen dat van staatssteun ten gunste van de dochteronderneming geen sprake is wanneer blijkt dat de verlangde tegenprestatie volstaat ter dekking van alle bijkomende variabele kosten wegens het verstrekken van deze bijstand, plus een passende bijdrage in de vaste kosten van het gebruik van het postnet alsmede een passende vergoeding voor het eigen kapitaal voorzover dit wordt gebruikt voor de concurrentiële werkzaamheden van de dochteronderneming, en indien voorts niets erop wijst dat deze elementen zijn onderschat of willekeurig zijn vastgesteld.

12.2.2. De zaak *Altmark Trans en Regierungspräsidium Magdeburg* (arrest van 24 juli 2003, C-280/00, Jurispr. blz. I-7810) betreft de vraag of overheidssubsidies die worden toegekend om de exploitatie van stads-, voorstads-, of streekvervoer mogelijk te maken, als staatssteun in de zin van het EG-Verdrag dienen te worden aangemerkt. Het Hof onderzoekt om te beginnen de voorwaarde dat het handelsverkeer tussen de lidstaten ongunstig moet worden beïnvloed, en merkt op dat deze voorwaarde niet afhangt van de plaatselijke of regionale aard van de geleverde vervoersdiensten of van de omvang van het betrokken werktein. Verder herinnert het Hof aan zijn rechtspraak volgens welke als staatssteun dient te worden aangemerkt het aan de begunstigde onderneming verleende voordeel dat deze onder normale marktvoorwaarden niet zou hebben verkregen, en stelt het vast dat bovengenoemde subsidies niet onder deze bepaling vallen voorzover zij moeten worden beschouwd als een compensatie die de tegenprestatie vormt voor de prestaties die de begunstigde ondernemingen hebben verricht om openbaredienstverplichtingen uit te voeren. Het Hof somt vier voorwaarden op die vervuld moeten zijn opdat er sprake kan zijn van een dergelijke compensatie. In de eerste plaats moet de begunstigde onderneming daadwerkelijk belast zijn geweest met de uitvoering van openbaredienstverplichtingen en moeten die verplichtingen duidelijk zijn afgebakend. In de tweede plaats moeten de parameters op basis waarvan de compensatie wordt berekend, vooraf op objectieve en

doorzichtige wijze zijn vastgesteld. In de derde plaats mag de compensatie niet hoger zijn dan nodig is om de kosten van de uitvoering van openbardienstverplichtingen geheel of gedeeltelijk te dekken, rekening houdend met de opbrengsten alsmede met een redelijke winst uit de uitvoering van die verplichtingen. In de vierde plaats moet, wanneer de met de uitvoering van openbardienstverplichtingen te belasten onderneming in een concreet geval niet wordt gekozen in het kader van een openbare aanbesteding, de noodzakelijke compensatie worden vastgesteld op basis van de kosten die een gemiddelde, goed beheerde onderneming, die zodanig met vervoermiddelen is uitgerust dat zij aan de vereisten van de openbare dienst kan voldoen, zou hebben gemaakt om deze verplichtingen uit te voeren, rekening houdend met de opbrengsten alsmede met een redelijke winst uit de uitoefening van deze verplichtingen.

12.2.3. In de gevoegde zaken *Van Calster en Cleeren* en *Openbare Slachthuis* (arrest van 21 oktober 2003, C-261/01 en C-262/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) onderzoekt het Hof verschillende prejudiciële vragen betreffende een steunmaatregel die voorziet in een bijdrageregeling die integraal deel uitmaakt van de steunmaatregel en specifiek en uitsluitend ter financiering van de steun is bestemd. Het Hof merkt om te beginnen op dat het mogelijk is dat staatssteun stricto sensu het handelsverkeer tussen lidstaten niet wezenlijk verandert en derhalve kan worden toegelaten, doch dat de storende werking ervan wordt versterkt door een wijze van financiering die de regeling als geheel onverenigbaar maakt met de eengemaakte markt en met het gemeenschappelijk belang. Verder overweegt het Hof dat de Commissie, wanneer een specifiek ter financiering van een steunmaatregel bestemde heffing in strijd blijkt te zijn met andere bepalingen van het Verdrag, bijvoorbeeld met de artikelen 23 EG en 25 EG of met artikel 90 EG, de steunregeling waarvan de heffing deel uitmaakt, niet verenigbaar met de gemeenschappelijke markt kan verklaren. Hieruit volgt dat de wijze van financiering van een steunmaatregel het geheel van de erdoor gefinancierde steunregeling onverenigbaar met de gemeenschappelijke markt kan maken. Derhalve mag het onderzoek van een steunmaatregel niet worden losgekoppeld van de gevolgen van de wijze van financiering ervan, en moet de lidstaat in een dergelijk geval niet alleen de voorgenomen steunmaatregel stricto sensu aanmelden, maar ook de wijze van financiering ervan.

Hieruit volgt dat, wanneer een steunmaatregel waarvan de wijze van financiering integraal deel uitmaakt, met voorbijgaan aan de aanmeldingsplicht ten uitvoer is gelegd, de nationale rechterlijke instanties daaruit overeenkomstig hun nationale recht alle consequenties moeten trekken, zowel wat de geldigheid van de handelingen tot uitvoering van de betrokken steunmaatregelen betreft, als wat de terugvordering van de verleende financiële steun betreft, en dus in beginsel verplicht zijn de terugbetaling te gelasten van de specifiek ter financiering van deze steun geheven belastingen of bijdragen.

12.2.4. De zaak *Italiaanse Republiek en SIM 2 Multimedia/Commissie* (arrest van 8 mei 2003, C-328/99 en C-399/00, Jurispr. blz. I-4035) betreft enerzijds een

vennootschap, Seleco, die actief is op de markt voor consumentenelektronica en waarvan het kapitaal onder meer in handen is van Friulia, een financiële instelling die volledig onder de zeggenschap staat van de regio Friulia-Venezia-Giulia, en van Ristrutturazione Elettronica (REL), een vennootschap die onder de zeggenschap van het Italiaanse ministerie van Industrie, Handel en Ambacht staat, en anderzijds een door Seleco opgerichte vennootschap Multimedia.

In de eerste plaats onderzoekt het Hof of de interventies van Friulia en REL in het kader van de herkapitalisatie van Seleco als staatssteun dienen te worden aangemerkt.

Wat om te beginnen de vraag betreft of de verrichtingen van Friulia met staatsmiddelen zijn bekostigd, stelt het Hof vast dat de financiële middelen van een privaatrechtelijke vennootschap zoals Friulia, die voor 87 % in handen is van een overheidsinstantie zoals bovengenoemde regio, als staatsmiddelen in de zin van artikel 87, lid 1, EG kunnen worden aangemerkt. Het feit dat de overheidsinstantie haar eigen middelen heeft aangewend, is in deze niet relevant, aangezien voor de kwalificatie als staatsmiddelen volstaat dat deze middelen constant onder staatscontrole, en derhalve ter beschikking van de bevoegde nationale autoriteiten staan.

Verder wijst het Hof erop dat uit het beginsel van gelijke behandeling van de openbare en de particuliere sector volgt dat wanneer kapitaal onder met normale marktvoorwaarden overeenkomende omstandigheden, al dan niet rechtstreeks, door de staat ter beschikking van een onderneming wordt gesteld, dit niet als staatssteun kan worden aangemerkt. Volgens het Hof moet dus worden beoordeeld of een particuliere investeerder die qua omvang vergelijkbaar is met de organen die de overheidssector beheren, in vergelijkbare omstandigheden ertoe zou kunnen worden gebracht, een even grote kapitaalbreng te doen, mede gelet op de ten tijde van de inbreng beschikbare informatie en te verwachten evolutie. Aangezien het hierbij om de beoordeling van een ingewikkelde economische situatie gaat, beperkt het Hof zijn controle tot de vraag of de procedure- en motiveringsvoorschriften in acht zijn genomen, of de feiten op grond waarvan de betwiste keuze is gemaakt, juist zijn vastgesteld, en of er geen sprake is van een kennelijk onjuiste beoordeling van deze feiten dan wel van misbruik van bevoegdheid. Het Hof komt in casu tot de conclusie dat de Commissie er op goede gronden van kon uitgaan dat de interventies van REL en Friulia in het kader van de herkapitalisatie van Seleco wel degelijk staatssteun vormden.

In de tweede plaats onderzoekt het Hof of de staatssteun van Multimedia kan worden teruggevorderd. De vraag rijst immers of ook deze vennootschap moet worden geacht een begunstigde van de steun te zijn geweest. Seleco had deze vennootschap opgericht en haar meest rendabele activiteiten erin ondergebracht en was er de enige eigenaar van geworden. Vervolgens verkocht zij tweederde van haar aandelen in Multimedia; het resterende derde werd verkocht aan een besloten vennootschap

tijdens een openbare gerechtelijke verkoop die in het kader van de liquidatie van Seleco plaatsvond.

Het Hof stelt om te beginnen vast dat een vennootschap in economische moeilijkheden niet bij voorbaat de mogelijkheid om maatregelen te nemen ter sanering van het bedrijf kan worden ontzegd omdat de terugvordering van met de gemeenschappelijke markt onverenigbare steun dit zou vereisen. Als echter een onderneming die in moeilijkheden verkeert en op het punt staat failliet te worden verklaard, tijdens het formele onderzoek van de steun die haar individueel aanbelangt, zomaar een dochteronderneming zou mogen oprichten om er vervolgens de meest rendabele activa van haar productie aan over te dragen vóór de afsluiting van het onderzoek, dan zou daarmee worden aanvaard dat elke vennootschap deze activa aan het vermogen van de moederonderneming kan onttrekken wanneer staatssteun wordt teruggevorderd, met het risico dat de terugvordering van de staatssteun weinig of niets meer uithaalt. Om te vermijden dat ieder gunstig effect van de beschikking inzake de terugvordering van de steun teniet wordt gedaan en de verstoring van de markt blijft aanhouden, kan de Commissie zich verplicht zien te eisen dat de terugbetaling niet beperkt blijft tot de oorspronkelijke onderneming, maar uitgebreid wordt tot de onderneming die met de overgedragen productiemiddelen de activiteit van de oorspronkelijke onderneming voortzet. Dit geldt wanneer op grond van bepaalde elementen bij de overdracht een economische continuïteit tussen de beide ondernemingen kan worden geconstateerd.

In casu stelt het Hof evenwel vast dat de motivering van de bestreden beschikking ontoereikend is uit het oogpunt van artikel 253 EG, met name wat de gestelde irrelevantie betreft van het feit dat de aandelen in Multimedia zijn gekocht tegen een prijs die de marktprijs lijkt te zijn, welk punt in casu eveneens in de beschouwing moest worden betrokken. De Commissie heeft zich geenszins uitgesproken over de verkoopprijs, hoewel zijzelf dit element in de bestreden beschikking rekent tot die welke in de beschouwing moeten worden betrokken. Zij stelt enkel dat de verkoopprijs van het multimedia-onderdeel is beïnvloed en ingegeven door het feit dat een procedure op grond van artikel 88, lid 2, EG tegen de partijen kon worden ingesteld en dat zij uiteindelijk de als onwettig aangemerkte steun zouden moeten terugbetalen, maar heeft geen enkel concreet bewijs aangebracht waaruit zou kunnen worden afgeleid dat de beëdigd deskundige bij zijn raming van de waarde van dit onderdeel rekening heeft gehouden met een dergelijk risico. Op het argument van de Commissie dat de verkoopprijs in casu irrelevant is, aangezien het om een aandelentransactie gaat, antwoordt het Hof dat de verkoop door een aandeelhouder aan een derde van zijn aandelen in een vennootschap die onwettige steun heeft ontvangen, weliswaar geen invloed heeft op de verplichting tot terugvordering, maar dat zich in casu een andere situatie voordoet. Hier worden immers aandelen in Multimedia verkocht door Seleco, die deze vennootschap heeft opgericht en die de verkoopprijs van de aandelen in haar vermogen opneemt. Het kan bijgevolg niet worden uitgesloten dat Seleco het voordeel van de ontvangen steun heeft behouden door haar aandelen tegen de marktprijs te verkopen. Het Hof verklaart de beschikking van de Commissie dan ook nietig op dit punt.

13. Op het gebied van de *handelspolitieke beschermingsmaatregelen* verdienen twee arresten onze aandacht (13.1 en 13.2).

13.1. In de zaak *Eurocoton* (arrest van 30 september 2003, C-76/01 P, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) is bij het Hof hogere voorziening ingesteld tegen het arrest van het Gerecht van 29 november 2000 (T-213/97, Jurispr. blz. II-3727), waarbij het Gerecht een beroep tot nietigverklaring van een “besluit” van de Raad van de Europese Unie houdende verwerping van een door de Commissie ingediend voorstel voor een verordening tot instelling van een definitief antidumpingrecht op de invoer van ongebleekte weefsels van katoen van oorsprong uit bepaalde derde landen, niet-ontvankelijk heeft verklaard.

Wat om te beginnen de vraag betreft of tegen de betrokken handeling kan worden opgekomen, overweegt het Hof dat door de verwerping van het door de Commissie ingediende voorstel voor een verordening tot instelling van een definitief antidumpingrecht en het verstrijken van de in artikel 6, lid 9, van de basisantidumpingverordening nr. 384/96⁴⁷ gestelde termijn van vijftien maanden het standpunt van de Raad in de laatste fase van de antidumpingprocedure definitief is vastgesteld, en dat deze verwerping alle kenmerken van een voor beroep vatbare handeling in de zin van artikel 230 EG vertoont, aangezien zij bindende rechtsgevolgen in het leven roept die de belangen kunnen aantasten van de ondernemingen die in naam van de communautaire industriesector een klacht hebben ingediend die tot het antidumpingonderzoek heeft geleid. Het Hof vernietigt op deze grond het arrest van het Gerecht.

Verder onderzoekt het Hof de vraag of de Raad de motiveringsverplichting heeft geschonden door niet aan te geven waarom hij het voorstel voor een verordening heeft verworpen. Dienaangaande is het Hof van oordeel dat wanneer “de Raad [krachtens artikel 9, lid 4, van de basisantidumpingverordening nr. 384/96] een definitief antidumpingrecht instelt”, wanneer uit de definitief vastgestelde feiten blijkt dat er dumping plaatsvindt, dat daardoor schade wordt veroorzaakt en dat het belang van de Gemeenschap maatregelen in de zin van artikel 21 van deze verordening noodzakelijk maakt, de nakoming van de motiveringsverplichting impliceert dat uit het besluit van de Raad om een voorstel voor een verordening tot instelling van definitieve antidumpingrechten te verwerpen blijkt dat er geen dumping plaatsvindt of dat er geen schade wordt veroorzaakt, of dat het belang van de Gemeenschap geen maatregelen noodzakelijk maakt. Het Hof verklaart het besluit van de Raad dan ook nietig.

⁴⁷ Verordening (EG) nr. 384/96 van de Raad van 22 december 1995 betreffende beschermende maatregelen tegen invoer met dumping uit landen die geen lid zijn van de Europese Gemeenschap (PB L 56, blz. 1).

13.2. De zaak *Petrotub en Republica/Raad* (arrest van 9 januari 2003, C-76/00 P, Jurispr. blz. I-79) betreft een hogere voorziening tegen het arrest van het Gerecht van 15 december 1999 (T-33/98 et T-34/98, Jurispr. blz. II-3837), waarbij het door twee in Roemenië gevestigde ondernemingen ingestelde beroep tot nietigverklaring van verordening nr. 2320/97 van de Raad tot instelling van definitieve antidumpingrechten op de invoer van bepaalde naadloze buizen en pijpen van ijzer of van niet-gelegeerd staal, van oorsprong uit onder meer Roemenië⁴⁸, is verworpen.

Petrotub stelt om te beginnen dat het Gerecht blijk heeft gegeven van een onjuiste rechtsopvatting door te oordelen dat aan de motiveringsplicht is voldaan, hoewel de bestreden verordening geen enkele verklaring bevat waarom de Raad bij de vaststelling van het bestaan van de dumpingmarge de tweede symmetrische methode ten voordele van de asymmetrische methode terzijde heeft geschoven.

Het Hof aanvaardt dit argument op grond van de overweging dat volgens de bewoordingen zelf van artikel 2, lid 11, van de basisantidumpingverordening nr. 384/96⁴⁹ de asymmetrische methode slechts bij wijze van uitzondering op de regel dat het bestaan van een dumpingmarge moet worden vastgesteld aan de hand van één van beide symmetrische methoden, mag worden gebruikt wanneer is voldaan aan de dubbele voorwaarde dat de exportprijzen voor de verschillende afnemers, gebieden of tijdvakken sterk uiteenlopen, en dat de symmetrische methoden ontoereikend zijn om de dumping volledig tot uitdrukking te brengen. Verder dient volgens het Hof rekening te worden gehouden met artikel 2.4.2 van de antidumpingcode van 1994⁵⁰, voorzover dit artikel bepaalt dat moet worden verklaard waarom met de voor de verschillende afnemers, regio's en tijdvakken sterk uiteenlopende exportprijzen niet naar behoren rekening kan worden gehouden wanneer de symmetrische methoden worden gehanteerd. De Gemeenschap heeft de basisantidumpingverordening vastgesteld om aan haar uit de antidumpingcode van 1994 voortvloeiende internationale verplichtingen te voldoen, en heeft dus met artikel 2, lid 11, van deze verordening de bijzondere verplichtingen van artikel 2.4.2 van deze code willen nakomen. Het feit dat in artikel 2, lid 11, van de basisverordening niet uitdrukkelijk is gespecificeerd dat de door artikel 2.4.2 van de antidumpingcode van 1994 geëiste verklaring door de gemeenschapsinstelling moet worden gegeven indien de

⁴⁸ Verordening (EG) nr. 2320/97 van de Raad van 17 november 1997 tot instelling van definitieve antidumpingrechten op de invoer van bepaalde naadloze buizen en pijpen van ijzer of van niet-gelegeerd staal, van oorsprong uit Hongarije, Polen, Rusland, de Tsjechische Republiek, Roemenië en de Slowaakse Republiek, tot intrekking van verordening (EEG) nr. 1189/93 en tot beëindiging van de procedure met betrekking tot dergelijke invoer van oorsprong uit de Republiek Kroatië (PB L 322, blz. 1).

⁴⁹ Verordening (EG) nr. 384/96 van de Raad van 22 december 1995 betreffende beschermende maatregelen tegen invoer met dumping uit landen die geen lid zijn van de Europese Gemeenschap (PB 1996, L 56, blz. 1).

⁵⁰ Overeenkomst inzake de toepassing van artikel VI van de Algemene Overeenkomst betreffende Tarieven en Handel 1994 (PB 1994, L 336, blz. 103).

asymmetrische methode wordt gebruikt, kan worden uitgelegd door het bestaan van artikel 253 EG. Immers, zodra de Gemeenschap dat artikel 2.4.2 in het gemeenschapsrecht heeft opgenomen, kan het in deze bepaling gestelde bijzondere motiveringsvereiste worden geacht deel uit te maken van het door het Verdrag gestelde algemene vereiste dat de handelingen van de instelling met redenen worden omkleed.

Voorts heeft het Hof de hogere voorziening van Republica aanvaard op grond dat het Gerecht blijk heeft gegeven van een onjuiste rechtsopvatting door te oordelen dat de Raad zijn weigering, de compensatieverkopen bij de vaststelling van de normale waarde buiten beschouwing te laten, in de bestreden verordening genoegzaam heeft gemotiveerd.

De bepaling van de normale waarde is immers één van de essentiële stappen om het bestaan van dumping te kunnen vaststellen, aldus het Hof. Uit artikel 2, lid 1, eerste en derde alinea, van de basisantidumpingverordening volgt dat om de normale waarde te bepalen in beginsel geen rekening mag worden gehouden met de prijzen die worden toegepast tussen belanghebbenden die met elkaar een compensatieregeling hebben getroffen, en dat dit slechts anders ligt indien wordt vastgesteld dat de relatie tussen deze belanghebbenden de prijzen niet heeft beïnvloed. De Raad komt de motiveringsplicht dus niet na door in haar verordening tot instelling van definitieve antidumpingrechten op invoer alleen te verklaren dat “was gebleken dat in het gewone handelsverkeer inderdaad verkoop plaatsvond waarbij voor de betaling gebruik werd gemaakt van compensatie”. “Een dergelijke peremptoire verklaring, waarbij eenvoudig naar de communautaire bepalingen wordt verwezen, bevat immers geen enkel element dat aan de belanghebbenden en de gemeenschapsrechter verduidelijkt waarom de Raad heeft gemeend dat de bij die compensatieverkopen toegepaste prijzen niet door de relatie tussen deze belanghebbenden werd beïnvloed” (punt 87), en “de belanghebbenden kunnen uit deze verklaring niet opmaken of op goede gronden met deze prijzen uitzonderlijk rekening werd gehouden om de normale waarde te berekenen, dan wel of de wettigheid van de bestreden verordening hierdoor wordt aangetast” (punt 88).

14. Op het gebied van het *merkenrecht* heeft het Hof een reeks arresten gewezen over het begrip normaal gebruik van het merk (14.1), de bewijslast omtrent de uitputting van het aan het merk verbonden recht (14.2), de criteria voor de beoordeling van het onderscheidend vermogen van driedimensionale merken (14.3), de mogelijkheid om een kleur als merk te gebruiken (14.4), het begrip merk dat uitsluitend bestaat uit tekens of aanduidingen die kunnen dienen tot aanduiding van de kenmerken van de waren (14.5), de omvang van de bescherming van een bekend merk in de zin van artikel 5, lid 2, van richtlijn 89/104⁵¹ (14.6), en ten slotte de uitlegging van verordening

⁵¹ Eerste richtlijn (89/104/EEG) van de raad van 21 december 1988 betreffende de aanpassing van het merkenrecht der lidstaten (PB L 40, blz. 1).

nr. 40/94 inzake het gemeenschapsmerk⁵² in verband met het gebruik van de tweede taal bij het Bureau voor harmonisatie binnen de interne markt (merken, tekeningen en modellen) (hierna: “BHIM”) (14.7).

14.1. In het arrest van 11 maart 2003, *Ansul* (C-40/01, Jurispr. blz. I-2439), heeft het Hof het begrip normaal gebruik van het merk in de zin van de artikelen 12, lid 1, en 10, lid 2, van richtlijn 89/104 uitgelegd. Om te beginnen stelt het Hof, onder verwijzing naar het arrest van 20 november 2001, *Zino Davidoff en Levi Strauss* (C-414/99–C-416/99, Jurispr. blz. I-8691), vast dat de gemeenschapswetgever het behoud van de rechten op het merk in alle lidstaten aan dezelfde voorwaarde van normaal gebruik heeft willen onderwerpen, opdat het aan het merk verbonden niveau van bescherming niet verschilt naar gelang van de betrokken wetgeving (punt 29), en dat aan dit begrip een eenvormige uitlegging dient te worden gegeven (punt 31). Een “normaal gebruik” is een werkelijk gebruik van het merk (punt 35), anders dan een symbolisch gebruik dat enkel ertoe strekt de aan het merk verbonden rechten te behouden (punt 36). “Het gebruik van het merk moet derhalve betrekking hebben op waren of diensten die reeds op de markt zijn gebracht of die door een onderneming met het oog op het winnen van klanten, met name in het kader van reclamecampagnes, op ieder moment op de markt kunnen worden gebracht [...] Ten slotte moet bij de beoordeling of van het merk een normaal gebruik is gemaakt, rekening worden gehouden met alle feiten en omstandigheden aan de hand waarvan kan worden vastgesteld dat de commerciële exploitatie ervan reëel is, inzonderheid de gebruiken die in de betrokken economische sector gerechtvaardigd worden geacht”, en in voorkomend geval de aard van de betrokken waar of dienst, de kenmerken van de betrokken markt en de omvang en de frequentie van het gebruik van het merk. Zo hoeft het gebruik van het merk niet altijd kwantitatief gezien omvangrijk te zijn om als normaal te kunnen worden beschouwd, terwijl in bepaalde omstandigheden ook sprake kan zijn van een normaal gebruik van reeds op de markt gebrachte producten – waarvoor het merk is ingeschreven – die niet meer opnieuw ten verkoop worden aangeboden. Dit is met name het geval wanneer de merkhouders gebruik maakt van het merk voor de verkoop van onderdelen die moeten worden gerekend tot de samenstelling of de structuur van deze waren, of voor waren of diensten die rechtstreeks verband houden met de reeds op de markt gebrachte waren en bestemd zijn om aan de behoeften van de afnemers daarvan te voldoen.

14.2. In de zaak *Van Doren* (arrest van 8 april 2003, C-244/00, Jurispr. blz. I-3051) heeft het Hof de verenigbaarheid met richtlijn 89/104 en de artikelen 28 EG en 30 EG onderzocht van een nationale regel volgens welke de derde die wegens schending van het uitsluitend merkrecht wordt vervolgd, het bewijs dient te leveren dat het aan het merk verbonden recht is uitgeput. Het Hof stelt om te beginnen vast dat in het onderhavige geval niet vaststaat waar de van het merk voorziene waren voor het eerst in de handel zijn gebracht, anders dan in de reeds aangehaalde zaak *Zino Davidoff en*

⁵² Verordening (EG) nr. 40/94 van de Raad van 20 december 1993 inzake het gemeenschapsmerk (PB 1994, L 11, blz. 1).

Levi Strauss, waarin het Hof had geoordeeld dat het bewijs dat de waren met de toestemming van de merkhouder in de EER in de handel zijn gebracht, waardoor het aan het merk verbonden recht is uitgeput, dient te worden geleverd door de marktdeelnemer die dit aanvoert. Het Hof herinnert eraan dat de artikelen 5 tot en met 7 van de richtlijn een volledige harmonisatie van de regels betreffende de aan het merk verbonden rechten tot stand brengen. Volgens deze bepalingen is de uitdoving van het uitsluitend recht het gevolg van het feit dat de houder ermee heeft ingestemd dat de waren binnen de EER in de handel worden gebracht, ofwel van het feit dat de houder zelf de waren binnen de EER in de handel heeft gebracht. Hieruit volgt dat een nationale regel volgens welke de uitputting van het merkrecht voor de door de merkhouder gedagvaarde derde een verweermiddel vormt, zodat de voorwaarden voor deze uitputting in principe moeten worden bewezen door de derde die zich erop beroept (punt 35), verenigbaar is met deze bepalingen. De vereisten van de artikelen 28 EG en 30 EG kunnen echter tot een wijziging van deze regel nopen, met name wanneer deze de merkhouder in staat stelt de nationale markten af te schermen, zoals het geval is wanneer – zoals in het hoofdgeding – de merkhouder zijn waren binnen de EER in de handel brengt door middel van een exclusief distributiesysteem. Wanneer de gedagvaarde derde erin slaagt aan te tonen dat een dergelijk gevaar bestaat wanneer hij de bewijslast draagt, moet de merkhouder aantonen dat de waren aanvankelijk door hemzelf of met zijn toestemming buiten de EER in de handel zijn gebracht. Indien dat bewijs wordt geleverd, is het vervolgens aan de derde om aan te tonen dat de merkhouder ermee heeft ingestemd dat de waren daarna binnen de EER in de handel werden gebracht.

14.3. Het arrest van 8 april 2003, *Linde e.a.* (C-53/01–C-55/01, Jurispr. blz. I-3161), betreft de criteria ter beoordeling van het onderscheidend vermogen van driedimensionale merken. Het Hof herinnert eraan dat een driedimensionaal teken een merk kan vormen (arrest van 18 juni 2002, *Philips*, C-299/99, Jurispr. blz. I-5475), mits het vatbaar is voor grafische voorstelling en waren of diensten van een onderneming van die van andere ondernemingen kan onderscheiden. Nog steeds volgens het aangehaalde arrest *Philips* verschillen de criteria ter beoordeling van het onderscheidend vermogen van driedimensionale merken niet van de voor andere categorieën van merken te hanteren criteria. Volgens artikel 3, lid 1, sub e, van richtlijn 89/104⁵³ evenwel kunnen tekens die uitsluitend bestaan uit de vorm die door de aard van de waar wordt bepaald, niet worden ingeschreven. Hoewel noch de opzet van de richtlijn, noch de bewoordingen van artikel 3, lid 1, sub b, ervan aangeven dat bij de beoordeling van het onderscheidend vermogen van een driedimensionaal merk bestaande uit de vorm van de waar zelf strengere criteria moeten worden gehanteerd dan voor andere categorieën van merken, kan het dus in de praktijk moeilijker zijn om het onderscheidend vermogen aan te tonen van een dergelijk merk dan dat van een woord- of beeldmerk. Deze moeilijkheid, die aan de basis kan liggen van de weigering van de inschrijving van dergelijke merken, sluit evenwel niet uit dat zij als gevolg van

⁵³ Zie voetnoot 51.

het gebruik dat ervan wordt gemaakt onderscheidend vermogen kunnen verwerven en dat zij bijgevolg als merken kunnen worden ingeschreven op grond van artikel 3, lid 3, van de richtlijn.

Op de vraag of ook artikel 3, lid 1, sub c, van de richtlijn⁵⁴ van betekenis is voor driedimensionale merken bestaande uit de vorm van de waar, antwoordt het Hof dat dat de in artikel 3, lid 1, sub c, vermelde weigeringsgronden onafhankelijk zijn van elkaar en een afzonderlijk onderzoek vereisen, zodat ook artikel 3, lid 1, sub c, van betekenis is voor driedimensionale merken bestaande uit de vorm van de waar. Wat ten slotte de vraag betreft of rekening moet worden gehouden met het algemeen belang voor de markt om de vorm van de waar vrij beschikbaar te houden wanneer alleen artikel 3, lid 1, sub e, van de richtlijn van toepassing zou zijn op driedimensionale merken, herinnert het Hof eraan dat elk van de weigeringsgronden moeten worden uitgelegd in het licht van het algemeen belang dat eraan ten grondslag ligt. De in artikel 3, lid 1, sub e, genoemde weigeringsgronden hebben als ratio te verhinderen dat als gevolg van de bescherming van het merkrecht de merkhouder een monopolie wordt toegekend op technische oplossingen of gebruikskenmerken van een waar, waarnaar de consument mogelijkerwijs in de waren van concurrenten zoekt. Ook artikel 3, lid 1, sub c, van de richtlijn streeft een doel van algemeen belang na en belet dat tekens of benamingen die de kenmerken van de waren of diensten beschrijven, op grond van hun inschrijving als merk aan een enkele onderneming worden voorbehouden. Hieruit volgt dat bij het onderzoek van de in artikel 3, lid 1, sub c, van de richtlijn voorziene weigeringsgrond voor inschrijving in elk concreet geval rekening moet worden gehouden met het algemeen belang dat aan deze bepaling ten grondslag ligt, namelijk dat alle uit de vorm van een waar bestaande driedimensionale merken welke uitsluitend bestaan uit tekens of benamingen die tot aanduiding van de kenmerken van waren of diensten in de zin van deze bepaling kunnen dienen, voor eenieder vrij beschikbaar moeten zijn en niet kunnen worden ingeschreven, onverminderd de toepassing van artikel 3, lid 3, van de richtlijn.

14.4. In het arrest van 6 mei 2003, *Libertel* (C-104/01, Jurispr. blz. I-3793), onderzoekt het Hof of en onder welke voorwaarden een kleur een merk in de zin van de artikelen 2 en 3 van richtlijn 89/104 kan vormen. Om te beginnen stelt het Hof vast dat een kleur een merk kan vormen, mits zij een teken vormt dat vatbaar is voor grafische voorstelling en geschikt is om de waren of diensten van een onderneming te onderscheiden van die van andere ondernemingen.

⁵⁴ Volgens deze bepaling worden niet ingeschreven of kunnen, indien ingeschreven, nietig worden verklaard merken die uitsluitend bestaan uit tekens of benamingen die in de handel kunnen dienen tot aanduiding van soort, hoedanigheid, hoeveelheid, bestemming, waarde, plaats van herkomst of het tijdstip van vervaardiging van de waren of verrichting van de dienst of andere kenmerken van de waren of diensten.

Gelet op het geringe aantal kleuren dat het relevante publiek, dat wil zeggen de redelijk geïnformeerde, omzichtige en oplettende gemiddelde consument, kan onderscheiden, en op het door artikel 3, lid 1, sub c, van richtlijn 89/104 nagestreefde doel van algemeen belang, te weten dat tekens of benamingen die de categorieën van waren of diensten beschrijven waarvoor de inschrijving wordt aangevraagd, door eenieder vrij moeten kunnen worden gebruikt (arrest van 4 mei 1999, *Windsurfing Chiemsee*, C-108/97 en C-109/97, Jurispr. blz. I-2779, en arrest *Linde e.a.*, reeds aangehaald), zou de inschrijving als merk van kleuren als zodanig een zeer omvangrijk monopolie creëren dat niet verenigbaar zou zijn met het stelsel van onvervalste mededinging, onder meer omdat hierdoor een ongerechtvaardigd mededingingsvoordeel zou kunnen toevallen aan één enkele marktdeelnemer (punt 54). Er bestaat dus een algemeen belang dat de beschikbaarheid van kleuren niet ongerechtvaardigd wordt beperkt voor de andere marktdeelnemers die waren of diensten aanbieden van het type waarvoor de inschrijving is aangevraagd (punt 55), en met dit belang dient rekening te worden gehouden bij de beoordeling van het onderscheidend vermogen van een bepaalde kleur als merk.

Wat de voorwaarden betreft waaronder kan worden aanvaard dat een kleur onderscheidend vermogen heeft zodat zij overeenkomstig artikel 3, lid 1, sub b, en lid 3, van de richtlijn kan worden ingeschreven, herinnert het Hof er om te beginnen aan dat de wezenlijke functie van het merk daarin gelegen is dat aan de consument de identiteit van oorsprong van de gemerkte waar of dienst wordt gewaarborgd, zodat hij deze zonder gevaar voor verwarring kan onderscheiden van waren of diensten van andere herkomst (arresten van 29 september 1998, *Canon*, C-39/97, Jurispr. blz. I-5507, en 4 oktober 2001, *Merz & Krell*, C-517/99, Jurispr. blz. I-6959). Slechts in uitzonderlijke gevallen is het denkbaar dat een kleur onderscheidend vermogen heeft alvorens daarvan enig gebruik is gemaakt, met name wanneer het aantal waren of diensten waarvoor het merk wordt aangevraagd, zeer beperkt is en de relevante markt zeer specifiek is. Een kleur kan evenwel onderscheidend vermogen krijgen door het gebruik dat ervan is gemaakt, onder meer na een normaal proces van inburgering bij het relevante publiek. Hieruit trekt het Hof twee conclusies: enerzijds dat een kleur als zodanig, zonder bepaalde omtrek, voor bepaalde waren en diensten onderscheidend vermogen kan hebben in de zin van artikel 3, lid 1, sub b, en lid 3, van de richtlijn, op voorwaarde onder meer dat zij het voorwerp kan vormen van een grafische voorstelling die duidelijk, nauwkeurig, als zodanig volledig, gemakkelijk toegankelijk, begrijpelijk, duurzaam en objectief is. Aan deze laatste voorwaarde kan niet worden voldaan door de betrokken kleur eenvoudigweg op papier weer te geven, doch wel door de kleur aan te duiden met een internationaal erkende kleurcode; anderzijds dat aan een kleur als zodanig onderscheidend vermogen in de zin van artikel 3, lid 1, sub b, en lid 3, van de richtlijn toekomt voorzover het merk in de perceptie van het relevante publiek geschikt is om de waar of de dienst waarvoor de inschrijving is aangevraagd, als afkomstig van een bepaalde onderneming te identificeren en dus om deze waar of dienst van die van andere ondernemingen te onderscheiden.

Gelet op deze overwegingen stelt het Hof bovendien vast dat het aantal waren of diensten waarvoor de inschrijving van een kleur als merk is aangevraagd, relevant is bij de beoordeling van het onderscheidend vermogen van de kleur en van de verenigbaarheid ervan met het hierboven omschreven algemeen belang.

Wat ten slotte de vraag betreft of de autoriteit die bevoegd is voor de inschrijving van merken, bij de beoordeling van het onderscheidend vermogen haar onderzoek in abstracto dan wel in concreto dient te verrichten, is het Hof van oordeel dat dit onderzoek concreet dient te zijn en dat daarbij rekening moet worden gehouden met alle relevante omstandigheden van het concrete geval, waaronder in voorkomend geval het gebruik dat is gemaakt van het teken waarvan de inschrijving als merk is aangevraagd.

14.5. In het in hogere voorziening gewezen arrest van 23 oktober 2003, *Wrigley* (C-191/01 P, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), spreekt het Hof zich uit over het begrip merken die uitsluitend bestaan uit tekens of aanduidingen die kunnen dienen tot aanduiding van de kenmerken van de waren in de zin van artikel 7, lid 1, sub c, van verordening nr. 40/94⁵⁵, dat bepaalt dat in een dergelijk geval inschrijving wordt geweigerd. Met het verbod op inschrijving van dergelijke tekens of aanduidingen als gemeenschapsmerk streeft deze bepaling volgens het Hof een doel van algemeen belang na, dat inhoudt dat tekens of benamingen die de kenmerken beschrijven van waren of diensten waarvoor de inschrijving wordt aangevraagd, door eenieder vrij moeten kunnen worden gebruikt. Deze bepaling belet derhalve dat die tekens of benamingen op grond van hun inschrijving als merk aan een enkele onderneming worden voorbehouden (arresten *Windsurfing Chiemsee* en *Linde e.a.*, reeds aangehaald). Voor een weigering van inschrijving door het BHIM op grond van deze bepaling is het voldoende dat deze tekens en aanduidingen voor de beschrijving van waren of diensten kunnen worden gebruikt. De inschrijving van een woord als merk moet dan ook worden geweigerd indien het in minstens één van de potentiële betekenissen een kenmerk van de betrokken waren of diensten aanduidt. Indien wordt aangenomen (zoals het Gerecht heeft gedaan) dat de woordcombinatie “Doublemint” niet op deze weigeringsgrond kan worden uitgesloten omdat zij “niet als uitsluitend beschrijvend kan worden beschouwd”, komt dit erop neer dat de betrokken bepaling aldus moet worden uitgelegd dat zij de inschrijving verbiedt van merken die “uitsluitend beschrijvend” zijn voor de waren of diensten waarvoor de inschrijving wordt aangevraagd, of voor hun kenmerken. Aldus heeft het Gerecht een maatstaf aangelegd die niet in verordening nr. 40/94⁵⁶ is vastgelegd, zonder na te gaan of deze woordcombinatie door andere marktdeelnemers kan worden gebruikt om een kenmerk van hun waren en diensten aan te duiden. Hieruit volgt dat het Gerecht de strekking van de verordening heeft miskend. Het Hof is dan ook van oordeel dat het BHIM

⁵⁵ Zie voetnoot 52.

⁵⁶ Ibidem.

terecht heeft aangevoerd dat het bestreden arrest op een schending van het recht berust, en vernietigt bijgevolg dit arrest.

14.6. In het arrest van 23 oktober 2003, *Adidas*, (C-408/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), dat in het kader van een prejudiciële verwijzing is gewezen, spreekt het Hof zich uit over de omvang van de bescherming van een bekend merk in de zin van artikel 5, lid 2, van richtlijn 89/104⁵⁷. Op de eerste vraag, die erop gericht is te vernemen of de omzetting van deze bepaling de lidstaten de bevoegdheid verleent om voor een bekend merk in een specifieke bescherming te voorzien, wanneer het jongere merk of teken dat gelijk is aan of overeenstemt met dit merk, bestemd is om te worden gebruikt of wordt gebruikt voor waren of diensten die gelijk of soortgelijk zijn aan die waarvoor het bekende merk is ingeschreven, antwoordt het Hof onder verwijzing naar het arrest *Davidoff* (arrest van 9 januari 2003, C-292/00, Jurispr. blz. I-389) dat het bekende merk in geval van gebruik van een teken voor dezelfde of soortgelijke waren of diensten een minstens even ruime bescherming moet genieten als in geval van gebruik van een teken voor niet-soortgelijke waren of diensten. De lidstaat moet dus voor dezelfde of soortgelijke waren of diensten een minstens even ruime bescherming verlenen als voor niet-soortgelijke waren of diensten.

Vervolgens onderzoekt het Hof de vraag of de bescherming uit hoofde van deze bepaling vooropstelt dat tussen het bekende merk en het teken een zodanige mate van overeenstemming bestaat dat daardoor bij het in aanmerking komend publiek verwarring tussen het merk en het teken kan ontstaan. Het Hof herinnert eraan dat artikel 5, lid 2, van de richtlijn bekende merken bescherming biedt zonder dat het bestaan van een dergelijk gevaar is vereist. Deze bepaling geldt immers voor situaties waarin de specifieke grondslag voor de bescherming bestaat in een gebruik van het betwiste teken zonder geldige reden, waardoor ongerechtvaardigd voordeel wordt getrokken uit of afbreuk wordt gedaan aan het onderscheidend vermogen of de reputatie van het merk (arrest van 22 juni 2000, *Marca Mode*, C-425/98, Jurispr. blz. I-4861). De voorwaarde van overeenstemming tussen het merk en het teken onderstelt inzonderheid het bestaan van punten van visuele, auditieve of begripsmatige overeenkomst, terwijl de in bovengenoemde bepaling bedoelde inbreuken, wanneer zij zich voordoen, het gevolg zijn van een zekere mate van overeenstemming tussen het merk en het teken, op grond waarvan het betrokken publiek een samenhang ziet tussen het teken en het merk, dat wil zeggen een verband hiertussen legt, ook al verwacht het deze niet (zie in die zin arrest van 14 september 1999, *General Motors*, C-375/97, Jurispr. blz. I-5421).

Wat ten slotte de vraag betreft welk gewicht bij de vraag naar de overeenstemming tussen het bekende merk en het teken toekomt aan de feitelijke vaststelling van de nationale rechter, dat het betwiste teken door het publiek louter als versiering wordt

⁵⁷ Zie voetnoot 51.

opgevat, is het Hof van oordeel dat in een dergelijk geval het publiek logischerwijs geen verband legt met een ingeschreven merk, zodat in dat geval een van de voorwaarden voor de bescherming uit hoofde van artikel 5, lid 2, van de richtlijn niet is vervuld.

14.7. De zaak *Kik* (arrest van 9 september 2003, C-361/01 P, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), ten slotte, betreft een in het Nederlands gestelde merkaanvraag, waarbij als tweede taal eveneens Nederlands is opgegeven, hoewel dit niet een van de vijf talen van het BHIM is.

In het kader van de hogere voorziening merkt het Hof om te beginnen op dat het Gerecht terecht heeft geoordeeld dat verordening nr. 40/94⁵⁸ inzake het gemeenschapsmerk op zich niet tot een verschillende behandeling op taalgebied kan leiden, aangezien zij juist waarborgt dat de taal waarin de aanvraag is gesteld, wordt gebruikt als proceduretaal. Daartoe stelt het Hof vast dat artikel 115, lid 4, van verordening nr. 40/94 bepaalt dat de proceduretaal bij het BHIM de taal is waarin de aanvraag van het gemeenschapsmerk is gesteld, maar dat het Bureau met de aanvrager kan corresponderen in de door deze gekozen tweede taal. Uit deze bepaling volgt dat de mogelijkheid om voor correspondentie de tweede taal te gebruiken, een uitzondering is op het beginsel van het gebruik van de proceduretaal, en dat het begrip corresponderen dus restrictief moet worden uitgelegd. Aangezien de procedure bestaat uit alle handelingen die voor de afhandeling van een aanvraag moeten worden verricht, vallen onder het begrip “procedurehandelingen” alle door de communautaire regeling voor de afhandeling van de gemeenschapsmerkaanvraag vereiste of voorziene handelingen, alsook de handelingen die voor die afhandeling noodzakelijk zijn, of dit nu kennisgevingen zijn, verzoeken tot rectificatie, verzoeken om opheldering dan wel andere handelingen. Al deze handelingen moeten dus door het BHIM worden gesteld in de taal die voor de aanvraag is gebruikt. In tegenstelling tot de procedurehandelingen ziet het begrip “corresponderen” in artikel 115, lid 4, tweede zin, van de verordening op alle stukken waarvan de inhoud niet kan worden gelijkgesteld met een procedurehandeling, zoals de documenten die het BHIM meestuurt met procedurehandelingen of waarmee het de aanvrager informeert.

Verder onderzoekt het Hof de door artikel 115, lid 3, aan de aanvrager van een gemeenschapsmerk opgelegde verplichting om “onder de talen van het [BHIM] een tweede taal op [te geven] die wat hem betreft gebruikt kan worden in procedures betreffende oppositie, vervallen- en nietigverklaring”. Volgens het Hof levert deze verplichting geen schending op van het non-discriminatiebeginsel. De taalregeling van een orgaan als het BHIM is immers de uitkomst van een moeizaam zoeken naar het noodzakelijk evenwicht tussen de belangen van de marktdeelnemers en het algemeen belang wat de procedurekosten betreft, maar ook tussen de belangen van de

⁵⁸ Zie voetnoot 52.

aanvragers van een gemeenschapsmerk en die van de andere marktdeelnemers met betrekking tot de toegang tot de vertaling van documenten die rechten verlenen of tot procedures waarbij verschillende marktdeelnemers betrokken zijn, zoals de in verordening nr. 40/94 bedoelde oppositie-, vervallen- en nietigverklaringsprocedures. Met het bepalen van de officiële talen van de Gemeenschap die als proceduretaal in oppositie-, vervallen- en nietigverklaringsprocedures tussen partijen met een verschillende voorkeurstaal kunnen worden gebruikt, heeft de Raad dus het rechtmatige doel voor ogen gehad een passende oplossing te vinden voor het taalprobleem dat ontstaat wanneer partijen daarover geen overeenstemming weten te bereiken. En ook al heeft de Raad de officiële talen van de Gemeenschap verschillend behandeld, met zijn keuze van uitsluitend de in de Gemeenschap meest verbreide talen heeft hij een passende en evenredige keuze gemaakt.

15. Op het gebied van de *harmonisatie van wetgevingen* dient te worden gewezen op een aantal zaken betreffende de procedure inzake handhaving van nationale maatregelen die afwijken van een harmonisatierichtlijn (15.1), misleidende reclame (15.2), bescherming van persoonsgegevens (15.3), op twee zaken betreffende nieuwe voedingsmiddelen en voedselingrediënten (15.4), op een zaak betreffende vergunningen voor het in de handel brengen van geneesmiddelen (15.5), op een zaak betreffende nationale bepalingen die strenger zijn dan die van richtlijn 97/69⁵⁹ (15.6) en, ten slotte, op twee zaken betreffende de uitlegging van richtlijn 90/435⁶⁰ (15.7.1 en 15.7.2).

15.1. In de zaak *Denemarken/Commissie* (arrest van 20 maart 2003, C-3/00, Jurispr. blz. I-2643) diende het Hof voor het eerst uitspraak te doen op een beroep van een lidstaat tegen een weigering van de Commissie om de handhaving van nationale maatregelen die afwijken van een op grond van artikel 95 EG vastgestelde richtlijn goed te keuren. In casu verzocht Denemarken om nietigverklaring van een beschikking van de Commissie waarbij deze had geweigerd de nationale bepalingen met betrekking tot het gebruik van sulfieten, nitrieten en nitraten in levensmiddelen waarvan zij in kennis was gesteld, in afwijking van richtlijn 95/2⁶¹ goed te keuren.

Het Hof herinnert eraan dat volgens artikel 95 EG de handhaving van bestaande nationale bepalingen die afwijken van een maatregel tot harmonisatie van de

⁵⁹ Richtlijn 97/69/EG van de Commissie van 5 december 1997 tot drieëntwintigste aanpassing aan de vooruitgang van de techniek van richtlijn 67/548/EEG van de Raad betreffende de aanpassing van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen inzake de indeling, de verpakking en het kenmerken van gevaarlijke stoffen (PB L 343, blz. 19).

⁶⁰ Richtlijn 90/435/EEG van de Raad van 23 juli 1990 betreffende de gemeenschappelijke fiscale regeling voor moedermaatschappijen en dochterondernemingen uit verschillende lidstaten (PB L 225, blz. 6).

⁶¹ Richtlijn 95/2/EG van het Europees Parlement en van de Raad van 20 februari 1995 betreffende levensmiddelenadditieven met uitzondering van kleurstoffen en zoetstoffen (PB L 61, blz. 1).

wetgevingen haar rechtvaardiging moet vinden in gewichtige eisen als bedoeld in artikel 30 EG of verband houdend met de bescherming van het milieu of het arbeidsmilieu, terwijl de invoering van nieuwe nationale bepalingen gebaseerd moet zijn op nieuwe wetenschappelijke gegevens die verband houden met de bescherming van het milieu of het arbeidsmilieu vanwege een specifiek probleem dat zich in die lidstaat heeft aangediend nadat de harmonisatiemaatregel is genomen. In casu verwerpt het Hof het middel van de Deense regering dat de Commissie artikel 95, lid 4, EG verkeerd heeft uitgelegd. Dienaangaande stelt het Hof vast dat de Commissie het eventuele bestaan van een specifieke situatie in het Koninkrijk Denemarken alleen heeft onderzocht als een element dat relevant is voor het geven van haar beschikking, en het bestaan van zo'n situatie niet als een voorwaarde voor de goedkeuring van bestaande afwijkende nationale bepalingen beschouwt. Het Hof overweegt evenwel dat "een lidstaat [...] een verzoek tot handhaving van zijn bestaande nationale bepalingen [kan] baseren op een andere inschatting van het risico voor de gezondheid dan die van de gemeenschapswetgever bij de vaststelling van de harmonisatiemaatregel waarvan die nationale bepalingen afwijken. Het is daarom aan de verzoekende lidstaat, aan te tonen dat die nationale bepalingen de volksgezondheid beter beschermen dan de communautaire harmonisatiemaatregel en dat zij niet verder gaan dan voor het bereiken van dat doel noodzakelijk is" (punt 64). Dienaangaande is het Hof van oordeel dat "gezien de onzekerheid welke inherent is aan de beoordeling van de risico's welke met name het gebruik van levensmiddelenadditieven voor de volksgezondheid opleveren, [...] de beoordeling van die risico's op goede gronden [kan] uiteenlopen zonder dat zij gebaseerd behoeft te zijn op andere of nieuwe wetenschappelijke gegevens" (punt 63).

15.2. In de zaak *Pippig Augenoptik* (arrest van 8 april 2003, C-44/01, Jurispr. blz. I-3095), zijn aan het Hof vier prejudiciële vragen gesteld over de uitlegging van richtlijn 84/450, zoals gewijzigd bij richtlijn 97/55.⁶² In het hoofdgeding had een onderneming de verwijzende rechter verzocht de staking te gelasten van de door een concurrent gevoerde vergelijkende reclame.

Het Hof herinnert er om te beginnen aan dat een vermelding waarbij een concurrent dan wel door een concurrent aangeboden goederen of diensten, zelfs impliciet, worden genoemd, volstaat om van vergelijkende reclame te kunnen spreken (arrest van 25 oktober 2001, *Toshiba Europe*, C-112/96, Jurispr. blz. I-7945, punten 30 en 31). In het kader van de richtlijn dient dus in de bepalingen geen onderscheid te worden gemaakt tussen de verschillende bestanddelen van de vergelijking, dat wil zeggen de mededelingen inzake het aanbod van de adverteerder, de mededelingen inzake het

⁶² Richtlijn 84/450/EEG van de Raad van 10 september 1984 betreffende het nader tot elkaar brengen van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen der lidstaten inzake misleidende reclame (PB L 250, blz. 17), zoals gewijzigd bij richtlijn 97/55/EG van het Europees Parlement en de Raad van 6 oktober 1997 tot wijziging van richtlijn 84/450/EEG inzake misleidende reclame teneinde ook vergelijkende reclame te regelen (PB L 290, blz. 18).

aanbod van de concurrent en de onderlinge verhouding tussen deze twee aanbiedingen. Dienaangaande preciseert het Hof dat de richtlijn, die de voorwaarden waaronder vergelijkende reclame in de lidstaten geoorloofd is, uitputtend heeft geharmoniseerd, zich ertegen verzet dat op vergelijkende reclame, wat de vorm en de inhoud van de vergelijking betreft, strengere nationale bepalingen inzake bescherming tegen misleidende reclame worden toegepast.

Wat de naleving van de voorwaarden betreft waaronder vergelijkende reclame in de lidstaten geoorloofd is, is het Hof van oordeel dat “ofschoon het de adverteerder in beginsel vrijstaat om in een vergelijkende reclame het merk van de concurrerende producten al dan niet te noemen, de nationale rechter toch dient na te gaan of in bijzondere omstandigheden, die verband houden met het belang van het merk voor de keuze van de koper en met het aanzienlijke verschil in bekendheid tussen de respectieve merken van de vergeleken producten, het weglaten van het bekendste merk misleidend kan zijn” (punt 56). Verder stelt het Hof vast dat artikel 3 bis, lid 1, van de richtlijn zich er niet tegen verzet dat de vergeleken producten via verschillende distributiekkanalen worden aangeschaft. Bovendien verzet deze bepaling zich er niet tegen dat de adverteerder nog vóór het begin van zijn eigen aanbieding een proefaankoop bij een concurrent verricht, of dat een vergelijkende reclame naast de naam van de concurrent ook zijn logo en een afbeelding van zijn winkelgevel toont, wanneer aan de voorwaarden voor geoorloofde vergelijkende reclame is voldaan. Ten slotte preciseert het Hof dat noch het feit dat het prijsverschil tussen de vergeleken producten groter is dan het gemiddelde prijsverschil, noch het aantal vergelijkingen, meebrengt dat een prijsvergelijking de goede naam van een concurrent schaadt.

15.3. In de zaak *Lindqvist* (arrest van 6 november 2003, C-101/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) heeft het Hof een prejudiciële beslissing gegeven over de uitlegging van richtlijn 95/46.⁶³ Het hoofdgeding betrof een strafzaak tegen een Zweeds onderdaan, aan wie ten laste werd gelegd dat zij op onwettige wijze op haar website persoonsgegevens openbaar had gemaakt betreffende een aantal personen die evenals zij als vrijwilliger werkten in een gemeente van de Protestantse kerk van Zweden.

Wat de toepassing van de richtlijn op dit geval betreft, is het Hof van oordeel dat het vermelden van verschillende personen op een internetpagina met hun naam of anderszins als een “geheel of gedeeltelijk geautomatiseerde verwerking van persoonsgegevens” in de zin van richtlijn 95/46 is aan te merken. Het Hof voegt hieraan toe dat een dergelijke verwerking van persoonsgegevens die met het oog op het verrichten van vrijwilligerswerk of religieuze activiteiten geschiedt, onder geen van de uitzonderingen van artikel 3 van de richtlijn valt.

⁶³ Zie voetnoot 4.

Verder onderzoekt het Hof het begrip “doorgifte van gegevens naar derde landen” in de zin van artikel 25 van de richtlijn en stelt het vast dat in hoofdstuk IV van de richtlijn niets is bepaald over het gebruik van internet. Gezien de ontwikkeling van internet ten tijde van de opstelling van de richtlijn, kan dus niet worden aangenomen dat het de bedoeling was van de gemeenschapswetgever, vooruitlopend op latere ontwikkelingen, het begrip “doorgifte van gegevens naar een derde land” ook te laten gelden voor het geval waarin een persoon in een lidstaat “persoonsgegevens plaatst op een internetpagina bij zijn in dezelfde of in een andere lidstaat gevestigde hosting provider, en deze persoonsgegevens aldus toegankelijk maakt voor eenieder die een internetverbinding tot stand brengt, met inbegrip van personen die zich in derde landen bevinden” (punt 71).

Met betrekking tot de verenigbaarheid van de richtlijn met het algemene beginsel van vrijheid van meningsuiting of met andere geldende rechten en vrijheden die overeenkomen met het in artikel 10 EVRM bedoelde recht, stelt het Hof vast dat de richtlijn als zodanig geen beperking op dit beginsel bevat, en dat het aan de nationale autoriteiten en rechterlijke instanties die belast zijn met de toepassing van de nationale regeling tot omzetting van richtlijn 95/46, staat een juist evenwicht te verzekeren tussen de betrokken rechten en belangen, met inbegrip van de door de communautaire rechtsorde beschermde grondrechten.

Ten slotte verklaart het Hof voor recht dat de maatregelen van de lidstaten om de bescherming van de persoonsgegevens te waarborgen, moeten stroken met zowel de bepalingen van richtlijn 95/46 als haar doel dat erin bestaat een evenwicht tussen het vrije verkeer van de persoonsgegevens en de bescherming van de persoonlijke levenssfeer te verzekeren. Daarentegen verzet niets zich ertegen dat een lidstaat de draagwijdte van de nationale wettelijke regeling tot omzetting van de bepalingen van richtlijn 95/46 uitbreidt tot niet onder de werkingssfeer daarvan vallende gebieden, voorzover geen enkele andere bepaling van gemeenschapsrecht daaraan in de weg staat.

Verder herinnert het Hof in de reeds aangehaalde zaak *Österreichischer Rundfunk e.a.* (zie punt 4.1) eraan dat richtlijn 95/46⁶⁴ is vastgesteld op grond van artikel 95 EG, zodat de toepasselijkheid ervan “niet [kan] afhangen van de vraag of de concrete situaties in de hoofdgedingen voldoende verband vertonen met de uitoefening van de door het Verdrag gewaarborgde fundamentele vrijheden, in casu inzonderheid het vrije verkeer van werknemers. Iedere andere uitlegging brengt het gevaar met zich dat de grenzen van de werkingssfeer van de richtlijn bijzonder onzeker en vaag worden, hetgeen strijdig zou zijn met de voornaamste doelstelling van de richtlijn, namelijk de harmonisatie van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen van de lidstaten

⁶⁴ Ibidem.

teneinde de belemmeringen van de werking van de interne markt die voortvloeien uit de verschillen tussen nationale wetgevingen, weg te nemen” (punt 42).

15.4. In de zaak *Monsanto Agricoltura Italia e.a.* (arrest van 9 september 2003, C-236/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) heeft het Hof een prejudiciële beslissing gegeven over de uitlegging en de geldigheid van een aantal bepalingen van verordening nr. 258/97 betreffende nieuwe voedingsmiddelen.⁶⁵ Het hoofdgeding betrof een beroep van een aantal ondernemingen die actief zijn op het gebied van de agro-alimentaire biotechnologie, tegen een door de Italiaanse autoriteiten genomen maatregel tot schorsing van de verkoop en het gebruik van bepaalde transgene producten in Italië. De Italiaanse autoriteiten waren met name van oordeel dat de voedingsmiddelen die verzoeksters wilden verkopen en waarvoor zij gebruik wilden maken van de vereenvoudigde procedure van artikel 5 van verordening nr. 258/97, niet “wezenlijk gelijkwaardig” waren aan bestaande voedingsmiddelen, en dat de toepassing van de vereenvoudigde procedure dus niet gerechtvaardigd was.

In de eerste plaats legt het Hof het begrip wezenlijke gelijkwaardigheid uit. Volgens het Hof sluit dit begrip niet uit dat nieuwe voedingsmiddelen die een verschillende samenstelling hebben zonder dat zulks van invloed is op de volksgezondheid, als wezenlijk gelijkwaardig aan bestaande voedingsmiddelen worden beschouwd. Verder preciseert het Hof dat het begrip wezenlijke gelijkwaardigheid als zodanig geen risicobeoordeling omvat, doch veeleer een handvat biedt om het nieuwe voedingsmiddel met de traditionele variant te vergelijken met het oog op de beantwoording van de vraag of dit voedingsmiddel, met name wat de samenstelling en de specifieke kenmerken ervan betreft, aan een risicobeoordeling moet worden onderworpen. Daaruit volgt volgens het Hof dat “het ontbreken van wezenlijke gelijkwaardigheid niet noodzakelijkerwijs impliceert dat het betrokken voedingsmiddel gevaarlijk is; het betekent enkel dat moet worden onderzocht welke risico’s het kan opleveren” (punt 77). Het Hof komt tot de conclusie dat “de enkele aanwezigheid van bepaalde hoeveelheden residuen van transgeen eiwit in nieuwe voedingsmiddelen niet belet dat deze voedingsmiddelen wezenlijk gelijkwaardig aan bestaande voedingsmiddelen worden geacht en dat voor het in de handel brengen daarvan dus de vereenvoudigde procedure kan worden toegepast” (punt 84). Het Hof preciseert evenwel dat dit niet het geval is wanneer op basis van de bij de eerste beoordeling beschikbare wetenschappelijke kennis kan worden geconcludeerd, dat er een risico van potentieel gevaarlijke gevolgen voor de menselijke gezondheid bestaat, en dat het aan de verwijzende rechter is om uit te maken of dit laatste het geval is.

In de tweede plaats spreekt het Hof zich uit over de invloed van de al dan niet regelmatige toepassing van de vereenvoudigde procedure op de bevoegdheid van de

⁶⁵ Verordening (EG) nr. 258/97 van het Europees Parlement en de Raad van 27 januari 1997 betreffende nieuwe voedingsmiddelen en nieuwe voedsel ingrediënten (PB L 43, blz. 1).

lidstaten om krachtens het voorzorgsbeginsel maatregelen vast te stellen zoals die welke in het hoofdgeding aan de orde zijn. Dienaangaande preciseert het Hof dat aangezien de vereenvoudigde procedure geen enkele vorm van toestemming van de Commissie impliceert, een lidstaat dergelijke maatregelen kan vaststellen zonder vooraf de geldigheid van een dergelijke toestemming te hoeven betwisten. Met betrekking tot beschermende maatregelen die door een lidstaat krachtens de vrijwaringsclausule zijn getroffen, merkt het Hof op dat zij niet kunnen worden gerechtvaardigd met een louter hypothetische benadering van het risico, op grond van loutere veronderstellingen die nog niet wetenschappelijk zijn onderzocht. Dergelijke beschermende maatregelen kunnen immers slechts worden getroffen voorzover zij steunen op een risicobeoordeling die zo volledig mogelijk is gelet op de bijzondere omstandigheden van het geval, waaruit blijkt dat deze maatregelen noodzakelijk zijn om te verzekeren dat de nieuwe voedingsmiddelen geen gevaar opleveren voor de consument. Aangaande de bewijslast die op de betrokken lidstaat rust, stelt het Hof vast dat enerzijds de door deze lidstaat aangevoerde redenen, zoals deze uit een analyse van de risico's voortvloeien, niet van algemene aard kunnen zijn, maar dat anderzijds, gelet op de beperkte omvang van de eerste beoordeling van de veiligheid van nieuwe voedingsmiddelen in het kader van de vereenvoudigde procedure en op de in wezen voorlopige aard van de op basis van de vrijwaringsclausule getroffen maatregelen, moet worden geoordeeld dat de lidstaat zich van de bewijslast kwijt indien hij zich baseert op aanwijzingen waaruit blijkt dat deze nieuwe voedingsmiddelen een specifiek gevaar kunnen opleveren.

Bovendien moet de vrijwaringsclausule, aldus het Hof, worden gezien als een bijzondere uitdrukking van het voorzorgsbeginsel, en moet dus bij de uitlegging van de voorwaarden voor toepassing van deze clausule naar behoren rekening worden gehouden met dit beginsel. Derhalve kunnen dergelijke beschermende maatregelen worden genomen, zelfs wanneer een zo volledig mogelijke wetenschappelijke beoordeling van de risico's in de bijzondere omstandigheden van het geval onmogelijk blijkt te zijn omdat onvoldoende wetenschappelijke gegevens beschikbaar zijn. Dergelijke maatregelen vooronderstellen dat uit de risicobeoordeling waarover de nationale autoriteiten beschikken, specifieke aanwijzingen naar voren komen die weliswaar geen einde maken aan de wetenschappelijke onzekerheid, maar die redelijkerwijs, op basis van de meest betrouwbare wetenschappelijke gegevens die beschikbaar zijn en de jongste resultaten van internationaal onderzoek de conclusie wettigen, dat de toepassing van deze maatregelen noodzakelijk is om te voorkomen dat op de markt nieuwe voedingsmiddelen worden aangeboden die potentiële risico's voor de menselijke gezondheid opleveren.

Ten slotte is volgens het Hof niet gebleken van feiten of omstandigheden die de geldigheid van artikel 5 van verordening nr. 258/97 kunnen aantasten, voorzover deze bepaling de mogelijkheid biedt de vereenvoudigde procedure toe te passen ondanks de aanwezigheid van residuen van transgeen eiwit in nieuwe voedingsmiddelen. Indien er daadwerkelijk gevaren voor de menselijke gezondheid of het milieu bestaan, kan de vereenvoudigde procedure niet worden toegepast en is een meer uitgebreide

risicobeoordeling vereist, die in het kader van de normale procedure moet plaatsvinden. De bestreden bepaling volstaat dan ook om een hoog niveau van bescherming van de menselijke gezondheid en het milieu te verzekeren. Wat de inachtneming van het voorzorgs- en het evenredigheidsbeginsel betreft, stelt het Hof vast dat de vereenvoudigde procedure enkel van toepassing is op bepaalde nieuwe voedingsmiddelen en mits de voorwaarde van gelijkwaardigheid is vervuld, en dat de vaststelling ex ante van de wezenlijke gelijkwaardigheid opnieuw kan worden beoordeeld in het kader van verschillende achtereenvolgende procedures op zowel nationaal als communautair niveau.

15.5. In de reeds aangehaalde zaak *Commissie/Artegodan e.a.* bevestigt het Hof een arrest van het Gerecht, waarbij een aantal beschikkingen van de Commissie betreffende de intrekking van de vergunningen voor het in de handel brengen van geneesmiddelen voor menselijk gebruik die bepaalde anorectische stoffen bevatten, zijn nietigverklaard.⁶⁶ Het Hof stelt met name vast dat het Gerecht terecht heeft geoordeeld dat de Commissie onbevoegd was om de litigieuze beschikkingen vast te stellen. Het wordt immers niet betwist dat deze beschikkingen enkel zijn vastgesteld op de grondslag van artikel 15 bis van richtlijn 75/319⁶⁷, dat enkel van toepassing is op vergunningen voor het in de handel brengen die overeenkomstig hoofdstuk III van deze richtlijn zijn verleend, terwijl de vergunningen voor het in de handel brengen waarvan bij de litigieuze beschikkingen de intrekking was gelast, aanvankelijk waren verleend in het kader van zuiver nationale procedures. Verder stelt het Hof vast dat de bij de beschikking van de Commissie van 1996 gelaste wijzigingen in de formulering van de aanvankelijke vergunningen voor het in de handel brengen, niet kunnen worden gelijkgesteld met een overeenkomstig hoofdstuk III van richtlijn 75/319 verleende vergunning.

15.6. Nog steeds op het gebied van de harmonisatie van wetgevingen heeft het Hof zich in zijn arrest van 21 januari 2003, *Duitsland/Commissie* (C-512/99, Jurispr. blz. I-845), dat is gewezen op een beroep tot nietigverklaring, uitgesproken over de toepassing in de tijd van artikel 95 EG in het kader van een geding betreffende de vaststelling door de Duitse regering van strengere nationale bepalingen dan die van richtlijn 97/69⁶⁸ met betrekking tot de indeling en het kenmerken van bepaalde kankerverwekkende vezels. De verzoekende regering stelde dat haar verzoek tot afwijking van de bepalingen van de richtlijn, dat was ingediend op basis van artikel 100 A, lid 4, EG-Verdrag (thans, na wijziging, artikel 95 EG), dat ten tijde van de feiten van toepassing was, op dezelfde grondslag had moeten worden beoordeeld,

⁶⁶ Arrest van 26 november 2002, *Artegodan e.a./Commissie* (T-74/00, T-76/00, T-83/00–T-85/00, T-132/00, T-137/00 en T-141/00, Jurispr. blz. II-4945).

⁶⁷ Tweede richtlijn 75/319/EEG van de Raad van 20 mei 1975 betreffende de aanpassing van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen inzake farmaceutische specialiteiten (PB L 147, blz. 13), zoals gewijzigd bij richtlijn 93/39/EEG van de Raad van 14 juni 1993 (PB L 214, blz. 22).

⁶⁸ Zie voetnoot 59.

terwijl de Commissie het op basis van artikel 95, lid 6, EG heeft afgewezen. Verder betoogde verzoekster dat de Commissie haar uit artikel 10 EG voortvloeiende verplichting tot samenwerking niet was nagekomen, en de voorwaarden voor toepassing van artikel 95, lid 5, EG onjuist had beoordeeld.

Het Hof merkt op dat het Verdrag van Amsterdam wijzigingen heeft ingevoerd in het hoofdstuk betreffende de aanpassing van de wetgevingen, zonder overgangsbepalingen vast te stellen (punt 38), en dat de bij respectievelijk artikel 100 A EG-Verdrag en artikel 95 EG ingestelde juridische stelsels niet overeenkomen. Anders dan artikel 100 A EG-Verdrag maakt artikel 95 EG een onderscheid tussen nationale bepalingen die reeds vóór de harmonisatie bestonden, en nationale bepalingen die een lidstaat wenst in te voeren, waarbij de eerste moeten worden gerechtvaardigd door gewichtige eisen als bedoeld in artikel 30 EG of verband houdend met de bescherming van het milieu of het arbeidsmilieu, en de tweede moeten worden gebaseerd op nieuwe wetenschappelijke gegevens die met deze punten verband houden. De procedure tot goedkeuring van de afwijking vangt aan met de indiening van de aanvraag bij de Commissie en eindigt met de eindbeschikking van deze laatste. Geen enkele nieuwe rechtssituatie komt tot stand vóór het tijdstip waarop het laatste element van deze procedure is voltooid; op dat moment ontstaat, door de goedkeuring of het verbod van de Commissie, een handeling die gevolgen voor de eerdere rechtssituatie kan hebben (arrest van 1 juni 1999, *Kortas*, C-319/97, Jurispr. blz. I-3143). Aangezien verder bij het ontbreken van overgangsmaatregelen een nieuwe regeling onmiddellijk van toepassing is op de toekomstige gevolgen van een onder de oude regeling ontstane situatie, is de bestreden beschikking terecht gebaseerd op artikel 95, lid 6, EG.

Met betrekking tot de vraag of de Commissie haar uit artikel 10 EG voortvloeiende verplichting tot samenwerking is nagekomen, merkt het Hof op dat de verzoekende regering niet onkundig kon zijn van de inwerkingtreding van de nieuwe bepalingen betreffende de aanpassing van de wetgevingen van de lidstaten, en werd geacht te weten dat de beschikking van de Commissie noodzakelijkerwijs op de nieuwe rechtsgrondslag – artikel 95 EG – zou worden gebaseerd. Daaruit volgt dat de Commissie geenszins verplicht was deze regering erop te wijzen dat de kennisgeving van de litigieuze bepalingen op basis van deze bepaling zou worden beoordeeld.

Ten slotte heeft de Commissie volgens het Hof evenmin de voorwaarden voor toepassing van artikel 95, lid 5, EG onjuist beoordeeld. De Duitse regering heeft immers niet voldaan aan een van deze cumulatieve voorwaarden, door geen kennis te geven van de redenen voor de vaststelling van de litigieuze bepalingen, zoals artikel 95, lid 5, EG vereist.

15.7. In twee arresten, van respectievelijk 18 september 2003, *Bosal* (C-168/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), en 25 september 2003, *Océ van der Grinten* (C-58/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), heeft het Hof richtlijn 90/435

betreffende de gemeenschappelijke fiscale regeling voor moedermaatschappijen en dochterondernemingen uit verschillende lidstaten⁶⁹ uitgelegd.

15.7.1. In het arrest *Bosal* verklaart het Hof dat deze richtlijn, uitgelegd in het licht van artikel 43 EG, zich verzet tegen een nationale bepaling op grond waarvan voor de belasting op de winst van een in een lidstaat gevestigde moedermaatschappij de kosten welke verband houden met de deelneming van deze maatschappij in het kapitaal van een in een andere lidstaat gevestigde dochteronderneming slechts mogen worden afgetrokken indien dergelijke kosten middellijk dienstbaar zijn aan het behalen van winst die in de lidstaat van vestiging van de moedermaatschappij belastbaar is. Het Hof stelt om te beginnen vast dat artikel 4, lid 2, van de richtlijn iedere lidstaat de bevoegdheid toekent te bepalen dat lasten die betrekking hebben op een dergelijke deelneming niet aftrekbaar zijn van de belastbare winst van de moedermaatschappij, en dat aan deze bevoegdheid geen enkele voorwaarde is gekoppeld. Het Hof verbindt hieraan allereerst de conclusie dat een nationale regeling die uitvoering geeft aan deze mogelijkheid, verenigbaar is met de richtlijn. Bij het onderzoek van de vraag of van deze mogelijkheid gebruik is gemaakt met inachtneming van artikel 43 EG, stelt het Hof evenwel om te beginnen vast dat de bestreden voorwaarde de oprichting van dochterondernemingen in andere lidstaten belemmert, aangezien dergelijke dochterondernemingen in het algemeen geen winst zullen behalen die in Nederland belastbaar is. Anderzijds is een dergelijke voorwaarde in strijd met het doel van de richtlijn om de benadeling van vennootschapsgroepen op te heffen die te wijten is aan het feit dat een verschillende fiscale behandeling geldt naargelang de moedermaatschappij dochterondernemingen heeft in de lidstaat waar zij is gevestigd, dan wel in andere lidstaten. Er bestaat evenmin een rechtstreeks verband tussen de toekenning aan in Nederland gevestigde moedermaatschappijen van een fiscaal voordeel en de belastingregeling voor dochterondernemingen van moedermaatschappijen wanneer deze in deze lidstaat zijn gevestigd, zodat het argument van de samenhang van het belastingstelsel niet kan worden aangevoerd. Ten slotte is in casu niet voldaan aan de in het arrest van 15 mei 1997, *Futura Participations en Singer* (C-250/95, Jurispr. blz. I-2471) genoemde toepassingsvoorwaarden van het beginsel van fiscale territorialiteit.

15.7.2. In de zaak die heeft geleid tot het tweede arrest, *Océ van der Grinten*, werd opgekomen tegen de in het dubbelbelastingverdrag tussen het Verenigd Koninkrijk en Nederland van 1980 vastgelegde belasting van 5 % die bij de uitkering van winst in de vorm van dividenden door een in het Verenigd Koninkrijk gevestigde dochteronderneming aan de in Nederland gevestigde moedermaatschappij wordt geheven op het gecumuleerde bedrag van de dividenden en het gedeeltelijke belastingkrediet waarop deze uitkering recht geeft. Volgens het Hof is deze belasting, voor het deel dat drukt op de dividenduitkering door de binnenlandse

⁶⁹ Zie voetnoot 60.

dochteronderneming aan de buitenlandse moedermaatschappij, een bronbelasting, die volgens artikel 5 van de richtlijn is afgeschaft voor winstuitkeringen tussen vennootschappen van eenzelfde internationale groep. Voor dat deel voldoet de belasting immers aan de kenmerken van een bronbelasting, zoals deze zijn omschreven in de arresten van 8 juni 2000, *Epson Europe* (C-375/98, Jurispr. blz. I-4243), en 4 oktober 2001, *Athinaïki Zythopoiia* (C-294/99, Jurispr. blz. I-6797). Dat deel van de belasting wordt immers rechtstreeks geheven in de staat waar de dividenden worden uitgekeerd, omdat deze dividenden zijn begrepen in de belastinggrondslag, en het wordt geheven naar aanleiding van de uitkering van die dividenden. Het is in dit verband zonder belang dat de belasting enkel wordt geheven wanneer een belastingkrediet wordt verleend, aangezien dit laatste volgens bovengenoemd verdrag wordt verleend in samenhang met de uitkering van de dividenden. Ten slotte is de 5 %-belasting voor het deel dat op de dividenden drukt, evenredig aan de waarde of het bedrag daarvan. Dienaangaande speelt het feit dat de moeder/houdstermaatschappij uiteindelijk een totaalbedrag ontvangt dat hoger is dan dat van de haar door haar dochteronderneming uitgekeerde dividenden, geen rol. Een hoger belastingtarief leidt immers reeds ertoe dat dit bedrag lager is dan dat van de uitgekeerde dividenden, terwijl de uniforme uitlegging van het gemeenschapsrecht niet afhankelijk kan zijn van het voor de betrokken belastingheffing geldende percentage.

Voor het deel dat drukt op het belastingkrediet, vertoont de belasting daarentegen niet de kenmerken van een bronbelasting op winstuitkering, omdat de door de dochteronderneming uitgekeerde winst niet het voorwerp van de belasting is. Het belastingkrediet vormt immers geen opbrengst van waardepapieren, maar een fiscaal instrument om te voorkomen dat bij grensoverschrijdende uitkeringen tweemaal belasting wordt geheven op de dividenden. Bovendien tast de gedeeltelijke verlaging van het belastingkrediet uit hoofde van de daarop gelegde 5 %-belasting de belastingneutraliteit van een dergelijke uitkering niet aan, omdat de belasting niet op de dividenduitkering wordt geheven en de waarde daarvan voor de ontvangende moedermaatschappij niet vermindert.

Het Hof stelt evenwel vast dat de bestreden belasting mag worden geheven op grond van artikel 7, lid 2, van de richtlijn. Deze bepaling machtigt de lidstaten immers, af te wijken van het principiële verbod van bronbelasting op winstuitkering door de dochteronderneming, en van de moedermaatschappij belasting te heffen over die uitkering wanneer de bepaling op grond waarvan deze belasting wordt geheven, integrerend deel uitmaakt van een geheel van nationale of verdragsbepalingen die gericht zijn op de vermindering van dubbele economische belasting van dividenden (hetgeen in beginsel het geval is met een bilateraal dubbelbelastingverdrag) en betrekking hebben op de betaling van belastingkredieten aan de dividendgerechtigden. Voorts is de bestreden belasting ingevoerd in rechtstreekse samenhang met de betaling van een belastingkrediet, en is het tarief ervan niet zodanig bepaald dat

daardoor de gevolgen van deze vermindering van dubbele economische belasting van dividenden teniet kunnen worden gedaan, zodat het door de richtlijn nagestreefde doel van belastingneutraliteit niet wordt aangetast, ook al gaat het om een bronbelasting. Ten slotte stelt het Hof vast dat, aangezien op grond van artikel 7, lid 2, enkel de toepassing kan worden verzekerd van specifieke nationale of verdragsregelingen die stroken met de doelstelling van de richtlijn, de invoeging ervan in de tekst van de richtlijn moet worden beschouwd als een technische aanpassing en geen substantiële wijziging vormt waarvoor het Parlement en het Economisch en Sociaal Comité opnieuw hadden moeten worden geraadpleegd.

16. Op het gebied van *openbare aanbestedingen* dient te worden gewezen op de zaak *Santex* (arrest van 27 februari 2003, C-327/00, Jurispr. blz. I-1877), waarin het Hof zijn rechtspraak over de verenigbaarheid met richtlijn 89/665⁷⁰ van nationale regels die vervaltermijnen stellen voor beroepen tegen in die richtlijn bedoelde besluiten van aanbestedende diensten, nader heeft toegelicht. In dit verband herinnert het Hof aan zijn rechtspraak (arrest van 12 december 2002, *Universale-Bau e.a.*, C-470/99, Jurispr. blz. I-11617, punt 79) volgens welke de betrokken richtlijn zich niet verzet tegen een nationale regeling die bepaalt dat tegen een besluit van een aanbestedende dienst binnen een daartoe gestelde termijn beroep moet worden ingesteld en dat elke tot staving van het beroep aangevoerde onregelmatigheid van de aanbestedingsprocedure op straffe van verval van recht binnen diezelfde termijn moet worden opgeworpen, mits de betrokken termijn redelijk is. Overeenkomstig deze rechtspraak stelt het Hof vast dat een vervaltermijn van 60 dagen redelijk lijkt, en dat een dergelijke termijn, die ingaat op de datum van kennisgeving van de handeling of op de datum waarop de belanghebbende daarvan volledig kennis heeft gekregen, ook in overeenstemming is met het effectiviteitsbeginsel. Toch kan volgens het Hof “niet worden uitgesloten dat in de bijzondere omstandigheden van de aan de verwijzende rechter voorgelegde zaak, de toepassing van deze termijn schending van dat beginsel kan opleveren” (punt 57). Wanneer met name een aanbestedende dienst door zijn gedrag de uitoefening van de door de communautaire rechtsorde verleende rechten onmogelijk of uiterst moeilijk heeft gemaakt, verplicht richtlijn 89/665 de bevoegde nationale rechter om de rechtsmiddelen ontvankelijk te verklaren die verband houden met de onverenigbaarheid van het aanbestedingsbericht met het gemeenschapsrecht en die worden aangevoerd ter ondersteuning van een beroep tegen dit besluit, in voorkomend geval met gebruikmaking van de in het nationale recht voorziene mogelijkheid van buitentoepassinglating van de nationale regels inzake vervaltermijnen volgens welke een dergelijke onverenigbaarheid niet meer kan worden aangevoerd na het verstrijken van de termijn voor het instellen van beroep tegen het aanbestedingsbericht.

⁷⁰ Richtlijn 89/665/EEG van de Raad van 21 december 1989 houdende de coördinatie van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen betreffende de toepassing van de beroepsprocedures inzake het plaatsen van overheidsopdrachten voor leveringen en voor de uitvoering van werken (PB L 395, blz. 33).

17. Op het gebied van het *sociaal recht* dient te worden gewezen op één sociaalezekerheidszaak (17.1), op vier zaken betreffende de gelijke behandeling van mannen en vrouwen (17.2), op één zaak betreffende de bescherming van de veiligheid en de gezondheid van werknemers (17.3), en op twee zaken betreffende het behoud van de rechten van de werknemers bij de overgang van de onderneming (17.4).

17.1. In de zaak *IKA* (arrest van 25 februari 2003, C-326/00, Jurispr. blz. I-1703), heeft het Hof verordening nr. 1408/71⁷¹ uitgelegd in verband met de vergoeding van de ziekenhuisbehandeling die een pensioentrekker tijdens een verblijf in een andere lidstaat heeft ondergaan, wanneer de betrokken aandoening plotseling is ingetreden tijdens dat verblijf, waardoor onmiddellijke behandeling noodzakelijk werd. Dienaangaande stelt het Hof vast dat verordening nr. 1408/71 voorziet in een verschillende regeling voor pensioentrekkers enerzijds en werknemers en zelfstandigen anderzijds. De betrokken verordening stelt met name de vergoeding van de behandeling van pensioentrekkers tijdens een verblijf in een andere lidstaat niet afhankelijk van de – voor werknemers en zelfstandigen geldende – voorwaarde dat hun “toestand het nodig maakt dat onmiddellijk prestaties worden verleend gedurende [dat] verblijf” (punt 31). Volgens het Hof valt dit verschil te verklaren door de wens om de daadwerkelijke mobiliteit van gepensioneerden te bevorderen. Het Hof voegt hieraan toe dat het recht op prestaties in natura dat verordening nr. 1408/71 aan gepensioneerden garandeert, met name niet kan worden beperkt tot het geval waarin de behandeling noodzakelijk is door een plotselinge aandoening. Meer bepaald kan de omstandigheid dat de behandeling die is vereist ten gevolge van de ontwikkeling van de gezondheidstoestand van de sociaalverzekerde tijdens zijn tijdelijk verblijf in een andere lidstaat, eventueel verband houdt met een reeds bestaande en de verzekerde bekende aandoening zoals een chronische ziekte, niet volstaan om de betrokkene het recht op prestaties in natura in de zin van artikel 31 van verordening nr. 1408/71 te ontfemen. Ten slotte preciseert het Hof dat artikel 31 van verordening nr. 1408/71 eraan in de weg staat dat een lidstaat het recht op de door deze bepaling gegarandeerde prestaties in natura afhankelijk stelt van enige toestemmingsprocedure.

Wat de praktische toepassing van de betrokken verordening betreft, herinnert het Hof eraan dat de kosten in beginsel door het orgaan van de woonplaats aan het orgaan van de verblijfplaats worden vergoed. Wanneer evenwel blijkt dat het orgaan van de verblijfplaats ten onrechte heeft geweigerd de betrokken prestaties in natura te verlenen en het orgaan van de woonplaats, na van die weigering op de hoogte te zijn gebracht, heeft nagelaten bij te dragen tot het vergemakkelijken van een juiste toepassing van artikel 31 van de verordening, het aan dit laatste orgaan is om, ongeacht de eventuele aansprakelijkheid van het orgaan van de verblijfplaats, de

⁷¹ Verordening (EEG) nr. 1408/71 van de Raad van 14 juni 1971 betreffende de toepassing van de sociaalezekerheidsregelingen op werknemers en zelfstandigen, alsmede op hun gezinsleden, die zich binnen de Gemeenschap verplaatsen, zoals gewijzigd en bijgewerkt bij verordening (EEG) nr. 2001/83 van de Raad van 2 juni 1983 (PB L 230, blz. 6), zoals achtereenvolgens gewijzigd.

verzekerde rechtstreeks de kosten te vergoeden voor de behandeling die hij heeft ondergaan. Het Hof voegt eraan toe dat in dat geval verordening nr. 1408/71 eraan in de weg staat dat een nationale regeling die vergoeding afhankelijk stelt van toestemming achteraf, die slechts wordt verleend indien is aangetoond dat de aandoening die de behandeling noodzakelijk maakte plotseling is ingetreden tijdens het verblijf, waardoor onmiddellijke behandeling noodzakelijk werd.

17.2. In de zaak *Dory* (arrest van 11 maart 2003, C-186/01, Jurispr. blz. I-2479) heeft het Hof onderzocht of het feit dat de dienstplicht alleen voor mannen geldt, verenigbaar is met het in het gemeenschapsrecht geformuleerde beginsel van gelijke behandeling van mannen en vrouwen.

Om te beginnen bepaalt het Hof onder welke voorwaarden dit beginsel van toepassing is op de activiteiten inzake organisatie van de strijdkrachten. Het Hof merkt op dat bij ontbreken van een algemeen voorbehoud voor elke uit hoofde van de openbare veiligheid genomen maatregel, dat inherent zou zijn aan het Verdrag en op grond waarvan deze maatregelen buiten de werkingssfeer van het gemeenschapsrecht zouden vallen, “de maatregelen die de lidstaten op dit gebied treffen, [...] niet volledig aan de toepassing van het gemeenschapsrecht [zijn] onttrokken om de enkele reden dat zij de openbare veiligheid en de landsverdediging dienen” (punt 30). In dit verband merkt het Hof op dat richtlijn 76/207⁷² van toepassing is op de toegang tot functies bij de strijdkrachten, en dat dient te worden nagegaan of de maatregelen die door de nationale autoriteiten in de uitoefening van de hun toegekende discretionaire bevoegdheid zijn vastgesteld, werkelijk gericht zijn op het doel de openbare veiligheid te verzekeren, en of zij passend en noodzakelijk zijn ter verwezenlijking van dat doel. Volgens het Hof mogen “de beslissingen van de lidstaten over de organisatie van hun strijdkrachten [immers] niet volledig worden onttrokken aan de toepassing van het gemeenschapsrecht, in het bijzonder wanneer het gaat om de eerbiediging van het beginsel van gelijke behandeling van mannen en vrouwen in arbeidsverhoudingen, met name inzake toegang tot militaire beroepen” (punt 35). De beslissingen van de lidstaten inzake militaire organisatie, die de verdediging van hun grondgebied of van hun essentiële belangen tot doel hebben, vallen evenwel niet onder het gemeenschapsrecht. “Het staat immers aan de lidstaten, de maatregelen te nemen die geschikt zijn om hun binnenlandse en buitenlandse veiligheid te verzekeren, en daartoe beslissingen te nemen inzake de organisatie van hun strijdkrachten” (punt 36; zie dienaangaande arresten van 26 oktober 1999, *Sirdar*, C-273/97, Jurispr. blz. I-7403, punt 15, en 11 januari 2000, *Kreil*, C-285/98, Jurispr. blz. I-69, punt 15).

⁷² Richtlijn 76/207/EEG van de Raad van 9 februari 1976 betreffende de tenuitvoerlegging van het beginsel van gelijke behandeling van mannen en vrouwen ten aanzien van de toegang tot het arbeidsproces, de beroepsopleiding en de promotiekansen en ten aanzien van de arbeidsvoorwaarden (PB L 39, blz. 40).

Op grond van deze beginselen is het Hof van oordeel dat de beslissing van de Bondsrepubliek Duitsland om haar defensie ten dele door een dienstplicht te verzekeren, de uitdrukking van een keuze inzake militaire organisatie is, waarop het gemeenschapsrecht niet van toepassing is, en dat “het feit dat de dienstplicht alleen voor mannen geldt, [weliswaar] in de regel de beroepsloopbaan van de betrokkenen vertraagt, ook al biedt de militaire dienst bepaalde dienstplichtigen de mogelijkheid een aanvullende opleiding of toegang tot een militaire loopbaan te krijgen[, maar dat] de vertraging in de beroepsloopbaan van de dienstplichtigen [...] een onvermijdelijk gevolg [is] van de keuze inzake militaire organisatie van de lidstaat en [niet] impliceert [...] dat deze keuze binnen de werkingssfeer van het gemeenschapsrecht valt” (punten 40 en 41). Het Hof voegt hieraan toe dat “de bevoegdheden van de lidstaten zouden [...] worden aangetast indien deze lidstaten wegens het bestaan van ongunstige gevolgen voor de toegang tot het arbeidsproces zouden worden verplicht, hetzij de dienstplicht ook voor vrouwen te laten gelden en hun dus dezelfde nadelen inzake de toegang tot het arbeidsproces op te leggen, hetzij de dienstplicht af te schaffen” (punt 43).

In de zaak *Kutz-Bauer* (arrest van 20 maart 2003, C-187/00, Jurispr. blz. I-2741) legt het Hof richtlijn 76/207⁷³ uit in verband met een op de openbare sector toepasselijke collectieve arbeidsovereenkomst volgens welke zowel mannelijke als vrouwelijke werknemers in aanmerking komen voor deeltijdarbeid voor oudere werknemers. Deze bepaling laat deeltijdarbeid slechts toe tot het tijdstip waarop voor het eerst aanspraak kan worden gemaakt op een volledig wettelijk ouderdomspensioen. Volgens het Hof verzet de richtlijn zich tegen een overeenkomst die dergelijke voorwaarden oplegt, “wanneer de groep van personen die reeds op zestigjarige leeftijd een volledig pensioen kunnen ontvangen, vrijwel uitsluitend uit vrouwen bestaat, terwijl de groep die pas op vijfenzestigjarige leeftijd een volledig pensioen kan ontvangen, vrijwel uitsluitend uit mannen bestaat, tenzij deze bepaling haar rechtvaardiging vindt in objectieve factoren die niets van doen hebben met discriminatie op grond van geslacht” (punt 63).

Verder herinnert het Hof aan zijn rechtspraak volgens welke een nationale rechterlijke instantie, belast met de toepassing van de bepalingen van het gemeenschapsrecht, verplicht is zorg te dragen voor de volle werking van deze bepalingen, en daarbij zo nodig, op eigen gezag, elke strijdige bepaling van de nationale wetgeving buiten toepassing moet laten (arrest van 9 maart 1978, *Simmenthal*, 106/77, Jurispr. blz. 629, punt 24), en preciseert het dat “een en ander [...] ook [geldt] voor het geval van een met het gemeenschapsrecht strijdige bepaling in een collectieve arbeidsovereenkomst. Het ware immers onverenigbaar met de aard van het gemeenschapsrecht dat de voor de toepassing van dit recht bevoegde nationale rechterlijke instantie de onbeperkte bevoegdheid zou worden ontzegd, bij de toepassing van het gemeenschapsrecht

⁷³ Ibidem.

bepalingen van een collectieve arbeidsovereenkomst die mogelijkwijze in de weg zouden staan aan de volle werking van het gemeenschapsrecht, zonder meer buiten toepassing te laten” (punten 73 en 74).

Verder kan nog worden gewezen op het arrest *Schönheit en Becker* (arrest van 23 oktober 2003, C-4/02 en C-5/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), waarin het Hof heeft geoordeeld dat artikel 141 EG zich verzet tegen een wettelijke regeling die kan leiden tot een verlaging van het pensioen van nationale ambtenaren die althans een deel van hun loopbaan in deeltijd werkzaam zijn geweest, indien deze categorie ambtenaren uit veel meer vrouwen dan mannen bestaat, tenzij deze wettelijke regeling wordt gerechtvaardigd door objectieve factoren die niets van doen hebben met discriminatie op grond van geslacht.

Het Hof voegt hieraan toe dat een nationale wettelijke regeling die ertoe leidt dat het ouderdomspensioen van een werknemer meer dan evenredig aan zijn perioden van deeltijdarbeid wordt verlaagd, niet kan worden beschouwd als objectief gerechtvaardigd door het feit dat het pensioen in dit geval tegenover een geringere arbeidsprestatie staat of op grond dat zij tot doel heeft te voorkomen dat deeltijdambtenaren worden bevoordeeld ten opzichte van voltijdambtenaren.

In zijn arrest van 9 september 2003, *Rinke* (C-25/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), heeft het Hof onderzocht of het in de richtlijnen 86/457⁷⁴ en 93/16⁷⁵ neergelegde vereiste dat bepaalde delen van de specifieke opleiding in de huisartsgeneeskunde tot verwerving van de titel huisarts in het kader van een voltijdse tewerkstelling moeten worden gevolgd, een indirecte discriminatie op grond van geslacht in de zin van richtlijn 76/207 oplevert en, zo ja, hoe het normenconflict tussen richtlijn 76/207 enerzijds en de richtlijnen 86/457 en 93/16 anderzijds dient te worden opgelost. Het Hof stelt om te beginnen vast dat de bepaling dat een deeltijdse opleiding een aantal voltijdse opleidingsperioden dient te omvatten geen directe discriminatie oplevert. Met betrekking tot de vraag of deze bepaling een indirecte discriminatie van vrouwelijke werknemers inhoudt – hetgeen volgens de rechtspraak zou betekenen dat zij in feite een veel groter percentage vrouwen dan mannen benadeelt, tenzij dit verschil in behandeling wordt gerechtvaardigd door objectieve factoren die niets van doen hebben met discriminatie op grond van geslacht – stelt het Hof vast dat blijkens de beschikbare statistische gegevens het percentage vrouwen dat deeltijds werkt, inderdaad veel hoger is dan het percentage van de mannelijke actieve bevolking dat deeltijds een beroepsactiviteit uitoefent. Het Hof gaat dan ook na of het bestreden vereiste gerechtvaardigd is door objectieve factoren die niets van doen hebben met discriminatie op grond van geslacht. Dit is volgens het Hof het geval. Blijkens artikel 5,

⁷⁴ Richtlijn 86/457/EEG van de Raad van 15 september 1986 inzake een specifieke opleiding in de huisartsgeneeskunde (PB L 267, blz. 26).

⁷⁵ Zie voetnoot 35.

lid 1, van richtlijn 86/457 en artikel 34, lid 1, van richtlijn 93/16 achtte de gemeenschapswetgever het immers nodig dat een gedegen voorbereiding op de uitoefening van het beroep van huisarts een aantal voltijdse opleidingsperioden omvat, zowel voor het opleidingsonderdeel dat in een ziekenhuis wordt gegeven als voor het onderdeel in een erkende huisartsenpraktijk of in een erkend centrum waar artsen eerstelijnszorg verstrekken. Deze maatregel kan als passend worden aangemerkt om de nagestreefde doelstellingen te bereiken. De wetgever kon er immers redelijkerwijze van uitgaan dat de arts aldus de nodige ervaring kan opdoen bij het volgen van aandoeningen bij patiënten, zoals deze zich in de tijd kunnen ontwikkelen, alsook voldoende ervaring kan verkrijgen met de verschillende situaties die zich in het bijzonder in een huisartsenpraktijk kunnen voordoen.

17.3. In de zaak *Jaeger* (arrest van 9 september 2003, C-151/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) heeft het Hof zijn rechtspraak betreffende het begrip “arbeidstijd” in de zin van richtlijn 93/104 ⁷⁶ nader toegelicht met betrekking tot de beschikbaarheidsdienst van artsen (zie arrest van 3 oktober 2000, *Simap*, C-303/98, Jurispr. blz. I-7963). In het hoofdgeding was de vraag aan de orde of de tijd besteed aan de beschikbaarheidsdienst (“Bereitschaftsdienst”) die door de stad Kiel in het door haar beheerde ziekenhuis wordt georganiseerd, als arbeidstijd of als rusttijd moet worden aangemerkt. Deze beschikbaarheidsdienst is als volgt georganiseerd: de betrokken arts is in het ziekenhuis aanwezig en moet indien nodig zijn beroepswerkzaamheden verrichten. Hij beschikt in het ziekenhuis over een kamer met een bed.

Het Hof stelt om te beginnen vast dat een beschikbaarheidsdienst, waarbij een arts fysiek in het ziekenhuis aanwezig moet zijn, volledig als arbeidstijd in de zin van richtlijn 93/104 moet worden opgevat. Volgens het Hof is voor de conclusie dat de kenmerken van het begrip “arbeidstijd” aanwezig zijn, beslissend dat de artsen fysiek aanwezig moeten zijn op de door de werkgever aangewezen plek en zich daar ter beschikking van hem moeten houden om indien nodig onmiddellijk hun diensten te kunnen verlenen. Het Hof preciseert dat hieraan niet afdoet dat de werkgever de arts een rustkamer ter beschikking stelt. Bijgevolg verzet de richtlijn zich tegen een nationale regeling van een lidstaat die de perioden tijdens welke de werknemer gedurende een dergelijke beschikbaarheidsdienst geen werkzaamheden verricht, als rusttijd aanmerkt, en die “tot gevolg heeft dat wordt toegestaan, eventueel bij collectieve arbeidsovereenkomst of bij bedrijfsakkoord op basis van een dergelijke overeenkomst, dat enkel de dienstperioden waarin de werknemer daadwerkelijk beroepswerkzaamheden heeft verricht, worden gecompenseerd” (punt 103).

⁷⁶ Richtlijn 93/104/EG van de Raad van 23 november 1993 betreffende een aantal aspecten van de organisatie van de arbeidstijd (PB L 307, blz. 18).

Ten slotte preciseert het Hof dat “een verkorting van de dagelijkse rusttijd van elf aaneengesloten uren door het verrichten van beschikbaarheidsdienst die bovenop de normale arbeidstijd komt, slechts onder de afwijkingsbepalingen van artikel 17, lid 2, punt 2.1, sub c-i, van deze richtlijn kan vallen, mits is voldaan aan de voorwaarde dat aan de betrokken werknemer overeenkomstige compenserende rusttijden worden toegekend onmiddellijk na de desbetreffende arbeidsperioden. Een dergelijke verkorting van de dagelijkse rusttijd mag er bovendien in geen geval toe leiden dat de in artikel 6 van deze richtlijn vastgestelde maximale wekelijkse arbeidstijd wordt overschreden” (punt 103).

17.4. In de zaak *Martin e.a.* (arrest van 6 november 2003, C-4/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) heeft het Hof een prejudiciële beslissing gegeven over de uitlegging van artikel 3 van richtlijn 77/187.⁷⁷ Het Hof stelt om te beginnen vast dat rechten die verbonden zijn aan ontslag of vervroegd pensioen in overleg met de werkgever onder het begrip “rechten en verplichtingen” in de zin van deze bepaling vallen. Dienaangaande merkt het Hof op dat vervroegde pensioenen, alsmede uitkeringen die bedoeld zijn om de voorwaarden van een vervroegde pensionering te verbeteren, die in geval van een tussen werknemer en werkgever overeengekomen vervroegd pensioen worden uitbetaald aan werknemers vanaf een bepaalde leeftijd, geen ouderdomsuitkeringen, invaliditeitsuitkeringen of uitkeringen aan nagelaten betrekkingen uit hoofde van aanvullende stelsels van sociale voorzieningen zoals bedoeld in artikel 3, lid 3, van de richtlijn zijn.

Verder is het Hof van oordeel dat artikel 3 van de richtlijn aldus moet worden uitgelegd dat aan de toekenning van een vervroegd pensioen verbonden verplichtingen die voortvloeien uit een arbeidsovereenkomst, een arbeidsverhouding of een collectieve overeenkomst waardoor de vervreemder ten aanzien van de betrokken werknemers is gebonden, op de verkrijger overgaan onder de voorwaarden en binnen de grenzen van dat artikel, ongeacht of die verplichtingen hun oorsprong vinden in handelingen van de overheid of door dergelijke handelingen worden geïmplementeerd en ongeacht de daartoe vastgestelde praktische uitvoeringsregels.

Het Hof voegt hieraan toe dat artikel 3 van de richtlijn eraan in de weg staat dat de verkrijger de werknemers van een overgegangene instelling minder gunstige voorwaarden ter zake van vervroegd pensioen aanbiedt dan die welke de vervreemder op hen toepaste en dat deze werknemers deze voorwaarden aanvaarden, wanneer deze voorwaarden eenvoudig op één lijn worden gebracht met de op het tijdstip van de overgang voor de overige werknemers van de verkrijger geldende voorwaarden, behalve wanneer de voorheen door de vervreemder gehanteerde gunstiger voorwaarden berustten op een collectieve overeenkomst die rechtens niet meer van

⁷⁷ Richtlijn 77/187/EEG van de Raad van 14 februari 1977 inzake de onderlinge aanpassing van de wetgevingen der lidstaten betreffende het behoud van de rechten van de werknemers bij overgang van ondernemingen, vestigingen of onderdelen daarvan (PB L 61, blz. 26).

toepassing is op de werknemers van de overgegangene instelling, gelet op de in artikel 3, lid 2, gestelde voorwaarden.

Ten slotte is het Hof van oordeel dat, wanneer de verkrijger in strijd met de bij artikel 3 van richtlijn 77/187 gestelde verplichtingen van openbare orde aan werknemers van de overgegangene instelling een minder gunstig vervroegd pensioen heeft aangeboden dan waarop zij in het kader van hun arbeidsovereenkomst met de vervreemder recht hadden en zij dit vervroegd pensioen hebben geaccepteerd, het aan de verkrijger is om de nodige compensatie te verlenen om te komen tot de voorwaarden voor vervroegd pensioen die in de arbeidsverhouding met de vervreemder golden.

In de zaak *Abler e.a.* (arrest van 20 november 2003, C-340/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) herinnert het Hof eraan dat richtlijn 77/187⁷⁸ van toepassing is zodra er in het kader van de contractuele betrekkingen een wijziging optreedt in de natuurlijke of rechtspersoon die de onderneming exploiteert en die uit dien hoofde werkgeversverplichtingen heeft tegenover de werknemers die in de onderneming zijn aangesteld, waarbij niet van belang is of de eigendom van de materiële activa is overgedragen. Volgens het Hof is de richtlijn dan ook van toepassing op situaties waarin een opdrachtgever die het volledige beheer van de catering voor een ziekenhuis bij overeenkomst aan een eerste ondernemer had toevertrouwd, deze overeenkomst opzegt en voor dezelfde dienstverlening een nieuwe overeenkomst sluit met een tweede ondernemer, wanneer deze tweede ondernemer gebruikmaakt van essentiële materiële activa die voorheen door de eerste ondernemer werden gebruikt en door de opdrachtgever achtereenvolgens aan elk van beiden ter beschikking werden gesteld, ook al zou de tweede ondernemer te kennen hebben gegeven dat hij niet van plan is het personeel van de eerste ondernemer over te nemen.

18. Op het gebied van het *milieu* dient te worden gewezen op de zaak *Ligue pour la protection des oiseaux e.a.* (arrest van 16 oktober 2003, C-182/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), waarin het Hof een prejudiciële beslissing heeft gegeven over de uitlegging van richtlijn 79/409.⁷⁹ Volgens het Hof is “het een lidstaat ingevolge artikel 9, lid 1, sub c, van de richtlijn [...] toegestaan, af te wijken van de data voor het openen en sluiten van de jacht die met inachtneming van de in artikel 7, lid 4, van deze richtlijn vermelde doelstellingen zijn vastgesteld” (punt 12). Dienaangaande stelt het Hof vast dat er bij de jacht op wilde vogels als liefhebberij gedurende de in artikel 7, lid 4, van de richtlijn bepaalde perioden sprake kan zijn van een verstandig gebruik van bepaalde vogels in kleine hoeveelheden zoals toegestaan door artikel 9, lid 1, sub c, van de richtlijn, net zoals wanneer wilde vogels, ook buiten het

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Richtlijn 79/409/EEG van de Raad van 2 april 1979 inzake het behoud van de vogelstand (PB L 103, blz. 1).

jachtseizoen, worden gevangen en verkocht voor gebruik als levende lokvogels of aan liefhebbers op traditionele kermissen en markten.

Het Hof preciseert evenwel dat op grond van artikel 9 de jacht kan worden toegestaan wanneer er geen andere bevredigende oplossing bestaat. Volgens het Hof is aan die voorwaarde met name dan niet voldaan wanneer de maatregel die de afwijkende jachtperiode toestaat, enkel tot doel heeft de periode te verlengen waarin bepaalde vogelsoorten mogen worden bejaagd in gebieden waarin deze soorten reeds voorkwamen in de overeenkomstig artikel 7 van de richtlijn vastgestelde jachtperioden. Bovendien moet de jacht selectief en onder strikt gecontroleerde omstandigheden plaatsvinden en mag zij enkel bepaalde vogels in kleine hoeveelheden betreffen. Volgens het Hof kan aan deze laatste voorwaarde “niet zijn voldaan wanneer de afwijkende jachtperiode niet waarborgt dat de populatie van de betrokken soorten op een bevredigend niveau wordt gehandhaafd” (punt 17). Ten slotte merkt het Hof op dat in de maatregelen waarbij de jacht op grond van artikel 9 van de richtlijn wordt toegestaan, moet worden vermeld voor welke soorten mag worden afgeweken, welke middelen, installaties of methoden voor het vangen of doden zijn toegestaan, onder welke voorwaarden met betrekking tot het risico en onder welke omstandigheden van tijd en van plaats deze afwijkende maatregelen mogen worden genomen, welke autoriteit bevoegd is te verklaren dat aan die voorwaarden is voldaan, en te beslissen welke middelen, installaties of methoden mogen worden aangewend, binnen welke grenzen en door welke personen, en welke controles zullen worden uitgevoerd.

19. Op het gebied van *justitie* en *binnenlandse zaken* heeft het Hof zich voor het eerst uitgesproken over de uitlegging van het *Schengen-akkoord*. In de zaak *Gözütok en Brügge* (arrest van 11 februari 2003, C-187/01 en C-385/01, Jurispr. blz. I-1345) zijn aan het Hof namelijk twee prejudiciële vragen gesteld over de uitlegging van het in artikel 54 van de Overeenkomst ter uitvoering van het akkoord van Schengen (Schengen-uitvoeringsovereenkomst; hierna: “SUO”) neergelegde beginsel ne bis in idem in verband met nationale procedures die voorzien in de mogelijkheid om de strafvervolging zonder rechterlijke tussenkomst te beëindigen in het kader van een door het openbaar ministerie voorgestelde transactie. Dienaangaande merkt het Hof op dat in het kader van dergelijke procedures “de strafvervolging wordt beëindigd door een beslissing die afkomstig is van een autoriteit die in de betrokken nationale rechtsorde deelneemt aan de strafrechtsbedeling” (punt 28), en dat deze procedures “de aan de verdachte verweten strafbare gedraging [bestrafen], aangezien de gevolgen ervan zoals die in de toepasselijke nationale wetgeving zijn voorzien slechts intreden wanneer de verdachte zich ertoe verbindt bepaalde door het openbaar ministerie opgelegde verplichtingen na te komen” (punt 29). Het Hof leidt hieruit af dat wanneer de strafvervolging definitief is beëindigd, de betrokkene moet worden geacht ter zake van de hem verweten feiten “bij onherroepelijk vonnis [te zijn] berecht” in de zin van artikel 54 SUO, en dat wanneer de verdachte aan de hem opgelegde verplichtingen heeft voldaan, de in het kader van de procedure tot beëindiging van strafvervolging opgelegde straf moet worden geacht reeds te zijn “ondergaan” in de zin van deze bepaling.

Bovendien wordt volgens het Hof aan deze uitlegging niet afgedaan door het feit dat in een dergelijke procedure geen rechter tussenkomt en dat de beslissing waartoe de procedure leidt, geen vonnis is, aangezien dergelijke procedure- en vormaspecten geen invloed kunnen hebben op de gevolgen van deze procedure. Dienaangaande stelt het Hof vast dat, aangezien de strafwetgevingen van de lidstaten op het gebied van de procedures tot beëindiging van strafvervolgning niet zijn geharmoniseerd of nader tot elkaar zijn gebracht, het beginsel ne bis in idem, ongeacht of het wordt toegepast op procedures tot beëindiging van strafvervolgning met of zonder rechterlijke tussenkomst of op rechterlijke uitspraken, noodzakelijkerwijs impliceert dat de lidstaten wederzijds vertrouwen hebben in hun respectieve strafrechtssystemen en dat elke lidstaat de toepassing van het in de andere lidstaten geldende strafrecht aanvaardt, ook indien zijn eigen strafrecht tot een andere oplossing zou leiden. Bovendien kan de toepassing door een lidstaat van dit beginsel op procedures tot beëindiging van strafvervolgning die in een andere lidstaat hebben plaatsgevonden zonder tussenkomst van een rechter, niet afhankelijk worden gesteld van de voorwaarde dat de rechtsorde van de eerste lidstaat evenmin rechterlijke tussenkomst verlangt.

Ten slotte preciseert het Hof dat de toepassing van artikel 54 SUO op minnelijke schikkingen in strafzaken de rechten van het slachtoffer van een strafbaar feit niet zou kunnen aantasten, aangezien het beginsel ne bis in idem zoals neergelegd in deze bepaling, enkel ten gevolge heeft dat wordt vermeden dat een persoon die in een lidstaat definitief is berecht, voor dezelfde feiten in een andere lidstaat opnieuw strafrechtelijk wordt vervolgd, en het slachtoffer of iedere andere door het gedrag van de verdachte benadeelde persoon niet belet, een civiele procedure in te leiden of voort te zetten om vergoeding van de geleden schade te verkrijgen.

20. Op het gebied van het recht van de *externe betrekkingen* van de Gemeenschap dient te worden gewezen op de zaak *Deutscher Handballbund* (arrest van 8 mei 2003, C-438/00, Jurispr. blz. I-4135) betreffende de Associatieovereenkomst Gemeenschappen-Slowakije.⁸⁰ In zijn arrest stelt het Hof vast dat artikel 38, lid 1, eerste streepje, van deze Overeenkomst zich ertegen verzet dat op een beroepssporter van Slowaakse nationaliteit die wettig is tewerkgesteld door een in een lidstaat gevestigde club, een door een sportfederatie van die lidstaat vastgestelde regel wordt toegepast volgens welke de clubs bij kampioenschaps- en bekerwedstrijden slechts een beperkt aantal spelers mogen opstellen uit derde landen die geen partij zijn bij de Overeenkomst betreffende de Europese Economische Ruimte.

Daartoe merkt het Hof om te beginnen op dat het in zijn arrest van 29 januari 2002, *Pokrzeptowicz-Meyer* (C-162/00, Jurispr. blz. I-1049), heeft aangenomen dat artikel 37

⁸⁰ Europa-Overeenkomst waarbij een associatie tot stand wordt gebracht tussen de Europese Gemeenschappen en hun lidstaten, enerzijds, en de Slowaakse Republiek, anderzijds, namens de Gemeenschappen gesloten en goedgekeurd bij besluit 94/909/EG, EGKS, Euratom van de Raad en de Commissie van 19 december 1994 (PB L 359, blz. 1).

van de Associatieovereenkomst met de Republiek Polen⁸¹ rechtstreekse werking heeft. Aangezien artikel 37 in identieke bewoordingen is gesteld als bovengenoemd artikel 38, en de twee associatieovereenkomsten niet van elkaar verschillen wat hun doelstellingen betreft en de context waarbinnen zij zijn vastgesteld, dient te worden aangenomen dat ook artikel 38 rechtstreekse werking heeft. Verder onderzoekt het Hof of deze bepaling van toepassing is op een door een sportfederatie vastgestelde regel. Dienaangaande herinnert het Hof aan een aantal overwegingen van het arrest van 15 december 1995, *Bosman* (C-415/93, Jurispr. blz. I-4921), volgens welke het in de bepalingen van het EG-Verdrag betreffende het vrije verkeer van werknemers neergelegde discriminatieverbod niet alleen van toepassing is op het overheidsoptreden, maar ook op door sportverenigingen vastgestelde regels betreffende de voorwaarden waaronder beroepssporters een activiteit in loondienst kunnen verrichten. Vervolgens overweegt het Hof op basis van het arrest *Pokrzeptowicz-Meyer*, waarin het heeft aangenomen dat het bij artikel 37 verleende recht op gelijke behandeling dezelfde draagwijdte heeft als het door artikel 39 EG in gelijksoortige bewoordingen aan de gemeenschapsonderdanen toegekende recht, dat de in het arrest *Bosman* ontwikkelde uitlegging van artikel 39 kan worden toegepast op artikel 38 van de Associatieovereenkomst Gemeenschappen-Slowakije, en komt het tot de conclusie dat laatstgenoemde bepaling dus van toepassing is op een door een sportfederatie vastgestelde regel. Wat ten slotte de draagwijdte van het in artikel 38 geformuleerde non-discriminatiebeginsel betreft, merkt het Hof op dat het verbod van discriminatie op grond van nationaliteit alleen geldt voor Slowaakse werknemers die reeds wettig op het grondgebied van een lidstaat zijn tewerkgesteld, en enkel wat de arbeidsvoorwaarden, de beloning of het ontslag betreft. Aangezien de betrokken sportregel rechtstreeks van invloed is op de deelneming van een beroepsspeler aan kampioenschapswedstrijden, dat wil zeggen op de essentie van zijn activiteiten, heeft hij betrekking heeft op de arbeidsvoorwaarden.

21. Wat ten slotte het *Executieverdrag* betreft (Verdrag van 27 september 1968 betreffende de rechterlijke bevoegdheid en de tenuitvoerlegging van beslissingen in burgerlijke en handelszaken), dient te worden gewezen op één enkel arrest, in de zaak *Gasser* (arrest van 9 december 2003, C-116/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie). In deze zaak was de vraag aan de orde hoe artikel 21 van het Verdrag – dat bepaalt dat wanneer voor gerechten van verschillende verdragsluitende staten tussen dezelfde partijen vorderingen aanhangig zijn, welke hetzelfde onderwerp betreffen en op dezelfde oorzaak berusten, het gerecht waarbij de zaak het laatst is aangebracht zijn uitspraak ambtshalve aanhoudt totdat de bevoegdheid van het gerecht waarbij de zaak het eerst is aangebracht, vaststaat – dient te worden uitgelegd in twee specifieke gevallen, namelijk wanneer de bevoegdheid van het laatst

⁸¹ Artikel 37, lid 1, eerste streepje, van de Europa-overeenkomst waarbij een associatie tot stand wordt gebracht tussen de Europese Gemeenschappen en hun lidstaten, enerzijds, en de Republiek Polen, anderzijds, namens de Gemeenschappen gesloten en goedgekeurd bij besluit 93/743/Euratom, EGKS, EG van de Raad en de Commissie van 13 december 1993 (PB L 348, blz. 1).

aangezochte gerecht op grond van een forumkeuzebeding geldend wordt gemaakt, en wanneer de gerechtelijke procedures in de verdragsluitende staat waar het eerst aangezochte gerecht is gevestigd, in het algemeen buitengewoon lang duren.

Wat het eerste geval betreft, heeft het Hof op de vraag of het laatst aangezochte gerecht dat krachtens een forumkeuzebeding bij uitsluiting bevoegd is, in afwijking van artikel 21 op het geschil uitspraak kan doen zonder te wachten totdat het eerst aangezochte gerecht zich onbevoegd heeft verklaard, ontkennend geantwoord en erop gewezen dat de bij deze bepaling vastgestelde procedureregels duidelijk en uitsluitend gebaseerd is op de chronologische volgorde waarin de betrokken gerechten zijn aangezocht.

Volgens het Hof kan in het tweede geval evenmin van artikel 21 worden afgeweken, en is een uitlegging van deze bepaling volgens welke deze in dit geval buiten toepassing moet worden gelaten, kennelijk in strijd met zowel de letter als de strekking en het doel van dit verdrag.

B — Samenstelling van het Hof van Justitie

(Protocolaire rangorde op 10 oktober 2003)

Eerste rij, van links naar rechts:

Kamerpresidenten J. N. Cunha Rodrigues, C. Gulmann, P. Jann; president van het Hof V. Skouris; kamerpresident C. W. A. Timmermans; eerste advocaat-generaal A. Tizzano; kamerpresident A. Rosas.

Tweede rij, van links naar rechts:

Rechter F. Macken; advocaat-generaal D. Ruiz-Jarabo Colomer; rechters J.-P. Puissochet, D. A. O. Edward; advocaat-generaal F. G. Jacobs; rechter A. M. La Pergola; advocaat-generaal P. Léger; rechter R. Schintgen.

Derde rij, van links naar rechts:

Advocaat-generaal L. M. Poiares P. Maduro; rechter K. Lenaerts; advocaat-generaal C. Stix-Hackl; rechters S. von Bahr, N. Colneric; advocaat-generaal L. A. Geelhoed; rechter R. Silva de Lapuerta; advocaat-generaal J. Kokott; griffier R. Grass.

1. Leden van het Hof van Justitie

(in volgorde van ambtsaanvaarding)

Vassilios Skouris

Geboren in 1948; gediplomeerde in de rechten van de vrije universiteit te Berlijn (1970); doctor in het staatsrecht en het administratief recht van de universiteit te Hamburg (1973); hoogleraar aan de universiteit te Hamburg (1972-1977); hoogleraar publiek recht aan de universiteit te Bielefeld (1978); hoogleraar publiek recht aan de universiteit te Thessaloniki (1982); minister van Binnenlandse zaken (1989 en 1996); lid van het bestuurscomité van de universiteit van Kreta (1983-1987); directeur van het Centrum voor internationaal en Europees economisch recht te Thessaloniki (sinds 1997); voorzitter van de Griekse vereniging voor Europees recht (1992-1994); lid van het Grieks nationaal comité voor het onderzoek (1993-1995); lid van het Hoog comité voor de selectie van Griekse ambtenaren (1994-1996); lid van de wetenschappelijke raad van de Academie voor Europees recht te Trier (sinds 1995); lid van het bestuurscomité van de Griekse nationale school voor de magistratuur (1995-1996); lid van de wetenschappelijke raad van het Ministerie van Buitenlandse zaken (1997-1999); lid van de Griekse economische en sociale raad in 1998; rechter in het Hof van Justitie sedert 8 juni 1999; president van het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2003.

Gil Carlos Rodríguez Iglesias

Geboren in 1946; assistent en vervolgens hoogleraar te Oviedo, Freiburg im Breisgau, Madrid (Universidad Autonoma en Universidad Complutense) Extremadura en Granada; hoogleraar internationaal publiekrecht (Granada); lid van het Curatorium van het Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht te Heidelberg; doctor honoris causa van de universiteit van Turijn, de universiteit "Babes-Bolyai" van Cluj-Napoca (Roemenië) en de universiteit van het Saarland en de universiteit van Oviedo; Honorary Bencher of Gray's Inn (Londen) en King's Inn (Dublin); erelid van de Society of Advanced Legal Studies (Londen); erelid van de Academia Asturiana de jurisprudencia; rechter in het Hof van Justitie sedert 31 januari 1986; president van het Hof van Justitie van 7 oktober 1994 tot 6 oktober 2003.

Francis G. Jacobs, QC

Geboren in 1939; Barrister; ambtenaar bij het secretariaat van de Europese Commissie voor de mensenrechten; referendaris bij advocaat-generaal J.-P. Warner; hoogleraar Europees recht aan King's College te Londen; auteur van diverse publikaties over het Europees recht; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 7 oktober 1988.

Claus Christian Gulmann

Geboren in 1942; ambtenaar bij het Ministerie van Justitie; referendaris bij rechter M. Sørensen; hoogleraar internationaal publiekrecht en decaan van de faculteit rechtsgeleerdheid van de universiteit van Kopenhagen; advocaat; voorzitter en lid van arbitragecolleges; lid van het college van administratief beroep; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie van 7 oktober 1991 tot 6 oktober 1994; rechter in het Hof van Justitie sedert 7 oktober 1994.

David Alexander Ogilvy Edward

Geboren in 1934; Advocate (Schotland); Queen's Counsel (Schotland); secretaris en later penningmeester van de Faculty of Advocates; voorzitter van de Consultative Committee (thans Council) of the Bars and Laws Societies of the EC; Salvesen Professor of European Institutions en directeur van het Europa Institute van de universiteit te Edinburgh; bijzonder adviseur van het House of Lords Select Committee on the European Communities; Honorary Bencher (Gray's Inn, Londen); rechter in het Gerecht van eerste aanleg van 25 september 1989 tot 9 maart 1992; rechter in het Hof van Justitie sedert 10 maart 1992.

Antonio Mario La Pergola

Geboren in 1931; hoogleraar constitutioneel recht, algemeen publiekrecht en rechtsvergelijking aan de universiteiten van Padua, Bologna en Rome; lid van de Hoge Raad voor de magistratuur (1976-1978); lid en voorzitter van het Constitutionele Hof (1986-1987); minister voor Communautaire aangelegenheden (1987-1989); lid van het Europees Parlement (1989-1994); rechter in het Hof van Justitie van 7 oktober tot 31 december 1994; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie van 1 januari 1995 tot 14 december 1999, rechter in het Hof van Justitie sedert 15 december 1999.

Jean-Pierre Puissochet

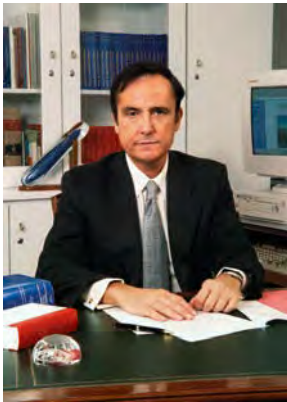
Geboren in 1936; lid van de Conseil d'État (Frankrijk); directeur en vervolgens directeur-generaal van de juridische dienst van de Raad van de Europese Gemeenschappen (1968-1973); directeur-generaal van het Agence nationale pour l'emploi (1973-1975); directeur algemeen beheer bij het Ministerie van Industrie (1977-1979); directeur juridische zaken bij de OESO (1979-1985); directeur van het Institut international d'administration publique (1985-1987); jurisconsulte, directeur juridische zaken bij het Ministerie van Buitenlandse zaken (1987-1994); rechter in het Hof van Justitie sedert 7 oktober 1994.

Philippe Léger

Geboren in 1938; magistraat bij het Ministerie van Justitie (1966-1970); kabinetschef en vervolgens technisch adviseur in het kabinet van de minister van Welzijn in 1976; technisch adviseur in het kabinet van de minister van Justitie (1976-1978); vice-directeur strafzaken en gratieverzoeken (1978-1983); raadsheer in de Cour d'appel de Paris (1983-1986); adjunct-directeur van het kabinet van de garde des Sceaux, minister van Justitie (1986); voorzitter van het Tribunal de grande instance de Bobigny (1986-1993); directeur van het Cabinet du ministre d'État, garde des Sceaux, ministre de la Justice, en advocaat-generaal bij de Cour d'appel de Paris (1993-1994); geassocieerd hoogleraar aan de universiteit René Descartes (Paris-V) (1988 tot 1993); advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 7 oktober 1994.

Peter Jann

Geboren in 1935; doctor in de rechtsgeleerdheid aan de Universiteit van Wenen (1957); benoeming tot rechter en plaatsing bij het Bondsministerie van Justitie (1961); Presserichter bij het Straf-Bezirksgericht Wenen (1963-1966); woordvoerder van het Bondsministerie van Justitie (1966-1970), vervolgens verschillende functies binnen de afdeling internationale zaken van dat ministerie; adviseur van de justitiële commissie en woordvoerder in het parlement (1973-1978); benoeming tot lid van het Constitutionele Hof (1978); permanente rechter-rapporteur bij dit Hof tot einde 1994; rechter in het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen sedert 19 januari 1995.

Dámaso Ruiz-Jarabo Colomer

Geboren in 1949; rechter; magistraat van de Consejo General del Poder Judicial (Hoge Raad voor de magistratuur); hoogleraar; kabinetschef van de voorzitter van de Hoge Raad voor de magistratuur; rechter ad hoc bij het Europees Hof voor de rechten van de mens; magistraat van het Tribunal Supremo sedert 1996; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 19 januari 1995.

Melchior Wathelet

Geboren in 1949; vice-eerste minister en minister van Landsverdediging (1995); burgemeester van Verviers; vice-eerste minister, minister van Justitie en Economische zaken (1992-1995); vice-eerste minister, minister van Justitie en Middenstand (1988-1991); volksvertegenwoordiger (1977-1995); licentiaat in de rechten en licentiaat in de economische wetenschappen (universiteit te Luik); Master of Laws (Harvard University, Verenigde Staten van Amerika); hoogleraar aan de université catholique de Louvain; rechter in het Hof van Justitie van 19 september 1995 tot 6 oktober 2003.

Romain Schintgen

Geboren in 1939; algemeen administrateur bij het Ministerie van Arbeid; voorzitter van de Sociaal-economische Raad; bestuurder van de nationale krediet- en investeringsmaatschappij en van de Société européenne des satellites; regeringslid van het Comité van het Europees Sociaal Fonds, van het Raadgevend comité voor het vrije verkeer van werknemers en van het bestuur van de Europese stichting voor de verbetering van de levens- en arbeidsomstandigheden; rechter in het Gerecht van eerste aanleg van 25 september 1989 tot 11 juli 1996; rechter in het Hof van Justitie sedert 12 juli 1996.

Siegbert Alber

Geboren in 1936; lid van de Bundestag (1969-1980); lid van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa en van de Vergadering van de Westeuropese Unie (WEU) (1970-1980); lid van het Europees Parlement (1977-1997); lid, vervolgens voorzitter (1993-1994) van de commissie juridische zaken en rechten van de burger en woordvoerder juridische zaken van de Fractie van de Europese Volkspartij (EVP); voorzitter van de delegatie voor de betrekkingen met de Baltische Staten en van de subcommissies inzake gegevensbescherming en inzake giftige of gevaarlijke stoffen; ondervoorzitter van het Europees Parlement (1984-1992); Honorarprofessor aan het Europa-Instituut van de universiteit van Saarland; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie van 7 oktober 1997 tot 6 oktober 2003.

Jean Mischo

Geboren in 1938; licentiaat in de rechten en de politieke wetenschappen (universiteiten van Montpellier, Parijs en Cambridge); lid van de juridische dienst van de Commissie, vervolgens hoofdadministrateur in het kabinet van twee leden van de Commissie; gezantschapssecretaris bij het Ministerie van Buitenlandse zaken van het Groothertogdom Luxemburg, dienst geschillen en verdragen; plaatsvervangend permanent vertegenwoordiger van Luxemburg bij de Europese Gemeenschappen; directeur politieke aangelegenheden bij het Ministerie van Buitenlandse zaken; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie van 13 januari 1986 tot 6 oktober 1991; secretaris-generaal van het Ministerie van Buitenlandse zaken; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie van 19 december 1997 tot 6 oktober 2003.

Fidelma O'Kelly Macken

Geboren in 1945; ingeschreven bij de Ierse balie (1972); juridisch adviseur octrooi- en merkenrecht (1973-1979); barrister (1979-1995) en Senior Counsel (1995-1998) bij de Ierse balie; lid van de balie van Engeland en Wales; rechter in de Ierse High Court (1998); docent rechtssstelsels en -methoden en "Averil Deverell"-docent handelsrecht aan het Trinity College, Dublin; bestuurslid van de Honourable Society of King's Inns; rechter in het Hof van Justitie sedert 6 oktober 1999.

Ninon Colneric

Geboren in 1948; studies aan de universiteiten van Tübingen, München en Genève; na wetenschappelijk onderzoek in Londen, doctor in de rechtsgeleerdheid aan de universiteit te München; rechter bij het Arbeitsgericht Oldenburg; doceerbevoegdheid, behaald aan de universiteit te Bremen, in het arbeidsrecht, de rechtssociologie en het sociaal recht; plaatsvervangend hoogleraar aan de faculteit rechtsgeleerdheid van de universiteiten te Frankfurt en Bremen; president van het Landesarbeitsgericht Schleswig-Holstein (1989); medewerking, als deskundige, aan het project van de European Expert Service (EU) betreffende de hervorming van het arbeidsrecht in Kirgizië (1994-1995); professor honoris causa aan de universiteit te Bremen in het arbeidsrecht, in het bijzonder in het Europees arbeidsrecht; rechter in het Hof van Justitie sedert 15 juli 2000.

Stig von Bahr

Geboren in 1939; werkte bij de Parlementaire Ombudsman, het Secretariaat-generaal van de Zweedse regering en op verschillende ministeries, onder andere als departementsråd bij het ministerie van Financiën; in 1981 benoemd tot rechter in de Kammarrätten (administratief gerecht in tweede aanleg) te Göteborg en in 1985 tot rechter in de Regeringsrätten (hoogste administratieve rechtscollege); werkte mee aan de totstandkoming van talrijke officiële rapporten, onder meer op het gebied van belastingwetgeving en boekhouding; was onder meer voorzitter van het comité inflatiecorrectie inkomstenbelasting, voorzitter van het comité boekhouding en speciaal rapporteur van het comité belastingvoorschriften betreffende eigenaren van kleine ondernemingen; was tevens voorzitter van de raad voor normen voor de boekhouding en lid van de raad voor de nationale rechterlijke administratie, alsmede lid van de raad van de financiële toezichthoudende autoriteit; heeft vele artikelen gepubliceerd, met name op het gebied van de belastingwetgeving; rechter in het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2000.

Antonio Tizzano

Geboren in 1940; diverse docentschappen aan Italiaanse universiteiten; juridisch adviseur bij de permanente vertegenwoordiging van Italië bij de Europese Gemeenschappen (1984-1992); advocaat bij het Hof van Cassatie en andere hogere rechtscolleges; lid van de Italiaanse delegatie bij internationale onderhandelingen en intergouvernementele conferenties, waaronder die betreffende de Europese Akte en het Verdrag betreffende de Europese Unie; diverse publicaties; lid van de groep onafhankelijke deskundigen die is benoemd om de financiën van de Europese Commissie te onderzoeken (1999); hoogleraar Europees recht, directeur van het instituut voor internationaal en Europees recht van de universiteit te Rome; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2000.

José Narciso da Cunha Rodrigues

Geboren in 1940; diverse ambten bij de rechterlijke macht (1964-1977); verschillende regeringsopdrachten met betrekking tot het verrichten en coördineren van studies betreffende de herziening van de rechterlijke organisatie; gevolmachtigde van de regering bij de Europese Commissie voor de rechten van de mens en het Europees Hof voor de rechten van de mens (1980-1984); deskundige in de stuurgroep voor de mensenrechten van de Raad van Europa (1980-1985); lid van de commissie voor de herziening van de wetboeken van strafrecht en strafvordering; Procurador-Geral da República (1984-2000); lid van het comité van toezicht van het Europees Bureau voor fraude-onderzoek van de Europese Unie (OLAF) (1999-2000); rechter in het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2000.

Christiaan Willem Anton Timmermans

Geboren in 1941; referendaris bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (1966-1969); ambtenaar bij de Commissie van de Europese Gemeenschappen (1969-1977); doctor in de rechtsgeleerdheid (universiteit te Leiden); hoogleraar Europees recht aan de universiteit te Groningen (1977-1989); rechter-plaatsvervanger aan het Gerechtshof te Arnhem; diverse publicaties; adjunct directeur-generaal van de Juridische Dienst van de Commissie van de Europese Gemeenschappen (1989-2000); hoogleraar Europees recht aan de universiteit te Amsterdam; rechter in het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2000.

Leendert Adrie Geelhoed

Geboren in 1942; wetenschappelijk medewerker aan de universiteit te Utrecht (1970-1971); referendaris bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (1971-1974); raadgever bij het Ministerie van Justitie (1975-1982); lid van de Wetenschappelijke Raad voor het regeringsbeleid (1983-1990); verschillende docentschappen; secretaris-generaal van het Ministerie van Economische Zaken (1990-1997); secretaris-generaal van het Ministerie van Algemene Zaken (1997-2000); advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2000.

Christine Stix-Hackl

Geboren in 1957; doctor in de rechtsgeleerdheid (universiteit te Wenen), postdoctorale studie Europees recht (Europacollege te Brugge); lid van de Oostenrijkse diplomatieke dienst (sinds 1982); deskundige voor EU-vraagstukken in het bureau van de juridisch adviseur van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (1984-1988); juridische dienst van de Commissie van de EG (1989); chef van de "juridische dienst - EU" van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (1992-2000, gevolmachtigd minister); deelname aan de onderhandelingen betreffende de EER en de toetreding van de Oostenrijkse Republiek tot de EU, gemachtigde van de Oostenrijkse Republiek bij het Hof van Justitie van de EG sinds 1995; Consul-Generaal van Oostenrijk te Zürich (2000); docentschappen en publicaties; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2000.

Allan Rosas

Geboren in 1948; doctor in de rechtsgeleerdheid van de universiteit van Turku (Finland); hoogleraar recht aan de universiteit van Turku (1978-1981) en de Åbo Akademi (Turku/Åbo) (1981-1996); directeur van het instituut voor de mensenrechten van deze universiteit (1985-1995); verschillende nationale en internationale academische vertrouwensposities; lid van wetenschappelijke genootschappen; coördinatie van verscheidene nationale en internationale onderzoeksprojecten en -programma's op het gebied van onder meer Europees recht, internationaal recht, rechten van de mens en grondrechten, constitutioneel recht en vergelijkend bestuursrecht; vertegenwoordiger van de Finse regering als lid of adviseur van Finse delegaties naar diverse internationale conferenties en bijeenkomsten; expert inzake het Finse juridische leven, onder meer in juridische commissies van de regering en het parlement van Finland, alsmede bij de Verenigde Naties, de Unesco, de Organisatie voor veiligheid en samenwerking in Europa (OVSE) en de Raad van Europa; sinds 1995 juridisch hoofdadviseur bij de juridische dienst van de Europese Commissie, belast met externe betrekkingen; sinds maart 2001 adjunct-directeur-generaal van de juridische dienst van de Europese Commissie; rechter in het Hof van Justitie sedert 17 januari 2002.

Koen Lenaerts

Geboren in 1954; licentiaat en doctor in de Rechten (Katholieke Universiteit Leuven); Master of Laws, Master in Public Administration (Harvard University); assistent (1979-1983), vervolgens hoogleraar Europees recht aan de Katholieke Universiteit Leuven (sinds 1983); referendaris bij het Hof van Justitie (1984-1985); professor aan het Europacollege te Brugge (1984-1989); advocaat te Brussel (1986-1989); gasthoogleraar aan de Harvard Law School (1989); rechter in het Gerecht van eerste aanleg van 25 september 1989 tot 6 oktober 2003; rechter in het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2003

Rosario Silva de Lapuerta

Geboren in 1954; licentiaat in de rechten (Universidad Complutense de Madrid); abogado del Estado te Malaga; abogado del Estado in de juridische dienst van het ministerie van Verkeer, Toerisme en Communicatie, vervolgens in de juridische dienst van het ministerie van Buitenlandse zaken; abogado del Estado-Jefe van de juridische dienst van de Staat, belast met de procedures voor het Hof van Justitie, en adjunct directeur-generaal van de dienst communautaire en internationale juridische bijstand van de Abogacia General del Estado (ministerie van Justitie); lid van de reflexiegroep van de Commissie over de toekomst van een stelsel van communautaire rechtspraak; hoofd van de Spaanse delegatie van de groep "Amis de la Présidence" voor de hervorming van het stelsel van communautaire rechtspraak in het verdrag van Nice en van de ad hoc groep "Hof van Justitie" van de Raad; hoogleraar gemeenschapsrecht aan de Diplomatschool te Madrid; mededirecteur van het tijdschrift "Noticias de la Unión Europea"; rechter in het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2003.

Juliane Kokott

Geboren in 1957; rechtenstudie (Universiteiten van Bonn en Genève); licentiaat in de rechten (Universiteit van Washington); doctor in de rechtsgeleerdheid (Universiteit van Heidelberg, 1985; Universiteit van Harvard, 1990); gasthoogleraar aan Berkeley University (1991); hoogleraar Duits en buitenlands publiekrecht, internationaal recht en europees recht aan de Universiteit van Düsseldorf (1994); plaatsvervangend rechter voor de Duitse regering in het internationale conciliatie- en arbitragehof van de organisatie voor Europese veiligheid en samenwerking (OVSE); vice-voorzitster van de federale Wissenschaftliche Beirat globale Umweltveränderungen (WBGU, 1996); hoogleraar volkenrecht, internationaal economisch recht en Europees recht aan de Universiteit van St. Gallen (1999); directeur van het instituut voor Europees en internationaal economisch recht van de Universiteit van St. Gallen (2000); adjunct directeur van het master of bussinesslaw-program van de universiteit van St. Gallen (2001); advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2003.

Luís Miguel Poiares Pessoa Maduro

Geboren in 1967; licentiaat in de rechtsgeleerdheid (Universiteit van Lissabon, 1990); wetenschappelijk medewerker (Europees universitair instituut, 1991); doctor in de rechtsgeleerdheid (Europees universitair instituut te Florence, 1996); gasthoogleraar (Europa college van Natonlin; Instituut Ortega y Gasset te Madrid; Portugese katholieke universiteit; Instituut voor Europese studies te Macao); hoogleraar (Autonome universiteit van Lissabon, 1997); Fulbright Visiting Research Scholar (universiteit van Harvard, 1998); mededirecteur van de Academie de droit commercial international; mede-editeur (Hart Series on European Law and Integration, European Law Journal) en lid van het redactiecomité van verschillende juridische tijdschriften; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2003.

Roger Grass

Geboren in 1948; afgestudeerd aan het Institut d'études politiques te Parijs, en "diplôme d'études supérieures" publiek recht; substituut van de procureur de la République bij het Tribunal de grande instance de Versailles; hoofdadministrateur bij het Hof van Justitie; secretaris-generaal van het algemeen parket van de Cour d'appel de Paris; kabinet van de garde des Sceaux, minister van Justitie; referendaris van de president van het Hof van Justitie; griffier van het Hof van Justitie sedert 10 februari 1994.

2. Wijzigingen in de samenstelling van het Hof van Justitie in 2003

In 2003 is de samenstelling van het Hof gewijzigd als volgt:

Op 6 oktober, na het einde van hun mandaat, hebben president Gil Carlos Rodríguez Iglesias, rechter Melchior Wathelet, advocaat-generaal Siegbert Alber en advocaat-generaal Jean Mischo het Hof van Justitie verlaten. Zij zijn vervangen respectievelijk door Rosario Silva de Lapuerta en Koen Lenaerts als rechter en door Juliane Kokott en Luís Miguel Poiares Pessoa Maduro als advocaat-generaal.

Op 7 oktober 2003 hebben de rechters uit hun midden Vassilios Skouris als president van het Hof van Justitie gekozen.

3. Protocollaire rangorde

van 1 januari tot 6 oktober 2003

G. C. Rodríguez Iglesias, president van het Hof
J.-P. Puissochet, president van de Derde en de Zesde kamer
M. Wathelet, president van de Eerste en de Vijfde kamer
R. Schintgen, president van de Tweede kamer
J. Mischo, eerste advocaat-generaal
C. W. A. Timmermans, president van de Vierde kamer
F. G. Jacobs, advocaat-generaal
C. Gulmann, rechter
D. A. O. Edward, rechter
A. M. La Pergola, rechter
P. Léger, advocaat-generaal
P. Jann, rechter
D. Ruiz-Jarabo Colomer, advocaat-generaal
S. Alber, advocaat-generaal
V. Skouris, rechter
F. Macken, rechter
N. Colneric, rechter
S. von Bahr, rechter
A. Tizzano, advocaat-generaal
J. N. Cunha Rodrigues, rechter
L. A. Geelhoed, advocaat-generaal
C. Stix-Hackl, advocaat-generaal
A. Rosas, rechter

R. Grass, griffier

van 10 oktober tot 31 december 2003 ¹

V. Skouris, president van het Hof
 P. Jann, president van de Eerste kamer
 C. W. A. Timmermans, president van de Tweede kamer
 C. Gulmann, president van de Vijfde kamer
 A. Tizzano, eerste advocaat-generaal
 J. N. Cunha Rodrigues, president van de Vierde kamer
 A. Rosas, president van de Derde kamer
 F. G. Jacobs, advocaat-generaal
 D. A. O. Edward, rechter
 A. La Pergola, rechter
 J.-P. Puissochet, rechter
 P. Léger, advocaat-generaal
 D. Ruiz-Jarabo Colomer, advocaat-generaal
 R. Schintgen, rechter
 F. Macken, rechter
 N. Colneric, rechter
 S. von Bahr, rechter
 L. A. Geelhoed, advocaat-generaal
 C. Stix-Hackl, advocaat-generaal
 R. Silva de Lapuerta, rechter
 K. Lenaerts, rechter
 J. Kokott, advocaat-generaal
 L. M. Poiares P. Maduro, advocaat-generaal

 R. Grass, griffier

¹ De eerste protocollaire rangorde 2003 eindigt op 6 oktober (einde van mandaten van leden, in het bijzonder van president Rodríguez Iglesias). De tweede is pas ingegaan op 10 oktober, de dag waarop de presidenten van de kamers van drie rechters zijn gekozen.

4. Gewezen leden van het Hof van Justitie

Pilotti Massimo, rechter (1952-1958), president van 1952 tot 1958
Serrarens Petrus, Josephus, Servatius, rechter (1952-1958)
Riese Otto, rechter (1952-1963)
Delvaux Louis, rechter (1952-1967)
Rueff Jacques, rechter (1952-1959 en 1960-1962)
Hammes Charles Léon, rechter (1952-1967), preident van 1964 tot 1967
Van Kleffens Adrianus, rechter (1952-1958)
Lagrange Maurice, advocaat-generaal (1952-1964)
Roemer Karl, advocaat-generaal (1953-1973)
Rossi Rino, rechter (1958-1964)
Donner Andreas Matthias, rechter (1958-1979), president van 1958 tot 1964
Catalano Nicola, rechter (1958-1962)
Trabucchi Alberto, rechter (1962-1972), vervolgens advocaat-generaal (1973-1976)
Lecourt Robert, rechter (1962-1976), president van 1967 tot 1976
Strauss Walter, rechter (1963-1970)
Monaco Riccardo, rechter (1964-1976)
Gand Joseph, advocaat-generaal (1964-1970)
Mertens de Wilmars Josse J., rechter (1967-1984), president van 1980 tot 1984
Pescatore Pierre, rechter (1967-1985)
Kutscher Hans, rechter (1970-1980), president van 1976 tot 1980
Dutheillet de Lamothe Alain Louis, advocaat-generaal (1970-1972)
Mayras Henri, advocaat-generaal (1972-1981)
O'Dalaigh Cearbhall, rechter (1973-1974)
Sørensen Max, rechter (1973-1979)
Mackenzie Stuart Alexander J., rechter (1973-1988), president van 1984 tot 1988
Warner Jean-Pierre, advocaat-generaal (1973-1981)
Reischl Gerhard, advocaat-generaal (1973-1981)
O'Keeffe Aindrias, rechter (1975-1985)
Capotorti Francesco, rechter (1976), vervolgens advocaat-generaal (1976-1982)
Bosco Giacinto, rechter (1976-1988)
Touffait Adolphe, rechter (1976-1982)
Koopmans Thymen, rechter (1979-1990)
Due Ole, rechter (1979-1994), president van 1988 tot 1994
Everling Ulrich, rechter (1980-1988)
Chloros Alexandros, rechter (1981-1982)
Slynn Sir Gordon, advocaat-generaal (1981-1988), vervolgens rechter (1988-1992)
Rozès Simone, advocaat-generaal (1981-1984)
VerLoren van Themaat Pieter, advocaat-generaal (1981-1986)
Grévisse Fernand, rechter (1981-1982 en 1988-1994)
Bahlmann Kai, rechter (1982-1988)
Mancini G. Federico, advocaat-generaal (1982-1988), vervolgens rechter (1988-1999)
Galmot Yves, rechter (1982-1988)
Kakouris Constantinos, rechter (1983-1997)
Lenz Carl Otto, advocaat-generaal (1984-1997)

Darmon Marco, advocaat-generaal (1984-1994)
Joliet René, rechter (1984-1995)
O'Higgins Thomas Francis, rechter (1985-1991)
Schockweiler Fernand, rechter (1985-1996)
Mischo Jean, advocaat-generaal (1986-1991 et 1997-2003)
De Carvalho Moithinho de Almeida José Carlos, rechter (1986-2000)
Da Cruz Vilaça José Luis, advocaat-generaal (1986-1988)
Rodríguez Iglesias Gil Carlos, rechter (1986-2003), president van 1994 tot 2003
Diez de Velasco Manuel, rechter (1988-1994)
Zuleeg Manfred, rechter (1988-1994)
Van Gerven Walter, advocaat-generaal (1988-1994)
Tesauro Giuseppe, advocaat-generaal (1988-1998)
Kapteyn Paul Joan George, rechter (1990-2000)
Murray John L., rechter (1991-1999)
Cosmas Georges, advocaat-generaal (1994-2000)
Hirsch Günter, rechter (1994-2000)
Elmer Michael Bendik, advocaat-generaal (1994-1997)
Ragnemalm Hans, rechter (1995-2000)
Sevón Leif, rechter (1995-2002)
Fennelly Nial, advocaat-generaal (1995-2000)
Wathelet Melchior, rechter (1995-2003)
Ioannou Krateros, rechter (1997-1999)
Alber Siegbert, advocaat-generaal (1997-2003)
Saggio Antonio, advocaat-generaal (1998-2000)

— Presidenten

Pilotti Massimo (1952-1958)
Donner Andreas Matthias (1958-1964)
Hammes Charles Léon (1964-1967)
Lecourt Robert (1967-1976)
Kutscher Hans (1976-1980)
Mertens de Wilmars Josse J. (1980-1984)
Mackenzie Stuart Alexander John (1984-1988)
Due Ole (1988-1994)
Rodríguez Iglesias Gil Carlos (1994-2003)

— Griffiers

Van Houtte Albert (1953-1982)
Heim Paul (1982-1988)
Giraud Jean-Guy (1988-1994)

Hoofdstuk II

Het Gerecht van eerste aanleg van de Europese Gemeenschappen

A – De werkzaamheden van het Gerecht van eerste aanleg in 2003

door Bo Vesterdorf, president

De statistische gegevens betreffende de gerechtelijke werkzaamheden van het Gerecht van eerste aanleg in 2003 bevestigen de gestage toename van het aantal nieuwe zaken (466, tegenover 411 in 2002), de stagnatie van het aantal afgedane zaken (339, tegenover 331 in 2002), en derhalve de toename van het aantal aanhangige zaken.

Het aantal zaken stijgt in alle sectoren. De beroepen die betrekking hebben op twee specifieke materies, het ambtenarenrecht en het recht van de intellectuele eigendom, vertegenwoordigen (afgezien van de bijzondere procedures) meer dan 50 % van de bij het Gerecht aanhangig gemaakte zaken. Met 100 nieuwe zaken, tegenover 83 in 2002, geeft de inschrijving van gemeenschapsmerken aanleiding tot steeds meer geschillen.¹ Met 124 nieuwe zaken neemt het ambtenarenrecht dit jaar evenwel de eerste plaats in.

Daar komt een niet meetbaar maar toch duidelijk fenomeen bij: de bij het Gerecht aanhangig gemaakte zaken worden hoe langer hoe ingewikkelder en vereisen van de rechter een steeds grondiger onderzoek van dossiers die zijn behandeld door gespecialiseerde advocaten.

Al deze factoren, ten gevolge waarvan het aantal hangende zaken – nagenoeg 1000 – toeneemt, rechtvaardigen ten volle dat de door het Verdrag van Nice mogelijk gemaakte hervormingen van het gerechtelijke systeem worden gerealiseerd, met name de mogelijkheid om rechterlijke kamers in te stellen die in eerste aanleg kennis nemen van bepaalde categorieën van beroepen in specifieke aangelegenheden (artikel 225 A EG).

In november 2003 heeft de Commissie een eerste stap in die zin gezet door de indiening van een voorstel voor een besluit van de Raad tot instelling van een gerecht voor Europese ambtenarenzaken. De wetgevingsprocedure is daarmee ingeleid.

De gemiddelde duur van de in 2003 afgedane zaken (afgezien van ambtenarenzaken en zaken betreffende intellectuele eigendom) is vergelijkbaar met die van het vorige jaar, en zulks ondanks de versnelde behandeling van een aantal mededingingszaken.

Ten slotte moet worden opgemerkt dat het aantal verzoeken om versnelde behandeling aanmerkelijk is gedaald, van 25 in 2002 tot 13 in 2003. Zo men het totaal

¹ Tot dusver is nog geen beroep ingesteld tegen een beslissing van een kamer van beroep van het Bureau voor harmonisatie binnen de interne markt (merken, tekeningen en modellen) op het gebied van communautaire tekeningen en modellen.

van de verzoeken om een versnelde procedure en het aantal korte gedingen (39 in 2003) bekijkt, lijkt de situatie zeer goed op die van 2001, toen 12 verzoeken om een versnelde procedure² en 37 verzoeken in kort geding waren ingeschreven. Het bestaan van spoedrechtspraak is thans dus een constant gegeven.

Hieronder volgt een overzicht van de ontwikkeling van de rechtspraak. In drie afzonderlijke delen wordt hierna, zonder aanspraak op volledigheid en rekening houdend met de omvang van de verschillende categorieën geschillen, ingegaan op de wettigheidscontrole (I), de geschillen inzake schadevergoeding (II) en de vorderingen in kort geding(III).

I. Wettigheidscontrole

Opdat een beroep ten gronde kan worden onderzocht, moet het ontvankelijk zijn. Daarom worden hierna eerst de zaken besproken waarin de ontvankelijkheid van beroepen tot nietigverklaring aan de orde was (B), daarna de belangrijkste materieelrechtelijke aspecten (C-J). Deze laatste worden besproken bij het betrokken onderwerp. Niet alle onderwerpen waarvoor het Gerecht bevoegd is, worden hierna behandeld. Het onderstaande beoogt dus geen volledigheid.

Een aantal procedurele kwesties wordt voor het eerst behandeld in een afzonderlijke rubriek (A). Enkele beslissingen verdienen immers bijzondere aandacht.

A. Procedurele kwesties

1. Het ambtshalve aanvoeren van een middel

Bij arrest van 28 januari 2003, *Laboratoires Servier/Commissie* (T-147/00, Jurispr. blz. II-85; hogere voorziening ingesteld, C-156/03 P), heeft het Gerecht een beschikking van de Commissie inzake de intrekking van vergunningen voor het in de handel brengen van bepaalde geneesmiddelen nietig verklaard op grond van een ambtshalve opgeworpen middel van openbare orde. In dat verband herinnerde het Gerecht eraan dat de onbevoegdheid van de instelling die de bestreden handeling heeft vastgesteld een middel tot nietigverklaring van openbare orde is, dat door de gemeenschapsrechter ambtshalve moet worden onderzocht. Dat de bevoegdheid van de gemeenschapsrechter om ambtshalve een middel op te werpen, volgt uit het karakter van openbare orde van het middel, is bevestigd in de arresten van 25 februari 2003, *Strabag Benelux/Raad* (T-183/00, Jurispr. p. II-135, punt 37; hogere voorziening ingesteld, C-186/03 P), en 23 september 2003, *Henkel/BHIM – LHS (UK) (KLEENCARE)* (T-308/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie, punt 34).

² Het reglement voor de procesvoering van het Gerecht van eerste aanleg voorziet sinds 1 februari 2001 in de mogelijkheid om in een versnelde procedure een uitspraak ten gronde te doen.

2. De omvang van de rechten van interveniënten

Het Statuut van het Hof van Justitie bepaalt dat de conclusies van het verzoek tot interventie slechts kunnen strekken tot ondersteuning van de conclusies van een der partijen. Het Reglement voor de procesvoering van het Gerecht bepaalt dat de interveniënt het geding aanvaardt in de stand op het ogenblik van de tussenkomst (artikel 116, lid 3). De vraag is gerezen of een interveniënt een middel kan aanvoeren dat niet is aangevoerd door de partij wier conclusies hij ondersteunt. In de arresten van 3 april 2003, *BaByliss/Commissie* (T-114/02, Jurispr. blz. II-1288; hierna: “arrest *BaByliss*”) en *Royal Philips Electronics/Commissie* (T-119/02, Jurispr. blz. II-1442; hierna: “arrest *Philips*”), heeft het Gerecht die vraag duidelijk ontkennend beantwoord met de overweging dat een interveniënt nieuwe argumenten mag aanvoeren of andere argumenten dan de partij die hij ondersteunt, daar hij zijn betoog anders zou moeten beperken tot een herhaling van de in het verzoekschrift aangevoerde argumenten, maar het in het verzoekschrift omschreven kader van het geding niet mag wijzigen door nieuwe middelen aan te voeren.

3. De kosten

Een kwestie inzake de kosten wordt slechts bij uitzondering vermeld in het Jaarverslag. Bij gebreke van een dwingende juridische bepaling die de omvang van de memories en van de tot staving van een beroep tot nietigverklaring overgelegde stukken beperkt, verdient de boodschap die het Gerecht in het arrest van 30 september 2003, *Atlantic Container Line e.a./Commissie* (T-191/98, T-212/98–T-214/98, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie; hierna: “arrest TACA”), heeft geformuleerd, echter bijzondere aandacht.

Hoewel het Gerecht het beroep tot nietigverklaring in deze zaak gedeeltelijk heeft toegewezen, heeft het namelijk elke partij in haar eigen kosten verwezen, omdat de lengte van de memories van de verzoeksters de kosten van de Commissie nodeloos had opgedreven. De vier verzoekschriften en de daarbij gevoegde bijlagen waren ongewoon omvangrijk – elk verzoekschrift telde nagenoeg 500 bladzijden en de bijlagen bestonden uit een honderdtal mappen – en voerden een onterecht groot aantal middelen aan waarvan de meeste ongegrond waren.

B. Ontvankelijkheid van beroepen op grond van artikel 230 EG

Artikel 230, vierde alinea, EG luidt: “Iedere natuurlijke of rechtspersoon kan [...] beroep instellen tegen de tot hem gerichte beschikkingen, alsmede tegen beschikkingen die, hoewel genomen in de vorm van een verordening, of van een beschikking gericht tot een andere persoon, hem rechtstreeks en individueel raken.”

1. Handelingen waartegen beroep kan worden ingesteld

Om te bepalen of tegen een handeling beroep tot nietigverklaring kan worden ingesteld, moet niet worden gelet op de vorm, maar op de inhoud ervan, en moet worden onderzocht of zij bindende rechtsgevolgen in het leven roept die de belangen van de verzoeker kunnen aantasten doordat zij diens rechtspositie aanmerkelijk wijzigen.

Op grond van die twee regels heeft het Gerecht bij herhaling geoordeeld dat tegen bepaalde handelingen geen beroep tot nietigverklaring kon worden ingesteld.

In de eerste plaats heeft het Gerecht geoordeeld dat de besluiten van de Commissie om tegen bepaalde Amerikaanse sigarettenproducenten beroep in rechte in te stellen voor een federale rechterlijke instantie van de Verenigde Staten van Amerika, geen voor beroep vatbare handelingen zijn. In het arrest van 15 januari 2003, *Philip Morris International e.a./Commissie* (T-377/00, T-379/00, T-380/00, T-260/01 en T-272/01, Jurispr. blz. II-1; hogere voorziening ingesteld, C-131/03 P en C-146/03 P), overwoog het Gerecht namelijk dat het besluit om een beroep in rechte in te stellen op zich de litigieuze rechtssituatie niet wijzigt, maar enkel een procedure inleidt om die situatie via een rechterlijke uitspraak te laten wijzigen. Hoewel uit de instelling van een beroep in rechte van rechtswege gevolgen kunnen voortvloeien, bepaalt het adiëren van een rechter als zodanig niet op definitieve wijze de verplichtingen van partijen in het geding, en is het de nationale rechter die met zijn beslissing op definitieve wijze de rechten en verplichtingen van partijen bepaalt. Dit geldt niet alleen voor de adiëring van de gemeenschapsrechter, maar ook voor die van de rechterlijke instanties van de lidstaten en zelfs van derde landen, zoals de Verenigde Staten.

In de tweede plaats had een zaak betrekking op de vraag of de verklaring van de voorzitter van het Europees Parlement tijdens de plenaire vergadering van 23 oktober 2000, volgens welke het Parlement overeenkomstig artikel 12, lid 2, van de aan het besluit van de Raad van 20 september 1976 gehechte Akte betreffende de verkiezing van de vertegenwoordigers in de Vergadering door middel van rechtstreekse algemene verkiezingen³ akte neemt van de kennisgeving van de Franse regering en constateert dat het mandaat van Le Pen is komen te vervallen, een voor beroep vatbare handeling is. Het antwoord luidt ontkennend. In het arrest van 10 april 2003, *Le Pen/Parlement* (T-353/00, Jurispr. blz. II-1731; hogere voorziening ingesteld, C-208/03 P), overweegt het Gerecht dat het Europees Parlement in het kader van artikel 12, lid 2, eerste alinea, van die Akte enkel akte neemt van de reeds door de nationale autoriteiten gedane vaststelling van het vacant worden van de zetel van verzoeker. De verklaring van de voorzitter van het Europees Parlement was er derhalve niet op gericht eigen rechtsgevolgen te sorteren die losstaan van de rechtsgevolgen van het decreet van de Franse eerste minister van 31 maart 2000 waarbij werd vastgesteld dat door de

³ PB L 278, blz. 5.

onverkiesbaarheid van verzoeker zijn mandaat als vertegenwoordiger in het Europees Parlement was geëindigd.

In de derde plaats volgt uit het arrest van 17 juni 2003, *Coe Clerici Logistics/Commissie* (T-52/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), dat een brief van de Commissie houdende weigering om gevolg te geven aan een op de artikelen 82 EG en 86 EG gebaseerde klacht van een onderneming in beginsel geen handeling is waartegen beroep tot nietigverklaring kan worden ingesteld. Het Gerecht herinnert eraan dat de uitoefening door de Commissie van de door artikel 86, lid 3, EG, verleende bevoegdheid om de verenigbaarheid van overheidsmaatregelen met de verdragsbepalingen te beoordelen, voor de Commissie geen verplichting impliceert om in te grijpen. Natuurlijke of rechtspersonen die de Commissie vragen krachtens die verdragsbepaling in te grijpen, kunnen in beginsel dan ook geen beroep instellen tegen de beslissing van de Commissie om geen gebruik te maken van haar bevoegdheden krachtens dit artikel. Bijgevolg kon verzoekster geen beroep tot nietigverklaring instellen tegen het besluit van de Commissie om geen gebruik te maken van haar bevoegdheden op grond van artikel 86, lid 3, EG. Daar verzoekster ter terechtzitting had verwezen naar het arrest van het Gerecht van 30 januari 2002, *max.mobil/Commissie* (T-54/99, Jurispr. blz. II-313; hogere voorziening ingesteld, C-141/02 P) (besproken in het *Jaarverslag 2002*), voegde het Gerecht daar aan toe, dat zo het bestreden besluit, voorzover het de schending van artikel 82 EG juncto artikel 86 EG betreft, moet worden beschouwd als een besluit tot afwijzing van een klacht in de zin van dat arrest, het beroep dat door verzoekster in haar hoedanigheid van klagster en adressaat van dit besluit is ingesteld, als ontvankelijk zou moeten worden aangemerkt. In casu had de vraag betreffende de ontvankelijkheid geen invloed op de uitkomst van het geding, aangezien het Gerecht het beroep ten gronde heeft verworpen.

In de vierde plaats zijn de beschikkingen van het Gerecht van 9 juli 2003 (*Commerzbank/Commissie*, T-219/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie; *Dresdner Bank/Commissie*, T-250/01, en *Reisebank/Commissie*, T-216/01, beiden niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) een gevolg van de betwisting van besluiten van de raadadviseur-auditeur op grond van artikel 8 van besluit 2001/462/EG, EGKS van de Commissie van 23 mei 2001 betreffende het mandaat van de raadadviseur-auditeur in bepaalde mededingingsprocedures⁴, waarbij aan verschillende banken waartegen een administratief onderzoek liep – betreffende de vaststelling van hun deelname aan een met artikel 81 EG strijdige mededingingsregeling – de toegang werd geweigerd tot de gegevens betreffende de omstandigheden die hadden geleid tot de afsluiting van bepaalde administratieve procedures tegen andere banken die de Commissie ook verdacht. In de drie zaken was het Gerecht van oordeel dat het besluit van de raadadviseur-auditeur als zodanig slechts beperkte gevolgen sorteert, die eigen zijn aan een maatregel die deel uitmaakt van de door de Commissie ingeleide administratieve procedure, en dat dit besluit dus niet rechtvaardigt dat het beroep

⁴ PB L 162, blz. 21.

ontvankelijk zou zijn voor de afsluiting van die procedure. De eventuele schending van de rechten van de verdediging ten gevolge van die weigering, die de administratieve procedure onwettig kan maken, kan dus slechts worden aangevoerd in het kader van een beroep tegen de eindbeschikking waarbij de inbreuk op artikel 81 EG wordt vastgesteld.

In de laatste plaats preciseerde het Gerecht op het gebied van de staatssteun zijn rechtspraak inzake de mogelijkheid om op te komen tegen besluiten tot inleiding van de formele onderzoeksprocedure van artikel 88, lid 2, EG. Anders dan besluiten tot inleiding van de formele onderzoeksprocedure ten aanzien van maatregelen die voorlopig zijn aangemerkt als nieuwe steunmaatregelen, die zelfstandige rechtsgevolgen hebben in vergelijking met de eindbeschikking die zij voorbereiden (arresten Gerecht van 30 april 2002, *Government of Gibraltar/Commissie*, T-195/01 en T-207/01, Jurispr. blz. II-2309, en 23 oktober 2002, *Territorio Histórico de Guipúzcoa e.a./Commissie*, T-269/99, T-271/99 en T-272/99, Jurispr. blz. II-4217, en *Territorio Histórico de Álava e.a./Commissie*, T-346/99—T-348/99, Jurispr. blz. II-4259; besproken in het *Jaarverslag 2002*), merkte het besluit tot inleiding van de formele onderzoeksprocedure die aanleiding gaf tot de beschikking van 2 juni 2003, *Forum 187/Commissie* (T-276/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), de betrokken Belgische regeling – de regeling inzake coördinatiecentra – aan als een bestaande steunregeling. Het Gerecht stelt vast dat een dergelijk besluit niet de autonome rechtsgevolgen heeft die samenhangen met de schorsende werking waarin artikel 88, lid 3, EG voor nieuwe steunmaatregelen voorziet en dat de kwalificatie van de betrokken regeling slechts voorlopig is, en concludeert dat nu het bestreden besluit geen rechtsgevolgen sorteert, het geen voor beroep vatbare handeling is.

2. Procesbelang

Een beroep tot nietigverklaring dat is ingesteld door een natuurlijk of rechtspersoon is slechts ontvankelijk indien de verzoeker belang heeft bij de nietigverklaring van de bestreden handeling. Hoewel het procesbelang in artikel 230 EG niet uitdrukkelijk wordt genoemd, is het vaste rechtspraak dat de verzoeker moet bewijzen dat hij procesbelang heeft. Het Gerecht heeft gepreciseerd dat dit een wezenlijke en primaire voorwaarde is voor elk beroep in rechte (beschikking Gerecht van 30 april 2003, *Schmitz-Gotha Fahrzeugwerke/Commissie*, T-167/01, Jurispr. blz. II-1875) en dat bij het ontbreken van procesbelang niet behoeft te worden onderzocht of de verzoeker door de bestreden handeling rechtstreeks en individueel wordt geraakt in de zin van artikel 230, vierde alinea, EG (arrest van 18 december 2003, *Olivieri/Commissie en Europees Bureau voor geneesmiddelenbeoordeling*, T-326/99, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie).

Dit belang moet bestaan en actueel zijn, en wordt beoordeeld op de dag dat het beroep wordt ingesteld. Zo het door de verzoeker aangevoerde belang een toekomstige rechtssituatie betreft, moet hij aantonen dat de aantasting van die situatie nu reeds

zeker is. Van een dergelijk belang geeft geen blijk de verzoeker die de nietigverklaring vordert van een tot een lidstaat gerichte beschikking waarbij deze lidstaat wordt gelast staatssteun terug te vorderen van verschillende ondernemingen, aangezien deze beschikking, anders dan de verzoeker stelt, voor hem geen hoofdelijke verbintenis tot terugbetaling van de betrokken steun impliceert (beschikking *Schmitz-Gotha Fahrzeugwerke/Commissie*).

Van procesbelang is evenmin sprake in het geval van een verzoeker die nietigverklaring vordert van een beschikking van de Commissie inzake de vergunning voor het in de handel brengen van een geneesmiddel, wanneer vaststaat dat de wetenschappelijk informatie die hij aan het Europees Bureau voor geneesmiddelenbeoordeling heeft verstrekt, heropening van de beoordelingsprocedure rechtvaardigde en die informatie in die procedure is onderzocht en in aanmerking is genomen (arrest *Olivieri/Commissie*).

3. Procesbevoegdheid

Een verzoeker wordt geacht procesbevoegdheid te hebben wanneer hij aantoont dat hij door een handeling waarvan hij niet de adressaat is, rechtstreeks en individueel wordt geraakt.

Het staat thans vast dat een particulier door een communautaire handeling slechts rechtstreeks wordt geraakt wanneer deze handeling rechtstreeks gevolgen heeft voor zijn rechtspositie en de uitvoering ervan zuiver automatisch is en voortvloeit uit de gemeenschapsregeling als zodanig, zonder toepassing van nadere uitvoeringsbepalingen. Verschillende uitspraken uit 2003 geven toepassing aan deze vaste uitlegging (beschikking van 6 mei 2003, *DOW AgroSciences/Parlement en Raad*, T-45/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie; arrest *Philips*, en arresten van 30 september 2003, *Sony Computer Entertainment Europe/Commissie*, T-243/01, en *Cableuropa e.a./Commissie*, T-346/02 en T-347/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie).

Het accent ligt dus in wezen op de individuele geraaktheid van de verzoekers. Men zal zich herinneren dat het Gerecht, na het arrest van 25 juli 2002, *Unión de Pequeños Agricultores/Raad* (C-50/00 P, Jurispr. blz. I-6677), waarbij het Hof zijn interpretatie van het begrip individueel geraakte persoon heeft bevestigd, de ontvankelijkheid van beroepen tot nietigverklaring heeft beoordeeld op basis van de interpretatie van het Hof, en dus heeft afgezien van de andere uitlegging die het had aanvaard in het arrest van 3 mei 2002, *Jégo-Quéré/Commissie* (T-177/01, Jurispr. blz. II-2365; hogere voorziening ingesteld, C-263/02 P) (zie het *Jaarverslag 2002*).

Het Gerecht heeft het begrip individueel geraakte persoon dan ook beoordeeld aan de hand van de formule van het Hof in het arrest van 15 juli 1963, *Plaumann/Commissie* (25/62, Jurispr. blz. 205). Een natuurlijke of rechtspersoon kan slechts stellen door een

niet tot hem gerichte handeling individueel te worden geraakt, indien de betrokken handeling hem raakt uit hoofde van zekere bijzondere hoedanigheden of van een feitelijke situatie, welke hem ten opzichte van ieder ander karakteriseert en hem derhalve individualiseert op soortgelijke wijze als de adressaat.

Duidelijkheidshalve wordt hierna onderscheid gemaakt naar gelang de handelingen echte beschikkingen waren dan wel handelingen van algemene strekking.

a) *Beschikkingen*

a.1) Beschikkingen tot goedkeuring van concentraties van ondernemingen

Beroepen tot nietigverklaring van beschikkingen tot goedkeuring van concentraties die waren ingesteld door rechtspersonen die geen partij waren bij de concentratie, zijn door het Gerecht bij herhaling ontvankelijk verklaard (arrest *BaByliss*; arresten van 8 juli 2003, *Verband der freien Rohrwerke e.a./Commissie*, T-374/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie, en 30 september 2003, *ARD/Commissie*, T-158/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie).

In januari 2002 keurde de Commissie zonder inleiding van de tweede fase van het onderzoek onder bepaalde voorwaarden de overname van bepaalde activa van Moulinex door SEB goed. BaByliss en Philips vochten dat besluit aan voor het Gerecht. In het arrest *BaByliss* onderzocht het Gerecht de ontvankelijkheid van het beroep; het was van oordeel dat BaByliss, die geen adressaat was van de beschikking, door die handeling toch rechtstreeks en individueel werd geraakt. Het Gerecht hield daarbij rekening met i) de actieve deelname van Babylliss aan de procedure, die blijkt uit het feit dat zij bij de Commissie mondelinge en schriftelijke opmerkingen heeft ingediend; ii) de hoedanigheid van potentiële concurrent van Babylliss op oligopolide markten die met name worden gekenmerkt door intredemoeilijkheden ten gevolge van de grote merktrouw en de moeilijke toegang tot de detailhandel, en iii) het belang van BaByliss bij de overname van Moulinex of althans van bepaalde activa, dat blijkt uit het feit dat zij verschillende keren een overnamebod heeft gedaan. Erkend wordt dus, dat in het geval van oligopolide markten een potentiële concurrent van de partijen bij de concentratie onder bepaalde omstandigheden de nietigverklaring van een goedkeuringsbeschikking kan vorderen.

De beschikking van de Commissie van 21 maart 2000 waarbij onder bepaalde voorwaarden, maar zonder inleiding van de tweede fase, goedkeuring werd verleend voor de concentratie waarbij BSKyB met KVV de gezamenlijke zeggenschap heeft verworven over KirchPayTV – actief op de Duitse markt van betaaltelevisie – werd aangevochten door ARD, een Duitse vennootschap die actief is op de markt van gratis televisie. In het arrest *ARD/Commissie* besliste het Gerecht dat ARD door de bestreden beschikking niet alleen rechtstreeks, maar ook individueel werd geraakt. Het Gerecht hield daarbij rekening met de actieve deelname van ARD aan de

administratieve procedure, daar de onderneming door de Commissie om opmerkingen was verzocht en de door haar ingediende opmerkingen gedeeltelijk van invloed zijn geweest op de inhoud van de bestreden beschikking en de aard van de verbintenissen, en met de specifieke positie van ARD, die niet actief is op de markten waarop de onderneming met een monopoliepositie door de concentratie haar positie versterkt, maar alleen op aangrenzende markten of op markten lager of hoger in de bedrijfskolom.

a.2) Beschikkingen tot verwijzing van concentraties van ondernemingen naar een nationale autoriteit

Krachtens artikel 9 van verordening nr. 4064/89⁵ kan een aangemelde concentratie onder bepaalde voorwaarden naar de bevoegde autoriteiten van een lidstaat worden verwezen. In twee arresten zijn beroepen tot nietigverklaring van een beschikking waarbij een concentratie op grond van deze bepaling naar de nationale autoriteiten werd verwezen, ontvankelijk verklaard. De eerste zaak volgt uit het besluit van de Commissie om de concentratie van SEB en Moulinex met het oog op de toepassing van de nationale wetgeving naar de Franse mededingingsautoriteiten te verwijzen voor wat de Franse markten van kleine elektrische huishoudelijke apparaten betreft (arrest *Philips*). In de tweede zaak was het onderzoek van de concentratie strekkende tot integratie van Vía Digital en Sogecable verwezen naar de Spaanse mededingingsautoriteiten (arrest *Cableuropa e.a./Commissie*).

Blijkens die arresten kunnen verzoekers op grond van twee soorten omstandigheden worden geïndividualiseerd.

In de eerste plaats wordt de verzoeker door de verwijzingsbeschikking individueel geraakt, indien hij bij uitblijven van verwijzing ook individueel zou zijn geraakt door een goedkeuringsbeschikking van de Commissie. Onderzocht wordt dus, of de verzoeker zonder de verwijzing naar de nationale autoriteiten beroep had kunnen instellen tegen de beoordeling van de Commissie van de gevolgen van de concentratie voor de betrokken markten in de lidstaat in kwestie. De hoedanigheid van concurrent (die potentieel was in het arrest *BaByliss* en actueel in het arrest *Cableuropa e.a./Commissie*) en de actieve deelname van de verzoeker aan de procedure die aan de verwijzing voorafging, zijn relevante factoren voor de beoordeling.

In de tweede plaats wordt de verzoeker door de verwijzingsbeschikking individueel geraakt indien die beschikking hem de procedurele waarborgen ontnemt die artikel 18, lid 4, van verordening nr. 4064/89 verleent aan derden met een voldoende belang (arrest *Cableuropa e.a./Commissie*).

⁵ Verordening (EEG) nr. 4064/89 van de Raad van 21 december 1989 betreffende de controle op concentraties van ondernemingen (PB L 395, blz. 1).

b) *Handelingen met een algemene strekking*

b.1) Verordeningen

In het arrest *Sony Computer Entertainment Europe/Commissie* verklaarde het Gerecht een beroep tot nietigverklaring van een verordening van de Commissie tot indeling van bepaalde goederen in de gecombineerde nomenclatuur ontvankelijk. In casu erkende het Gerecht overeenkomstig eerdere beslissingen dat verordeningen van de Commissie tot indeling van specifieke goederen in de gecombineerde nomenclatuur een algemene strekking hebben. Op basis van een aantal factoren was het niettemin van oordeel dat Sony Computer Entertainment Europe door een dergelijke verordening individueel wordt geraakt omdat de administratieve procedure die heeft geleid tot de vaststelling van de verordening houdende de tariefindeling van het product dat zij in de Gemeenschap invoert – de PlayStation®2 console – door haar op gang is gebracht, zij de enige onderneming is die door de vaststelling van deze verordening in haar rechtspositie wordt geraakt, de bestreden verordening specifiek betrekking heeft op de indeling van de door haar ingevoerde PlayStation®2 console, er bij de inwerkingtreding van de verordening geen andere producten met dezelfde kenmerken bestonden en verzoekster de enige erkende importeur is van de PlayStation®2 console in de Gemeenschap.

b.2) Richtlijnen

Richtlijn 2002/2⁶ voert een nieuwe etiketteringsregeling in voor mengvoeders, teneinde meer details te verschaffen over de samenstelling daarvan. *Établissement Toulorge*, een producent van veevoeder, vorderde nietigverklaring van deze richtlijn en vergoeding van de schade die zij zou hebben geleden. Bij beschikking van 21 maart 2003, *Établissements Toulorge/Parlement en Raad* (T-167/02, Jurispr. blz. II-1114), verklaarde het Gerecht het beroep tot nietigverklaring niet-ontvankelijk omdat verzoekster door de richtlijn niet individueel werd geraakt.

Hoewel het normatieve karakter van de richtlijn niet uitsluit dat een marktdeelnemer kan opkomen tegen de wettigheid daarvan; meende het Gerecht dat verzoekster in casu niet had aangetoond dat zij door de bestreden richtlijn individueel werd geraakt. De verplichting tot bekendmaking van de samenstelling van de voeders levert immers geen aantasting van de specifieke situatie van verzoekster op, maar is een verplichting die gelijkelijk geldt voor alle producenten van mengvoeders. Zonder dat het Gerecht onderzocht of verzoekster door de richtlijn rechtstreeks werd geraakt, verklaarde het het beroep derhalve niet-ontvankelijk.

⁶ Richtlijn 2002/2/EG van het Europees Parlement en de Raad van 28 januari 2002 tot wijziging van richtlijn 79/373/EEG van de Raad betreffende het verkeer van mengvoeders en tot intrekking van richtlijn 91/357/EEG van de Commissie (PB L 63, blz. 23).

Op grond van dezelfde redenering concludeerde het Gerecht dat de oprichter van een internetsite niet individueel wordt geraakt door richtlijn 2002/58/EG van het Europees Parlement en de Raad van 12 juli 2002 betreffende de verwerking van persoonsgegevens en de bescherming van de persoonlijke levenssfeer in de sector elektronische communicatie⁷ (beschikking van 6 mei 2003, *Vannieuwenhuyze-Morin/Parlement en Raad*, T-321/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie).

b.3) Beschikkingen

Ondanks haar bewoordingen kan een “beschikking” als een handeling van algemene strekking worden beschouwd. Zo is in de beschikking *DOW AgroSciences/Parlement en Raad* beslist dat beschikking nr. 2455/2001/EG van het Europees Parlement en de Raad van 20 november 2001 tot vaststelling van de lijst van prioritaire stoffen op het gebied van het waterbeleid en tot wijziging van richtlijn 2000/60/EG⁸ ondanks haar opschrift niet kan worden geacht een beschikking te zijn in de zin van artikel 230, vierde alinea, EG, aangezien zij, nu zij in de medebeslissingsprocedure (artikel 251 EG) is vastgesteld door het Parlement en de Raad, het algemene karakter van deze richtlijn deelt en de inhoud ervan wijzigt door haar met een bijlage aan te vullen.

Bij deze beschikking werd ook het beroep niet-ontvankelijk verklaard dat was ingesteld door verschillende ondernemingen die twee in de beschikking genoemde stoffen produceren en verkopen. Volgens het Gerecht konden verzoeksters, die niet stelden dat een exclusief recht van intellectuele eigendom betreffende de in de bestreden handeling genoemde stoffen of een specifiek recht was geschonden, die niet aantoonde dat de beschikking hun uitzonderlijke schade berokkende, en wier bijzondere situatie door de auteurs van de handeling bij de vaststelling daarvan niet in aanmerking moest worden genomen, immers niet worden geacht individueel te zijn geraakt.

C. Mededingingsregels voor ondernemingen

De mededinging heeft eens te meer geleid tot een omvangrijke rechtspraak betreffende de toepassing van de artikelen 81 EG en 82 EG en betreffende concentraties van ondernemingen.

Allereerst moet erop worden gewezen dat het lange arrest *TACA*, na de arresten van 28 februari 2002, *Atlantic Container Line e.a./Commissie* [T-395/94, Jurispr. blz. II-875, betreffende het Trans-Atlantic Agreement (hierna: “TAA”); zie het *Jaarverslag 2002*], *Compagnie générale maritime e.a./Commissie* (T-86/95, Jurispr. blz. II-1011, betreffende de FEFC-overeenkomst; zie het *Jaarverslag 2002*), en 19 maart 2003,

⁷ PB L 201, blz. 37.

⁸ PB L 331, blz. 1.

CMA CGM e.a./Commissie, T-213/00, Jurispr. blz. II-927, betreffende de FETTCSA-overeenkomst; hogere voorziening ingesteld, C-236/03 P), en de beschikking van 4 juni 2003, *European Council of Transport Users e.a./Commissie* (T-224/99, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), de laatste is in een reeks zaken betreffende de wettigheid van de praktijken van lijnvaartconferenties in het licht van verordening nr. 4056/86 van de Raad tot vaststelling van de wijze van toepassing van de artikelen 81 EG en 82 EG op het zeevervoer.⁹ In het arrest *TACA* (Trans-Atlantic Conference Agreement, een overeenkomst van juli 1994 tussen de vijftien scheepvaartondernemingen die waren aangesloten bij het TAA, waarvan verschillende bepalingen door de Commissie waren verboden bij beschikking van 19 oktober 1994¹⁰) verwierp het Gerecht alle middelen van de verzoeksters betreffende de inbreuk op artikel 81 EG en aanvaardde het ten dele de middelen betreffende de inbreuken op artikel 82 EG. De talrijke aspecten van dit arrest worden hierna in de verschillende rubrieken besproken.

1. Rechtspraak inzake de artikelen 81 EG en 82 EG

a) *Personele werkingssfeer*

De in de artikelen 81 EG en 82 EG bedoelde overeenkomsten en gedragingen zijn slechts verboden indien zij zijn gesloten of verricht door één of meer “ondernemingen”. In het arrest van 4 maart 2003, *FENIN/Commissie* (T-319/99, Jurispr. blz. II-360; hogere voorziening ingesteld, C-205/03 P), heeft het Gerecht gepreciseerd dat de aankoop van producten met het oog op het gebruik voor een niet-economische activiteit niet onder het begrip “onderneming” valt.

FENIN (Federación Nacional de Empresas de Instrumentación Científica, Médica, Técnica y Dental) is een vereniging waarbij de meerderheid van leveranciers van medische hulpmiddelen in Spanje is aangesloten en waarbij de beheersorganen van het nationaal gezondheidsstelsel (SNS) medische hulpmiddelen kopen voor later gebruik in de Spaanse ziekenhuizen. Op 26 augustus 1999 wees de Commissie een klacht van FENIN af volgens welke het feit dat de beheersorganen van het SNS hun schulden betaalden met een gemiddelde vertraging van 300 dagen, misbruik van een machtspositie opleverde.

⁹ Verordening (EEG) nr. 4056/86 van de Raad van 22 december 1986 tot vaststelling van de wijze van toepassing van de artikelen [81] en [82] van het Verdrag op het zeevervoer (PB L 378, blz. 4), waarvan artikel 1 “lijnvaartconferenties” definieert als een groep van zeevervoerders die schepen exploiteren, die internationale lijndiensten onderhoudt voor het vervoer van lading op een bepaalde route of routes op basis van eenvormige of gemeenschappelijke vervoertarieven.

¹⁰ Beschikking 94/980/EG van de Commissie van 19 oktober 1994 inzake een procedure betreffende de toepassing van artikel [81] van het EG-Verdrag (IV/34.446 – Trans Atlantic Agreement) (PB L 376, blz. 1).

In het arrest dat werd gewezen op het beroep van FENIN tot nietigverklaring van dat besluit, herinnert het Gerecht er allereerst aan, dat het begrip onderneming in het communautaire mededingingsrecht elke eenheid omvat die een economische activiteit uitoefent, ongeacht haar rechtsvorm en de wijze waarop zij wordt gefinancierd. Volgens het Gerecht omvat het begrip economische activiteit de activiteit bestaande in het aanbieden van goederen en diensten op een bepaalde markt, en niet de aankoopactiviteit als zodanig. Voor de bepaling van de aard van de aankoopactiviteit mag de aankoop dan ook niet los worden gezien van het latere gebruik van het verworven product, aangezien de al dan niet economische aard van het latere gebruik van het gekochte product noodzakelijkerwijze de aard van de aankoopactiviteit bepaalt.

Vervolgens herinnert het Gerecht eraan dat volgens de rechtspraak van het Hof entiteiten die een taak van uitsluitend sociale aard vervullen, die berust op het beginsel van solidariteit en geen winstoogmerk heeft, geen ondernemingen zijn (arrest Hof van 17 februari 1993, *Poucet en Pistre*, C-159/91 en C-160/91, Jurispr. blz. I-637).

Bij de toepassing van die beginselen op de gegeven omstandigheden stelt het Gerecht vast dat het SNS wordt gefinancierd door sociale bijdragen en het zijn leden op basis van een algemene dekking gratis diensten verleent, zodat het werkt op basis van het solidariteitsbeginsel. Het Gerecht beslist dan ook dat de organen van het SNS bij hun beheer van het SNS niet als ondernemingen in de zin van de artikelen 81 EG en 82 EG kunnen worden beschouwd, en derhalve ook niet bij hun aankoopactiviteiten die met dat beheer verband houden. Bijgevolg verwerpt het Gerecht het beroep.

b) *Procedure inzake mededinging en redelijke termijn*

Nadat in 1991 een klacht was ingediend, legde de Commissie bij beschikking van 26 oktober 1999¹¹ aan Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied en Technische Unie (hierna: "FEG en TU") geldboeten op van 4,4 en 2,15 miljoen euro wegens schending van artikel 81 EG. Tussen de indiening van de klacht bij de Commissie en de bestreden beschikking waren acht jaar verstreken. In de administratieve procedure klaagden FEG en TU over de lange duur van het onderzoek. Onder verwijzing naar haar verplichting om op het gebied van de mededinging binnen een redelijke termijn een beschikking vast te stellen (arrest Hof van 17 december 1998, *Baustahlgewebe/Commissie*, C-185/95 P, Jurispr. blz. I-8417, en arrest Gerecht van 22 oktober 1997, *SCK en FNK/Commissie*, T-213/95 en T-18/96, Jurispr. blz. II-1739), erkende de Commissie in de bestreden beschikking de lange duur van de procedure en verlaagde zij de geldboete met 100 000 euro.

¹¹ Beschikking 2000/117/EG van de Commissie van 26 oktober 1999 betreffende een procedure op grond van artikel 81 van het EG-Verdrag (Zaak IV/33.884 – Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied en Technische Unie) (FEG en TU) (PB 2000, L 39, blz. 1).

Voor het Gerecht stelden FEG en TU dat de schending van het beginsel van de redelijke termijn door de Commissie moest leiden tot de nietigverklaring van de bestreden beschikking of althans tot een extra verlaging van de geldboeten. Verzoeksters klaagden over de moeilijkheid om zich te verdedigen die een gevolg was van het verstrijken van de tijd en de lange onzekerheid over hun lot.

In het arrest van 16 december 2003, *Nederlandse Federatieve Vereniging voor de Groothandel op Elektrotechnisch Gebied en Technische Unie/Commissie* (T-5/00 en T-6/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), verwerpt het Gerecht die vordering, daar de Commissie weliswaar gehouden is binnen een redelijke termijn een beschikking vast te stellen, doch de overschrijding van een dergelijke termijn niet noodzakelijkerwijs de nietigverklaring van de beschikking die de procedure afsluit, rechtvaardigt. Het Gerecht bevestigt daarmee de “PVC II”-rechtspraak (arrest Gerecht van 20 april 1999, *Limburgse Vinyl Maatschappij e.a./Commissie*, T-305/94—T-307/94, T-313/94—T-316/94, T-318/94, T-325/94, T-328/94, T-329/94 en T-335/94, Jurispr. blz. II-931; besproken in het *Jaarverslag 1999*), en stelt dat de overschrijding van de redelijke termijn door de Commissie enkel een reden voor nietigverklaring kan zijn, wanneer daardoor inbreuk is gemaakt op het recht van verdediging van de betrokken ondernemingen. Daar de Commissie erkent dat de procedure buitensporig lang heeft geduurd, onderzoekt het Gerecht of de rechten van de verdediging in casu zijn geschonden. Het preciseert daarbij dat onderscheid moet worden gemaakt tussen de onderzoeksfase vóór de mededeling van punten van bezwaar, en het verdere verloop van de administratieve procedure. Daar in de eerste fase nog geen beschuldigingen worden geuit tegen de betrokkenen, kan het aanslepen daarvan geen inbreuk maken op de rechten van de verdediging. Wat de tweede fase betreft, is het Gerecht van oordeel dat de termijn van 23 maanden die zijn verstreken tussen de hoorzitting en de bestreden beschikking lang is en te wijten is aan het stilzitten van de Commissie.

Door de lengte van deze fase van de procedure zijn de rechten van de verdediging volgens het Gerecht echter niet geschonden. Zolang de verjaring als bepaald in verordening nr. 2988/74¹² niet is ingetreden, is het voortduren van de onzekerheid waarvan volgens verzoeksters sprake is wat de uitkomst en de schade aan hun reputatie betreft, inherent aan de procedures tot toepassing van verordening nr. 17 en doet op zich geen afbreuk aan de rechten van de verdediging.

Het Gerecht verwerpt ook de vordering tot verlaging van de geldboeten, gebaseerd op de lengte van de administratieve procedure, op grond dat verzoeksters geen enkel element hadden aangevoerd dat rechtvaardigt dat het Gerecht bij de uitoefening van zijn volledige rechtsmacht de geldboete meer zou verlagen dan de Commissie al had gedaan.

¹² Verordening (EEG) nr. 2988/74 van de Raad van 26 november 1974 inzake de verjaring van het recht van vervolging en van tenuitvoerlegging op het gebied van het vervoers- en het mededingingsrecht van de Europese Economische Gemeenschap (PB L 319, blz. 1).

c) *Artikel 81 EG*

c.1) Verboden mededingingsregelingen

– Horizontale mededingingsregelingen

Horizontale prijsafspraken zijn uitdrukkelijk verboden bij artikel 81, lid 1, EG. De beschikkingen waarbij de Commissie dergelijke mededingingsregelingen constateert en daarvoor een sanctie oplegt, werden voor het overgrote deel bevestigd.

In de eerste plaats bevestigt het arrest *CMA CGM e.a./Commissie* de beschikking van de Commissie van 16 mei 2000¹³ voorzover daarin wordt vastgesteld dat de overeenkomst tussen scheepvaartmaatschappijen die verbindingen onderhouden tussen Noord-Europa en het Verre Oosten, het Far East Trade Tariff Charges and Surcharges Agreement, volgens welke geen kortingen zouden worden verleend op de gepubliceerde tarieven voor de kosten en toeslagen met betrekking tot bepaalde diensten, een inbreuk op artikel 81, lid 1, EG en artikel 2 van verordening nr. 1017/68¹⁴ oplevert en dat niet was voldaan aan de voorwaarden om die overeenkomst op grond van artikel 81, lid 3, EG en artikel 5 van verordening nr. 1017/68 vrij te stellen. Enkel het artikel van het dispositief betreffende de geldboeten is nietig verklaard.

In dit verband volstaat het erop te wijzen dat het Gerecht, net als de Commissie voordien, van oordeel is dat een overeenkomst om geen kortingen op kosten en toeslagen te verlenen, die tussen de leden van een lijnvaartconference en onafhankelijke scheepvaartmaatschappijen is gesloten, moet worden aangemerkt als een horizontale collectieve prijsvaststellingsovereenkomst, die niet alleen verboden is bij artikel 81, lid 1, sub a, EG en artikel 2, sub a, van verordening nr. 1017/68, maar ook door de geest van verordening nr. 4056/86.

De vijf arresten van 11 december 2003, *Marlines/Commissie* (T-56/99), *Ventouris/Commissie* (T-59/99), *Adriatica di Navigazione/Commissie* (T-61/99), *Strintzis Lines Shipping/Commissie* (T-65/99), en *Minoan Lines/Commissie* (T-66/99) nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie, bevestigen vervolgens in wezen de beschikking van de Commissie van 1998 waarmee het bestaan werd vastgesteld van een met artikel 81 EG strijdige mededingingsregeling in de sector van het zeevervoer

¹³ Beschikking 2000/627/EG van de Commissie van 16 mei 2000 inzake een procedure op grond van artikel 81 EG [zaak nr. IV/34.018 – Far East Trade Tariff Charges and Surcharges Agreement (FETTCSA)] (PB L 268, blz. 1).

¹⁴ Verordening (EEG) nr. 1017/68 van de Raad van 19 juli 1968 houdende de toepassing van mededingingsregels op het gebied van het vervoer per spoor, over de weg en over de binnenwateren (PB L 175, blz. 1).

tussen Griekenland en Italië.¹⁵ In die beschikking had de Commissie het bestaan vastgesteld van overeenkomsten en gedragingen tot vaststelling van de prijzen voor roll-on-roll-off-veerdiensten tussen de havens van Patras (Griekenland) en Ancona (Italië) en voor het vervoer van vrachtwagens voor de routes van Patras naar Bari (Italië) en van Patras naar Brindisi (Italië). Aan de zeven ondernemingen die aan de inbreuk hadden deelgenomen, werden geldboeten opgelegd van in totaal ongeveer 9 miljoen euro. Vijf van de zeven ondernemingen waaraan de Commissie een sanctie had opgelegd, vorderden nietigverklaring van de beschikking en verlaging van de geldboeten. De beroepen werden verworpen, behalve wat de aan Ventouris en Adriatica opgelegde geldboeten betreft, die zijn verlaagd op grond van een onjuiste beoordeling van de zwaarte en de strekking van de inbreuken door de Commissie.

Volgens het Gerecht zijn de feiten waarop de Commissie zich heeft gebaseerd, naar behoren vastgesteld. Anders dan verzoeksters voorhielden, meende het Gerecht dat de mededingingsverstorende gedragingen hun niet waren opgelegd door de Griekse autoriteiten en dat verzoeksters derhalve hun autonomie bij de vaststelling van hun tariefbeleid niet waren verloren. Het Gerecht bevestigde ook dat de overeenkomsten de mededinging in de gemeenschappelijke markt vervalsten.

Verder was het Gerecht van oordeel dat de Commissie haar bevoegdheid niet had overtreden door een verificatie te verrichten in de kantoren van een andere onderneming dan de adressaat van de verificatiebeschikking. Het Gerecht nam in aanmerking dat die kantoren door deze laatste werden gebruikt voor haar handelsactiviteiten en derhalve konden worden gelijkgesteld met de bedrijfslokalen van de adressaat van de verificatiebeschikking.

Verder verklaarde het Gerecht dat de Commissie de handelingen en initiatieven van de ene onderneming terecht had toegerekend aan een andere, met een verschillende rechtspersoonlijkheid, aangezien die twee ondernemingen respectievelijk opdrachtgever en handelsvertegenwoordiger waren die één enkele economische eenheid vormden.

– Verticale beperkingen

Wat verticale beperkingen betreft, heeft het Gerecht twee beschikkingen van de Commissie nietig verklaard op grond van de vaste rechtspraak dat een eenzijdige handeling van een onderneming zonder uitdrukkelijke of stilzwijgende deelname van een andere onderneming niet onder artikel 81, lid 1, EG valt.

¹⁵ Beschikking 1999/271/EG van de Commissie van 9 december 1998 inzake een procedure op grond van artikel [81] van het EG-Verdrag (FIV/34.466 – Griekse veerdienstmaatschappijen) (PB 1999, L 109, blz. 24).

In de eerste plaats heeft het Gerecht bij arrest van 3 december 2003, *Volkswagen/Commissie* (T-208/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), de beschikking¹⁶ nietig verklaard waarbij de Commissie had geconstateerd dat Volkswagen met schending van artikel 81 EG de verkoopprijzen voor het nieuwe model VW Passat had vastgesteld door haar Duitse dealers dringend te verzoeken dit model niet onder de aanbevolen prijs te verkopen en geen of slechts beperkte kortingen aan afnemers toe te staan.

Het Gerecht herinnert allereerst aan de rechtspraak dat de Commissie zich niet op het standpunt kan plaatsen dat een eenzijdige gedraging van een fabrikant in het kader van zijn contractuele betrekkingen met zijn wederverkopers, in werkelijkheid de grondslag vormt van een mededingingsverstoringende overeenkomst, indien zij niet het bewijs levert dat de wederverkopers uitdrukkelijk of stilzwijgend met de handelwijze van de fabrikant hebben ingestemd.

Vervolgens wijst het Gerecht erop, dat de Commissie in casu niet heeft bewezen dat de dealers daadwerkelijk met de verzoeken van Volkswagen hebben ingestemd toen zij ervan in kennis waren gesteld. De Commissie was namelijk van mening dat zij dit niet behoefde te bewijzen, daar de dealers door de ondertekening van de dealerovereenkomst stilzwijgend en voorafgaandelijk met die verzoeken hadden ingestemd.

Ten slotte stelt het Gerecht vast, dat niet wordt betwist dat de door de dealers ondertekende overeenkomst strookt met het communautaire mededingingsrecht. Het beslist dan ook dat het standpunt van de Commissie neerkomt op de bewering dat een dealer die een met het mededingingsrecht strokende dealerovereenkomst heeft getekend, wordt geacht bij en door deze ondertekening vooraf een latere, onrechtmatige ontwikkeling van deze overeenkomst te hebben aanvaard, ook wanneer de dealer, juist omdat de overeenkomst strookte met het gemeenschapsrecht, een dergelijke ontwikkeling niet kon voorzien. Daar geen bewijs was geleverd van het bestaan van een wilsovereenstemming tussen Volkswagen en haar dealers, verklaarde het Gerecht de beschikking waarbij de Commissie Volkswagen een geldboete van 30,96 miljoen euro oplegde, nietig.

Die beginselen zijn in de tweede plaats ook toegepast in het arrest van 21 oktober 2003, *General Motors Nederland en Opel Nederland/Commissie* (T-368/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie; hogere voorziening ingesteld, C-551/03 P), maar dit leidde in die zaak slechts tot een verlaging van de door de Commissie opgelegde geldboete.

¹⁶ Beschikking 2001/711/EG van de Commissie van 29 juni 2001 in een procedure op grond van artikel 81 van het EG-Verdrag (Zaak COMP/F-2/36.693 – Volkswagen) (PB L 262, blz. 14).

Opel Nederland, die zich bezighoudt met de verkoop, de invoer, de uitvoer en de groothandel betreffende auto's en reserveonderdelen van het merk Opel in Nederland, had Dealer Verkoop en Service Contracten gesloten met ongeveer 150 erkende dealers. De gemeenschapsregeling inzake de distributie van motorvoertuigen¹⁷ staat een fabrikant of zijn importeur echter niet toe om de dealers te verbieden producten te leveren aan eindgebruikers, door dezen gemachtigde tussenpersonen of andere dealers die tot het distributienet van de fabrikant of importeur behoren. Op grond van deze beginselen had de Commissie bij beschikking van 20 september 2000¹⁸ Opel Nederland een geldboete van 43 miljoen euro opgelegd wegens haar algemene strategie ter beperking of verhindering van elke exportverkoop vanuit Nederland. Deze strategie omvatte drie onderdelen: een restrictief leveringsbeleid, een restrictief bonusbeleid en een rechtstreeks exportverbod.

In het arrest heeft het Gerecht de beschikking van de Commissie grotendeels bevestigd. Het Gerecht was echter van oordeel dat de Commissie niet rechtens voldoende had bewezen dat Opel Nederland de door haar directie vastgestelde restrictieve leveringsmaatregel ter kennis van haar dealers had gebracht, zodat evenmin was aangetoond dat deze maatregel deel was gaan uitmaken van de handelsbetrekkingen tussen Opel Nederland en haar dealers.

Het Gerecht was daarentegen van oordeel dat de Commissie rechtens afdoende had bewezen dat het restrictieve bonusbeleid van Opel Nederland was opgenomen in een geheel van doorlopende handelsbetrekkingen die in een tevoren gesloten algemene overeenkomst waren geregeld en derhalve een overeenkomst in de zin van artikel 81, lid 1, EG vormde, en dat de betrokken dealers zich ten gevolge van het aandrigen van Opel Nederland ertoe hadden verbonden niet te verkopen voor de uitvoer.

Hoewel de inbreuk terecht “zeer zwaar” werd geacht, besliste het Gerecht dat het basisbedrag van 40 miljoen euro moest worden verminderd, gelet op het feit dat de restrictieve leveringsmaatregel niet was bewezen, zodat het eindbedrag van de geldboete op 35 475 000 euro werd gebracht.

In het arrest van 23 oktober 2003, *Van den Bergh Foods/Commissie* (T-65/98, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie; hogere voorziening ingesteld, C-552/03 P), sprak het Gerecht zich uit over de verenigbaarheid met de artikelen 81 EG en 82 EG van overeenkomsten waarbij Van den Bergh Foods (hierna: “HB”), de voornaamste producent van consumptie-ijs in Ierland, de Ierse detailhandelaren van consumptie-ijs

¹⁷ Zie met name verordening (EEG) nr. 123/85 van de Commissie van 12 december 1984 betreffende de toepassing van artikel [81], lid 3, van het Verdrag op groepen afzet- en klantenserviceovereenkomsten inzake motorvoertuigen (PB 1985, L 15, blz. 16), per 1 oktober 1995 vervangen door verordening (EG) nr. 1475/95 van de Commissie van 28 juni 1995 (PB L 145, blz. 25).

¹⁸ Beschikking 2001/146/EG van de Commissie van 20 september 2000 in een procedure op grond van artikel 81 van het EG-Verdrag (Zaak COMP/36.653 – Opel) (PB L 59, blz. 1).

vrieskisten ter beschikking stelt, op voorwaarde dat de vrieskisten uitsluitend worden gebruikt om door HB geleverd consumptie-ijs op te slaan. In een beschikking van 11 maart 1998¹⁹ had de Commissie die overeenkomsten in strijd verklaard met de artikelen 81 EG en 82 EG.

Aangaande het middel ontleend aan kennelijke beoordelingsfouten en schending van artikel 81, lid 1, EG stelt het Gerecht vast dat het betrokken exclusiviteitsbeding formeel geen exclusieve aankoopverplichting vormt, aangezien het de detailhandelaren niet belet met de producten van HB concurrerende producten te verkopen, mits de vrieskisten van HB uitsluitend voor haar producten worden gebruikt. Het staat dus aan het Gerecht om allereerst te onderzoeken of dit beding in feite bepaalde verkooppunten een exclusiviteit oplegt, of de Commissie de afschermingsgraad juist heeft gekwantificeerd, en ten slotte of de afschermingsgraad hoog genoeg is om schending van artikel 81, lid 1, EG op te leveren.

Overeenkomstig vaste rechtspraak herinnert het Gerecht er verder aan dat om deze afschermingsgraad te beoordelen, moet worden onderzocht of uit alle op de relevante markt gesloten soortgelijke overeenkomsten en uit de overige elementen van de economische en juridische context van de betrokken overeenkomsten blijkt, dat die overeenkomsten het cumulatief effect hebben, nieuwe concurrenten de toegang tot die markt te beletten en zo ja, in hoeverre de litigieuze overeenkomsten bijdragen tot het cumulatief effect (arrest Hof van 28 februari 1991, *Delimitis*, C-234/89, Jurispr. blz. I-935, punten 23 en 24, en arrest Gerecht van 8 juni 1995, *Langnese-Iglo/Commissie*, T-7/93, Jurispr. blz. II-1533, punt 99).

Het Gerecht past die beginselen vervolgens toe in een gedetailleerde analyse van de gevolgen van het betrokken beding. Het stelt onder meer vast dat de gratis verstrekking van een vrieskist, de populariteit van HB-consumptie-ijs, het ruime assortiment van haar producten en de voordelen die verbonden zijn met de verkoop ervan, zeer belangrijke overwegingen zijn in de ogen van de detailhandelaren wanneer deze de mogelijkheid onderzoeken om een bijkomende vrieskist te plaatsen voor de verkoop van een tweede assortiment producten of om hun overeenkomst met HB op te zeggen.

Het Gerecht is ook van oordeel dat een aanmerkelijk deel van de detailhandelaren bereid zou zijn een groter assortiment producten op te slaan indien de distributieovereenkomsten van ijsleveranciers geen exclusiviteitsbedingen meer bevatten.

¹⁹ Beschikking 98/531/EG van de Commissie van 11 maart 1998 inzake een procedure op grond van de artikelen [81] en [82] van het EG-Verdrag (Zaken IV/34.073, IV/34.395 en IV/35.436 – Van den Bergh Foods Limited) (PB L 246, blz. 1).

Ten slotte stelt het Gerecht vast dat hoewel de door HB gesloten overeenkomsten slechts betrekking hebben op ongeveer 40 % van alle verkooppunten op de relevante markt, de Commissie rekening heeft gehouden met de gevolgen voor de mededinging van alle betrokken overeenkomsten, die voor alle producenten samen gelden in 83 % van de verkooppunten op de relevante markt, zodat leveranciers die zich op de markt willen begeven, kunnen worden afgeschrikt door de noodzaak om zich vooraf verschillende vrieskisten aan te schaffen.

Het Gerecht concludeert daaruit dat de door HB gesloten distributieovereenkomsten de mededinging aanzienlijk ongunstig kunnen beïnvloeden en op aanmerkelijke wijze bijdragen tot een afscherming van de markt.

c.2) Vrijstellingen

De voorwaarden voor vrijstelling van het verbod van mededingingsverstoringe overeenkomsten, zoals beoordeeld door de Commissie, zijn door het Gerecht onderzocht in het arrest *CMA CGM e.a./Commissie* en het arrest *TACA*.

Tot staving van hun vordering tot nietigverklaring voerden CMA CGM e.a. verschillende middelen aan betreffende het ontbreken van of onjuiste afbakening van de relevante markten.

Het Gerecht herinnert eraan dat de precieze afbakening van alle relevante markten niet absoluut noodzakelijk is om uit te maken of een overeenkomst voldoet aan de vier voorwaarden van artikel 81, lid 3, EG en artikel 5 van verordening nr. 1017/68 voor een individuele vrijstelling. Voor de beoordeling of is voldaan aan de vierde voorwaarde van artikel 81, lid 3, sub b, EG en artikel 5, sub b, van verordening nr. 1017/68, moet de Commissie inderdaad onderzoeken of de betrokken overeenkomst de mededinging voor een wezenlijk deel van de betrokken producten respectievelijk van de relevante vervoermarkt kan uitschakelen. De vier voorwaarden voor een vrijstelling zijn evenwel cumulatief, zodat de vrijstelling reeds moet worden geweigerd zodra één van de voorwaarden niet is vervuld. Wanneer de Commissie vaststelt dat de eerste drie voorwaarden voor een individuele vrijstelling niet zijn vervuld en dat geen standpunt behoeft te worden bepaald ten aanzien van de vierde voorwaarde, moet bijgevolg worden aangenomen dat zij niet verplicht is eerst alle relevante markten af te bakenen om na te gaan of de betrokken overeenkomst in aanmerking kan komen voor een individuele vrijstelling. Om uit te maken of de eerste drie voorwaarden zijn vervuld, moet immers rekening worden gehouden met de voordelen die uit de overeenkomst voortvloeien, niet alleen voor de relevante markt maar ook voor iedere markt waarop de betrokken overeenkomst positieve effecten kan sorteren.

De oorsprong van het arrest *TACA* ligt bij de sluiting van het Trans-Atlantic Conference Agreement (hierna: "TACA"), waarmee de vijftien scheepvaartondernemingen die waren aangesloten bij het TAA tegemoet wilden komen aan de bezwaren die de

Commissie tegen die overeenkomst had geuit. Twee scheepvaartondernemingen die niet bij het transatlantisch verkeer betrokken waren (Hanjin en Hyundai), hebben zich naderhand bij het TACA aangesloten.

Evenals het TAA heeft het TACA betrekking op de transatlantische scheepvaartroutes van west naar oost en van oost naar west tussen West-Europa en de Verenigde Staten. Het TACA bevat bepalingen inzake de vaststelling van prijzen voor het eigenlijke zeevervoer, de vaststelling van prijzen voor multimodaal inlandvervoer, de vaststelling van de voorwaarden waaronder dienstencontracten kunnen worden gesloten met verladers, de inhoud van die contracten [dienstencontracten zijn contracten waarbij een verlader zich ertoe verbindt binnen een vaste tijdspanne een bepaalde minimumhoeveelheid vracht te laten vervoeren door de conference (conference-dienstencontract) of door een of meer individuele zeevervoerders (individueel dienstencontract), in ruil voor een bepaald tarief en een bepaalde mate van dienstverlening], en de vaststelling van de vergoeding voor de expediteurs die optreden als vertegenwoordigers van de verladers en het vervoer van de goederen organiseren, die onderhandelen over de voorwaarden waaronder het vervoer zal plaatsvinden en bepaalde administratieve formaliteiten vervullen.

Het TACA is bij de Commissie aangemeld met het oog op de verlening van een individuele vrijstelling krachtens artikel 81, lid 3, EG.

Bij beschikking van 16 september 1998²⁰ (hierna: "TACA-beschikking") heeft de Commissie geweigerd voor de betrokken overeenkomst een vrijstelling van die bepalingen te verlenen, behalve voor de vaststelling van de prijs van het zeevervoer, die valt onder de groepsvrijstellingsregeling van artikel 3 van verordening nr. 4056/86, heeft zij geoordeeld dat de partijen bij het TACA een collectieve machtspositie op de relevante markt bezaten en deze collectieve machtspositie hebben misbruikt, en heeft zij aan elke partij bij het TACA een geldboete opgelegd wegens twee inbreuken op artikel 82 EG.

Voor het Gerecht stelden verzoeksters onder meer dat de weigering om een vrijstelling te verlenen voor de bepalingen van het TACA, behalve voor de vaststelling van de prijzen van zeevervoer die valt onder de groepsvrijstelling van verordening nr. 4056/86, onwettig was.

Wat allereerst de overeenkomst inzake de vaststelling van de prijzen voor het inlandvervoer betreft, had het Gerecht in het arrest *Compagnie générale maritime e.a./Commissie* reeds beslist, dat een dergelijke overeenkomst niet onder de groepsvrijstelling van verordening nr. 4056/86 valt, aangezien die vrijstelling slechts

²⁰ Beschikking 1999/243/EG van de Commissie van 16 september 1998 inzake een procedure op grond van de artikelen [81] en [82] van het EG-Verdrag (zaak nr. IV/35.134 – Trans-Atlantic Conference Agreement) (PB 1999, L 95, blz. 1).

geldt voor het deel van het vervoer over zee, en dat daarvoor geen individuele vrijstelling kan worden verleend aangezien minder beperkende overeenkomsten mogelijk zijn, zoals een overeenkomst “no below cost rule” (een regel volgens welke de prijs van het inlandvervoer niet lager mag zijn dan de kosten daarvan). Rekening houdend met die factoren, hebben verzoeksters ter terechtzitting afgezien van hun middel.

Aangaande de overeenkomst betreffende de voorwaarden waaronder dienstencontracten kunnen worden gesloten en de inhoud daarvan stelde het Gerecht vervolgens vast dat, anders dan verzoeksters betoogden, de TACA-beschikking lijnvaartconferenties niet verbood om met inachtneming van artikel 81 EG conference-dienstencontracten te sluiten en daar vrij de inhoud van te bepalen. Daar de meeste middelen van verzoeksters het bestaan van een dergelijk verbod in de TACA-beschikking betroffen, zijn die zonder meer afgewezen.

Wat ten slotte de overeenkomst over de vergoeding van de expediteurs betreft, bevestigde het Gerecht dat een dergelijke horizontale prijsovereenkomst niet valt onder de groepsvrijstelling van verordening nr. 4056/86 voor overeenkomsten waarbij een eenvormig of gemeenschappelijk vervoertarief wordt ingesteld. Het Gerecht merkte in dat verband op, dat de betrokken overeenkomst geen betrekking had op de vergoeding voor diensten inzake zeevervoer, maar voor afzonderlijke diensten die daarmee niet kunnen worden gelijkgesteld.

c.3) Wegens schending van artikel 81 EG opgelegde geldboeten

Ondernemingen waaraan de Commissie een sanctie heeft opgelegd wegens schending van artikel 81 EG, betwisten doorgaans het bedrag van de geldboete. Hun grieven betreffen onder meer de gebruikte methodologie, de beoordeling van de zwaarte of de duur van de inbreuk, de verzachtende of verzwarende omstandigheden, of de samenwerking met de Commissie. Op basis van dergelijke betwistingen heeft het Gerecht zich kunnen uitspreken over de criteria waarmee bij de vaststelling van het bedrag van de geldboeten rekening wordt gehouden.

Die verduidelijkingen zijn vooral te vinden in de “lysinezaken” [arresten van 9 juli 2003, *Cheil Jedang/Commissie*, T-220/00; *Kyowa Hakko Kogyo en Kyowa Hakko Europe/Commissie*, T-223/00; *Archer Daniels Midland en Archer Daniels Midland Ingredients/Commissie*, T-224/00 (hogere voorziening ingesteld, C-397/03 P), en *Daesang en Sewon Europe/Commissie*, T-230/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie]. Een aantal ondernemingen waaraan een sanctie was opgelegd wegens deelneming aan een mededingingsregeling op de markt van lysine spitsten hun beroep tot nietigverklaring van de beschikking van de Commissie van 7 juni 2000²¹

²¹ Beschikking 2001/418/EG van de Commissie van 7 juni 2000 inzake een procedure op grond van artikel 81 van het EG-Verdrag en artikel 53 van de EER-Overeenkomst (Zaak COMP/36.545/F3 – Amino-zuren) (PB 2001, L 152, blz. 24).

toe op de vaststelling van het bedrag van de geldboeten. Bij die beschikking had de Commissie het bestaan vastgesteld van een aantal afspraken tussen ondernemingen over prijzen, verkoophoeveelheden en uitwisseling van afzonderlijke informatie over verkochte hoeveelheden synthetische lysine – een aminozuur dat wordt gebruikt als additief in diervoeding – voor de gehele Europese Economische Ruimte (EER) van juli 1990 tot juni 1995, waarvoor zij hun geldboeten had opgelegd van in totaal ongeveer 110 miljoen euro. De Commissie was daarbij uitgegaan van de methode die is beschreven in de richtsnoeren voor de berekening van geldboeten²² en van de mededeling inzake medewerking uit 1996.²³

Een aantal uitspraken van het Gerecht bevestigen slechts reeds eerder ontwikkelde beginselen (met name in de “afstandsverwarmingszaken”; zie het *Jaarverslag 2002*), maar andere verduidelijken de wijze van toepassing van de criteria in de richtsnoeren en bevestigen het rechterlijk toezicht op de beoordeling door de Commissie van de mate waarin de ondernemingen tijdens de administratieve procedure met haar hebben meegewerkt. Verder heeft het Gerecht de strekking kunnen verduidelijken van het beginsel ne bis in idem, volgens hetwelk aan eenzelfde persoon voor dezelfde inbreuk geen tweede sanctie kan worden opgelegd. Het bedrag van de aan de verzoekende ondernemingen opgelegde geldboeten, iets meer dan 81 miljoen euro, werd verlaagd tot ongeveer 74 miljoen euro.

Uit de lysinezaken kan meer algemeen worden opgemaakt dat de feiten op grond waarvan de Commissie het bedrag van de geldboete heeft vastgesteld, voor het Gerecht niet meer kunnen worden betwist indien de verzoeker die feiten tijdens de administratieve procedure uitdrukkelijk heeft erkend (arrest *Archer Daniels Midland en Archer Daniels Midland Ingredients/Commissie*). Het is daarbij niet van belang dat die uitdrukkelijke erkenning al dan niet is gecompenseerd door een vermindering van de geldboete wegens medewerking met de Commissie.

Bijzondere aandacht verdienen ook bepaalde aspecten van het arrest *General Motors Nederland en Opel Nederland/Commissie*, waarbij de bestreden beschikking ten dele nietig is verklaard en de geldboete dienovereenkomstig is verlaagd.

Ten slotte zij erop gewezen dat het bedrag van de geldboeten die de Commissie had opgelegd in de beschikking die heeft geleid tot de arresten van 11 december 2003, *Marlines/Commissie*, *Ventouris/Commissie*, *Adriatica di Navigazione/Commissie*,

²² Richtsnoeren voor de berekening van geldboeten die uit hoofde van artikel 15, lid 2, van verordening nr. 17, respectievelijk artikel 65, lid 5, van het EGKS-Verdrag worden opgelegd (PB 1998, C 9, blz. 3).

²³ Mededeling van de Commissie betreffende het niet opleggen of verminderen van geldboeten in zaken betreffende mededingingsregelingen (PB 1996, C 207, blz. 4). Deze mededeling uit 1996 is in 2002 vervangen door de mededeling van de Commissie betreffende immuniteit tegen geldboeten en vermindering van geldboeten in kartelzaken (PB 2002, C 45, blz. 3).

Strintzis Lines Shipping/Commissie, en *Minoan Lines/Commissie*, slechts is verlaagd voor de scheepvaartondernemingen Ventouris en Adriatica, omdat de Commissie bij de vaststelling van het bedrag van de geldboeten de zwaarte en de strekking van de door hen gepleegde inbreuken onjuist had beoordeeld. Het Gerecht is in wezen van oordeel dat aangezien de Commissie in de beschikking – op grond van de betrokken routes – twee verschillende inbreuken heeft bestraft, zij ondernemingen die slechts één inbreuk ten laste was gelegd (Ventouris en Adriatica, voor de lijn Patras-Bari en Patras-Brindisi) en ondernemingen die aan twee mededingingsregelingen hebben deelgenomen, billijkheids- en evenredigheidshalve niet even streng mocht straffen. Het Gerecht hield rekening met de grootte van die ondernemingen en de geringe omvang van het verkeer op de betrokken routes.

– De richtsnoeren

Het Gerecht herinnert er allereerst aan dat de Commissie in het kader van verordening nr. 17²⁴ bij de bepaling van de geldboeten over een beoordelingsbevoegdheid beschikt om het gedrag van de ondernemingen zodanig te sturen dat zij de mededingingsregels naleven, dat de Commissie het niveau van de geldboeten op elk moment aan de eisen van het mededingingsbeleid kan aanpassen (met name arrest *Archer Daniels Midland Company en Archer Daniels Midland Ingredients/Commissie*) en dat zij het bedrag van de geldboete mag vaststellen met het oog op een versterking van de afschrikkende werking ervan, maar stelt niettemin vast dat zij niet mag afwijken van de indicatieve regels die zij zichzelf heeft opgelegd en die dienen om met inachtneming van het Verdrag de criteria te preciseren die zij van plan is toe te passen bij de uitoefening van haar bevoegdheid om de zwaarte van een inbreuk te beoordelen (zelfde arrest). In het arrest *CMA CGM e.a./Commissie*²⁵ wijst het Gerecht erop dat de Commissie op een bepaald punt slechts van de richtsnoeren kan afwijken wanneer zij specifiek de gronden aangeeft om dat te doen, hetgeen zij ten aanzien van een van de ondernemingen waaraan zij een sanctie had opgelegd, niet had gedaan.

Volgens de richtsnoeren wordt het basisbedrag van de geldboete vastgesteld aan de hand van zwaarte en de duur van de inbreuk. Bij de beoordeling van de zwaarte van een inbreuk²⁶ houdt de Commissie rekening met de eigen aard van de inbreuk, met de concrete weerslag ervan op de markt wanneer die meetbaar is, en met de omvang van de betrokken geografische markt.

²⁴ Verordening nr. 17 van de Raad van 6 februari 1962, Eerste verordening over de toepassing van de artikelen [81] en [82] van het Verdrag (PB 1962, 13, blz. 204).

²⁵ In dit arrest erkent het Gerecht dat de Commissie zich voor de berekening van de geldboeten in het kader van de toepassing van de verordeningen nrs. 4056/86 en 1017/68 naar analogie op de richtsnoeren kan baseren.

²⁶ Volgens de richtsnoeren worden de inbreuken in drie grote categorieën ingedeeld: niet te ernstige inbreuken, zware inbreuken, en zeer zware inbreuken.

Wat de aard van de inbreuk betreft, bevestigt het Gerecht in het arrest *Archer Daniels Midland en Archer Daniels Midland Ingredients/Commissie* dat de vaststelling door concurrenten van richtprijzen voor een product in de EER en van verkoopquota voor die markt een zeer zware inbreuk oplevert, aangezien dergelijke gedragingen de autonomie van de ondernemingen beperken.²⁷ Het bevestigt ook dat een inbreuk die tot doel heeft om de binnenlandse markt af te schermen, “zeer zwaar” is, aangezien daardoor de meest fundamentele doelstellingen van de Gemeenschap worden tegengewerkt (arrest *General Motors Nederland en Opel Nederland/Commissie*).

Het arrest *Archer Daniels Midland en Archer Daniels Midland Ingredients/Commissie* bevestigt ook de beoordeling door de Commissie van de concrete weerslag van het kartel op de betrokken markt, namelijk dat de prijzen tot een hoger niveau stegen dan anders was behaald en dat de verkochte hoeveelheden werden beperkt. In dat verband wijst het Gerecht erop dat de Commissie voor het bewijs van een prijskartel moet vaststellen dat de overeenkomsten de betrokken ondernemingen werkelijk in staat hebben gesteld hogere transactieprizen te bereiken dan zonder kartel tot stand waren gekomen en alle objectieve omstandigheden op de betrokken markt in aanmerking moet nemen, en hierbij de economische context en de toepasselijke bepalingen in haar overwegingen moet betrekken.

Verzoeksters stelden ook de vraag aan de orde of de Commissie zich zonder het evenredigheidsbeginsel en de richtsnoeren te schenden op de mondiale omzet mocht baseren in plaats van op de omzet die is behaald met de verkoop van het betrokken product in de EER. Het Gerecht diende dus na te gaan of de Commissie één van de in de richtsnoeren (punt 1, sub A, vierde alinea) genoemde criteria, namelijk de werkelijke economische macht van de ondernemingen om andere marktdeelnemers aanzienlijke schade te berokkenen, juist had beoordeeld. Nu het hierbij gaat om een onderzoek dat een beoordeling inhoudt van de slagkracht van de betrokken ondernemingen op de markt die ongunstig wordt beïnvloed, meent het Gerecht dat de totale omzet, anders dan de marktaandeelen, het niet mogelijk maakt hun mogelijke invloed op die markt te beoordelen. Verder stelt het Gerecht vast dat uit de beschikking niet blijkt dat de Commissie – zoals zij diende te doen – de omvang van de inbreuk van elke onderneming heeft vastgesteld, waarvan het gedeelte van de omzet dat voortvloeit uit de verkoop van de goederen op de betrokken geografische markt een goede aanwijzing vormt. Deze schending van de richtsnoeren brengt het Gerecht er evenwel niet toe om in het kader van zijn volledige rechtsmacht een schending van het evenredigheidsbeginsel door de Commissie vast te stellen. In dat verband is het Gerecht, dat zich baseert op gegevens die niet voorkomen in de beschikking van de Commissie, van oordeel dat de inaanmerkingneming van de omzet van verzoeksters op de mondiale lysinemarkt geen schending van het evenredigheidsbeginsel oplevert, aangezien de omzet uit de verkoop van lysine in de EER wordt aangemerkt als “relatief

²⁷ In het arrest *CMA CGM e.a./Commissie* oordeelde het Gerecht dat de kwalificatie van een prijsafsprake als zware inbreuk reeds minder streng was, hetgeen in casu te verklaren was door het gebrek aan bewijs van het effect op het prijsniveau en de waarschijnlijk korte duur van de eventuele schadelijke effecten van de inbreuk.

belangrijk” of “belangrijk” naargelang deze omzet ongeveer 20 % (arresten *Archer Daniels Midland en Archer Daniels Midland Ingredients/Commissie*; *Kyowa Hakko Kogyo en Kyowa Hakko Europe/Commissie*, en *Daesang en Sewon Europe/Commissie*) dan wel tussen 30 en 40 % (arrest *Cheil Jedang/Commissie*) van de mondiale omzet vormt.

Aangaande de duur van de inbreuk wijst het Gerecht erop dat zo de Commissie in de beschikking aangeeft dat zij het basisbedrag van de geldboete heeft verhoogd met 10 % per jaar, zij het basisbedrag van de geldboete niet met 30 % mag verhogen voor een onderneming die minder dan drie jaar lang heeft deelgenomen aan het kartel. Gelet op het door de Commissie gehanteerde criterium heeft het Gerecht in het kader van zijn volledige rechtsmacht de verhoging van de aan Cheil Jedang opgelegde geldboete verlaagd (arrest *Cheil Jedang/Commissie*).

Het Gerecht beklemtoonde evenwel dat, zoals in het arrest *General Motors Nederland en Opel Nederland/Commissie*, reeds was beslist, “de richtsnoeren niet vooruitlopen op de beoordeling van de geldboete door de gemeenschapsrechter” die daartoe volledige rechtsmacht heeft.

– Verzwarende en verzachtende omstandigheden

Volgens de richtsnoeren kunnen verzwarende (zoals het spelen van een leidinggevende rol bij of het fungeren als aanstoker van de inbreuk) of verzachtende omstandigheden [zoals de passieve rol van een onderneming (zie dienaangaande het arrest *Cheil Jedang/Commissie*)] die kenmerkend zijn voor elke onderneming, in aanmerking worden genomen om het basisbedrag te verhogen of te verlagen.

Allereerst is de strekking van een punt van de richtsnoeren waarin als verzachtende omstandigheid wordt vermeld “dat een overeenkomst niet daadwerkelijk is toegepast”, aldus gepreciseerd dat het niet doelt op het geval dat een kartel in zijn geheel niet is uitgevoerd, maar op het eigen gedrag van elke onderneming (arresten *Archer Daniels Midland en Archer Daniels Midland Ingredients/Commissie* en *Cheil Jedang/Commissie*).

Vervolgens heeft het Gerecht geoordeeld dat, gelet op de formulering van de richtsnoeren, de procentuele verhogingen of verminderingen wegens verzwarende of verzachtende omstandigheden moeten worden toegepast op het basisbedrag van de geldboete dat is vastgesteld op basis van de zwaarte en de duur van de inbreuk, en niet op het bedrag van een verhoging die reeds op basis van de duur van de inbreuk is toegepast, of op de uitkomst van een eerste verhoging of vermindering wegens een verzwarende of verzachtende omstandigheid. Daar de Commissie deze methode niet had gevolgd, heeft het Gerecht in de zaken *Archer Daniels Midland en Archer Daniels Midland Ingredients/Commissie* en *Daesang en Sewon Europe/Commissie* het bedrag van de geldboete overeenkomstig deze methode verlaagd.

– De mededeling inzake medewerking

De Commissie heeft in haar mededeling inzake medewerking uit 1996²⁸ de voorwaarden aangegeven waaronder ondernemingen die met haar samenwerken wanneer zij een onderzoek naar een mededingingsregeling instelt, van een geldboete kunnen worden vrijgesteld of aanspraak kunnen maken op een vermindering van het bedrag van de geldboete die hun anders zou worden opgelegd.

De omvang van de vermindering van de geldboete die de Commissie toekent op grond van de mededeling inzake medewerking leidde tot betwistingen, waarbij verschillende ondernemingen stelden dat hun medewerking een grotere vermindering van de geldboete rechtvaardigde.

Van oordeel dat de Commissie ten onrechte had geweigerd Daesang een reductie te verlenen, aangezien geen van de aangevoerde redenen die weigering rechtvaardigde, heeft het Gerecht aldus het bedrag van de haar opgelegde geldboete verlaagd. Het heeft daarbij gepreciseerd, dat zo een medewerking aan het door de Commissie ingeleide onderzoek naar een eventuele schending van de communautaire mededingingsregels die niet verder gaat dan waartoe de ondernemingen ingevolge artikel 11, leden 4 en 5, van verordening nr. 17 verplicht zijn, geen verlaging van de geldboete rechtvaardigt, een vermindering van de geldboete wel gerechtvaardigd is wanneer de onderneming veel ruimere inlichtingen heeft verstrekt dan de Commissie krachtens artikel 11 van verordening nr. 17 kan eisen. Dat er op grond van artikel 11, lid 1, van verordening nr. 17 een verzoek om inlichtingen is verzonden aan de onderneming die heeft meegewerkt, is geen doorslaggevend argument om haar een aanzienlijke vermindering, van 50 tot 75 %, van het bedrag van de geldboete op grond van punt C van de mededeling inzake medewerking te weigeren, temeer daar een dergelijk verzoek minder dwingend is dan een bij beschikking gelaste verificatie (arrest *Daesang en Sewon Europe/Commissie*).

Het arrest *Archer Daniels Midland en Archer Daniels Midland Ingredients/Commissie* verdient ook aandacht omdat het Gerecht daarin weliswaar heeft geconstateerd dat verzoekster niet voldeed aan de in de mededeling inzake medewerking gestelde voorwaarden voor een verdere vermindering van de geldboete, maar toch heeft geoordeeld dat het verstrekken van bepaalde inlichtingen aan de Commissie moest worden beloond, nu dit een in de richtsnoeren voorziene verzachtende omstandigheid is. Het Gerecht kende dan ook een extra vermindering met 10 % van het bedrag van de geldboete toe.

– Het beginsel ne bis in idem

²⁸ Angehaald in voetnoot 21. Deze mededeling uit 1996 is later vervangen door de mededeling van de Commissie betreffende immuniteit tegen geldboeten en vermindering van geldboeten in kartelzaken (PB 2002, C 45, blz. 3).

In antwoord op de grief van verschillende verzoeksters dat de Commissie het verbod van dubbele bestraffing van een zelfde inbreuk had geschonden door haar weigering om van de door haar opgelegde geldboeten het bedrag af te trekken van de geldboeten die hun reeds in de Verenigde Staten en Canada waren opgelegd, besliste het Gerecht dat de Commissie het beginsel ne bis in idem niet schendt wanneer zij ondernemingen een geldboete oplegt wegens hun deelneming aan een kartel waarvoor de Amerikaanse en Canadese autoriteiten reeds een sanctie hebben opgelegd (arresten *Kyowa Hakko Kogyo. en Kyowa Hakko Europe/Commissie* en *Archer Daniels Midland Company en Archer Daniels Midland Ingredients/Commissie*).

Het Gerecht herinnert eraan dat dit algemene beginsel van gemeenschapsrecht op het gebied van het communautaire mededingingsrecht verbiedt dat een onderneming opnieuw wordt veroordeeld of vervolgd door de Commissie wegens een mededingingsverstorende gedraging waarvoor zij is bestraft of niet-aansprakelijk is verklaard bij een eerdere beschikking van de Commissie waartegen geen beroep meer openstaat.

Verder preciseert het dat dit beginsel in de huidige stand van het gemeenschapsrecht cumulatie van een communautaire en een nationale sanctie niet belet, daar deze worden opgelegd na twee parallelle procedures met verschillende doelstellingen. Een algemene billijkheidseis houdt evenwel in, dat de Commissie bij de vaststelling van het bedrag van een geldboete rekening houdt met sancties die dezelfde onderneming wegens hetzelfde feit mochten zijn opgelegd, wanneer deze sancties zijn opgelegd wegens inbreuken op het kartelrecht van een lidstaat, die bijgevolg op het grondgebied van de Gemeenschap zijn gepleegd.

Gelet op die regels kan het beginsel ne bis in idem geen toepassing vinden wanneer de door de Commissie en de autoriteiten of rechterlijke instanties van een derde staat gevoerde procedures en opgelegde sancties kennelijk niet dezelfde doeleinden nastreven. Deze conclusie vindt steun in het feit dat volgens artikel 4 van protocol nr. 7 bij het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden dit beginsel enkel geldt op het grondgebied van één staat, en dat er thans geen enkel internationaal publiekrechtelijk beginsel bestaat dat de autoriteiten of de rechterlijke instanties van verschillende staten verbiedt een persoon voor dezelfde feiten te vervolgen en te veroordelen.

Zo de Commissie bij de vaststelling van het bedrag van de geldboete op billijkheidsgronden rekening moet houden met sancties die aan dezelfde onderneming reeds zijn opgelegd voor inbreuken op het kartelrecht van een lidstaat en die derhalve zijn begaan op het grondgebied van de Gemeenschap, is dat wegens de bijzondere situatie die voortvloeit uit de nauwe onderlinge vervlechting tussen de nationale markten van de lidstaten en de gemeenschappelijke markt en uit de bijzondere wijze waarop de bevoegdheden inzake mededingingsregelingen tussen de Gemeenschap en de lidstaten op eenzelfde grondgebied – de gemeenschappelijke markt – zijn

verdeeld. Van een dergelijke rechtvaardiging is uiteraard geen sprake wanneer de eerste beslissingen van repressieve aard tegen een onderneming zijn genomen door de autoriteiten of rechterlijke instanties van een derde land wegens schending van hun mededingingsregels, en de Commissie is bij de bepaling van de geldboete die aan die onderneming wordt opgelegd wegens schending van het communautaire mededingingsrecht, dan ook niet verplicht met die beslissingen rekening te houden.

– Redelijke termijn en verjaring

In het arrest *CMA CGM e.a./Commissie* is eraan herinnerd dat de eerbiediging van een redelijke termijn door de Commissie bij de vaststelling van beschikkingen na afloop van de administratieve procedures op het gebied van het mededingingsbeleid een algemeen beginsel van gemeenschapsrecht vormt, dat verband houdt met het beginsel van goed bestuur. Zo kan de Commissie haar standpunt niet sine die voor zich uit schuiven, en is zij ter verzekering van de rechtszekerheid en een behoorlijke rechterlijke bescherming gehouden, binnen een redelijke termijn een beschikking te geven of een administratieve brief te sturen, wanneer om een dergelijke brief is gevraagd. In dat arrest herinnert het Gerecht er ook aan dat de overschrijding van een redelijke termijn, in het bijzonder wanneer zij leidt tot schending van de rechten van de verdediging van de betrokkenen, de nietigverklaring rechtvaardigt van een beschikking waarbij een inbreuk op de mededingingsregels is vastgesteld. Voor het eerst preciseert het Gerecht echter dat hetzelfde niet kan gelden wanneer het bedrag van de bij deze beschikking opgelegde geldboeten wordt betwist, aangezien de bevoegdheid van de Commissie tot oplegging van geldboeten is geregeld bij verordening nr. 2988/74²⁹, die daarvoor een verjaringstermijn heeft ingevoerd. Bij deze verordening is immers een volledige regeling ingevoerd die in bijzonderheden de termijnen vaststelt waarbinnen de Commissie, zonder afbreuk te doen aan de fundamentele eis van rechtszekerheid, geldboeten mag opleggen aan de ondernemingen waartegen procedures lopen inzake toepassing van de communautaire mededingingsregels. Artikel 2, lid 3, bepaalt dat de verjaring in elk geval na tien jaar intreedt, wanneer de verjaring overeenkomstig artikel 2, lid 1, van die verordening wordt gestuit, zodat de Commissie niet eindeloos kan wachten met haar beslissing inzake de geldboeten, omdat anders de verjaring intreedt. Gezien deze regeling moeten overwegingen in verband met de verplichting van de Commissie om haar bevoegdheid tot oplegging van geldboeten binnen een redelijke termijn uit te oefenen, van de hand worden gewezen. Dat belet de instelling echter niet om in het kader van haar beoordelingsmarge het bedrag van de geldboeten om redenen van billijkheid te verlagen indien zij de duur van de administratieve procedure te lang acht, ook al is die binnen de verjaringstermijn gebleven.

Uit dat arrest blijkt ook dat de verjaringstermijn van vijf jaar van verordening nr. 2988/74 kan worden gestuit door een verzoek om inlichtingen in de zin van

²⁹ Verordening (EEG) nr. 2988/74 van de Raad van 26 november 1974 inzake de verjaring van het recht van vervolging en van tenuitvoerlegging op het gebied van het vervoers- en het mededingingsrecht van de Europese Economische Gemeenschap (PB L 319, blz. 1).

artikel 11, lid 1, van verordening nr. 17, indien dat verzoek noodzakelijk is voor het onderzoek of voor de vervolging van de inbreuk. Daar de Commissie de noodzaak van bepaalde verzoeken niet had aangetoond, moest het Gerecht vaststellen dat zij op 16 mei 2000 geldboeten had opgelegd, terwijl de verjaringstermijn van vijf jaar als bedoeld in de verordening, die liep sedert 24 maart 1995, was verstreken. Het Gerecht heeft de beschikking dan ook nietig verklaard voorzover daarbij geldboeten waren opgelegd.

d) *Artikel 82 EG*

d.1) *Machtspositie en misbruik*

In 2003 heeft het Gerecht vier arresten gewezen waarin het zich uitsprak over de materiële voorwaarden voor toepassing van artikel 82 EG.

In de eerste plaats heeft het Gerecht in het arrest *Van den Bergh Foods/Commissie* beslist dat de reeds vermelde overeenkomsten die een schending van artikel 81 EG opleveren, ook artikel 82 EG schenden wegens de machtspositie van HB op de Ierse markt van afzonderlijk verpakte porties impulsijs.

In de tweede plaats heeft het Gerecht in het arrest van 17 december 2003, *British Airways/Commissie* (T-219/99, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), verschillende preciseringen gegeven met betrekking tot de algemene voorwaarden voor toepassing van artikel 82 EG.

Het Gerecht heeft allereerst beklemtoond dat artikel 82 EG zowel geldt voor ondernemingen met betrekking tot dewelke wordt vastgesteld dat zij een machtspositie hebben tegenover hun leveranciers, als voor ondernemingen die een machtspositie innemen tegenover hun cliënten.

Vervolgens verduidelijkte het dat een misbruik van machtspositie op de gedomineerde productmarkt waarvan de invloed echter voelbaar is op een daarvan onderscheiden markt waarop de betrokken onderneming geen machtspositie bezit, binnen de werkingssfeer van artikel 82 EG kan vallen voorzover deze onderscheiden markt in voldoende mate samenhangt met de eerste markt.

In de derde plaats heeft het Gerecht in het arrest van 30 september 2003, *Michelin/Commissie* (T-203/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), en naderhand in het arrest *British Airways/Commissie* verschillende verduidelijkingen verstrekt over de voorwaarden waaronder een commerciële praktijk van kortingverlening door een onderneming met een machtspositie als misbruik kan worden aangemerkt.

Het arrest *Michelin/Commissie* betreft een beschikking van 20 juni 2001³⁰ waarbij de Commissie Michelin een sanctie heeft opgelegd wegens misbruik van haar machtspositie op de Franse markten voor nieuwe vervangingsbanden en voor coverbanden. De Commissie had een sanctie opgelegd wegens het door Michelin ten aanzien van de wederverkopers gevoerde commercieel en prijsbeleid dat was gebaseerd op een ingewikkeld systeem van kortingen, premies en/of verschillende financiële voordelen. Als misbruik werden inzonderheid aangemerkt bepaalde kwantitatieve kortingen ("kwantumkortingen") en bepaalde kortingen voor de kwaliteit van de dienstverlening van de wederverkoper aan de gebruiker ("servicepremie"), die geen factuurkortingen waren, maar in het jaar volgend op de referentieperiode werden ontvangen, alsmede een "overeenkomst inzake professionele samenwerking en klantendienst" tussen Michelin en de wederverkopers (de zogeheten "Club des amis Michelin").

Op beroep van Michelin onderzocht het Gerecht de verschillende praktijken die de Commissie in de beschikking als misbruik had aangemerkt.

Het Gerecht onderzocht eerst de door Michelin toegepaste kortingen, waarbij het op basis van de rechtspraak van het Hof en het Gerecht inzake getrouwheidskortingen³¹ eraan herinnerde dat om vast te stellen dat een systeem van kwantumkortingen een misbruik vormt, alle omstandigheden in aanmerking moeten worden genomen, inzonderheid de criteria en modaliteiten voor het verlenen van kortingen, en moet worden onderzocht of de kortingen een niet door een economische prestatie gerechtvaardigd voordeel zijn en ten doel hebben de koper, wat zijn bevoorradingsbronnen betreft, geen – of minder – keus te laten, concurrenten de toegang tot de markt te belemmeren, jegens handelspartners ongelijke voorwaarden bij gelijkwaardige prestaties toe te passen, of de machtspositie te versterken door een vervalste mededinging.

Op grond van die beginselen onderzocht het Gerecht de door Michelin toegepaste kortingen en stelde het vast dat de betrokken korting wordt berekend over de totale door de wederverkoper met Michelin gehaalde omzet, en dat de met het oog op deze korting toegepaste referentieperiode één jaar bedraagt. Een systeem van kwantumkortingen dat een groot verschil van de percentages kent tussen de laagste en de hoogste trappen en dat zich kenmerkt door een referentieperiode van één jaar en een vaststelling van de korting op basis van de totale omzet gedurende de

³⁰ Beschikking 2002/405/EG van de Commissie van 20 juni 2001 betreffende een procedure uit hoofde van artikel 82 van het EG-Verdrag (COMP/E-2/36.041/PO — Michelin) (PB 2002, L 143, blz. 1).

³¹ Arresten Hof van 16 december 1975, *Suiker Unie e.a./Commissie*, 40/73–48/73, 50/73, 54/73–56/73, 111/73, 113/73 en 114/73, Jurispr. blz. 1663; 13 februari 1979, *Hoffmann-La Roche/Commissie*, 85/76, Jurispr. blz. 461; 9 november 1983, *Michelin/Commissie*, 322/81, Jurispr. blz. 3461; 29 maart 2001, *Portugal/Commissie*, C-163/99, Jurispr. blz. I-2613; arrest Gerecht van 1 april 1993, *BPB Industries en British Gypsum/Commissie*, T-65/89, Jurispr. blz. II-389.

referentieperiode vertoont volgens het Gerecht de kenmerken van een systeem van getrouwheidskortingen.

Overeenkomstig de vaste rechtspraak dat de door een onderneming met een machtspositie toegekende kortingen op een vanuit economisch oogpunt gerechtvaardigde tegenprestatie moeten berusten om niet onder het verbod van artikel 82 EG te vallen³², onderzoekt het Gerecht of zulks het geval is, maar stelt vast dat Michelin in dit verband geen enkele concrete aanwijzing verschaft. Het Gerecht concludeert dan ook dat de Commissie op goede gronden kon vaststellen dat het door Michelin toegepaste systeem artikel 82 EG schond.

In de tweede plaats onderzoekt het Gerecht de door Michelin toegekende “servicepremie” die een bijkomende stimulans was die aan de wederverkopers werd voorgesteld ter verbetering van hun uitrusting en hun service na de verkoop, en die berustte op een stelsel van “punten” die werden toegekend voor de naleving van bepaalde verbintenissen. Het Gerecht is van oordeel dat een door een onderneming met een machtspositie toegepast kortingensysteem dat de onderneming een aanzienlijke discretionaire beoordelingsmarge laat met betrekking tot de mogelijkheid voor de wederverkoper om de korting te verkrijgen, als onbillijk moet worden aangemerkt en misbruik door een onderneming van haar machtspositie op de markt vormt in de zin van artikel 82 EG. Volgens het Gerecht was deze premie niet alleen onbillijk, maar werkte zij ook klantenbindend, daar zij met name leidde tot de toekenning van extra “punten” wanneer de wederverkoper zich nieuwe Michelin-producten aanschafte ten belope van een bepaald percentage van het regionale marktaandeel van deze producten. Ten slotte is het Gerecht van oordeel dat de Commissie ook terecht heeft vastgesteld dat de mogelijkheid dat een wederverkoper een extra punt kan verkrijgen indien hij de loopvlakvernieuwing van Michelin-karkassen door Michelin laat uitvoeren, de wederverkopers ertoe aanzet om banden bij voorkeur door Michelin te laten vernieuwen, en derhalve een effect van koppelverkoop heeft.

Ten slotte onderzoekt het Gerecht de “Club des amis Michelin”. Deze club bestaat uit bandenwederverkopers die een nauwer partnerschap met Michelin wensen aan te gaan. Krachtens die overeenkomst nam Michelin deel aan de financiële inspanning van de wederverkoper, meer bepaald via een bijdrage aan de investeringen en de opleiding. In ruil daarvoor moesten de wederverkopers bepaalde verplichtingen aangaan met betrekking tot marktaandelen, moesten zij een bepaalde voorraad Michelin-banden aanhouden en het merk onder de aandacht van de klanten brengen. De Commissie was van mening dat deze overeenkomst Michelin een uitzonderlijk recht van controle op de activiteiten van de leden toekende en bepaalde praktijken omvatte met een effect van koppelverkoop. Het Gerecht is van oordeel dat de Commissie die aspecten van de Club op goede gronden als misbruik door Michelin heeft kunnen aanmerken.

³² Reeds aangehaalde arresten *Michelin/Commissie*, punt 85, en *Portugal/Commissie*, punt 52, arrest Gerecht van 7 oktober 1999, *Irish Sugar/Commissie*, T-228/97, Jurispr. blz. II-2969, punt 114.

In antwoord op een middel dat de concrete economische gevolgen van de verweten gedragingen niet waren onderzocht, preciseert het Gerecht dat om schending van artikel 82 EG vast te stellen niet noodzakelijk moet worden aangetoond dat de betrokken gedraging een concreet gevolg heeft. Het volstaat aan te tonen dat de als misbruik aangemerkte gedraging van de onderneming met een machtspositie ingaat tegen de mededinging, of anders gezegd dat de gedraging een beperking van de mededinging tot gevolg heeft of kan hebben.

Het Gerecht heeft dit ook beklemtoond in het arrest *British Airways/Commissie*. Op 14 juli 1999 gaf de Commissie een beschikking³³ waarin zij stelde dat BA op de Britse markt van diensten van reisagentschappen voor vliegreizen een dominante afnemer was. Reisagenten verstrekken aan luchtvaartmaatschappijen bepaalde diensten met betrekking tot reclame en administratieve hulp, in ruil waarvoor de luchtvaartmaatschappijen provisies betalen die zijn gebaseerd op de verkoop van de biljetten.

BA had met bepaalde reisagentschappen overeenkomsten gesloten waarin onder meer een prestatiepremie was opgenomen, berekend op basis van het volume van de met BA gevlogen sectoren, volgens een glijdende schaal die gebaseerd is op de stijging van de inkomsten van de reisagent uit de verkoop van BA-biljetten.

Nadat het Gerecht had vastgesteld dat er een onloochenbare samenhang bestaat tussen de diensten van de in het Verenigd Koninkrijk gevestigde reisagenten en de diensten van luchtvervoer op de Britse markten voor luchtvervoer, en dat BA een machtspositie bezit op de Britse markt van diensten van reisagenten voor vliegreizen, besliste het dat het in de beschikking van de Commissie bedoelde premiestelsel inderdaad misbruik oplevert.

Het Gerecht is eerst van oordeel dat de door BA ingevoerde regeling discriminerend is. Het stelt in dat verband vast dat wanneer de in het Verenigd Koninkrijk gevestigde reisagenten hun doelstelling inzake toename van de verkoop van BA-biljetten verwezenlijken, BA hun een provisie tegen een hoger tarief betaalt, niet alleen op de BA-biljetten die na de verwezenlijking van het verkoopdoel zijn verkocht, maar op alle BA-biljetten die de agenten tijdens de betrokken referentieperiode hebben verkocht, hetgeen ertoe kan leiden dat een verschillend provisietarief wordt toegepast op dezelfde omzet uit de verkoop van BA-biljetten die twee reisagentschappen hebben behaald.

Vervolgens leidt het Gerecht uit de rechtspraak van het Hof en het Gerecht betreffende kortingen af, dat elk door een onderneming met een machtspositie toegepast kortingsstelsel dat op klantenbinding is gericht, in strijd met artikel 82 EG tracht de

³³ Beschikking 2000/74/EG van de Commissie van 14 juli 1999 inzake een procedure op grond van artikel 82 van het EG-Verdrag (IV/D-2/34.780 – Virgin/British Airways) (PB 2000, L 30, blz. 1).

klanten ervan af te houden zich bij de concurrenten te bevoorraden, ongeacht of het kortingsysteem discriminerend is, en dat hetzelfde geldt voor een op klantenbinding gerichte prestatiepremieregeling die een afnemer met een machtspositie op zijn dienstverrichters toepast.

In casu stelt het Gerecht vast dat de door BA toegekende kortingen een klantenbindingseffect hadden. Wegens de progressiviteit van het tarief konden de provisies namelijk bij het bereiken van de drempel exponentieel stijgen van de ene referentieperiode tot de andere. Bovendien waren de vijf grootste concurrenten van BA op de Britse markt van diensten van reisagenten voor vliegreizen niet in staat dezelfde voordelen aan de reisagenten toe te kennen, omdat zij niet in staat waren een bedrag aan inkomsten te behalen dat volstaat om een soortgelijke premieregeling in te voeren teneinde het tegen hen gerichte uitsluitingseffect daarvan op de Britse markt van diensten van reisagenten voor vliegreizen te neutraliseren.

Vervolgens is het Gerecht van oordeel dat BA niet heeft aangetoond dat de uit haar prestatiepremieregelingen voortvloeiende klantenbinding op een economisch gerechtvaardigde tegenprestatie berust, en met name dat haar prestatiepremieregelingen de tegenprestatie zijn voor efficiëntiewinst of kostenbesparingen als gevolg van de verkoop van BA-biljetten na de verwezenlijking van genoemde doelstellingen.

In de vierde plaats levert het arrest *TACA* enkele aanwijzingen over de collectieve aard van een machtspositie. In dat verband stelden de verzoeksters in wezen dat ondanks het feit dat het *TACA* functioneerde met een eenvormig of gemeenschappelijk tarief, de daarbij aangesloten leden met elkaar concurreerden, hetgeen uitsloot dat zij gezamenlijk een machtspositie hadden. Dienaangaande stelde het Gerecht vast dat er inderdaad een zekere concurrentie bestond tussen de bij het *TACA* aangesloten partijen, niet alleen op het vlak van de dienstverlening, maar ook op dat van de prijzen, met name via de dienstencontracten (die in feite kortingen op het tarief verlenen in ruil voor minimumhoeveelheden) en zelfstandige acties. Volgens het Gerecht was deze concurrentie echter vrij beperkt en onvoldoende om het collectieve karakter te ontnemen dat het gevolg was van de toepassing van een eenvormig of gemeenschappelijk tarief en van de andere banden tussen de *TACA*-leden die voortvloeiden uit de overeenkomst betreffende de lijnvaartconference.

Aangaande de machtspositie van de *TACA*-leden was het Gerecht van oordeel dat ongeacht de gebruikte gegevens (die van verzoeksters of die van de Commissie), het marktaandeel van de *TACA*-leden in de betrokken periode, namelijk minstens 56 % gedurende drie opeenvolgende jaren, een “sterk vermoeden” van een machtspositie schiep. Het Gerecht wees erop dat, anders dan verzoeksters aanvoerden, de drempel voor toepassing van artikel 82 EG op een collectieve machtspositie dezelfde is als voor een individuele machtspositie. Hoewel de analyse van de potentiële concurrentie en de door het *TACA* toegepaste prijzen door de Commissie niet geheel foutloos was, was

het Gerecht van oordeel dat het vermoeden van een machtspositie dat voortvloeit uit de marktaandelen van de TACA-leden niettemin voldoende werd bevestigd door andere factoren die in de TACA-beschikking werden genoemd, zoals het verschil met het marktaandeel van de belangrijkste concurrenten, het feit dat de TACA-leden over 70 % van de capaciteit beschikten, het “leadership” van de TACA-leden inzake prijzen (de concurrenten zijn slechts “meelopers”) en het vermogen van de TACA-leden om verladers naar gelang van de waarde van de goederen te discrimineren op het vlak van de prijzen.

De TACA-leden werd verweten dat zij van 1994 tot 1996 hun collectieve machtspositie op twee wijzen hadden misbruikt: door het stellen van bepaalde beperkingen voor de toegang tot en de inhoud van de dienstencontracten (“het eerste misbruik”) en door het nemen van bepaalde maatregelen om potentiële concurrenten aan te zetten zich bij het TACA aan te sluiten in plaats van zelfstandig transatlantisch vervoer te verrichten, waardoor de concurrentiestructuur op de betrokken markt werd gewijzigd (“het tweede misbruik”).

Het Gerecht heeft om te beginnen in wezen het bestaan van het eerste misbruik bevestigd. Daarvoor moest het evenwel eerst de juiste strekking daarvan bepalen, met name aan de hand van verduidelijkingen die de Commissie ter terechtzitting heeft verstrekt. Het Gerecht stelt vast dat het eerste misbruik niet enkel betrekking heeft op praktijken die de toegang tot individuele dienstencontracten en de inhoud daarvan (die ook mededingingsverstoringen werden geacht) beperken, maar ook bepaalde praktijken inzake dienstencontracten *van de conference*, namelijk de verplichting om de TACA-regels te volgen met betrekking tot de looptijd, meervoudige contracten, “contingency clauses” en het bedrag van de forfaitaire vergoeding.

Het Gerecht verwierp de argumenten waarmee verzoeksters de praktijken die het eerste misbruik vormen, wilden rechtvaardigen, met uitzondering van het argument dat werd aangevoerd om de bekendmaking van de voorwaarden voor individuele dienstencontracten te rechtvaardigen.

Het Gerecht erkende dat het recht van de Verenigde Staten de TACA-leden verplicht hun individuele dienstencontracten aan te melden bij de Federal Maritime Commission, die de “belangrijkste bepalingen” daarvan publiceert. Gelet op die publicatie wordt de inhoud van de individuele dienstencontracten publiek en is hij derhalve toegankelijk voor de verladers en zeevervoerders. In een dergelijke context kan de TACA-leden niet worden verweten dat zij zijn overeengekomen de inhoud van die contracten “bekend te maken”. Volgens de rechtspraak kan een publieke informatie-uitwisseling de mededingingsregels van het Verdrag immers niet schenden.

Het Gerecht aanvaardt echter niet dat het Amerikaanse recht kan worden ingeroepen ter rechtvaardiging van andere praktijken die het eerste misbruik uitmaken, zoals het verbod op individuele dienstencontracten of het verbod op “contingency clauses”. Het

Gerecht beklemtoont dienaangaande dat die praktijken door het Amerikaanse recht niet verplicht worden gesteld, maar slechts worden toegelaten of aangemoedigd, hetgeen de toepassing van de mededingingsregels van het Verdrag niet belet.

Aangaande het tweede misbruik heeft het Gerecht eerst opgemerkt, dat hoewel de versterking van een machtspositie volgens het arrest *Continental Can*³⁴ misbruik kan opleveren, in casu geen dergelijk misbruik wordt vastgesteld, aangezien de Commissie de TACA-leden niet verwijt dat zij hebben aanvaard dat nieuwe leden zich bij de conference aansluiten, maar enkel dat zij algemene en specifieke maatregelen hebben getroffen om potentiële concurrenten aan te zetten zich bij het TACA aan te sluiten. De specifieke maatregelen van het TACA bestonden daarin dat Hanjin van de TACA-leden bepaalde vertrouwelijke inlichtingen had ontvangen en dat die TACA-leden hadden verklaard dat zij haar een zeker aantal “slots” in het betrokken vervoer ter beschikking wilden stellen, en dat Hyundai onmiddellijk had mogen deelnemen aan de lopende conference-dienstencontracten. De algemene maatregelen waren het gevolg van de sluiting van een groot aantal dienstencontracten tegen dubbel tarief en van het feit dat de oude structurele leden van het TAA (in wezen de traditionele leden van de conference) niet wedijverden voor de sluiting van dienstencontracten voor een bepaalde categorie vracht.

Wat de specifieke maatregelen betreft, concludeerde het Gerecht na een grondig onderzoek van de omstandigheden waarin Hanjin en Hyundai zich bij het TACA hadden aangesloten, dat de Commissie niet rechtens genoegzaam had bewezen dat die maatregelen de twee scheepvaartondernemingen ertoe hadden gebracht lid te worden van de conference, en niet eigen commerciële overwegingen. Dienaangaande beklemtoonde het Gerecht met name dat de Commissie niet had uitgelegd waarom de betrokken specifieke maatregelen geen praktijken waren die Hanjin en Hyundai in staat stelden activiteiten uit te oefenen die onder de groepsvrijstelling voor lijnvaartconferenties vallen, en derhalve lid te worden van het TACA onder dezelfde voorwaarden als de bestaande leden.

In dat verband stelde het Gerecht vast dat de Commissie de rechten van de verdediging van de TACA-leden had geschonden doordat zij haar bezwaren had gestaafd met documenten ten laste die zij na de hoorzitting had verkregen en waarover zij hen niet had gehoord. Het Gerecht beklemtoonde dienaangaande dat zelfs indien de betrokken documenten van het TACA afkomstig waren (het ging om stukken die door het TACA of de TACA-leden waren opgesteld en die door de TACA-leden zelf waren verstrekt in antwoord op verzoeken om inlichtingen) en zij dus op de hoogte waren van de inhoud daarvan, de Commissie hun de gelegenheid moest geven om opmerkingen te maken over de relevantie en bewijskracht ervan, aangezien de TACA-leden de conclusies die de Commissie daaruit zou trekken, redelijkerwijs noch uit de mededeling van punten van bezwaar, noch uit de bewoordingen van de verzoeken om

³⁴ Arrest Hof van 21 februari 1973, *Europemballage Corporation en Continental Can Company/Commissie*, 6/72, Jurispr. blz. 215.

inlichtingen in antwoord waarop de stukken in geding zijn overgelegd, of uit de inhoud van deze stukken konden afleiden. Bijgevolg sloot het Gerecht die stukken uit als bewijzen van de specifieke maatregelen en stelde het vast dat nu die maatregelen enkel door die stukken werden bewezen, zij niet geldig waren bewezen.

Met betrekking tot de algemene maatregelen was het Gerecht van oordeel dat opdat maatregelen kunnen worden beschouwd als maatregelen die potentiële concurrenten hebben “aangespoord” om zich bij het TACA aan te sluiten, die maatregelen noodzakelijkerwijs tot gevolg moeten hebben gehad dat potentiële concurrenten zich bij de conference hebben aangesloten. Een maatregel die wordt aangemerkt als aansporing om zich bij de conference aan te sluiten, maar die niet tot enige aansluiting leidt, is in werkelijkheid geen aansporing om zich bij de conference aan te sluiten. In casu stelde het Gerecht vast, dat uit niets in het dossier kon worden opgemaakt dat de twee scheepvaartondernemingen die zich binnen de periode waarin de inbreuk zou hebben plaatsgevonden, bij de conference hadden aangesloten, namelijk Hanjin en Hyundai, dat hadden gedaan wegens de in de beschikking genoemde algemene maatregelen.

Bijgevolg heeft het Gerecht de TACA-beschikking nietig verklaard voorzover de TACA-leden werd verweten dat zij de marktstructuur hadden veranderd.

d.2) Geldboeten

Ook hier moet worden verwezen naar het arrest *TACA*. De Commissie heeft immers geen geldboeten opgelegd wegens schending van artikel 81 EG, maar heeft aan alle TACA-leden wel geldboeten van in totaal 273 miljoen euro opgelegd wegens de twee inbreuken op artikel 82 EG. Daar het Gerecht de vaststelling van het tweede misbruik onwettig had verklaard, diende het enkel de geldboeten te onderzoeken die waren opgelegd wegens het eerste misbruik, met uitzondering van de wederzijdse bekendmaking van de inhoud van de individuele dienstencontracten.

– Immuniteit tegen geldboeten

Het Gerecht heeft eerst onderzocht of de geldboeten vielen onder de immuniteit tegen de in artikel 19 van verordening nr. 4056/86 bedoelde geldboeten.

Na onderzoek van de bewoordingen en het doel van deze bepaling verwierp het Gerecht de opvatting van de Commissie dat de immuniteit enkel geldt voor inbreuken op artikel 81 EG, maar niet voor inbreuken op artikel 82 EG. Het Gerecht erkent weliswaar dat de immuniteit restrictief moet worden uitgelegd, maar stelt vast dat artikel 19 van verordening nr. 4056/86 uitdrukkelijk bepaalt dat de immuniteit ook kan gelden voor de inbreuken op artikel 82 EG. Hoewel deze immuniteit slechts kan worden aangevoerd voor handelingen die zijn aangemeld met het oog op een

vrijstelling krachtens artikel 81, lid 3, EG, en enkel “binnen de grenzen welke in de aanmelding zijn genoemd”, betekent dat niet dat enkel inbreuken op artikel 81 EG daaronder kunnen vallen. Volgens de rechtspraak kunnen mededingingsverstorende overeenkomsten die met het oog op een vrijstelling zijn aangemeld, door de Commissie namelijk als misbruiken worden gekwalificeerd indien er ondernemingen met een machtspositie bij betrokken zijn.

Verder is het Gerecht van oordeel dat de toepassing van de immuniteit op de inbreuken op artikel 82 EG verenigbaar is met het doel van die bepaling, aangezien een onderneming met een machtspositie die overeenkomsten aanmeldt die als misbruik kunnen worden aangemerkt, zelf een mogelijke schending van artikel 82 EG aanbrengt en derhalve de taak van de Commissie vergemakkelijkt. Daar alle praktijken die onder het eerste misbruik vallen, in casu bij de Commissie waren aangemeld, concludeert het Gerecht dat de daarvoor opgelegde geldboeten moeten worden ingetrokken.

Het Gerecht merkt evenwel op dat deze immuniteit niet geldt voor het gehele bedrag van de wegens het eerste misbruik opgelegde geldboeten. De geldboeten waren immers niet alleen opgelegd op grond van verordening nr. 4056/86, maar ook op grond van verordening nr. 1017/68 wat de aspecten te land betreft van de praktijken inzake dienstencontracten. In het arrest van 28 februari 2002, *Atlantic Container Line e.a./Commissie* (T-18/97, Jurispr. blz. II-1125), heeft het Gerecht beslist dat verordening nr. 1017/68 geen immuniteitsregeling bevat en dat een dergelijke regeling niet kan worden afgeleid uit enig algemeen beginsel van gemeenschapsrecht.

Het Gerecht onderzocht derhalve de wettigheid van het deel van de geldboeten dat was opgelegd op grond van verordening nr. 1017/68.

– Indeling in groepen

Dienaangaande stelde het Gerecht allereerst vast dat de methode die in casu werd gebruikt voor de berekening van de geldboeten – de TACA-beschikking was een van de eerste beschikkingen waarin de door de Commissie gepubliceerde richtsnoeren voor de berekening van geldboeten werden toegepast – het toepasselijke recht eerbiedigde.

Zoals in de zaak waarin het arrest *CMA CGM e.a./Commissie* is gewezen, had de Commissie het bedrag van de geldboete vastgesteld nadat zij de TACA-leden in vier groepen had ingedeeld. Daarmee wilde zij rekening houden met de zeer verschillende omvang van de bij het TACA aangesloten ondernemingen.

In het arrest *CMA CGM e.a./Commissie* was het Gerecht van oordeel dat de verdeling in vier groepen door de Commissie niet objectief gerechtvaardigd en niet coherent was.

De verdeling van verzoeksters in groepen werd in casu geacht in te druisen tegen het beginsel van gelijke behandeling of althans ontoereikend te zijn gemotiveerd.

In het arrest *TACA* stelt het Gerecht echter vast dat de verdeling in groepen door de Commissie gerechtvaardigd is omdat zij coherent is, nu de Commissie de groepen heeft afgebakend door, vertrekkend bij het grootste TACA-lid, de grootte steeds te halveren.

– Verzachtende omstandigheden

Bij de uitoefening van zijn volledige rechtsmacht concludeerde het Gerecht niettemin dat in casu geen geldboete moest worden opgelegd voor de praktijken van het eerste misbruik.

Het Gerecht verwerpt in dat verband de opvatting van de Commissie dat de TACA-leden zich niet op verzachtende omstandigheden konden beroepen. Het Gerecht merkt immers op dat:

- de TACA-leden met de Commissie hebben meegewerkt door alle betrokken praktijken aan te melden, hoewel die aanmelding in het kader van de verordeningen nrs. 4056/86 en 1017/68 niet noodzakelijk was om vrijstelling te krijgen;
- de TACA-beschikking de eerste beschikking is waarin de Commissie rechtstreeks de wettigheid heeft onderzocht van de praktijken van lijnvaartconferenties inzake dienstencontracten;
- de juridische behandeling van deze praktijken ingewikkelde vragen deed rijzen, zoals blijkt uit de moeilijkheid om de juiste strekking van de beschikking op dit punt te bepalen;
- het misbruik dat het gevolg is van de praktijken inzake dienstencontracten geen klassieke vorm van misbruik in de zin van artikel 82 EG is;
- de TACA-leden mochten aannemen dat de Commissie hun geen geldboete zou opleggen, met name gelet op het feit dat in verschillende vroegere beschikkingen waarin een aangemelde overeenkomst door de Commissie als misbruik was aangemerkt, geen geldboete was opgelegd.

2. Verordening nr. 4064/89

a) Beroep tot nietigverklaring van een goedkeuringsbeschikking

- De zaken *BaByliss* en *Philips*

In januari 2002 keurde de Commissie zonder inleiding van de tweede fase van het onderzoek de overname van bepaalde activa van Moulinex door SEB goed op voorwaarde dat SEB voor vijf jaar een exclusieve licentie voor het merk Moulinex zou verlenen voor de verkoop van kleine elektrische huishoudelijke apparaten in negen lidstaten waar er concurrentieproblemen waren, en dat zij dat merk daarna nog drie jaar niet zou gebruiken. De beschikking had geen betrekking op de Franse markt, omdat de Commissie het verzoek van de Franse autoriteiten om gedeeltelijke verwijzing had ingewilligd.

BaByliss en Philips betwistten de voorwaardelijke goedkeuringsbeschikking van de Commissie bij het Gerecht. De arresten *BaByliss* en *Philips* verduidelijken de rechtspraak op meerdere punten.

Ten gronde wordt in de arresten *BaByliss* en *Philips* eerst bevestigd dat de Commissie tijdens de eerste fase verbintenissen mag aanvaarden die de partijen bij de concentratie hebben voorgesteld binnen de termijn van drie weken waarin de toepasselijke regeling voorziet [artikel 18, lid 1, van verordening (EG) nr. 447/98 van de Commissie van 1 maart 1998 betreffende de aanmeldingen, de termijnen en het horen van betrokkenen en derden overeenkomstig verordening nr. 4064/89³⁵], maar die zij nadien hebben gewijzigd. Deze termijn is immers bindend voor de partijen bij de concentratie en is bedoeld om te beletten dat verbintenissen worden aangeboden op een tijdstip dat de Commissie onvoldoende tijd laat om die verbintenissen te beoordelen en derden te raadplegen. Die termijn is echter niet bindend voor de Commissie, zodat zij, wanneer zij meent over voldoende tijd te beschikken om de na die termijn aan de verbintenissen aangebrachte wijzigingen te onderzoeken en de resterende termijn volstaat voor de beoordeling en de raadpleging van derden, de concentratie moet kunnen toestaan op grond van de gewijzigde verbintenissen.

In de tweede plaats preciseert het Gerecht de voorwaarden voor de inleiding van de tweede fase. Het beslist dienaangaande dat hoewel de Commissie in geval van ernstige twijfel over de verenigbaarheid van de concentratie met de gemeenschappelijke markt geen enkele discretionaire bevoegdheid heeft met betrekking tot de inleiding van de tweede fase, zij toch over een bepaalde beoordelingsmarge beschikt bij de vaststelling en het onderzoek van de omstandigheden van de zaak, teneinde uit te maken of zij ernstige twijfel doen rijzen, dan wel, wanneer verbintenissen zijn voorgesteld, aanleiding voor dergelijke twijfel blijven geven (arrest *Philips*).

Gelet op de ingewikkelde economische beoordelingen die de Commissie moet uitvoeren bij de uitoefening van de beoordelingsbevoegdheid waarover zij bij haar onderzoek van de door de partijen bij de concentratie voorgestelde verbintenissen beschikt, staat het aan verzoekster om, teneinde een beschikking waarbij een

³⁵ PB L 61, blz. 1.

concentratie wordt goedgekeurd nietig te doen verklaren op de grond dat de verbintenissen niet volstaan om de ernstige twijfel weg te nemen, aan te tonen dat de Commissie een kennelijke beoordelingsfout heeft gemaakt (arrest *Philips*). Bij de uitoefening van zijn rechterlijk toezicht dient het Gerecht evenwel rekening te houden met het specifieke doel van de tijdens de eerste fase aangegane verbintenissen, die, anders dan de verbintenissen van de tweede fase, niet tot doel hebben het ontstaan of de versterking van een machtspositie tegen te gaan, maar elke ernstige twijfel daaromtrent weg te nemen. De tijdens de eerste fase aangegane verbintenissen moeten dus een rechtstreeks en toereikend antwoord vormen dat de gerezen ernstige twijfel duidelijk kan wegnemen. Wanneer het Gerecht moet onderzoeken of de tijdens de eerste fase aangegane verbintenissen, gelet op hun inhoud en strekking, de Commissie in staat stelden een goedkeuringsbeschikking te geven zonder te tweede fase in te leiden, moet het derhalve nagaan of de Commissie zich zonder een kennelijke beoordelingsfout te maken op het standpunt kon stellen dat deze verbintenissen een rechtstreeks en toereikend antwoord vormden dat de gerezen ernstige twijfel duidelijk kon wegnemen (arrest *Philips*).

In de betrokken zaken rees de vraag of de Commissie mocht aannemen dat de verbintenissen volstonden om de door de concentratie veroorzaakte mededingingsproblemen op te lossen. Terwijl het Gerecht uit geen van de door Philips aangevoerde grieven en argumenten het bestaan van een kennelijke beoordelingsfout kon afleiden, heeft het de argumenten van BaByliss ten dele aanvaard.

In de context van het arrest *BaByliss* bevestigt het Gerecht dat een verbintenis zoals een verplichting om een licentie voor een merk te verlenen, de door de concentratie veroorzaakte problemen kan oplossen, en dat de duur van een dergelijke verbintenis in casu volstaat om de licentiehouders in staat te stellen na afloop van de exploitatie van het merk daadwerkelijk te concurreren met de uit de concentratie ontstane entiteit. Het Gerecht is echter van oordeel dat de Commissie bij gebrek aan verbintenissen niet kon concluderen dat er op bepaalde geografische markten geen ernstige twijfel bestaat. Het onderzoekt eerst hoe de Commissie de criteria voor de analyse (drempel voor de machtspositie, ontbreken van aanmerkelijke overlapping, positie van de gefuseerde entiteit tegenover de concurrenten, en assortiment-effect) aan de hand waarvan zij heeft besloten dat er geen sprake was van ernstige twijfel op de geografische markten waarvoor zij geen verbintenissen heeft opgelegd (Spanje, Italië, Ierland, Finland en het Verenigd Koninkrijk) heeft toegepast op alle andere markten waarop de concentratie betrekking had, en concludeert dat twee van de vier criteria onvoldoende duidelijk zijn (ontbreken van aanmerkelijke overlapping en assortiment-effect). Daarna constateert het dat de Commissie de niet onder de verbintenissen vallende markten onjuist heeft beoordeeld. Het wijst de vordering van BaByliss dan ook gedeeltelijk toe en verklaart de beschikking nietig ten aanzien van de markten in Finland, Ierland, Italië, Spanje en het Verenigd Koninkrijk.

– De zaak *ARD*

Bij beschikking van 21 maart 2000 heeft de Commissie onder bepaalde voorwaarden de concentratie goedgekeurd waarbij BSKyB met KVV de gezamenlijke zeggenschap verwierf over KirchPay TV, actief op de Duitse markt van betaaltelevisie. Deze beschikking was gegeven zonder dat de tweede fase was ingeleid.

ARD, een vennootschap actief op de markt van gratis televisie, verzocht om nietigverklaring van deze beschikking.

Volgens verzoekster volstonden de talrijke verbintenissen die de Commissie in de eerste fase had aanvaard niet om de in de bestreden beschikking beschreven ernstige twijfel weg te nemen. In het arrest van 30 september 2003, *ARD/Commissie* (T-158/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), bevestigt het Gerecht dat gezien de complexe economische beoordelingen die de Commissie moet maken bij de uitoefening van haar discretionaire bevoegdheid om de door de partijen bij de concentratie voorgestelde verbintenissen te toetsen, het de taak is van de verzoeker die een beschikking tot goedkeuring van een concentratie wil laten nietigverklaren met als motivering dat de verbintenissen onvoldoende zijn om de ernstige twijfel weg te nemen, om aan te tonen dat de Commissie een kennelijke beoordelingsfout heeft gemaakt. Bevestigd wordt ook dat de Commissie over een ruime beoordelingsbevoegdheid beschikt wanneer zij onderzoekt of er verbintenissen moeten worden opgelegd om de door een concentratie ontstane ernstige twijfel weg te nemen, en dat het feit dat door een derde gesuggereerde verbintenissen niet zijn aanvaard, niet tot nietigverklaring van de beschikking kan leiden indien de Commissie redelijkerwijze heeft kunnen oordelen dat de in de beschikking overgenomen verbintenissen de ernstige twijfel konden wegnemen. Verzoeksters betoog werd dan ook in zijn geheel afgewezen.

ARD stelde ook dat nu de Commissie had vastgesteld dat de concentratie ernstige twijfel over de verenigbaarheid van de concentratie met de gemeenschappelijke markt opriep, zij de tweede fase had moeten inleiden. Het Gerecht herinnert eraan dat de vaststelling van het bestaan van ernstige twijfel niet belet dat die twijfel door de verbintenissen kan worden weggenomen. Het verwerpt in het bijzonder de door verzoekster gestelde analogie tussen de gevolgen voor derden van de niet-inleiding van de formele onderzoeksprocedure van artikel 88, lid 2, EG op het gebied van staatssteun en de gevolgen voor belanghebbende derden van de niet-inleiding van de tweede fase op grond van artikel 6, lid 1, sub c, van verordening nr. 4064/89. De onderzoeksprocedures van de Commissie krachtens artikel 6 van verordening nr. 4064/89 kunnen immers niet worden gelijkgesteld met de onderzoeksprocedures krachtens artikel 88 EG. Het Gerecht wijst er eerst op dat derde belanghebbenden tijdens de voorbereidende fase van een staatssteunprocedure namelijk geen enkel recht hebben om deel te nemen aan de procedure. Verder is de Commissie, indien zij tijdens het vooronderzoek op grond van artikel 88 EG vaststelt dat de voorgenomen maatregel een steunmaatregel in de zin van artikel 87, lid 1, EG is en dat er daarom twijfel bestaat over de verenigbaarheid ervan met de gemeenschappelijke markt, verplicht om de formele procedure in te stellen, terwijl de Commissie, indien zij

constateert dat de concentratie ernstige twijfel oproept, niet verplicht is de tweede fase in te leiden indien de wijzigingen in de concentratie of de verbintenissen van de betrokken ondernemingen deze twijfel kunnen wegnemen.

Ten slotte bevestigt het Gerecht dat de Commissie tijdens de eerste fase verbintenissen mag aanvaarden die de partijen bij de concentratie hebben voorgesteld binnen de termijn van drie weken waarin de toepasselijke regeling voorziet (artikel 18, lid 1, van verordening nr. 447/98), maar die zij nadien hebben gewijzigd. Die termijn is immers dwingend voor de partijen bij de concentratie, maar niet voor de Commissie, zodat indien zij voldoende tijd meent te hebben om deze te onderzoeken, zij de concentratie op grond van genoemde verbintenissen moet kunnen goedkeuren, zelfs indien er na de termijn van drie weken wijzigingen worden ingediend.³⁶

– De zaak *Verband der freien Rohrwerke eV e.a.*

Bij beschikkingen van 5 september 2000 en 14 september 2000 heeft de Commissie op grond van respectievelijk verordening nr. 4064/89 en artikel 66, lid 2, KS de overname van Mannesmannröhren Werke door Salzgitter goedgekeurd. Verband der freien Rohrwerke eV, een vereniging van ondernemingen, en twee van haar leden, vorderden nietigverklaring van die twee beschikkingen. Het beroep krachtens artikel 33 KS werd niet-ontvankelijk verklaard; het beroep krachtens artikel 230 EG werd verworpen (arrest Gerecht van 8 juli 2003, *Verband der freien Rohrwerke e.a./Commissie*, T-374/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) omdat de Commissie volgens het Gerecht de gevolgen van de betrokken concentratie niet kennelijk onjuist had beoordeeld.

b) *Beroep tot nietigverklaring van beschikkingen tot verwijzing naar een nationale autoriteit*

Krachtens artikel 9 van verordening nr. 4064/89 kan het onderzoek van een aangemelde concentratie onder bepaalde voorwaarden naar de bevoegde autoriteiten van een lidstaat worden verwezen.

Het Gerecht heeft in twee zaken uitspraak gedaan over de wettigheid van beschikkingen tot verwijzing naar de nationale autoriteiten. De eerste zaak is een gevolg van het besluit van de Commissie om de concentratie van SEB en Moulinex met het oog op de toepassing van de nationale wetgeving naar de Franse mededingingsautoriteiten te verwijzen voor wat de Franse markten van kleine elektrische huishoudelijke apparaten betreft (arrest *Philips*). In de tweede zaak was het

³⁶ Anders dan in de arresten *Philips* en *BaByliss* stelt het Gerecht enkel dat de termijn voldoende moet zijn om de Commissie in staat te stellen de voorgestelde verbintenissen te onderzoeken, maar niet dat de resterende termijn moet volstaan voor de raadpleging van derden. Dat derden niet worden geraadpleegd over de laatste gewijzigde versie van de verbintenissen, wordt dus impliciet aanvaard.

onderzoek van de concentratie strekkende tot integratie van Vía Digital en Sogecable verwezen naar de Spaanse mededingingsautoriteiten (arrest Gerecht van 30 september 2003, *Cableuropa e.a./Commissie*, T-346/02 en T-347/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie).

Ten gronde moest het Gerecht nagaan of was voldaan aan de verwijzingsvoorwaarden van artikel 9, lid 2, sub a, en of de Commissie met haar besluit om het onderzoek van de gevolgen van de concentratie naar de nationale autoriteiten te verwijzen, in plaats van deze kwestie zelf te behandelen, een juiste toepassing had gegeven aan artikel 9, lid 3.

Volgens die bepalingen kan de Commissie het onderzoek van een concentratie naar de nationale autoriteiten verwijzen wanneer cumulatief is voldaan aan twee voorwaarden: de concentratie moet een machtspositie dreigen te doen ontstaan of te versterken waardoor de daadwerkelijke mededinging op een markt in de betrokken lidstaat aanzienlijk zal worden belemmerd, en deze markt dient alle kenmerken van een afzonderlijke markt te vertonen.

– De zaak *Philips*

Het Gerecht stelt vast dat aan die twee voorwaarden is voldaan. Met betrekking tot de dreiging dat een machtspositie ontstaat of wordt versterkt waardoor de daadwerkelijke mededinging op een markt in de betrokken lidstaat aanzienlijk zal worden belemmerd, merkt het Gerecht op dat de nieuwe entiteit in Frankrijk een ongeëvenaard productassortiment en merkenportfolio zal hebben. Aangaande het bestaan van een afzonderlijke markt merkt het Gerecht op dat Frankrijk inderdaad een dergelijke markt is, met name gelet op de prijsverschillen, de verschillende merken en de nationale structuren voor distributie, afzet en logistiek.

Wat de ruime beoordelingsbevoegdheid betreft waarover de Commissie beschikt om te verwijzen, is het Gerecht van oordeel dat de Commissie deze juist heeft uitgeoefend, op grond van de overweging dat de Commissie “niet tot verwijzing mag overgaan wanneer bij het onderzoek van het door de betrokken lidstaat ingediende verwijzingsverzoek uit een samenstel van duidelijke en overeenstemmende aanwijzingen blijkt, dat een verwijzing de daadwerkelijke mededinging op de betrokken markt niet kan handhaven of herstellen” en de toetsing van deze vraag door de gemeenschapsrechter “zich dient te beperken tot het onderzoek of de Commissie zonder een kennelijke beoordelingsfout te maken tot het oordeel kon komen dat verwijzing naar de nationale mededingingsautoriteiten handhaving of herstel van de daadwerkelijke mededinging op de betrokken markten mogelijk zou kunnen maken, zodat zij de zaak niet zelf behoefde te behandelen”. Het Gerecht stelt weliswaar vast dat wanneer de betrokken producten tot afzonderlijke nationale markten behoren, de verwijzing naar de lidstaten afbreuk kan doen aan het “één-loket”-beginsel (enkel

toezicht door de Europese instanties), maar acht dit risico inherent aan de verwijzingsprocedure zoals die thans in de verordening is geregeld.

Bijgevolg verwerpt het Gerecht het beroep van Philips tegen de verwijzingsbeschikking in zijn geheel.

– De zaak *Cableuropa*

Zoals in de vorige zaak is het Gerecht van oordeel dat was voldaan aan de twee voorwaarden voor verwijzing van de concentratie naar de nationale autoriteiten.

Bij het onderzoek van de beoordeling van de tweede voorwaarde door de Commissie preciseert het Gerecht dat het antwoord op de vraag of een markt een afzonderlijke markt is, moet worden gebaseerd op een definitie van de markt van de betrokken goederen of diensten en vervolgens op een definitie van de in aanmerking te nemen geografische markt. In casu heeft de Commissie geen kennelijke beoordelingsfout gemaakt door vast te stellen dat de betrokken markten afzonderlijke markten van nationale dimensie vormen. Het betoog van verzoeksters (gebaseerd op de sterke positie van de partijen bij de concentratie en hun moederondernemingen in Europa op het gebied van telecommunicatie en betaaltelevisie, de grensoverschrijdende dimensie van de markt van audiovisuele rechten voor sportuitzendingen en de markt van bepaalde films, de irrelevantie van de factor taal voor de bepaling van de geografische omvang van de markt van betaaltelevisie, uitzendrechten en telecommunicatie, en de grensoverschrijdende dimensie van de markt van telecommunicatie, internet en verwante diensten) wordt daarmee van de hand gewezen.

De ruime discretionaire bevoegdheid van de Commissie om een concentratie al dan niet te verwijzen, is volgens het Gerecht uitgeoefend zonder dat een kennelijke fout is gemaakt. Overeenkomstig de in het arrest *Philips* geformuleerde regel beslist het Gerecht dat de Commissie redelijkerwijs kon besluiten om de concentratie te verwijzen, aangezien er geen nauwkeurige en overeenstemmende aanwijzingen waren dat de verwijzing schadelijk kon zijn voor de handhaving van een daadwerkelijke mededinging op de betrokken markten, nu de Spaanse autoriteiten nauwkeurig de mededingingsproblemen als gevolg van de concentratie op de betrokken markten hadden aangeduid.

Verder is het Gerecht van oordeel dat de gehele verwijzing naar een nationale autoriteit van een concentratie die slechts gevolgen heeft voor markten met een nationale dimensie niet indruist tegen het uitzonderingskarakter dat de verwijzing van concentraties van communautaire dimensie naar nationale autoriteiten moet hebben, wanneer de in aanmerking te nemen markten een substantieel deel van de gemeenschappelijke markt vormen.

Derhalve verwerpt het Gerecht de beroepen tegen de beschikking van de Commissie inzake de concentratie strekkende tot integratie van Vía Digital en Sogecable.

c) *Beroep tot nietigverklaring van een beschikking waarbij goedkeuring wordt geweigerd*

De voorstellen voor verbintenissen en de aanvaarding of niet daarvan door de Commissie kunnen een belangrijke bron van geschillen zijn. Een andere bron van geschillen is de uitvoering van verbintenissen die de Commissie reeds heeft aanvaard. Die uitvoering impliceert in bepaalde gevallen inzonderheid dat de overnemers van de af te stoten activa moeten worden goedgekeurd. De Commissie gaat daarbij na of de overnemer onafhankelijk is van de partijen bij de concentratie, of hij een concurrent kan worden op de markt en of de overname van de activa door de koper op het eerste gezicht geen mededingingsproblemen veroorzaakt.

De weigering om de keuze van de overnemers goed te keuren, kan tot geschillen leiden. Zo weigerde de Commissie in de zaak *TotalFina/Elf* haar goedkeuring te verlenen voor de overnemers die de partijen bij de concentratie aanvankelijk hadden voorgedragen.

De verklaring dat de concentratie bestaande in de overname van Elf Aquitaine door TotalFina verenigbaar was, hing af van de eerbiediging van bepaalde verbintenissen.³⁷ Volgens die verbintenissen moest TotalFina Elf binnen een bepaalde termijn 70 tankstations langs de Franse autowegen overdragen. In september 2000 besloot de Commissie om in het kader van het voorgestelde “pakket” goedkeuring te weigeren voor twee van de door TotalFina Elf voorgestelde overnemers, op grond dat zij niet in staat waren op de betrokken markt een daadwerkelijke mededinging te handhaven of te ontwikkelen. Eén van de twee afgewezen overnemers, SG2R, die handel drijft onder de naam “Le Mirabellier”, stelde bij het Gerecht beroep in tot nietigverklaring van deze beschikking van de Commissie en stelde een kort geding in bij de president van het Gerecht. Zowel het verzoek in kort geding als het beroep in de hoofdzaak werd verworpen (beschikking van de president van het Gerecht van 17 januari 2001, *Petrolessence en SG2R/Commissie*, T-342/00 R, Jurispr. blz. II-67, en arrest van 3 april 2003, *Petrolessence en SG2R/Commissie*, T-342/00, Jurispr. blz. II-1163).

In het kader van een middel, ontleend aan onjuiste beoordeling door de Commissie van hun kandidaatstelling, betwistten verzoeksters de juistheid van de overwegingen die de stelling staaften dat zij niet in staat zouden zijn op de betrokken markt een daadwerkelijke mededinging uit te oefenen.

³⁷ Beschikking 2001/402/EG van de Commissie van 9 februari 2000 waarbij een concentratie verenigbaar met de gemeenschappelijke markt wordt verklaard (zaak COMP/M.1628 – TotalFina/Elf) (PB 2001, L 143, blz. 1).

In antwoord hierop herinnert het Gerecht er eerst aan dat de basisregels van verordening nr. 4064/89, en in het bijzonder artikel 2 daarvan, betreffende de beoordeling van concentraties, de Commissie een zekere beoordelingsbevoegdheid verlenen, met name wat de economische beoordelingen betreft. Derhalve moet de toetsing door de gemeenschapsrechter van de ingewikkelde economische beoordelingen die de Commissie heeft verricht in de uitoefening van de haar bij verordening nr. 4064/89 verleende beoordelingsbevoegdheid worden beperkt tot de vraag, of de procedure- en motiveringsvoorschriften in acht zijn genomen, of de feiten juist zijn vastgesteld en of er geen sprake is van een kennelijk onjuiste beoordeling dan wel van misbruik van bevoegdheid. Het Gerecht is inzonderheid niet bevoegd zijn economische beoordeling in de plaats te stellen van die van de Commissie.

In het kader van de bij verordening nr. 4064/89 ingestelde controle op concentraties moet de Commissie op basis van een prospectief onderzoek van de betrokken markt beoordelen, of de aangemelde concentratie leidt tot een situatie waarin een daadwerkelijke mededinging op die markt op significante wijze wordt belemmerd, met name door de bij de concentratie betrokken ondernemingen. Krachtens artikel 8 van die verordening kan de Commissie bovendien aan haar beschikking waarin zij de concentratie verenigbaar verklaart, voorwaarden en verplichtingen verbinden.

In casu was het Gerecht van oordeel dat verzoeksters niet hadden aangetoond dat de beoordeling van hun kandidaatstelling door de Commissie een kennelijke beoordelingsfout vertoonde. Daarmee bevestigde het Gerecht dat de Commissie de kandidaatstelling van overnemers kan afwijzen wanneer blijkt dat zij het met de corrigerende maatregelen beoogde doel niet kunnen bereiken.

d) *Recht te worden gehoord*

Verordening nr. 4064/89 (artikel 18, lid 4) verleent derden het recht te worden gehoord. Zij kunnen bij de Commissie schriftelijke opmerkingen indienen, met name als reactie op de publicatie van de aanmelding van een onder verordening nr. 4064/89 vallende concentratie in het *Publicatieblad van de Europese Unie* of in antwoord op een verzoek van de Commissie (zie artikel 16 van verordening nr. 447/98). Zij kunnen met name de gelegenheid krijgen opmerkingen in te dienen over de verbintenissen die de aanmelders hebben aangeboden om aan te tonen dat de concentratie geen machtspositie doet ontstaan of versterkt die de mededinging op de betrokken markt aanzienlijk belemmert.

In de zaak waarin het arrest *ARD/Commissie* is gewezen, had verzoekster slechts 24 uur om opmerkingen over de oorspronkelijke verbintenissen te maken. Volgens het Gerecht kan een dergelijke termijn de wettigheid van de beschikking niet aantasten.³⁸

Uit het arrest *ARD/Commissie* blijkt ook dat aangezien de Commissie in de tweede fase niet op grond van artikel 18, lid 4, van verordening nr. 4064/89 verplicht is, aan de gekwalificeerde derden voor voorafgaand advies de definitieve versie toe te sturen van de verbintenissen die de betrokken ondernemingen zijn aangegaan op basis van de bezwaren die de Commissie met name na ontvangst van de opmerkingen van de derden over de door de betrokken ondernemingen geformuleerde verbintenisvoorstellen had geformuleerd (arrest van 27 november 1997, *Kaysersberg/Commissie*, T-290/94, Jurispr. blz. II-2137), dit a fortiori geldt voor een beschikking aan het einde van de eerste fase. Dat ARD als gekwalificeerde derde die de Commissie in dezelfde procedure reeds eerder heeft gehoord, niet is geraadpleegd over een van de wijzigingen van de oorspronkelijke verbintenissen, kan de beschikking dus niet onwettig maken.

D. Steunmaatregelen van de staten

1. Bestanddelen

Volgens vaste rechtspraak zijn deelnemingen van de overheid in het kapitaal van een onderneming geen staatssteun in de zin van artikel 87 EG wanneer een onder normale voorwaarden van een markteconomie handelende particuliere investeerder die qua omvang vergelijkbaar is met de organen die de publieke sector beheren, er in soortgelijke omstandigheden toe had kunnen worden gebracht de betrokken kapitaalinzet te doen (arrest Hof van 21 maart 1990, *België/Commissie*, C-142/87, Jurispr. blz. I-959).

In twee arresten heeft het Gerecht het begrip “onder normale voorwaarden van een markteconomie handelende particuliere investeerder” verduidelijkt.

Het arrest van 6 maart 2003, *Westdeutsche Landesbank Girozentrale en Land Nordrhein-Westfalen/Commissie* (T-228/99 en T-233/99, Jurispr. blz. II-445), betrof de gevolgen van een wet van 18 december 1991 waarbij de deelstaat Noord-Rijnland-Westfalen aan de Westdeutsche Landesbank Girozentrale, een publiekrechtelijke kredietinstelling, de Wohnungsbauförderungsanstalt, een andere publiekrechtelijke instelling die geheel in handen was van de deelstaat, had overgedragen. Die overdracht leidde niet tot een grotere participatie van de deelstaat, maar tot een jaarlijkse financiële vergoeding van 0,6 % na belastingen. Bij beschikking van 8 juli

³⁸ Men zal dan ook begrijpen waarom het Gerecht aan BaByliss, die stelde dat de termijn van twaalf dagen voor het indienen van opmerkingen niet volstond, heeft geantwoord dat die termijn “kennelijk ruim voldoende” was.

1999³⁹ merkte de Commissie deze transactie aan als een met de gemeenschappelijke markt onverenigbare onwettige steunmaatregel, omdat een investeerder in een markteconomie voor zijn kapitaalinbreng een passende vergoeding zou verlangen en een marktconforme vergoeding op 9,3 % per jaar na belastingen zou moeten worden vastgesteld.

Het Gerecht verwerpt eerst het standpunt van verzoekster dat artikel 295 EG, dat bepaalt dat het EG-Verdrag “de regeling van het eigendomsrecht in de lidstaten onverlet” laat, de strekking van het begrip staatssteun in de zin van artikel 87, lid 1, EG beperkt.⁴⁰

In de tweede plaats wijst het Gerecht erop dat voor de beoordeling of een overheidsmaatregel als steun is aan te merken, in beginsel de vraag of een onderneming die steun heeft verkregen al dan niet rendabel is, op zich niet beslissend is. Wel moet hiermee rekening worden gehouden teneinde uit te maken of de openbare investeerder zich als een investeerder in een markteconomie heeft gedragen, of bij de vraag of de begunstigde onderneming een economisch voordeel heeft ontvangen dat zij onder normale marktvoorwaarden niet zou hebben verkregen.

In de derde plaats past het Gerecht het begrip particuliere investeerder die handelt onder de normale voorwaarden van een markteconomie toe, en overweegt dat ter bepaling of, en in voorkomend geval, in hoeverre, de begunstigde onderneming een economisch voordeel ontvangt dat zij onder normale marktvoorwaarden niet zou hebben verkregen, de Commissie het gemiddelde rendement van de betrokken sector als criterium mag aanwenden. Het Gerecht preciseert evenwel dat het gebruik daarvan de Commissie niet ontslaat van haar verplichting om haar eindbeslissing toereikend te motiveren en een volledig onderzoek uit te voeren van alle relevante elementen van de litigieuze transactie en haar context, en met name rekening te houden met de mogelijkheid dat de betrokken steun voldoet aan de voorwaarden om krachtens artikel 86, lid 2, EG te worden toegestaan. In casu is het Gerecht van oordeel dat de Commissie geen afdoende motivering heeft gegeven van de keuze van twee factoren die zij in aanmerking heeft genomen voor de berekening van het passende rendementspercentage, namelijk de hoogte van het basisrendement en de hoogte van de premie die op dit basisrendement moet worden toegepast om het aan te passen aan de bijzondere omstandigheden van de transactie. Gelet op het wezenlijke belang van die elementen voor de beschikking van de Commissie, is het Gerecht van oordeel dat de beschikking nietig moet worden verklaard.

³⁹ Beschikking 2000/392/EG van de Commissie van 8 juli 1999 betreffende de maatregel die door de Bondsrepubliek Duitsland ten uitvoer is gelegd ten gunste van de Westdeutsche Landesbank – Girozentrale (WestLB) (PB 2000, L 150, blz. 1).

⁴⁰ Zie ook arrest Gerecht van 5 augustus 2003, *P & O European Ferries (Vizcaya) en Diputación Foral de Vizcaya/Commissie* (T-116/01 en T-118/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie, punt 152).

Het arrest van 5 augustus 2003, *P & O European Ferries (Vizcaya) en Diputación Foral de Vizcaya/Commissie* (T-116/01 en T-118/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie; hogere voorziening ingesteld, C-442/03 P), is een van de gevolgen van het arrest van het Gerecht van 28 januari 1999, *BAI/Commissie* (T-14/96, Jurispr. blz. II-139), houdende nietigverklaring van een beschikking van de Commissie volgens welke een overeenkomst tussen de Diputación Foral de Vizcaya (provincieraad van Biskaje) en het ministerie van Handel en Toerisme van de Baskische regering enerzijds, en P & O European Ferries ("P & O Ferries") anderzijds geen steunmaatregel was. Deze overeenkomst betrof de opening van een veerdienst Bilbao-Portsmouth en de aankoop door de ondertekenende autoriteiten van vouchers voor gebruik op die lijn.

Nadat de Commissie de procedure had heropend teneinde rekening te houden met de gevolgen van het arrest van het Gerecht, stelde zij vast dat zo de Diputación met de aanschaf van de vouchers reizen voor sommige van haar burgers wilde vergemakkelijken of subsidiëren, het totaal aantal aangekochte vouchers niet op basis van haar werkelijke behoeften was vastgesteld en dus niet voortvloeide uit de aangevoerde vereisten van sociale aard.⁴¹

Het Gerecht bevestigt deze analyse en beslist dat enkel doordat een lidstaat goederen en diensten tegen marktvoorwaarden koopt, een verrichting nog niet is aan te merken als een handelstransactie die onder voor een particulier investeerder aanvaardbare omstandigheden is verricht, indien blijkt dat de staat geen werkelijke behoefte aan die goederen of diensten had. Uit de vaststelling dat tal van omstandigheden erop wijzen dat de Diputación de nieuwe overeenkomst niet heeft gesloten om aan werkelijke behoeften te voldoen, concludeert het Gerecht dat de Commissie de betrokken overeenkomst terecht als een steunmaatregel heeft gekwalificeerd.

In dit arrest preciseert het Gerecht ook dat de omstandigheid dat de Commissie aanvankelijk bij een positieve beschikking de litigieuze steun heeft goedgekeurd, bij de steunontvanger geen gewettigd vertrouwen heeft kunnen doen ontstaan, aangezien tegen die beschikking binnen de beroepstermijn is opgekomen en zij vervolgens door de gemeenschapsrechter nietig is verklaard.

2. Procedurekwesties

In twee arresten van 10 april 2003, *Scott/Commissie* (T-366/00, Jurispr. blz. II-1766; hogere voorziening ingesteld, C-276/03 P) en *Département du Loiret/Commissie* (T-369/00, Jurispr. blz. II-1793), preciseerde het Gerecht de voorwaarden voor toepassing van verordening (EG) nr. 659/1999 van de Raad van 22 maart 1999 tot

⁴¹ Beschikking 2001/247/EG van de Commissie van 29 november 2000 betreffende de door Spanje ten uitvoer gelegde steunmaatregel ten gunste van de scheepvaartmaatschappij Ferries Golfo de Vizcaya (PB 2001, L 89, blz. 28).

vaststelling van nadere bepalingen voor de toepassing van artikel [88] van het EG-Verdrag⁴², die de procedurele voorschriften inzake staatssteun bevat. In die twee arresten herinnert het Gerecht eraan dat procedureregels in het algemeen van toepassing zijn op alle bij hun inwerkingtreding aanhangige gedingen. Uit de vaststelling dat de regels van verordening nr. 659/1999, met inbegrip van de verjaringsregel van artikel 15, als procedurele voorschriften moeten worden beschouwd, leidt het Gerecht af dat deze regels van toepassing zijn op alle ten tijde van de inwerkingtreding van verordening nr. 659/1999 op 16 april 1999 bij de Commissie aanhangige administratieve procedures inzake staatssteun.

Verder preciseert het Gerecht dat een door de Commissie tot de autoriteiten van een lidstaat gericht verzoek om inlichtingen de verjaringstermijn van 10 jaar stuit, ook ten aanzien van de steunontvanger, zelfs indien hij niet op de hoogte was van het bestaan van dat verzoek.

E. Handelspolitieke beschermingsmaatregelen

In 2003 wees het Gerecht twee arresten op het gebied van de handelspolitieke beschermingsmaatregelen.

In het arrest van 23 oktober 2003, *Changzhou Hailong Electronics & Light Fixtures en Zhejiang Yankon/Raad* (T-255/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), preciseerde het Gerecht de voorwaarden waaronder de normale waarde van een product in de zin van verordening (EG) nr. 384/96 van de Raad van 22 december 1995 betreffende beschermende maatregelen tegen invoer met dumping uit landen die geen lid zijn van de Europese Gemeenschap⁴³ kan worden berekend volgens de regels voor landen met een markteconomie wanneer de betrokken goederen van oorsprong zijn uit de Volksrepubliek China.

Vervolgens is er het arrest van 8 juli 2003, *Euroalliances e.a./Commissie* (T-132/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), betreffende de voorwaarden waaronder een handelspolitieke beschermingsmaatregel die komt te vervallen, kan of moet worden gehandhaafd, en betreffende de omvang van de controle van het Gerecht op de beoordeling door de Commissie van het “belang van de Gemeenschap” in de zin van verordening nr. 384/96.

In deze laatste zaak vorderden verzoeksters nietigverklaring van een besluit van de Commissie⁴⁴ tot beëindiging van de antidumpingprocedure met betrekking tot de invoer

⁴² PB L 83, blz. 1.

⁴³ PB L 56, blz. 1.

⁴⁴ Besluit 2001/230/EG van de Commissie van 21 februari 2001 tot beëindiging van de antidumpingprocedure met betrekking tot de invoer van ferrosilicium uit Brazilië, de Volksrepubliek China, Kazachstan, Rusland, Oekraïne en Venezuela (PB L 84, blz. 36).

van ferrosilicium uit Brazilië, China, Kazachstan, Rusland, Oekraïne en Venezuela, waarin de Commissie had overwogen dat de handhaving van de betrokken maatregelen na het verval daarvan zou indruisen tegen het belang van de Gemeenschap, zelfs indien het vervallen van de maatregelen de voortzetting of de herhaling van de dumping en de daaruit voortvloeiende schade zou bevorderen.

Het Gerecht besliste dat de voorwaarden voor handhaving van een aflopende antidumpingmaatregel *mutatis mutandis* dezelfde zijn als die waaronder nieuwe maatregelen kunnen worden ingesteld. Na te hebben vastgesteld dat verordening nr. 384/96 de klagende bedrijfstak van de Gemeenschap niet een recht op instelling van beschermende maatregelen verleent, zelfs wanneer het bestaan van dumping is komen vast te staan, concludeert het dat dit ook geldt voor de handhaving van een aflopende maatregel, zelfs wanneer is vastgesteld dat voortzetting of herhaling van de dumping en de schade waarschijnlijk is.

Verder preciseert het Gerecht dat de beoordeling van het belang van de Gemeenschap door de Commissie een beoordeling van ingewikkelde economische situaties impliceert en dat aan die beoordeling keuzen van economisch beleid ten grondslag liggen, zodat het niet aan de gemeenschapsrechter is om zijn eigen beoordeling in de plaats te stellen van die van de instellingen die bevoegd zijn die keuze te maken. De gemeenschapsrechter dient echter wel na te gaan of de Commissie de procedurevoorschriften van verordening nr. 384/96 in acht heeft genomen. Daarbij preciseert het Gerecht dat de Commissie voor de beoordeling van het belang van de Gemeenschap niet alleen het recht, maar zelfs de plicht heeft om over te gaan tot een algehele beoordeling van de situatie zowel op de door de maatregelen getroffen markt als op de overige markten waarvoor deze maatregelen gevolgen kunnen hebben, hetgeen betekent dat zij rekening mag houden met elk gegeven dat voor haar beoordeling van belang kan zijn, ongeacht waar die informatie vandaan komt, zolang zij zich maar ervan vergewist dat de informatie representatief en betrouwbaar is.

F. Het gemeenschapsmerk

De inschrijving van gemeenschapsmerken geeft thans aanleiding tot heel wat geschillen. In 2003 zijn 100 beroepen ingesteld tot vernietiging van beslissingen van de kamers van beroep van het Bureau voor harmonisatie binnen de interne markt (merken, tekeningen en modellen) (BHIM).

Hoewel het nog onder het aantal nieuwe zaken ligt, stijgt ook het aantal door het Gerecht afgedane zaken op dit gebied: 47 zaken zijn afgedaan (24 bij arrest, de andere bij beschikking), tegenover 29 in 2002. De zaken die bij arrest zijn afgedaan, zijn voor het grootste deel zogenoemde “inter partes”-zaken, waaruit blijkt dat de geschillen vooral voortvloeien uit de oppositieprocedures die door particulieren bij het BHIM worden ingesteld.

Duidelijkheidshalve zij eraan herinnerd dat verordening (EG) nr. 40/94 van de Raad van 20 december 1993 inzake het gemeenschapsmerk⁴⁵ bepaalt dat een gemeenschapsmerk wordt geweigerd bij de inschrijving, met name wanneer het onderscheidend vermogen mist (artikel 7, lid 1, sub b) of beschrijvend is (artikel 7, lid 1, sub c) (absolute weigeringsgronden), dan wel in geval van oppositie wegens het bestaan van een ouder merk dat wordt beschermd in een lidstaat of als gemeenschapsmerk (artikel 8) (relatieve weigeringsgronden). Een gemeenschapsmerk kan op grond van een overeenkomstig artikel 51, lid 1, van die verordening ingestelde vordering door het BHIM ook nietig worden verklaard.

1. Absolute weigeringsgronden

Het Gerecht wees tien arresten over de wettigheid van beslissingen van de kamers van beroep inzake absolute weigeringsgronden, waarbij het twee beslissingen vernietigde [arresten van 6 maart 2003, *DaimlerChrysler/BHIM (Grille)*, T-128/01, Jurispr. blz. II-703, en 3 december 2003, *Nestlé Waters France/BHIM (Vorm van fles)*, T-305/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie] en de andere bevestigde [arresten van 5 maart 2003, *Unilever/BHIM (Ovaloïde tablet)*, T-194/01, Jurispr. blz. II-386; 30 april 2003, *Axions en Belce/BHIM (Vorm van bruine sigaar en vorm van goudstaaf)*, T-324/01 en T-110/02, Jurispr. blz. II-1900; 3 juli 2003, *Best Buy Concepts/BHIM (BEST BUY)*, T-122/01; 9 juli 2003, *Stihl/BHIM (Combinatie van oranje en grijs)*, T-234/01; 15 oktober 2003, *Nordmilch/BHIM (OLDENBURGER)*, T-295/01; 26 november 2003, *HERON Robotunits/BHIM (ROBOTUNITS)*, T-222/02; 27 november 2003, *Quick/BHIM (Quick)*, T-348/02, en 3 december 2003, *Audi/BHIM (TDI)*, T-16/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie].

Wat de procedurele aspecten betreft, heeft het Gerecht geoordeeld dat nu het bij hem ingestelde beroep ertoe strekt, de wettigheid van de beslissingen van de kamers van beroep van het BHIM te controleren, bewijsmateriaal dat voor het eerst voor het Gerecht wordt overgelegd, niet-ontvankelijk is (arrest *Grille*).

Wat de grond betreft, preciseerde het Gerecht dat woorden, de vorm van een product, de vorm van de verpakking van een product, een kleur of een kleurencombinatie als gemeenschapsmerk kunnen worden ingeschreven, voorzover het niet gaat om tekens die gewoonlijk worden gebruikt voor het op de markt brengen van de betrokken waren of diensten. Dienaangaande werd eraan herinnerd dat het onderscheidend vermogen van een merk moet worden beoordeeld met betrekking tot de waren of diensten waarvoor de inschrijving van het teken wordt aangevraagd en uitgaande van de perceptie van het in aanmerking komende publiek, dat wil zeggen de consumenten van die waren of diensten. Verder is een minimaal onderscheidend vermogen voldoende om de in artikel 7, lid 1, sub b, van verordening nr. 40/94 genoemde weigeringsgrond uit te sluiten.

⁴⁵ PB 1994, L 11, blz. 1.

Op grond van die beginselen was het Gerecht van oordeel dat de grille aan de voorzijde van een auto in het geheugen van het in aanmerking komende publiek de commerciële herkomst van de waar kan oproepen, en dus motorvoertuigen met een dergelijke grille kan onderscheiden en individualiseren ten opzichte van die van andere ondernemingen, nu zij door haar ongewone karakter niet kan worden beschouwd als het beeld dat iemand spontaan voor de geest komt als de typische weergave van een hedendaagse grille. De bestreden beslissing werd dan ook vernietigd (arrest *Grille*). In het arrest *Vorm van fles* volgde het Gerecht dezelfde benadering en concludeerde het dat de vorm van een fles, wegens het bijzonder uiterlijk, de aandacht van het in aanmerking komende publiek trekt en derhalve onderscheidend vermogen heeft.

Bij de bevestiging van beslissingen van de kamers van beroep overwoog het Gerecht daarentegen dat er geen sprake kan zijn van onderscheidend vermogen in het geval van een ovaloïde vorm voor een afwasmiddel (arrest *Ovaloïde tablet*), een driedimensionale figuur van chocolade die een bruine sigaar en een goudstaaf weergeven (arrest *Vorm van bruine sigaar en vorm van goudstaaf*), het woordteken BEST BUY voor onder meer raadgeving inzake het beheer van ondernemingen (arrest *BEST BUY*), en de combinatie van oranje en grijs voor mechanische apparaten (arrest *Combinatie van oranje en grijs*).

Het Gerecht heeft bij herhaling geoordeeld dat het onderscheidend vermogen van een teken niet kan worden afgeleid uit een marketingconcept, het weze het assortiment-effect, dat erin bestaat dat bij de consument de suggestie wordt gewekt dat verschillende producten dezelfde commerciële herkomst hebben omdat zij in het algemeen samen worden aangeboden (arrest *Combinatie van oranje en grijs*), of de hoge prijs van de producten (arrest *Vorm van bruine sigaar en vorm van goudstaaf*).

De beslissingen van de kamers van beroep waarbij werd vastgesteld dat bepaalde merken waarvoor om inschrijving werd verzocht, een beschrijvend karakter hebben, zijn door het Gerecht bevestigd, hetzij omdat het betrokken teken uitsluitend bestaat uit een woord dat aan het relevante publiek de plaats van herkomst van bepaalde waren aanduidt of kan aanduiden (arrest *OLDENBURGER*), omdat het kan dienen ter aanduiding van een van de eventuele bestemmingen van de waren waarop de merkaanvraag betrekking heeft (arrest *ROBOTUNITS*), of omdat het wijst op een kwaliteit van de betrokken waren, te weten de snelheid waarmee zij kunnen worden bereid en geserveerd (arrest *Quick*) of een wezenlijk kenmerk van voertuigen en diensten van reparatie (arrest *TDI*).

Ten slotte bepaalt artikel 7, lid 1, sub f, van verordening nr. 40/94 dat inschrijving van een merk wordt geweigerd wanneer het strijdig is met de openbare orde en de goede zeden. Volgens het Gerecht ziet deze bepaling niet op het geval dat de aanvrager te kwader trouw handelt [arrest van 9 april 2003, *Durferri/BHIM – Kolene (NU-TRIDE)*, T-224/01, Jurispr. blz. II-1592].

2. Relatieve weigeringsgronden

Allereerst moet erop worden gewezen dat een aan het BHIM meegedeeld akkoord tussen de aanvrager van het gemeenschapsmerk en degene die oppositie heeft ingesteld waarbij de oppositie tegen de aanvraag van het merk wordt ingetrokken, ertoe leidt dat het Gerecht niet meer in de zaak hoeft te beslissen [beschikkingen van 26 februari 2003, *Zapf Creation/BHIM – Jesmar (Colette Zapf Creation)*, T-7/02, Jurispr. blz. II-271, en *Zapf Creation/BHIM – Jesmar (Colette Zapf Creation Kombi Collection)*, T-8/02, Jurispr. blz. II-279, en 3 juli 2003, *Lichter Pharma/BHIM – Biofarma (Sedonium)*, T-10/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie].

Verder zijn in de rechtspraak de elementen bevestigd waarmee rekening moet worden gehouden om te concluderen dat een gevaar van verwarring of een gevaar van associatie bestaat (artikel 8, lid 1, sub b, van verordening nr. 40/94) en is nagegaan of de kamers van beroep die correct in aanmerking hadden genomen. Zo was het Gerecht bij de vergelijking van de betrokken waren en de betrokken tekens (betreffende de visuele, auditieve en begripsmatige soortgelijkheid) met de kamers van beroep van oordeel dat er bij het relevante publiek gevaar van verwarring tussen het aangevraagde merk en een ouder beschermd merk bestaat [arresten van 15 januari 2003, *Mystery Drinks/BHIM – Carlsberg Brauerei (MYSTERY)*, T-99/01, Jurispr. blz. II-43; 3 juli 2003, *José Alejandro/BHIM – Anheuser-Busch (BUDMEN)*, T-129/01; 4 november 2003, *Pedro Díaz/BHIM – Granjas Castelló (CASTILLO)*, T-85/02; 25 november 2003, *Oriental Kitchen/BHIM – Mou Dybfrost (KIAP MOU)*, T-286/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie] of dat dit gevaar niet bestaat [arrest *NU-TRIDE*; arresten van 9 juli 2003, *Laboratorios RTB/BHIM – Giorgio Beverly Hills (GIORGIO BEVERLY HILLS)*, T-162/01, en 22 oktober 2003, *Éditions Albert René/BHIM – Trucco (Starix)*, T-311/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie], evenmin als een gevaar van associatie (arrest *NU-TRIDE*).

In het arrest van 14 oktober 2003, *Phillips-Van Heusen/BHIM – Pash Textilvertrieb und Einzelhandel (BASS)* (T-292/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), is voor het eerst overeenkomstig artikel 63, lid 3, van verordening nr. 40/94 een beslissing van een kamer van beroep herzien waarbij een beslissing van de oppositieafdeling was vernietigd, en is de oppositie voor een categorie van waren aanvaard. Anders dan de kamer van beroep is het Gerecht van oordeel dat er geen verwarringsgevaar bestaat tussen het woord BASS, waarvoor om inschrijving als gemeenschapsmerk was verzocht, en het woord PASH, dat in Duitsland reeds als merk was ingeschreven, die beide worden gebruikt voor kledingstukken. Het Gerecht heeft de beslissing van de kamer van beroep dan ook aldus herzien dat het door de opposant bij het BHIM ingestelde beroep wordt verworpen.

Ten slotte moet worden opgemerkt dat de conclusie van het BHIM “dat het het Gerecht behage de uiteenzettingen van partijen te overwegen” niet-ontvankelijk is, aangezien het BHIM, dat voor het Gerecht formeel verweerder is, daarmee geen standpunt

inneemt over verzoeksters aanspraken en evenmin over het lot van de bestreden beslissing (arrest *MYSTERY*).

3. Bij het BHIM ingestelde vordering tot nietigverklaring

De nietigheid van een gemeenschapmerk is absoluut of relatief naar gelang van de redenen van de nietigheid.

De absolute nietigheidsgronden van een gemeenschapsmerk staan in artikel 51 van verordening nr. 40/94. Het arrest van 5 maart 2003, *Alcon/BHIM – Dr. Robert Winzer Pharma (BSS)* (T-237/01, Jurispr. blz. II-415; hogere voorziening ingesteld, C-192/03 P), is een gevolg van een beslissing van de nietigheidsafdeling van het BHIM waarbij een gemeenschapsmerk nietig was verklaard op grond van de absolute weigeringsgrond van artikel 7, lid 1, sub d, van die verordening, volgens hetwelk de inschrijving wordt geweigerd van merken die uitsluitend bestaan uit tekens of benamingen die in het normale taalgebruik of in het bona fide handelsverkeer gebruikelijk zijn geworden. De kamer van beroep had het beroep tegen deze beslissing verworpen. Het Gerecht verwierp het beroep tot nietigverklaring van de beslissing van de kamer van beroep en bevestigde daarmee dat “BSS” voor artsen een gebruikelijke term was geworden en dat het merk BSS geen onderscheidend vermogen heeft verkregen als gevolg van het gebruik in een wezenlijk deel van de Europese Unie.

De relatieve nietigheidsgronden van een gemeenschapsmerk staan in artikel 52 van verordening nr. 40/94. Bij arrest van 9 juli 2003, *Laboratorios RTB/BHIM – Giorgio Beverly Hills (GIORGIO AIRE)* (T-156/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), verwierp het Gerecht het beroep van Laboratorios RTB tegen een beslissing van de kamer van beroep waarbij een beslissing van de bevoegde afdeling van het BHIM tot nietigverklaring was vernietigd en de vordering tot nietigverklaring van een gemeenschapmerk was verworpen. Het bevestigde aldus dat niet was bewezen dat in de periode van vijf jaar voor de vordering tot nietigverklaring oudere merken normaal waren gebruikt – waarbij het aangaaf welk bewijsniveau noodzakelijk is om het normaal gebruik rechtens genoegzaam bewezen te achten – en dat er geen gevaar van verwarring bestaat tussen het gemeenschapsmerk GIORGIO AIRE voor toiletartikelen en de oudere Spaanse merken met de woorden “giorgi line” en “miss giorgi” voor dezelfde artikelen.

4. Vormkwesties

Artikel 73 van verordening nr. 40/94 bepaalt dat beslissingen van het BHIM met redenen worden omkleed.⁴⁶ In het arrest *TDI* overwoog het Gerecht dat de kamer van beroep diende uit te leggen waarom op basis van de door Audi overgelegde bewijzen

⁴⁶ Zie ook regel 50, lid 2, sub h, van verordening (EG) nr. 2868/95 van de Commissie van 13 december 1995 tot uitvoering van verordening nr. 40/94 (PB L 303, blz. 1).

niet kon worden geconcludeerd dat het aangevraagde merk onderscheidend vermogen had verkregen door gebruik. De vaststelling dat de kamer van beroep van het BHIM de motiveringsverplichting niet is nagekomen, volstaat evenwel niet om de beslissing van deze kamer te vernietigen, aangezien een nieuwe beslissing van het BHIM noodzakelijkerwijs tot het zelfde resultaat zou leiden als de eerste.

De tweede zin van dat artikel bepaalt dat beslissingen van het BHIM slechts kunnen worden genomen op gronden waartegen de partijen verweer hebben kunnen voeren. Schending van deze bepaling door een onderzoeker van het BHIM verplicht de kamer van beroep evenwel niet om de beslissing van de onderzoeker te vernietigen bij gebreke van enige materiële onwettigheid (arrest *TDI*).

Verder is in het arrest van 12 maart 2003, *Goulbourn/BHIM – Redcats (Silk Cocoon)* (T-174/01, Jurispr. blz. II-791), beslist dat een billijke procesvoering en het algemene vertrouwensbeginsel vereisen dat deze bepaling aldus wordt uitgelegd dat de kamer van beroep de betrokken partij vooraf moet meedelen dat zij van plan is rekening te houden met een feit dat, omdat het door de wederpartij was aangevoerd na het verstrijken van de in de oppositieprocedure daarvoor gestelde termijn, niet in aanmerking is genomen in de beslissing van de oppositieafdeling, zodat deze partij kan nagaan of het nuttig is ten gronde opmerkingen in te dienen over dit feit. Deze verplichting bestaat zelfs wanneer de wederpartij dit feit opnieuw heeft aangevoerd in haar bij de kamer van beroep ingediende memorie. Daar deze verplichting niet was nagekomen, werd de beslissing van de kamer van beroep vernietigd.

5. Functionele continuïteit van de instanties van het BHIM

Opdat een oppositie slaagt, moet de houder van het oudere merk in voorkomend geval aantonen dat het betrokken merk “normaal is gebruikt” (artikel 43, lid 2, van verordening nr. 40/94). De vraag is gerezen of een kamer van beroep waarbij beroep is ingesteld door degene wiens oppositie door de bevoegde afdeling van het BHIM is verworpen, mag aannemen dat zij niet verplicht is de beslissing van die afdeling volledig te onderzoeken. Op die vraag antwoordt het Gerecht in het arrest van 23 september 2003, *Henkel/BHIM – LHS (UK) (KLEENCARE)* (T-308/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), dat de rechtspraak volgens welke er een functionele continuïteit bestaat tussen de onderzoeker en de kamers van beroep, ook kan worden toegepast op de betrekkingen tussen de andere instanties van het BHIM die in eerste aanleg uitspraak doen, zoals de oppositie- en de nietigheidsafdelingen, en de kamers van beroep, en dat de bevoegdheid van de kamers van beroep van het BHIM derhalve een heroverweging behelst van de beslissingen van de instanties die in eerste aanleg uitspraak doen. Het Gerecht concludeert daaruit dat zelfs ingeval de insteller van het beroep bij de kamer van beroep geen enkel specifiek middel heeft aangevoerd, die kamer verplicht is, “met inachtneming van alle ter zake dienende gegevens, feitelijk en rechtens, te onderzoeken of op het ogenblik van de uitspraak op het beroep een nieuwe beslissing met hetzelfde dispositief als de bestreden beslissing

kan worden genomen". Daaruit volgt dat de kamer van beroep haar beslissing moet baseren op alle gegevens, feitelijk en rechtens, die de betrokken partij in de procedure voor de instantie die in eerste aanleg uitspraak heeft gedaan, of, onder voorbehoud van het in artikel 74, lid 2, van verordening nr. 40/94⁴⁷ bepaalde, in de beroepsprocedure heeft aangedragen. In casu vernietigt het Gerecht de beslissing van de kamer van beroep, die had nagelaten de door verzoekster in de procedure voor de oppositieafdeling overgelegde bewijzen zelf te beoordelen.

G. Toegang tot documenten

Verordening (EG) nr. 1049/2001 van het Europees Parlement en de Raad van 30 mei 2001 inzake de toegang van het publiek tot documenten van het Europees Parlement, de Raad en de Commissie⁴⁸ voorziet in een recht van toegang tot bij een instelling berustende documenten, dit wil zeggen documenten die door de instelling zijn opgesteld of ontvangen en zich in haar bezit bevinden.

In een zaak tussen een particulier en de Commissie onderzocht het Gerecht of de Commissie mocht weigeren toegang te verlenen tot documenten die zij in haar bezit had, maar die waren opgesteld door de Italiaanse autoriteiten. In dat verband herinnert het Gerecht eraan dat de instellingen in voorkomend geval gehouden kunnen zijn tot mededeling van documenten van derden, waartoe met name de lidstaten behoren. Een lidstaat geniet als derde evenwel een bijzondere behandeling, nu artikel 4, lid 5, van verordening nr. 1049/2001 een lidstaat de mogelijkheid biedt een instelling te verzoeken een van hem afkomstig document niet zonder zijn voorafgaande toestemming openbaar te maken. Daar de Italiaanse autoriteiten zich in casu ertegen hadden verzet dat de door hen opgestelde documenten aan verzoekster werden meegedeeld, mocht de Commissie het verzoek om toegang afwijzen (arrest van 17 september 2003, *Messina/Commissie*, T-76/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie).

In 2003 werden geen andere zaken afgedaan betreffende de wettigheid van weigeringen op grond van verordening nr. 1049/2001.

H. Volksgezondheid

Bij het Gerecht werd opgekomen tegen de verlening van vergunningen voor het in de handel brengen van bepaalde stoffen of de intrekking daarvan.

⁴⁷ Artikel 74, lid 2, van verordening nr. 40/94 luidt: "Het Bureau hoeft geen rekening te houden met feiten en bewijsmiddelen die de partijen niet tijdig hebben aangevoerd."

⁴⁸ PB L 145, blz. 43.

Bij arrest van 28 januari 2003, *Laboratoires Servier/Commissie* (T-147/00, Jurispr. blz. II-85; hogere voorziening ingesteld, C-156/03 P), werd een beschikking van de Commissie inzake de intrekking van de vergunningen voor het in de handel brengen van geneesmiddelen voor menselijk gebruik die bepaalde stoffen bevatten, nietig verklaard op dezelfde gronden als in het arrest van het Gerecht van 26 november 2002, *Artegodan e.a./Commissie* (T-74/00, T-76/00, T-83/00–T-85/00, T-132/00, T-137/00 en T-141/00, Jurispr. blz. II-4945; besproken in het *Jaarverslag 2002*). Bij arrest van 21 oktober 2003, *Solvay Pharmaceuticals/Raad* (T-392/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), werd het beroep verworpen waarmee de wettigheid werd betwist van een verordening van de Raad die tot gevolg had dat de vergunning voor de in de diervoeding gebruikte stof nifursol werd ingetrokken.⁴⁹

In deze zaak was het belangrijkste argument van verzoekster dat het risico voor de gezondheid van de mens waarop de bestreden verordening berustte, louter hypothetisch was. Bij de beoordeling van dit argument bevestigt het Gerecht dat het voorzorgsbeginsel een algemeen beginsel van gemeenschapsrecht vormt, dat de betrokken autoriteiten verplicht in het welbepaalde kader van de uitoefening van de hun bij de betrokken regeling toegekende bevoegdheden passende maatregelen te nemen om een aantal potentiële gevaren voor de volksgezondheid, de veiligheid en het milieu te voorkomen, waarbij aan de vereisten in verband met de bescherming van deze belangen voorrang moet worden verleend boven economische belangen. Volgens thans vaste rechtspraak houdt dit beginsel op het gebied van de volksgezondheid in dat, wanneer er onzekerheid blijft heersen omtrent het bestaan en de omvang van risico's voor de gezondheid van de mens, de instellingen beschermende maatregelen kunnen nemen, zonder te hoeven wachten totdat de realiteit en de ernst van die risico's volledig zijn aangetoond.

Wat de omvang van de beoordelingsvrijheid van de betrokken instelling betreft, merkt het Gerecht op dat wanneer het bestaan van het risico niet met voldoende zekerheid op basis van het wetenschappelijk onderzoek kan worden vastgesteld, het al dan niet toepassen van het voorzorgsbeginsel afhankelijk is van het beschermingsniveau dat de bevoegde autoriteit in de uitoefening van zijn discretionaire bevoegdheid kiest, rekening houdend met de prioriteiten die zij toekent aan de doelstellingen die zij nastreeft overeenkomstig de relevante regels van het Verdrag en van het afgeleide recht. Deze keuze moet evenwel worden gemaakt overeenkomstig het beginsel dat aan de bescherming van de volksgezondheid, de veiligheid en het milieu voorrang moet worden verleend boven economische belangen, alsmede overeenkomstig de beginselen van evenredigheid en non-discriminatie.

⁴⁹ Verordening (EG) nr. 1756/2002 van de Raad van 23 september 2002 tot wijziging van richtlijn 70/524/EEG van de Raad betreffende toevoegingsmiddelen in de diervoeding wat betreft de intrekking van de vergunning voor een toevoegingsmiddel en tot wijziging van verordening (EG) nr. 2430/1999 van de Commissie (PB L 265, blz. 1).

Nu de rechterlijke toetsing van de toepassing van het voorzorgsbeginsel beperkt is, beslist het Gerecht dat bij de beoordeling van de wetenschappelijke adviezen geen kennelijke dwaling is begaan en dat dus mocht worden geconcludeerd dat de intrekking van de vergunning van nifursol gerechtvaardigd was door het bestaan van ernstige aanwijzingen op basis waarvan redelijkerwijze kan worden getwijfeld aan de onschadelijkheid daarvan. In dat verband werd eraan herinnerd dat het voorzorgsbeginsel beoogt potentiële risico's te voorkomen, maar dat met louter hypothetische risico's — die berusten op gewone, wetenschappelijk niet bewezen veronderstellingen — geen rekening kan worden gehouden.

In het arrest van 18 december 2003, *Olivieri/Commissie en Europees Bureau voor geneesmiddelenbeoordeling* (T-326/99, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), waarbij het beroep tot nietigverklaring van een beschikking van de Commissie tot verlening van de vergunning voor het in de handel brengen van een geneesmiddel niet-ontvankelijk is verklaard (zie hoger), beklemtoont het Gerecht terloops dat de Commissie, bijgestaan door het Europees Bureau voor geneesmiddelenbeoordeling, moet verifiëren of de door de aanvrager van de vergunning voor het in de handel brengen ingediende gegevens en bescheiden juist zijn en of daaruit de kwaliteit, veiligheid en werkzaamheid van het geneesmiddel afdoende of voldoende blijken.

I. Communautaire financiering

De in artikel 159 EG bedoelde financiële acties van structurele aard voor de periode 2000-2006 worden beheerst door verordening (EG) nr. 1260/1999 van de Raad van 21 juni 1999 houdende algemene bepalingen inzake de Structuurfondsen.⁵⁰ In 2003 heeft het Gerecht nog geen zaken betreffende de uitvoering van de nieuwe regeling afgedaan. De arresten van het Gerecht betroffen immers in wezen de wettigheid van beschikkingen van de Commissie tot vermindering, opschorting of intrekking van financiële bijstand op grond van de aan verordening nr. 1260/1999 voorafgaande regeling, namelijk de verordeningen nrs. 2052/88⁵¹ en 4253/88.⁵²

De middelen die het vaakst worden aangevoerd tot nietigverklaring van beschikkingen van de Commissie tot vermindering of intrekking van financiële bijstand zijn ontleend aan onjuiste beoordeling van de feiten, schending van het algemene beginsel van

⁵⁰ PB L 161, blz. 1.

⁵¹ Verordening (EEG) nr. 2052/88 van de Raad van 24 juni 1988 betreffende de taken van de Fondsen met structurele strekking, hun doeltreffendheid alsmede de coördinatie van hun bijstandsverlening onderling en met die van de Europese Investeringsbank en de andere bestaande financieringsinstrumenten (PB L 185, blz. 9).

⁵² Verordening (EEG) nr. 4253/88 van de Raad van 19 december 1988 tot vaststelling van toepassingsbepalingen van verordening (EEG) nr. 2052/88 met betrekking tot de coördinatie van de bijstandsverlening uit de onderscheiden Structuurfondsen enerzijds en van die bijstandsverlening met die van de Europese Investeringsbank en de andere bestaande financieringsinstrumenten anderzijds (PB L 374, blz. 1).

eerbiediging van de rechten van de verdediging en schending van het evenredigheidsbeginsel.

In het arrest van 30 september 2003, *Aristoteleio Panepistimio Thessalonikis/Commissie* (T-196/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), heeft het Gerecht na een gedetailleerd onderzoek het middel inzake beoordelingsfouten met betrekking tot door de Commissie vastgestelde onregelmatigheden ten dele gegrond verklaard en de beschikking tot verlening van bijstand van het Europees Oriëntatie- en Garantiefonds voor de Landbouw, afdeling Oriëntatie (EOGFL) nietig verklaard.

De eerbiediging van de rechten van de verdediging in iedere procedure tegen iemand die tot een bezwarend besluit kan leiden, is te beschouwen als een grondbeginsel van gemeenschapsrecht, dat zelfs bij ontbreken van iedere regeling inzake de betrokken procedure in acht moet worden genomen. Dit beginsel houdt in dat de adressaten van besluiten die hun belangen aanmerkelijk beïnvloeden, in staat moeten worden gesteld naar behoren hun standpunt kenbaar te maken. Naar aanleiding van de in beroepen bij het Gerecht gestelde schending van dit beginsel moest het Gerecht nagaan of de verzoekers voor de vaststelling van de beschikkingen waarvan zij de rechtmatigheid betwisten, correct waren gehoord met betrekking tot alle tegen hen in aanmerking genomen bezwaren. In het arrest van 9 april 2003, *Forum des migrants de l'Union européenne/Commissie* (T-217/01, Jurispr. blz. II-1566; hogere voorziening ingesteld, C-369/03 P), werd dit middel afgewezen, maar in het arrest van 9 juli 2003, *Vlaams Fonds voor de Sociale Integratie van Personen met een Handicap/Commissie* (T-102/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), was het Gerecht van oordeel dat verzoeker, zoals hij betoogde, niet in de gelegenheid was gesteld om, alvorens een beschikking tot vermindering van bijstand van het Europees Sociaal Fonds was gegeven, opmerkingen in te dienen over een gegeven dat doorslaggevend was voor de vaststelling van het bestaan en de omvang van de beweerdelijk teveel ontvangen bijstand.

Met het middel inzake schending van het in artikel 5 EG neergelegde evenredigheidsbeginsel wordt gesteld dat de onregelmatigheden de intrekking of vermindering van de financiële bijstand niet rechtvaardigen. Volgens vaste rechtspraak kan voor de niet-nakoming van verplichtingen waarvan de nakoming van fundamenteel belang is voor het goed functioneren van een gemeenschapsregeling, een sanctie worden opgelegd waarbij een recht wordt verloren dat door de gemeenschapsregeling wordt verleend, zoals het recht op financiële bijstand. De intrekking van financiële bijstand is dus in beginsel niet onevenredig, wanneer bewezen is dat de ontvanger van deze bijstand een fundamentele verplichting voor de goede werking van de betrokken gemeenschapsregeling, zoals het EOGFL, niet is nagekomen. Daarom werd beslist dat de intrekking van bijstand van het EOGFL in het licht van dat beginsel gerechtvaardigd is wanneer de ontvanger fundamentele verplichtingen niet is nagekomen door geen economische activiteiten uit te oefenen en door in de aanvraag voor de bijstand onjuiste inlichtingen te verschaffen (arrest van 6 maart 2003, *APOL en AIPO/Commissie*, T-61/00 en T-62/00, Jurispr. blz. II-639), of door een productielijn stil

te leggen en een andere lijn te gebruiken voor de verwerking van een product dat van bijstand is uitgesloten (arrest van 11 december 2003, *Conserve Italia/Commissie*, T-305/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie). Zij is ook gerechtvaardigd wanneer de ontvanger van de bijstand de Commissie op een dwaalspoor heeft gebracht wat de aanvang van de werken betreft en in strijd met de toepasselijke regeling met de werken is begonnen vóór de datum waarop de Commissie de bijstandsaanvraag heeft ontvangen (arrest van 11 maart 2003, *Conserve Italia/Commissie*, T-186/00, Jurispr. blz. II-723) of wanneer hij aan het project uitgaven heeft toegerekend die niet gerechtvaardigd waren (arrest van 13 maart 2003, *Comunità montana della Valnerina/Commissie*, T-340/00, Jurispr. blz. II-814; hogere voorziening ingesteld, C-240/03 P).

In het arrest van 11 december 2003, *Conserve Italia/Commissie* (T-306/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), verklaarde het Gerecht daarentegen een beschikking van de Commissie houdende vermindering van EOGFL-bijstand nietig. Het was van oordeel dat de methode voor de berekening van de vermindering van de bijstand kennelijk in strijd was met het evenredigheidsbeginsel, nu zij niet correct de verhouding woog tussen de ernst van de door verzoekster gepleegde inbreuk en het daarmee gemoeide bedrag enerzijds, en de toegepaste vermindering anderzijds. De betrokken inbreuk bestond er in dat met de werken waarvoor bijstand werd verleend, was begonnen voordat de Commissie de aanvraag had ontvangen.

Verder moet erop worden gewezen dat nu noch de regelgeving noch de toekenningsbeschikking uitdrukkelijk bepaalt dat de ontvanger van bijstand tegenover de Gemeenschap financieel verantwoordelijk is voor het gehele project dat door verschillende partijen moet worden uitgevoerd, het evenredigheidsbeginsel wordt geschonden wanneer de Commissie, na de vaststelling van onregelmatigheden bij de uitvoering van dat project, van de als ontvanger aangemerkte partij de terugbetaling van het volle bedrag van de reeds betaalde bijstand verlangt, zonder dit verzoek te beperken tot het deel van het project dat door haar moest worden uitgevoerd (arrest *Comunità montana della Valnerina/Commissie*).

In het arrest *Aristoteleio Panepistimio Thessalonikis/Commissie* (zie ook arresten van 13 maart 2003, *José Martí Peix/Commissie*, T-125/01, Jurispr. blz. II-868, punten 96-114; hogere voorziening ingesteld, C-226/03 P; 3 april 2003, *Eduardo Vieira e.a./Commissie*, T-44/01, T-119/01 en T-126/01, Jurispr. blz. II-1216, punten 165-180; hogere voorziening ingesteld, C-254/03 P, en 17 september 2003, *Stadtsportverband Neuss/Commissie*, T-137/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie, punten 125-134) overwoog het Gerecht dat hoewel artikel 24 van verordening nr. 4253/88 niet voorziet in specifieke termijnen, de Commissie in het kader van een procedure tot intrekking van financiële bijstand verplicht is een redelijke termijn in acht te nemen. Hoewel het van oordeel was dat de administratieve procedure erg lang had geduurd, achtte het Gerecht het middel inzake schending van het beginsel van een redelijke

termijn in dit geval niet gegrond, gelet op het arrest “PVC II”⁵³ (zie het *Jaarverslag 1999*) volgens hetwelk schending van het beginsel van een redelijke termijn, voorzover aangetoond, niet de automatische nietigverklaring van de bestreden beschikking rechtvaardigt, en op de complexe aard van de zaak en de geringe medewerking van verzoekster.

J. Communautair ambtenarenrecht

De talrijke uitspraken die in 2003 zijn gedaan op het gebied van het communautaire ambtenarenrecht betreffen zeer uiteenlopende juridische kwesties, zoals de toegang tot de Europese ambtenarij via vergelijkende onderzoeken (arresten van 23 januari 2003, *Angioli/Commissie*, T-53/00; 27 maart 2003, *Martínez Páramo/Commissie*, T-33/00; 25 juni 2003, *Pyres/Commissie*, T-72/01; 17 september 2003, *Alexandratos en Panagiotou/Raad*, T-233/02, en 30 september 2003, *Martínez Valls/Parlement*, T-214/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), de benoeming van hoge ambtenaren (arresten van 18 september 2003, *Pappas/Comité van de regio's*, T-73/01, en 5 november 2003, *Cougnon/Hof van Justitie*, T-240/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), de bevordering of beoordeling van ambtenaren, de voorwaarden voor het verkrijgen van de in het Ambtenarenstatuut bedoelde vergoedingen, de vergoedingen bij ziekte en ongeval, de tuchtmaatregelen in geval van niet-nakoming van statutaire bepalingen en de overdracht van voor de indiensttreding bij de Gemeenschappen verworven pensioenrechten naar de communautaire regeling (arrest van 30 januari 2003, *Caballero Montoya e.a./Commissie*, T-303/00, T-304/00 en T-322/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie).

In die beslissingen heeft het Gerecht bij herhaling beroepen tot nietigverklaring van te laat opgestelde beoordelingsrapporten verworpen, maar de Commissie veroordeeld tot betaling van schadevergoeding aan ambtenaren die door de te late opstelling van hun beoordelingsrapport schade hadden geleden (arresten van 7 mei 2003, *Den Hamer/Commissie*, T-278/01, en *Lavagnoli/Commissie*, T-327/01; 30 september 2003, *Tatti/Commissie*, T-296/01; 23 oktober 2003, *Lebedef/Commissie*, T-279/01; *Lebedef-Caponi/Commissie*, T-24/02, en *Sautelet/Commissie*, T-25/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie). Met betrekking tot het eerste aspect herinnerde het Gerecht eraan dat behoudens in uitzonderlijke omstandigheden een beoordelingsrapport niet nietig kan worden verklaard om de enkele reden dat het te laat is opgesteld. Al kan de vertraging bij de opstelling van een beoordelingsrapport voor de betrokken ambtenaar een recht op vergoeding doen ontstaan, zij kan in geen geval de geldigheid van het beoordelingsrapport aantasten en bijgevolg ook geen grond voor nietigverklaring opleveren. Wat het tweede aspect betreft, beklemt toont het Gerecht dat de vertraging bij de opstelling van de beoordelingsrapporten de ambtenaar morele schade berokkent en dat de administratie een dienstfout begaat waarvoor zij aansprakelijk is, indien er

⁵³ Arrest Gerecht van 20 april 1999, *Limburgse Vinyl Maatschappij e.a./Commissie*, T-305/94—T-307/94, T-313/94—T-316/94, T-318/94, T-325/94, T-328/94, T-329/94 en T-335/94, Jurispr. blz. II-931.

geen bijzondere omstandigheden zijn die de vertraging rechtvaardigen. In de arresten *Den Hamer/Commissie* en *Lavagnoli/Commissie* wordt gepreciseerd dat de rechtspraak die de Commissie op grond van artikel 43 van het Ambtenarenstatuut een redelijke termijn laat voor de opstelling van het beoordelingsrapport van haar ambtenaren geen toepassing kan vinden wanneer bepalingen die voor de Commissie bindend zijn, zoals de algemene uitvoeringsbepalingen, voor de procedure nauwkeurige termijnen stellen, en dat elke overschrijding van de termijn die de instelling zichzelf heeft opgelegd derhalve in beginsel aan haar moet worden toegerekend.

In het arrest van 16 januari 2003, *Fichtner/Commissie* (T-75/00, JurAmbt. blz. II-51; hogere voorziening ingesteld, C-116/03 P), besliste het Gerecht dat de uitoefening van verschillende nevenactiviteiten zonder voorafgaande machtiging van het tot aanstelling bevoegd gezag, het tuchtrechtelijk ontslag van de betrokken ambtenaar rechtvaardigt. In zijn overwegingen preciseerde het Gerecht dat een ambtenaar ongeacht de nevenactiviteit die hij wil uitoefenen, volgens artikel 12, derde alinea, van het Ambtenarenstatuut het tot aanstelling bevoegd gezag daarvoor machtiging moet vragen, en zich bij gebreke daarvan van die activiteit moet onthouden. De bewezen niet-nakoming van dit artikel 12 gedurende een nagenoeg ononderbroken periode van bijna tien jaar kan als bijzonder ernstig worden aangemerkt, zodat de tuchtmaatregel van tuchtrechtelijk ontslag niet onevenredig is.

Bij arrest van 30 januari 2003, *C/Commissie* (T-307/00, JurAmbt. blz. II-221), gewezen door een kamer van vijf rechters – een zeldzaamheid voor een ambtenarenzaak – is artikel 80, vierde alinea, van het Ambtenarenstatuut⁵⁴ onwettig verklaard en is een op dat artikel gebaseerd besluit nietig verklaard. Geconfronteerd met de vraag of de administratie een wezenpensioen mag weigeren op grond dat in de regeling enkel sprake is van het overlijden van de echtgenoot, en niet van de concubant, overweegt het Gerecht allereerst dat gelet op het doel van artikel 80, vierde alinea, van het Ambtenarenstatuut de situatie van een ongehuwd ambtenaar wiens kind zijn andere ouder heeft verloren die geen ambtenaar of functionaris van de Gemeenschappen was en die daadwerkelijk bijdroeg tot zijn levensonderhoud op basis van een wettelijke verplichting, voortvloeiend uit de erkenning van de afstamming, vergelijkbaar is met die welke binnen de werkingssfeer van dat artikel vallen. Het overweegt vervolgens dat de uitsluiting van ongehuwde ambtenaren uit de werkingssfeer van artikel 80 niet gerechtvaardigd is, daar de extra kosten die worden gedragen door een ambtenaar die zijn echtgenoot verliest, ook worden gedragen in het geval van het overlijden van de andere ouder die niet met de ambtenaar gehuwd is en het kind heeft erkend, en die daardoor wettelijk verplicht is dat kind levensonderhoud te verstrekken. Het Gerecht

⁵⁴ Artikel 80, vierde alinea, van het Ambtenarenstatuut luidt:

"Indien de echtgenoot van een ambtenaar of van een gewezen ambtenaar die recht op ouderdoms- of invaliditeitspensioen heeft, welke echtgenoot zelf geen ambtenaar of tijdelijke functionaris van de Gemeenschappen is, is overleden, heeft elk der kinderen, van wie erkend is dat zij ten laste van de overlevende echtgenoot komen in de zin van artikel 2 van bijlage VII, recht op een wezenpensioen, dat gelijk is aan het dubbele van het bedrag van de kindertoelage."

concludeert dat artikel 80, vierde alinea, van het Ambtenarenstatuut een ongerechtvaardigd onderscheid creëert en het beginsel van gelijke behandeling schendt.

II. *Geschillen inzake schadevergoeding*⁵⁵

De in artikel 288 EG bedoelde niet-contractuele aansprakelijkheid van de Gemeenschap ontstaat pas wanneer is voldaan aan drie voorwaarden, te weten de onrechtmatigheid van de aan de gemeenschapsinstellingen verweten gedraging, de werkelijk geleden schade en een oorzakelijk verband tussen die gedraging en de gestelde schade.

In het arrest van 26 februari 2003, *CEVA en Pharmacia entreprises/Commissie* (T-344/00 en T-345/00, Jurispr. blz. II-229; hogere voorziening ingesteld, C-198/03 P) werd beslist dat aan de drie voorwaarden voor de niet-contractuele aansprakelijkheid van de Gemeenschap was voldaan. Het Gerecht was namelijk van oordeel dat de schade ten gevolge van de onmogelijkheid voor de verzoekende farmaceutische bedrijven om bepaalde diergeneesmiddelen in de handel te brengen, het rechtstreeks gevolg was van een stilzitten van de Commissie dat een kennelijke en ernstige schending van het beginsel van behoorlijk bestuur vormde.

In alle andere zaken werd beslist dat aan één of meer van de voorwaarden niet was voldaan (zie onder meer arresten van 13 februari 2003, *Meyer/Commissie*, T-333/01, Jurispr. blz. II-117, hogere voorziening ingesteld, C-151/03 P; 27 februari 2003, *Vendedurias de Armadores Reunidos/Commissie*, T-61/01, Jurispr. blz. II-327; 6 maart 2003, *Dole Fresh Fruit International/Raad en Commissie*, T-56/00, Jurispr. blz. II-579, en *Banan-Kompaniet en Skandinaviska Bananimporten/Raad en Commissie*, T-57/00; Jurispr. blz. II-609; 19 maart 2003, *Innova Privat-Akademie/Commissie*, T-273/01, Jurispr. blz. II-1095; 10 april 2003, *Alessandrini e.a./Commissie*, T-93/00 en T-46/01, Jurispr. blz. II-1639; hogere voorziening ingesteld, C-295/03 P, en *Travelex Global and Financial Services en Interpayment Services/Commissie*, T-195/00, Jurispr. blz. II-1681; 2 juli 2003, *Hameico Stuttgart e.a./Raad en Commissie*, T-99/98, en 17 december 2003, *DLD Trading/Raad*, T-146/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie).

Wat de eerste van de drie voorwaarden – een onrechtmatige gedraging van de gemeenschapsinstellingen – betreft, moet volgens de rechtspraak worden aangetoond dat er sprake is van een voldoende gekwalificeerde schending van een ter bescherming van particulieren gegeven rechtsregel. Voor de voldoende gekwalificeerde schending moet volgens de rechtspraak van het Hof worden aangeknoopt bij het criterium van de kennelijke en ernstige miskennis door een gemeenschapsinstelling van de grenzen waarbinnen haar beoordelingsbevoegdheid

⁵⁵ Behalve ambtenarenzaken.

dient te blijven, waarbij moet worden gepreciseerd dat indien zij slechts over een zeer beperkte of zelfs geen beoordelingsmarge beschikt, de schending van het gemeenschapsrecht kan volstaan als bewijs van een voldoende gekwalificeerde schending.

De arresten *Dole Fresh Fruit International/Raad en Commissie* en *Banan-Kompaniet en Skandinaviska Bananimporten/Raad en Commissie* verdienen bijzondere aandacht omdat het Gerecht daarin voor het eerst heeft beslist dat een onwettigheid die een handeling nietig of ongeldig maakt, niet noodzakelijkerwijs een voldoende gekwalificeerde schending oplevert, waaruit kan worden afgeleid dat niet elke onwettigheid tot aansprakelijkheid van de Gemeenschap kan leiden.

In casu overwoog het Gerecht dat ongetwijfeld een rechtsregel was geschonden, aangezien het Hof de betrokken bepalingen onwettig en ongeldig had verklaard, en het non-discriminatiebeginsel, in strijd waarmee die bepalingen waren vastgesteld, een algemeen beginsel van gemeenschapsrecht is ter bescherming van particulieren. Onderzocht moest dus nog worden of de Raad en de Commissie bij de ruime beoordelingsbevoegdheid waarover deze instellingen in casu beschikten – gelet op de internationale dimensie van de invoering of de wijziging van de communautaire invoerregeling voor bananen en de complexe economische beoordeling die hiervoor vereist is – door de vaststelling van de gelaakte bepalingen op kennelijke en ernstige wijze de grenzen van hun beoordelingsbevoegdheid hadden miskend. Na onderzoek van een aantal argumenten concludeerde het Gerecht dat het non-discriminatiebeginsel in casu niet op voldoende gekwalificeerde wijze was geschonden, zodat het de beroepen verwierp.

Aan de voorwaarde van het causale verband wordt geacht te zijn voldaan wanneer er een rechtstreeks verband bestaat tussen de gelaakte handeling van de betrokken instelling en de gestelde schade. Wanneer de verzoeker dat verband niet bewijst, wordt het beroep verworpen (arrest *DLD Trading/Raad*).

Hoewel het beginsel van aansprakelijkheid wegens rechtmatig handelen in het gemeenschapsrecht niet wordt erkend, herinnerde het Gerecht er eens te meer aan, dat zo dat wel het geval zou zijn, dit zou veronderstellen dat gelijktijdig is voldaan aan drie voorwaarden, te weten de realiteit van de beweerdelijk geleden schade, het causaal verband tussen deze schade en de aan de instellingen van de Gemeenschap verweten handeling, en het bestaan van abnormale en bijzondere schade. In de arresten *Travellex Global and Financial Services en Interpayment Services/Commissie* en *Hameico Stuttgart e.a./Raad en Commissie* waarin die voorwaarden worden vermeld, wordt enkel vastgesteld dat de realiteit van de gestelde schade niet is bewezen.

III. *Vorderingen in kort geding*

De procedure in kort geding heeft tot doel, door de opschorting van de uitvoering van de bestreden handeling (artikel 242 EG) of het gelasten van andere voorlopige maatregelen (artikel 243 EG), te beletten dat onherstelbare schade wordt berokkend aan de belangen van een partij. In 2003 zijn 39 vorderingen in kort geding ingesteld en zijn 31 zaken afgedaan. Eén van die zaken is afgedaan door de “rechter in kort geding” bedoeld in het Reglement voor de procesvoering van het Gerecht⁵⁶, zoals gewijzigd op 21 mei 2003.⁵⁷

Opdat een voorlopige maatregel wordt gelast, moet zijn voldaan aan verschillende voorwaarden, namelijk dat het beroep waarbij het kort geding aansluit, op het eerste gezicht een goede kans van slagen heeft (de zogenoemde *fumus boni juris*) en de spoedeisendheid. Ook moet de balans bij de afweging van de belangen door de kortgedingrechter doorslaan naar de kant van de partij die om de voorlopige maatregel verzoekt.

In de beschikkingen van 1 augustus 2003, *Technische Glaswerke Ilmenau/Commissie* (T-198/01 R II, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) en *Technische Glaswerke Ilmenau/Commissie* (T-378/02 R, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), en 31 oktober 2003, *Akzo Nobel Chemicals en Akcros Chemicals/Commissie* (T-253/03 R, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), was de president van het Gerecht van oordeel dat aan die voorwaarden was voldaan, zodat hij voorlopige maatregelen gelastte. In geen van de andere uitspraken van 2003 wordt de vordering toegewezen.

Zaak T-198/01 R II is een uitvloeisel van de beschikking van 4 april 2002, *Technische Glaswerke Ilmenau/Commissie* (T-198/01 R, Jurispr. blz. II-2153; zie het *Jaarverslag 2002*), waarbij de opschorting werd gelast van de beschikking van de Commissie die Duitsland gelastte van de steunontvanger steun terug te vorderen die onverenigbaar met de gemeenschappelijke markt was verklaard. Die opschorting was beperkt in de tijd en was afhankelijk van de naleving van bepaalde voorwaarden door de verzoekster, met name de terugbetaling van een eerste schijf van de steun in kwestie. Na de eerste vervalddag vorderde verzoekster verlenging van de voorlopige maatregelen, die opnieuw zijn gelast mits wordt voldaan aan bepaalde voorwaarden.

Het geschil tussen Akzo Nobel Chemicals en Akcros Chemicals enerzijds en de Commissie anderzijds is het gevolg van een verificatie in de kantoren van die ondernemingen waarbij bewijzen van eventuele mededingingsverstoringe praktijken werden gezocht. Verzoeksters stelden in wezen, dat de bij die verificatie door de ambtenaren van de Commissie in beslag genomen documenten werden beschermd door het beroepsgeheim van de advocaat (“legal professional privilege”) en dat de

⁵⁶ Artikel 106 van het Reglement voor de procesvoering van het Gerecht.

⁵⁷ PB L 147, blz. 22.

Commissie daar dus geen kennis van mocht nemen. Wegens die betwisting hebben de ambtenaren van de Commissie bepaalde documenten in beslag genomen en meegenomen in een verzegelde enveloppe. Van andere documenten heeft de Commissie kopieën genomen die zij bij het dossier heeft gevoegd. De Commissie heeft naderhand een beschikking vastgesteld waarin zij haar voornemen uit om de enveloppe met de eerstgenoemde documenten te openen.

Bij de beschikking *Akzo Nobel Chemicals en Akros Chemicals/Commissie* gelastte de president van het Gerecht de opschorting van de uitvoering van deze beschikking.

Hij overweegt allereerst dat de argumenten van verzoeksters een *fumus boni juris* hebben. In de eerste plaats doet het middel inzake schending van het beroepsgeheim, wat de eerste documenten betreft, zeer belangrijke en ingewikkelde vragen rijzen met betrekking tot de noodzaak om de werkingssfeer van het beroepsgeheim zoals die thans door de rechtspraak is afgebakend, in zekere mate uit te breiden. In casu is het de vraag of het beroepsgeheim, dat thans de briefwisseling met een extern advocaat en het document dat de inhoud daarvan weergeeft dekt, kan worden uitgebreid tot documenten die zijn opgesteld met het oog op de raadpleging van een advocaat. In de tweede plaats doet het middel inzake schending van het beroepsgeheim, wat de door de Commissie gekopieerde documenten betreft, ook de principiële vraag rijzen of de bescherming van de briefwisseling tussen onafhankelijke advocaten en hun cliënten⁵⁸ kan worden uitgebreid tot de briefwisseling met een *advocaat* die permanent in dienst is van een onderneming. In de derde plaats wijst de president van het Gerecht erop, dat niet is uitgesloten dat de Commissie tijdens de verificatie niet de in het arrest *AM & S/Commissie* gedefinieerde procedure heeft gevolgd door, al zij het slechts kort, de documenten te raadplegen die volgens verzoeksters onder het beroepsgeheim vielen.

Vervolgens is de president van het Gerecht van oordeel dat verzoeksters hebben aangetoond dat de uitvoering van de bestreden beschikking moest worden opgeschort om te vermijden dat zij ernstige en onherstelbare schade lijden. Dienaangaande stelt hij vast dat het feit dat de Commissie kennis zou nemen van informatie in de documenten in de verzegelde enveloppe als zodanig een wezenlijke en onherstelbare aantasting vormt van verzoeksters' recht op eerbiediging van het beroepsgeheim dat die documenten beschermt.

Ten slotte kunnen het algemeen belang en het belang dat de Commissie heeft bij de naleving van de mededingingsregels niet voorgaan op het belang van verzoeksters dat de documenten in de verzegelde enveloppe niet bekend worden.

⁵⁸ Zoals erkend door het Hof in het arrest van 18 mei 1982, *AM & S/Commissie*, 155/79, Jurispr. blz. 1575.

Tot slot zij nog gewezen op de beschikking van de president van het Gerecht van 15 mei 2003, *Sison/Raad* (T-47/03 R, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie). Deze zaak is een gevolg van het besluit van de Raad van 12 december 2002 tot aanpassing van de lijst van personen, bedoeld in verordening nr. 2580/2001⁵⁹ die voorziet in de bevrozing van de tegoeden en bezittingen van particulieren en groepen die betrokken zijn bij terroristische activiteiten, waarbij de naam Jose Maria Sison is opgenomen in die lijst. Deze laatste, een Filippijns onderdaan die in Nederland verblijft, stelde bij het Gerecht beroep in tot nietigverklaring van dat besluit en vorderde parallel voorlopige maatregelen. Dit verzoek is afgewezen omdat het niet spoedeisend was. Wat de financiële schade betreft, is de president van het Gerecht namelijk van oordeel dat niet is aangetoond dat de toepasselijke regeling het niet mogelijk maakt ernstige en onherstelbare schade te vermijden, aangezien de nationale autoriteiten in specifieke gevallen en onder bepaalde voorwaarden toestemming mogen geven voor het gebruik van bepaalde tegoeden teneinde te voldoen aan elementaire behoeften van personen die op de lijst staan. Met betrekking tot de gestelde morele schade wordt eraan herinnerd dat het doel van de procedure in kort geding niet het herstel van schade is, maar het garanderen van de doeltreffendheid van het arrest in de hoofdzaak.

⁵⁹ Verordening (EG) nr. 2580/2001 van de Raad van 27 december 2001 inzake specifieke beperkende maatregelen tegen bepaalde personen en entiteiten met het oog op de strijd tegen het terrorisme (PB L 344, blz. 70).

Overzicht van de werkzaamheden van het Gerecht van eerste aanleg in 2003

blz.

I. WETTIGHEIDSCONTROLE	120
A. Procedurele kwesties	120
1. Het ambtshalve aanvoeren van een middel	120
2. De omvang van de rechten van interveniënten	121
3. De kosten.....	121
B. Ontvankelijkheid van beroepen op grond van artikel 230 EG	121
1. Handelingen waartegen beroep kan worden ingesteld.....	122
2. Procesbelang	124
3. Procesbevoegdheid	125
a) Beschikkingen	126
a.1) Beschikkingen tot goedkeuring van concentraties van ondernemingen	126
a.2) Beschikkingen tot verwijzing van concentraties van ondernemingen naar een nationale autoriteit	127
b) Handelingen met een algemene strekking	128
b.1) Verordeningen	128
b.2) Richtlijnen	128
b.3) Beschikkingen	129
C. Mededingingsregels voor ondernemingen	129
1. Rechtspraak inzake de artikelen 81 EG en 82 EG	130
a) Personele werkingssfeer	130
b) Procedure inzake mededinging en redelijke termijn.....	131
c) Artikel 81 EG.....	133
c.1) Verboden mededingingsregelingen	133
c.2) Vrijstellingen.....	138

c.3) Wegens schending van artikel 81 EG opgelegde geldboeten	140
d) Artikel 82 EG.....	148
d.1) Machtspositie en misbruik	148
d.2) Geldboeten	155
2. Verordening nr. 4064/89	157
a) Beroep tot nietigverklaring van een goedkeuringsbeschikking.....	157
b) Beroep tot nietigverklaring van beschikkingen tot verwijzing naar een nationale autoriteit	161
c) Beroep tot nietigverklaring van een beschikking waarbij goedkeuring wordt geweigerd.....	164
d) Recht te worden gehoord	165
D. Steunmaatregelen van de staten.....	166
1. Bestanddelen.....	166
2. Procedurekwesties	168
E. Handelspolitieke beschermingsmaatregelen.....	169
F. Het gemeenschapsmerk.....	170
1. Absolute weigeringsgronden	171
2. Relatieve weigeringsgronden	173
3. Bij het BHIM ingestelde vordering tot nietigverklaring	174
4. Vormkwesties.....	174
5. Functionele continuïteit van de instanties van het BHIM.....	175
G. Toegang tot documenten	176
H. Volksgezondheid	176
I. Communautaire financiering.....	178
J. Communautair ambtenarenrecht.....	181
II. GESCHILLEN INZAKE SCHADEVERGOEDING	183
III. VORDERINGEN IN KORT GEDING	185

B – Samenstelling van het Gerecht van eerste aanleg

(Protocollaire rangorde op 7 oktober 2003)

Eerste rij, van links naar rechts:

Rechter R. García-Valdecasas y Fernández; kamerpresidenten J. Pirrung, P. Lindh; president van het Gerecht B. Vesterdorf; kamerpresidenten J. Azizi, H. Legal; rechter V. Tiili.

Tweede rij, van links naar rechts:

Rechters F. Dehousse, N. J. Forwood, A. W. H. Meij, M. Jaeger, J. D. Cooke, P. Mengozzi, M. Vilaras; M. E. Martins Ribeiro; griffier H. Jung.

1. Leden van het Gerecht van eerste aanleg

(in volgorde van ambtsaanvaarding)

Bo Vesterdorf

Geboren in 1945; jurist-vertaler bij het Hof van Justitie; ambtenaar bij het Ministerie van Justitie; rechter-plaatsvervanger; juridisch attaché bij de permanente vertegenwoordiging van Denemarken bij de Europese Gemeenschappen; rechter-plaatsvervanger in het Østre Landsret; hoofd van de afdeling „bestuursrecht” van het Ministerie van Justitie; directeur bij het Ministerie van Justitie; lector aan de universiteit van Kopenhagen; lid van de beheerscommissie voor de mensenrechten van de Raad van Europa (CDDH), en later lid van het bureau van de CDDH; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 25 september 1989; president van het Gerecht van eerste aanleg sedert 4 maart 1998.

Rafael García-Valdecasas y Fernández

Geboren in 1946; Abogado del Estado (te Jaén en te Granada); griffier van de Economisch-Administratieve rechtbank van Jaén en van Cordoba; advocaat te Jaén en te Granada; hoofd van de juridische dienst voor gemeenschapszaken bij het Ministerie van Buitenlandse zaken; hoofd van de Spaanse delegatie in de werkgroep van de Raad voor de oprichting van het Gerecht van eerste aanleg; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 25 september 1989.

Koen Lenaerts

Geboren in 1954; licentiaat en doctor in de Rechten (Katholieke Universiteit Leuven); Master of Laws, Master in Public Administration (Harvard University); assistent (1979-1983), vervolgens hoogleraar Europees recht aan de Katholieke Universiteit Leuven (sinds 1983); referendaris bij het Hof van Justitie (1984-1985); professor aan het Europacollege te Brugge (1984-1989); advocaat te Brussel (1986-1989); gasthoogleraar aan de Harvard Law School (1989); rechter in het Gerecht van eerste aanleg van 25 september 1989 tot 6 oktober 2003.

Virpi Tiili

Geboren in 1942; doctor in de rechtsgeleerdheid, universiteit van Helsinki; assistent burgerlijk recht en handelsrecht aan de universiteit van Helsinki; directeur juridische zaken en handelspolitiek bij de Centrale Kamer van Koophandel van Finland; directeur-generaal van de Administratie Consumentenbescherming van Finland; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 18 januari 1995.

Pernilla Lindh

Geboren in 1945; licentiaat in de rechtswetenschappen, universiteit van Lund; rechter (assessor) in het Hof van Beroep van Stockholm; juridisch adviseur en directeur-generaal voor juridische zaken bij de afdeling Handel van het Ministerie van Buitenlandse zaken; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 18 januari 1995.

Josef Azizi

Geboren in 1948; doctor in de rechtsgeleerdheid en licentiaat sociale en economische wetenschappen, universiteit van Wenen; docent en lector aan de Economische universiteit Wenen en aan de faculteit rechtsgeleerdheid van de universiteit van Wenen; Ministerialrat en afdelingshoofd bij de kanselarij van de bondskanselier; lid van het directiecomité voor juridische samenwerking van de Raad van Europa (CDCJ); procesgemachtigde bij het Verfassungsgerichtshof in procedures inzake grondwettigheidstoetsing; coördinator voor de aanpassing van het Oostenrijkse federale recht aan het gemeenschapsrecht; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 18 januari 1995.

Rui Manuel Gens de Moura Ramos

Geboren in 1950; hoogleraar aan de juridische faculteit van de universiteit te Coimbra en de juridische faculteit van de universiteit te Coimbra; bekleeder van de Jean Monnet-leerstoel; cursusdirecteur (Franse taal) bij de Haagse Academie voor Internationaal recht (1984); gasthoogleraar aan de juridische faculteit van de universiteit te Parijs I (1995); vertegenwoordiger van de Portugese regering bij de UNO-Commissie voor Internationaal Handelsrecht, de Haagse Conferentie voor Internationaal Privaatrecht, de Internationale Commissie voor de Burgerlijke Stand en het Comité voor de Nationaliteit van de Raad van Europa; lid van het Institut de Droit International; rechter in het Gerecht van eerste aanleg van 18 september 1995 tot 31 maart 2003.

John D. Cooke

Geboren in 1944; 1966 ingeschreven bij de Ierse balie; eveneens ingeschreven bij de balie van Engeland en Wales, van Noord-Ierland en van New South Wales; 1966-1996 praktiserend barrister; 1980 lid van de Inner Bar in Ierland (Senior Counsel) en, in 1991, in New South Wales; 1985-1986 voorzitter van de Raad van de balies van de Europese Gemeenschap (CCBE); gasthoogleraar aan de rechtenfaculteit van University College, Dublin; lid van het Chartered Institute of Arbitrators; 1987-1990 voorzitter van de Royal Zoological Society of Ireland; bencher van de Honorable Society of Kings Inns, Dublin; honorary bencher van Lincoln's Inn, Londen; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 10 januari 1996.

Marc Jaeger

Geboren in 1954; advocaat; attaché de justice bij de procureur-generaal; rechter, vice-president in de arrondissementsrechtbank te Luxemburg; docent aan het Centre universitaire te Luxemburg; gedetacheerd magistraat, referendaris bij het Hof van Justitie sedert 1986; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 11 juli 1996.

Jörg Pirrung

Geboren 1940; assistent aan de universiteit Marburg; medewerker bij het bondsministerie van Justitie (internationaal burgerlijk procesrecht; burgerlijk kinderrecht); hoofd van de sectie internationaal privaatrecht bij het bondsministerie van Justitie; laatstelijk hoofd van de afdeling burgerlijk recht; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 11 juni 1997.

Paolo Mengozzi

Geboren in 1938; hoogleraar internationaal recht en houder van de Jean Monnet-leerstoel voor het recht van de Europese Gemeenschappen aan de universiteit van Bologna; doctor honoris causa van de universiteit Carlos III te Madrid; gasthoogleraar aan de volgende universiteiten: Johns Hopkins (Bologna Center), St. Johns (New York), Georgetown, Parijs II, Georgia (Athens) en het Institut Universitaire International (Luxemburg); coördinator van het European Business Law Pallas Program van de universiteit van Nijmegen; lid van het raadgevend comité van de Commissie van de Europese Gemeenschappen inzake overheidsopdrachten; onderstaatssecretaris van Industrie en Handel tijdens het Italiaanse voorzitterschap van de Raad; lid van de reflectiegroep van de Europese Gemeenschap over de wereldhandelsorganisatie en directeur van de in 1997 aan de WTO gewijde leergang van het studiecentrum van de Haagse Academie voor internationaal recht; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 4 maart 1998.

Arjen W. H. Meij

Geboren in 1944; raadsheer in de Hoge Raad der Nederlanden (1996); lid en vice-voorzitter van het College van Beroep voor het Bedrijfsleven (1986); plaatsvervangend lid van de Centrale Raad van Beroep en van de Tariefcommissie; referendaris bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (1980); hoofddocent Europees recht aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit Groningen; research assistant aan de University of Michigan Law School; medewerker internationaal secretariaat van de Kamer van Koophandel te Amsterdam (1970); rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 17 september 1998.

Mihalis Vilaras

Geboren in 1950; advocaat (1974-1980); nationaal deskundige bij de juridisch dienst van de Commissie van de Europese Gemeenschappen, daarna hoofdadministrateur bij DG V (werkgelegenheid, industriële betrekkingen en sociale zaken); auditeur; maître des requêtes bij de Raad van State en sinds 1999, raadsheer; toegevoegd lid van het Bijzondere Hooggerechtshof van Griekenland; lid van het Griekse centraal comité voor de voorbereiding van de wetgeving (1996-1998); directeur van de juridische dienst van het secretariaat-generaal van de Griekse regering; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 17 september 1998.

Nicholas James Forwood

Geboren in 1948; in 1969 afgestudeerd aan de Universiteit van Cambridge (werktuigkunde en rechtsgelerdheid); ingeschreven bij de Engelse balie in 1970 en vervolgens praktiserend te Londen (1971-1979) en Brussel (1979-1999); in 1981 ingeschreven bij de Ierse balie; in 1987 benoemd tot Queen's Counsel en in 1998 tot Benchet (bestuurslid) van de Middle Temple; vertegenwoordiger van de balie van Engeland en Wales in de Raadgevende Commissie van de balies van de Europese Gemeenschap (CCBE) en voorzitter van de vaste delegatie van de CCBE bij het Hof van Justitie van de EG; lid van het bestuur van de World Trade Law Association en van de European Maritime Law Organization; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 15 december 1999.

Hubert Legal

Geboren in 1954; Maître des Requêtes bij de Conseil d'État sedert 1991; oud-leerling van de École normale supérieure van Saint-Cloud en van de École nationale d'administration; volledig bevoegd leraar Engels (1979-1985); rapporteur en vervolgens regeringscommissaris bij de afdelingen geschillen van bestuur van de Conseil d'État (1988-1993); juridisch adviseur van de permanente vertegenwoordiging van Frankrijk bij de Verenigde Naties te New York (1993-1997); referendaris in het kabinet van rechter Puissechot bij het Hof van Justitie (1997-2001); rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 19 september 2001.

Maria Eugénia Martins de Nazaré Ribeiro

Geboren in 1956; studies te Lissabon, Brussel en Straatsburg; advocaat in Portugal en te Brussel; vrij onderzoeker aan het Institut d'études européennes de l'université libre de Bruxelles; referendaris bij de Portugese rechter van het Hof van Justitie Moitinho de Almeida (1986-2000), en bij de president van het Gerecht van eerste aanleg Vesterdorf (2000-2003); rechter bij het Gerecht van eerste aanleg sedert 1 april 2003.

Franklin Dehousse

Geboren in 1959; licentiaat in de rechtsgeleerdheid (Universiteit van Luik, 1981); aspirant (Nationaal fonds voor wetenschappelijk onderzoek); juridisch adviseur van de Kamer van volksvertegenwoordigers; doctor in de rechtsgeleerdheid (Universiteit van Straatsburg, 1990); hoogleraar (Universiteiten van Luik en van Straatsburg, Europa college, Koninklijk hoger instituut voor Defensie, Universiteit Montesquieu te Bordeaux; Collège Michel Servet des universités de Paris; Faculteit Notre Dame de la Paix te Namen); bijzonder vertegenwoordiger van de minister van Buitenlandse zaken; directeur Europese Studies van het Koninklijk Instituut voor Internationale betrekkingen; assessor bij de Raad van State; adviseur bij de Europese Commissie; lid van het Observatorium van de rechten voor het internet; hoofdredacteur van Studia Diplomatica; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 7 oktober 2003.

Hans Jung

Geboren in 1944; assistent en vervolgens assistent-docent aan de juridische faculteit te Berlijn; advocaat te Frankfurt; jurist-vertaler bij het Hof van Justitie; referendaris bij de heer Kutscher, president van het Hof van Justitie en later bij de Duitse rechter; adjunct-griffier van het Hof van Justitie; griffier van het Gerecht van eerste aanleg sedert 10 oktober 1989.

2. Wijzigingen in de samenstelling van het Gerecht van eerste aanleg in 2003

In 2003 is de samenstelling van het Gerecht van eerste aanleg gewijzigd als volgt:

Op 31 maart heeft rechter Rui Manuel Gens de Moura Ramos het Gerecht van eerste aanleg verlaten. Hij is als rechter vervangen door Maria Eugénia Martins de Nazaré Ribeiro.

Op 6 oktober heeft rechter Koen Lenaerts, die in het Hof van Justitie is benoemd, het Gerecht van eerste aanleg verlaten. Hij is als rechter vervangen door Franklin Dehousse.

3. Protocollaire rangorde

van 1 januari tot 31 maart 2003

B. Vesterdorf, president van het Gerecht
R. García-Valdecasas y Fernández, kamerpresident
K. Lenaerts, kamerpresident
V. Tiili, kamerpresident
N. J. Forwood, kamerpresident
P. Lindh, rechter
J. Azizi, rechter
R. M. Moura Ramos, rechter
J. D. Cooke, rechter
M. Jaeger, rechter
J. Pirrung, rechter
P. Mengozzi, rechter
A. W. H. Meij, rechter
M. Vilaras, rechter
H. Legal, rechter

H. Jung, griffier

van 1 april tot 30 september 2003

B. Vesterdorf, president van het Gerecht
R. García-Valdecasas y Fernández, kamerpresident
K. Lenaerts, kamerpresident
V. Tiili, kamerpresident
N. J. Forwood, kamerpresident
P. Lindh, rechter
J. Azizi, rechter
J. D. Cooke, rechter
M. Jaeger, rechter
J. Pirrung, rechter
P. Mengozzi, rechter
A. W. H. Meij, rechter
M. Vilaras, rechter
H. Legal, rechter
M. E. Martins Ribeiro, rechter

H. Jung, griffier

van 1 tot 6 oktober 2003

B. Vesterdorf, president van het Gerecht
P. Lindh, kamerpresident
J. Azizi, kamerpresident
J. Pirrung, kamerpresident
H. Legal, kamerpresident
R. García-Valdecasas y Fernández, rechter
K. Lenaerts, rechter
V. Tiili, rechter
J. D. Cooke, rechter
M. Jaeger, rechter
P. Mengozzi, rechter
A. W. H. Meij, rechter
M. Vilaras, rechter
N. J. Forwood, rechter
M. E. Martins Ribeiro, rechter

H. Jung, griffier

van 7 oktober tot 31 december 2003

B. Vesterdorf, president van het Gerecht
P. Lindh, kamerpresident
J. Azizi, kamerpresident
J. Pirrung, kamerpresident
H. Legal, kamerpresident
R. García-Valdecasas y Fernández, rechter
V. Tiili, rechter
J. D. Cooke, rechter
M. Jaeger, rechter
P. Mengozzi, rechter
A. W. H. Meij, rechter
M. Vilaras, rechter
N. J. Forwood, rechter
M. E. Martins Ribeiro, rechter
F. Dehousse, rechter

H. Jung, griffier

4. Gewezen leden van het Gerecht van eerste aanleg

Da Cruz Vilaça José Luis (1989-1995), president van 1989 tot 1995
Barrington Donal Patrick Michael (1989-1996)
Saggio Antonio (1989-1998), president van 1995 tot 1998
Edward David Alexander Ogilvy (1989-1992)
Kirschner Heinrich (1989-1997)
Yeraris Christos (1989-1992)
Schintgen Romain Alphonse (1989-1996)
Briët Cornelis Paulus (1989-1998)
Biancarelli Jacques (1989-1995)
Lenaerts Koen (1989-2003)
Bellamy Christopher William (1992-1999)
Kalogeropoulos Andreas (1992-1998)
Potocki André (1995-2001)
Gens de Moura Ramos Rui Manuel (1995-2003)

Presidenten

Da Cruz Vilaça José Luis (1989-1995)
Saggio Antonio (1995-1998)

Hoofdstuk III

Bijeenkomsten en bezoeken

A — Officiële bezoeken en evenementen bij het Hof van Justitie en het Gerecht van eerste aanleg in 2003

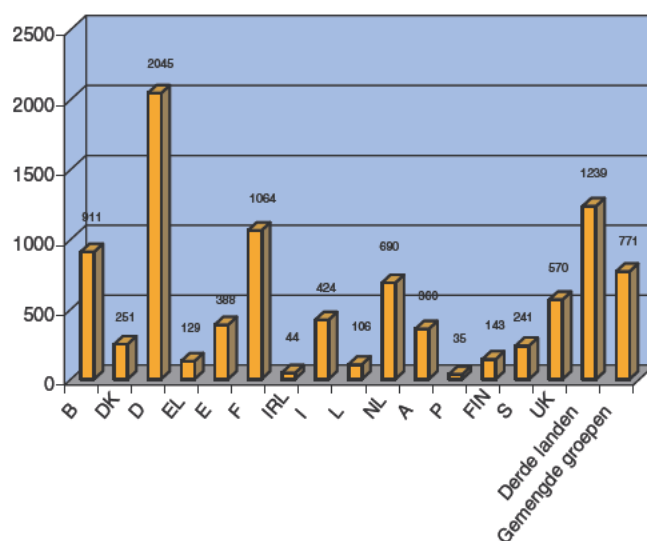
13 januari	Juliet Wheldon en John Collins van de juridische dienst van het ministerie van Financiën, Verenigd Koninkrijk
16 januari	Delegatie van de raad van bestuur van de Vereniging van de Raden van State en van de Hoge Administratieve Rechtscolleges van de Europese Unie
29 januari	ZDH prins Radu de Hohenzollern-Veringen, speciaal gezant voor Integratie, Samenwerking en Duurzame Ontwikkeling namens de Roemeense regering
30 januari	Mátyás Szilágyi, zaakgelastigde a.i. bij de Hongaarse ambassade in het Groothertogdom Luxemburg
4 februari	Bruno Machado, president van de kamers van beroep van het Bureau voor harmonisatie binnen de interne markt (BHIM), Alicante
13 februari	The Right Rev. Dr. Finlay MacDonald, moderator van de Algemene Vergadering van de Kerk van Schotland
13 februari	Z.Exc. Kazuo Asakai, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur, hoofd van de Japanse missie bij de Europese Unie te Brussel
27 februari	Z.Exc. Aldebrhan Weldegiorgis, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur van de staat Eritrea bij het Koninkrijk België en het Groothertogdom Luxemburg
4 maart	Z.Exc. Ampalavanar Seleverejah, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur van de Republiek Singapore bij het Koninkrijk België en het Groothertogdom Luxemburg
7 maart	Finale van de pleitwedstrijd van de European Law Moot Court
10 maart	Z.Exc. Carlos Basterreche Sagües, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur, permanent vertegenwoordiger van Spanje bij de Europese Unie te Brussel
van 10 tot en met 19 maart	Delegatie van het Hof van Justitie van de Economische en Monetaire Gemeenschap van Centraal-Afrika (CEMAC)
11 en 12 maart	Delegatie van het European Scrutiny Committee, House of Commons (Verenigd Koninkrijk)
13 maart	Z.Exc. Umberto Vattani, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur, permanent vertegenwoordiger van Italië bij de Europese Unie te Brussel

19 en 20 maart	Jacob Söderman, Europees ombudsman
9 april	David O'Sullivan, secretaris-generaal van de Europese Commissie
10 april	Péter Bárándy, minister van Justitie van de Republiek Hongarije, begeleid door Judit Fazekas, toegevoegd staatssecretaris, en Mátyás Szilágyi, zaakgelastigde a.i.
10 en 11 april	Ivan Grigorov, president van het Hof van Cassatie van de Republiek Bulgarije
11 april	Delegatie van de commissie van Financiën van de Landtag van Schleswig-Holstein
6 mei	Ivan Verougstraete, president van het Hof van Cassatie van het Koninkrijk België
7 en 15 mei	H.Exc. Ingrid Apelbaum-Pidoux, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur van de Zwitserse Confederatie bij het Groothertogdom Luxemburg
20 mei	Z.Exc. Clay Constantinou, ex-ambassadeur van de Verenigde Staten van Amerika bij het Groothertogdom Luxemburg en deken van de Seton Hall School of Diplomacy and International Relations
22 mei	Z.Exc. Tudorel Postolache, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur van Roumenië bij het Groothertogdom Luxemburg
4 juni	Neil Kinnock, vice-president van de Europese Commissie
13 en 14 juni	2e conferentie van de Vereniging van rechters van Europees mededingingsrecht
16 en 17 juni	Bijeenkomst van de magistraten van de lidstaten
19 juni	Alina Dorobant, tweede secretaris bij de Roemeense missie bij de Europese Unie te Brussel
24 juni	Pinky Anand, Senior Counsel bij het Hooggerechtshof van de Republiek Indië
26 juni	Z.Exc. Walter Hagg, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur van de Republiek Oostenrijk bij het Groothertogdom Luxemburg
7 juli	Delegatie van het Hooggerechtshof van de Verenigde Staten van Amerika
8 juli	Nikiforos Diamandouros, Europees ombudsman

8 juli	Paul de Jersey AC, Chief Justice van Queensland
9 en 10 juli	H.Exc. Agneta Söderman, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur van het Koninkrijk Zweden bij het Groothertogdom Luxemburg
9 september	Delegatie van de Xlle burgerlijke kamer van het Bundesgerichtshof
29 en 30 september	Delegatie van het Bundesarbeitsgericht
8 oktober	Adrian Năstase, Eerste minister van Roemenië
15 oktober	Z.Exc. Tassos Papadopoulos, president van de Republiek Cyprus
16 oktober	Delegatie van het Hooggerechtshof van het Koninkrijk Noorwegen
10 en 11 november	Stage van de magistraten van de lidstaten
13 november	Z.Exc. Porfirio Muñoz Ledo, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur van de Verenigde Staten van Mexico bij het Koninkrijk België en het Groothertogdom Luxemburg
17 november	Delegatie van de Commissie voor Europese integratie van de Kamer van afgevaardigden van de Tsjechische Republiek
18 november	Mary McAleese, president van Ierland
19 november	Z.Exc. Peter Balázs, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur, hoofd van de missie van de Republiek Hongarije bij de Europese Unie te Brussel
24 november	Z.Exc. Peter Terpeluk Jr., buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur van de Verenigde Staten van Amerika bij het Groothertogdom Luxemburg
26, 27 en 28 november	Delegatie van het Hoog Administratief Gerechtshof van de Republiek Litouwen
1 en 2 december	Delegatie van het Hooggerechtshof van de Republiek Cyprus
2 december	Delegatie van het Constitutioneel Hof van de Republiek Algerije

B — Studiebezoeken aan het Hof van Justitie en het Gerecht van eerste aanleg in 2003

Per lidstaat

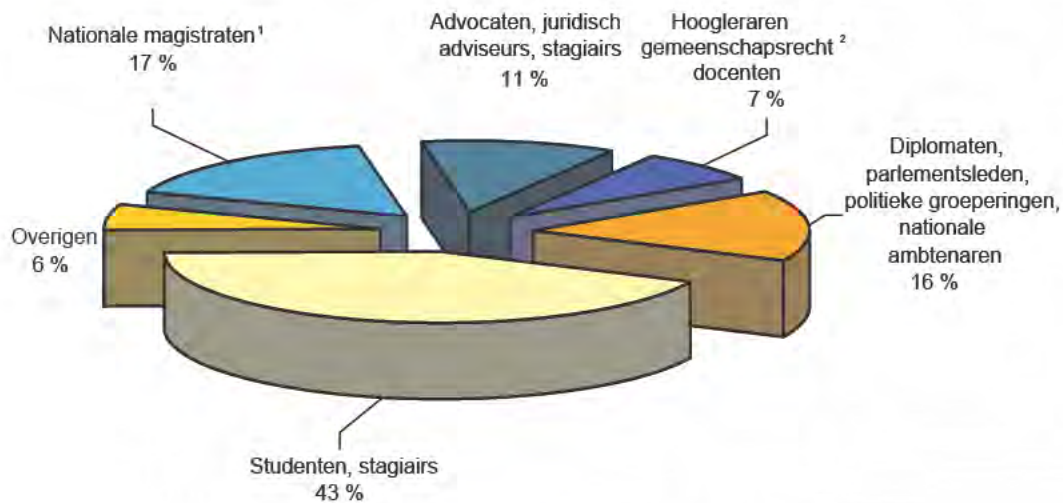
	Nationale magistraten ¹	Advocaten, juridisch adviseurs, stagiairs	Hoogleraren, gemeenschapsrecht, docenten ²	Diplomaten, parlementsleden, politieke groeperingen, nationale ambtenaren	Studenten, stagiairs	Overigen	Totaal
B	49	33	2	90	567	170	911
DK	67		9	14	98	63	251
D	281	310	2	300	968	184	2045
EL	101		1	2	25		129
E	22	124		67	102	73	388
F	50	61	20	89	809	35	1064
IRL	6		2		36		44
I	19	1	6	30	336	32	424
L	2	26		15	38	25	106
NL	65	80		88	407	50	690
A	8		6	34	277	35	360
P	7		7		21		35
FIN	8	33		63	29	10	143
S	77	46	5	35	44	34	241
UK	72	24	11	53	410		570
Derde landen	85	100	43	181	821	9	1239
Gemengde groepen	149	128		89	297	108	771
Totaal	1068	966	114	1150	5285	828	9411

¹ Deze rubriek omvat mede het aantal magistraten dat heeft deelgenomen aan de door het Hof traditioneel in het voorjaar georganiseerde bijeenkomst voor magistraten. Dit aantal bedroeg in 2003: België: 7; Denemarken: 8; Duitsland: 17; Griekenland: 7; Spanje: 22; Frankrijk: 22; Ierland: 6; Italië: 17; Luxemburg: 2; Nederland: 8; Oostenrijk: 8; Portugal: 7; Finland: 8; Zweden: 8; Verenigd Koninkrijk: 21.

² Hoogleraren die studenten begeleiden niet meegerekend.

Studiebezoeken aan het Hof van Justitie en het Gerecht van eerste aanleg in 2003

Per soort groep

	Nationale magistraten ¹	Advocaten, juridisch adviseurs, stagiairs	Hoogleraren gemeenschapsrecht, docenten ²	Diplomaten, parlementsleden, politieke groeperingen, nationale ambtenaren	Studenten, stagiairs	Overigen	Totaal
B	4	2	2	4	14	3	29
DK	5		1	1	3	3	13
D	11	12	1	12	38	5	79
EL	5		1	2	2		10
E	2	5		2	4	2	15
F	4	5	1	5	22	1	38
IRL	2		2		1		5
I	4	1	6	13	12	1	37
L	2	1		1	2	1	7
NL	4	4		5	13	1	27
A	2		6	2	9	1	20
P	2		7		3		12
FIN	2	2		4	1	1	10
S	5	3	1	2	2	2	15
UK	5	2	1	3	14		25
Derde landen	6	7	2	8	32	1	56
Gemengde groepen	5	3		3	8	2	21
Totaal	70	47	31	67	180	24	419

¹ Deze rubriek omvat, onder andere, de studiebijeenkomst en stage voor magistraten.

² Hoogleraren die studenten begeleiden niet meegerekend.

C — Plechtige zittingen in 2003

31 maart	Plechtige zitting ter gelegenheid van het vertrek van Rui Manuel Gens de Moura Ramos, rechter in het Gerecht van eerste aanleg, en de ambtsaanvaarding van Maria Eugénia Martins de Nazaré Ribeiro als rechter in het Gerecht van eerste aanleg
1 april	Plechtige verbintenis van Nikiforos Diamandouros, Europese Ombudsman
25 september	Plechtige zitting ter nagedachtenis van Thomas Francis O'Higgins, gewezen rechter in het Hof van Justitie
6 oktober	Plechtige zitting ter gelegenheid van de gedeeltelijke vernieuwing van de mandaten van de leden van het Hof van Justitie (zie rubriek "Wijzigingen in de samenstelling van het Hof van Justitie in 2003", blz. 111) en de ambtsaanvraag van een nieuw lid als rechter in het Gerecht van eerste aanleg (zie rubriek "Wijzigingen in de samenstelling van het Gerecht van eerste aanleg in 2003", blz. 199)

D — Bezoeken of deelnemingen aan officiële evenementen in 2003

23 januari	Deelneming van de president en een delegatie van het Hof aan de plechtige zitting van het Europees Hof van de rechten van mens naar aanleiding van de opening van het gerechtelijk jaar te Straatsburg
17 februari	Deelneming van de president van het Hof aan een gedachtewisseling met de reflectiegroep over de werking van het Hof van justitie in het kader van de Europese conventie over de toekomst van Europa te Brussel
van 14 tot en met 19 maart	Officieel bezoek van de president van het Hof aan het Constitutioneel Hof en het Hooggerechtshof van de Republiek Polen
van 27 tot en met 29 maart	Officieel bezoek van de president en een delegatie van het Hof aan het Zwitsers Federaal Hof te Lausanne
van 17 tot en met 19 april	Officieel bezoek van de president en een delegatie van het Hof aan Griekenland op uitnodiging van de presidenten van de Raad van State en het Hof van Cassatie, naar aanleiding van zes maanden Grieks voorzitterschap van de Europese Unie
13 juni	Deelneming van een delegatie van het Hof aan de viering van het 50-jarige bestaan van het Bundesverwaltungsgericht te Leipzig
13 en 14 juni	Deelneming van de president van het Hof aan de 54e voltallige zitting van de Europese Commissie voor democratie door recht (Commissie van Venetië) te Venetië
van 12 tot en met 15 juni	Officieel bezoek van de president en een delegatie van het Hof aan de Consiglio di Stato te Rome
18 juli	Deelneming van de president van Hof aan een conferentie over “Het rechterlijk toezicht in de Europese Unie”, in het kader van een programma dat naar aanleiding van het 25-jarige bestaan van de Spaanse Grondwet door de Rekenkamer in het Escuriaal is georganiseerd
4 en 5 september	Deelneming van de president van het Hof aan de internationale conferentie “Constitutioneel recht en de rule of law”, en voorstelling van een rapport over “De nationale constitutionele hoven en het gemeenschapsrecht”, naar aanleiding van het 10-jarige bestaan van het Constitutioneel Hof van de Republiek Litouwen te Vilnius

11 en 12 september	Deelneming van de president van het Hof aan de viering van de 10e verjaardag van de benoeming van rechter Ruth Bader Ginsburg bij het Hooggerechtshof van de Verenigde Staten van Amerika en deelname aan een rondetafelgesprek over “De relatie tussen het constitutionele recht van de Verenigde Staten en het constitutionele recht van andere landen”, op uitnodiging van de Columbia University te New York
25 en 26 september	Deelneming van een delegatie van het Hof en van de president van het Gerecht aan het 3e symposium van Europese rechters inzake merken, georganiseerd door het Bureau voor harmonisatie binnen de interne markt (BHIM) te Alicante
26 november	Deelneming van de president en de eerste advocaat-generaal van het Hof aan een samenkomst met de permanente vertegenwoordigers van de lidstaten bij de Europese Unie te Brussel
10 december	Deelneming van een delegatie van het Hof aan het rondetafelgesprek over “De functie en de onafhankelijkheid van de rechter in de Europese rechterlijke instanties”, georganiseerd door het Instituut voor Europese Studies te Brussel

Hoofdstuk IV

Gerechtelijke statistieken

A – Gerechtelijke statistieken van het Hof van Justitie ¹

Algemene werkzaamheden van het Hof van Justitie

1. Afgedane, aanhangig gemaakte, hangende zaken (1999-2003)

Afgedane zaken

2. Aard van de procedures (1999-2003)
3. Arresten, beschikkingen, adviezen (2003)
4. Formatie (2003)
5. Onderwerp van het beroep (2003)
6. Kortgedingen: resultaat (2003)
7. Beroepen wegens niet-nakoming: resultaat (2003)
8. Procesduur (1999-2003)

Aanhangig gemaakte zaken

9. Aard van de procedures (1999-2003)
10. Rechtstreekse beroepen — Aard van het beroep (2003)
11. Onderwerp van het beroep (2003)
12. Beroepen wegens niet-nakoming (1999-2003)

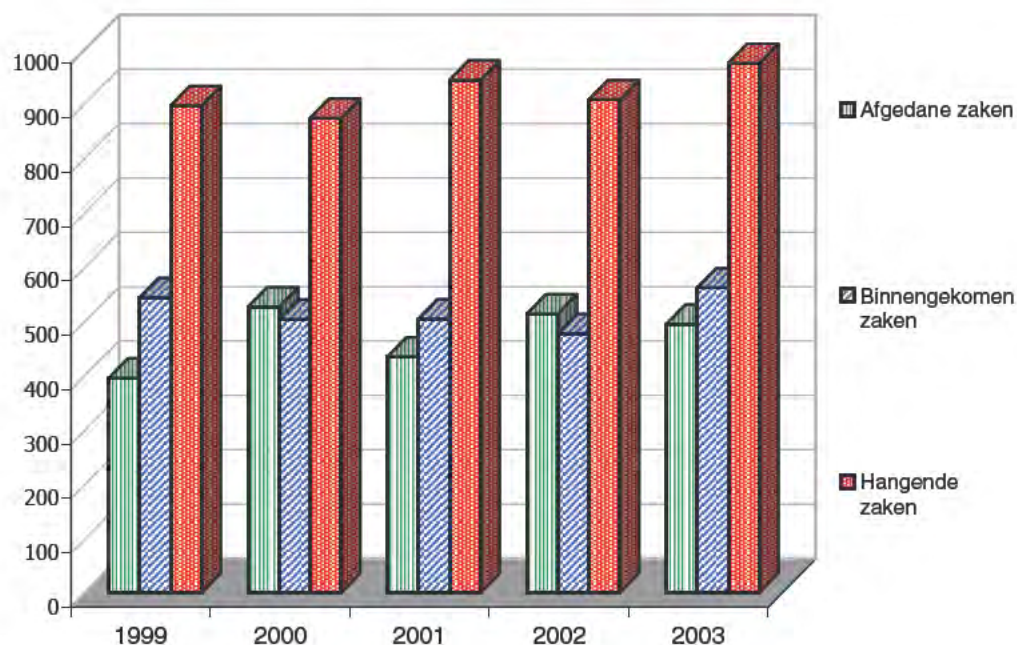
Op 31 december hangende zaken

13. Aard van de procedures (1999-2003)
14. Formatie (2003)

Ontwikkeling van de gerechtelijke werkzaamheden (1952-2003)

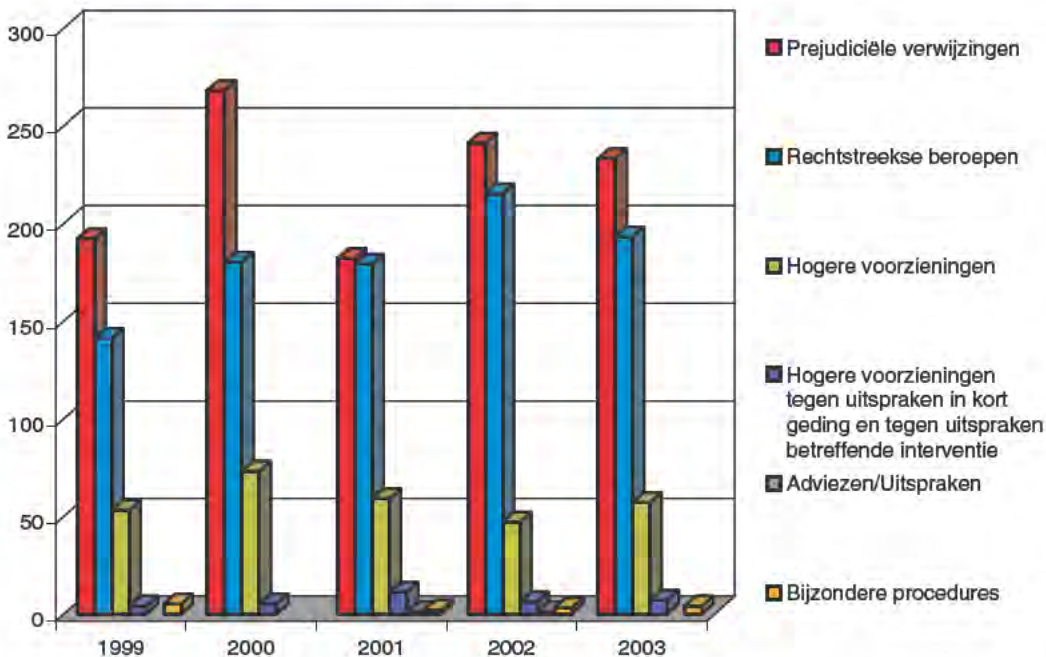
15. Binnengekomen zaken en arresten
16. Prejudiciële verwijzingen (per lidstaat en per jaar)
17. Prejudiciële verwijzingen (per lidstaat en per rechterlijke instantie)
18. Beroepen wegens niet-nakoming

¹ Dankzij nieuwe software zijn de statistieken vanaf het Jaarverslag 2002 duidelijker weergegeven. De tabellen en grafieken zijn grotendeels herzien en verbeterd, wat hier en daar tot een andere indeling heeft geleid. Voorzover mogelijk is aangesloten bij de tabellen van voorgaande jaren.

Werkzaamheden van het Hof van Justitie**1. Afgedane, aanhangig gemaakte, hangende zaken (1999-2003) ¹**

	1999	2000	2001	2002	2003
Afgedane zaken	395	526	434	513	494
Binnengekomen zaken	543	503	504	477	561
Hangende zaken	896	873	943	907	974

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

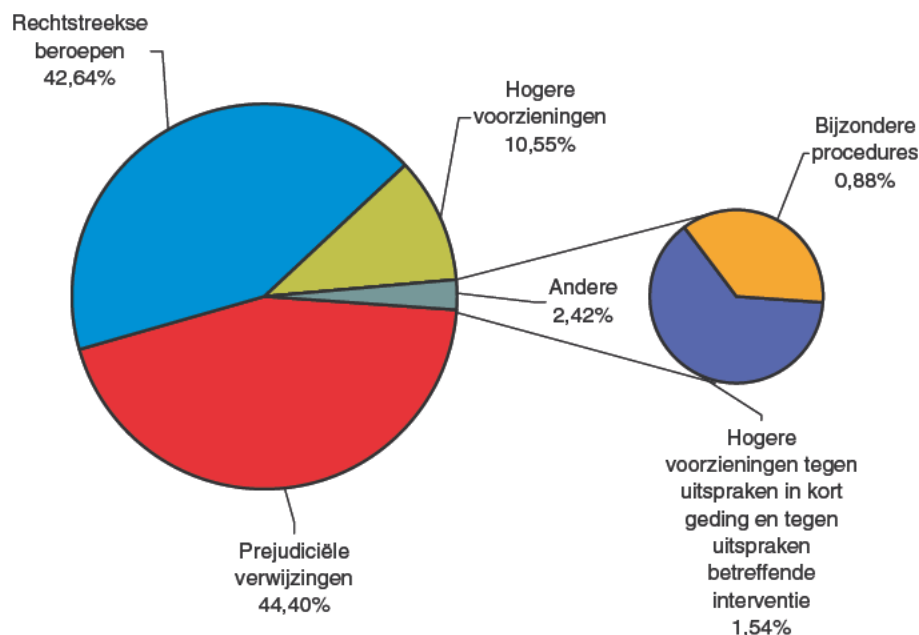
*Afgedane zaken***2. Aard van de procedures (1999-2003) ^{1 2}**

	1999	2000	2001	2002	2003
Prejudiciële verwijzingen	192	268	182	241	233
Rechtstreekse beroepen	141	180	179	215	193
Hogere voorzieningen	53	73	59	47	57
Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding en tegen uitspraken betreffende interventie	4	5	11	6	7
Adviezen/Uitspraken			1	1	
Bijzondere procedures	5		2	3	4
Totaal	395	526	434	513	494

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

² Als "bijzondere procedures" worden beschouwd: begroting van kosten (artikel 74 Reglement voor de procesvoering); rechtsbijstand (artikel 76 Reglement voor de procesvoering); verzet tegen een arrest (artikel 94 Reglement voor de procesvoering); derdenverzet (artikel 97 Reglement voor de procesvoering); uitlegging van een arrest (artikel 102 Reglement voor de procesvoering); herziening van een arrest (artikel 98 Reglement voor de procesvoering); rectificatie van een arrest (artikel 66 Reglement voor de procesvoering); derdenbeslag (Protocol voorrechten en immuniteiten); zaken met betrekking tot immuniteit (Protocol voorrechten en immuniteiten).

3. Afgedane zaken — Arresten, beschikkingen, adviezen (2003) ¹

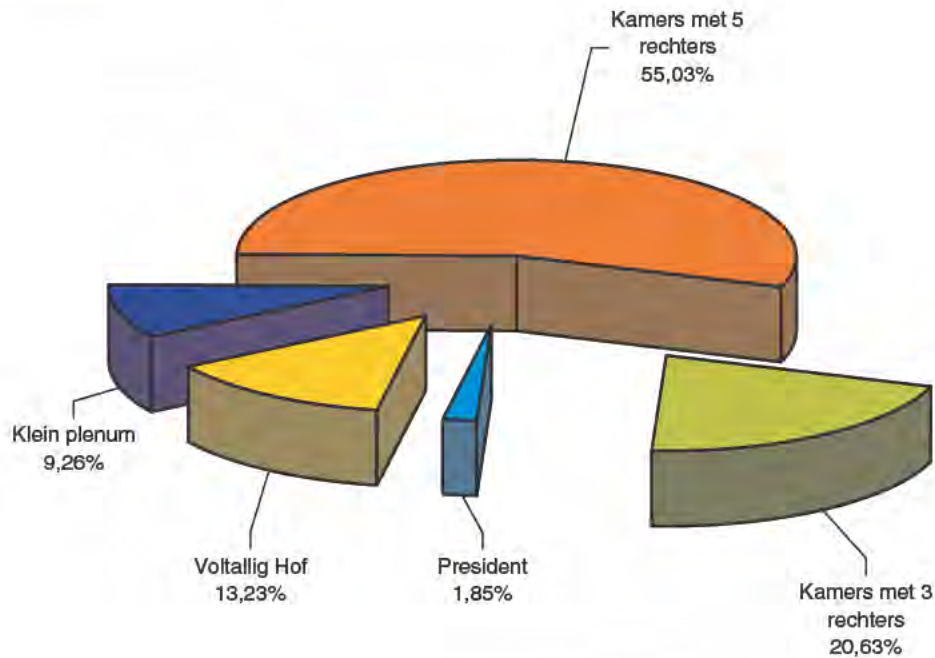
	Arresten	Beschikkingen van gerechtelijke aard ²	Beschikkingen in kort geding ³	Andere beschikkingen ⁴	Adviezen	Totaal
Prejudiciële verwijzingen	158	14		30		202
Rechtstreekse beroepen	118	1	3	72		194
Hogere voorzieningen	31	11	3	3		48
Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding en tegen uitspraken betreffende interventie			6	1		7
Adviezen/Uitspraken						
Bijzondere procedures	1	3				4
Totaal	308	29	12	106	0	455

¹ De cijfers (nettocijfers) hebben betrekking op het aantal zaken na de voegingen wegens verknochtheid (een aantal gevoegde zaken = één zaak).

² Beschikkingen van gerechtelijke aard waardoor een procedure wordt beëindigd (niet-ontvankelijkheid, kennelijk niet-ontvankelijkheid...).

³ Beschikkingen ten gevolge van verzoeken op grond van de artikelen 185 of 186 EG-Verdrag (thans artikelen 242 EG en 243 EG), artikel 187 EG-Verdrag (thans artikel 244 EG) of de overeenkomstige bepalingen van het EGA of het EGKS-Verdrag, of beschikkingen ten gevolge van hogere voorziening tegen een beschikking in kort geding of in verband met interventie.

⁴ Beschikkingen waardoor een procedure wordt beëindigd door doorhaling, afdoening zonder beslissing of verwijzing naar het Gerecht.

4. Afgedane zaken – Formatie (2003) ¹

	Arresten/ Adviezen	Beschikkingen ²	Totaal
Voltallig Hof	48	2	50
Klein plenum	35		35
Kamers met 5 rechters	200	8	208
Kamers met 3 rechters	51	27	78
President		7	7
Totaal	334	44	378

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

² Van gerechtelijke aard waardoor een procedure wordt beëindigd (anders dan door doorhaling, afdoening zonder beslissing of verwijzing naar het Gerecht).

5. Afgedane zaken – Onderwerp van het beroep (2003) ¹

	Arresten/ Adviezen	Beschik- kingen ²	Totaal
Beginselen van gemeenschapsrecht	7	1	8
Burgerschap van de Unie	1		1
Douane-unie	7	1	8
Eigen middelen van de Gemeenschappen	1		1
Executieverdrag	4		4
Externe betrekkingen	19		19
Fiscale bepalingen	25	1	26
Handelspolitiek	4		4
Harmonisatie van wetgevingen	33	1	34
Industriebeleid	4		4
Institutioneel recht	9	3	12
Intellectuele eigendom	4		4
Justitie en binnenlandse zaken	2	1	3
Landbouw	34	3	37
Mededinging	11	2	13
Milieu en consumenten	42	6	48
Ondernemingsrecht	15	2	17
Sociale politiek	20		20
Sociale zekerheid van migrerende werknemers	5		5
Steunmaatregelen van de staten	14	7	21
Toetreding van nieuwe staten	2		2
Vervoer	6		6
Visserij		2	2
Voorrechten en immuniteiten	1		1
Vrij verkeer van goederen	5	3	8
Vrij verkeer van kapitaal	3		3
Vrij verkeer van personen	11		11
Vrij verrichten van diensten	15		15
Vrijheid van vestiging	9	4	13
EG-Verdrag	313	37	350
KS-Verdrag	14	1	15
EA-Verdrag	2		2
Ambtenarenstatuut	4	3	7
Procedure	1	2	3
Voorrechten en immuniteiten		1	1
Diversen	5	6	11
TOTAAL GENERAAL	334	44	378

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens vernuchtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

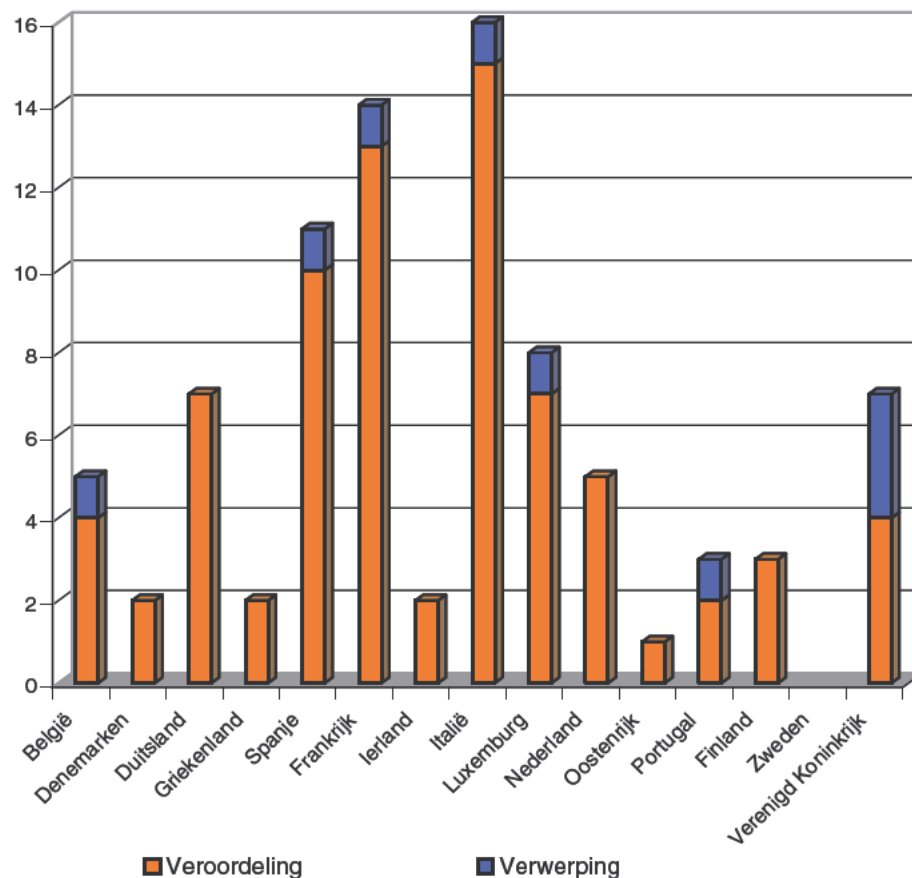
² Van gerechtelijke aard waardoor een procedure wordt beëindigd (anders dan door doorhaling, afdoening zonder beslissing of verwijzing naar het Gerecht).

6. Afgedane zaken – Korte gedingen: resultaat (2003) ¹

	Korte gedingen	Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding en tegen uitspraken betreffende interventie	Resultaat	
			Verwerping/Bevestiging bestreden beschikking	Toewijzing/Nietigverklaring bestreden beschikking
Externe betrekkingen		2	2	
Institutioneel recht	1	1	2	
Mededinging		1	1	
Milieu en consumenten	2	1	2	1
Steunmaatregelen van de staten	1			1
Toetreding van nieuwe staten	1		1	
Vervoer	1			1
Totaal EG-Verdrag	6	5	8	3
Diversen		2	2	
TOTAAL GENERAAL	6	7	10	3

¹ De cijfers (nettocijfers) hebben betrekking op het aantal zaken na de voegingen wegens verknochtheid (een aantal gevoegde zaken = één zaak).

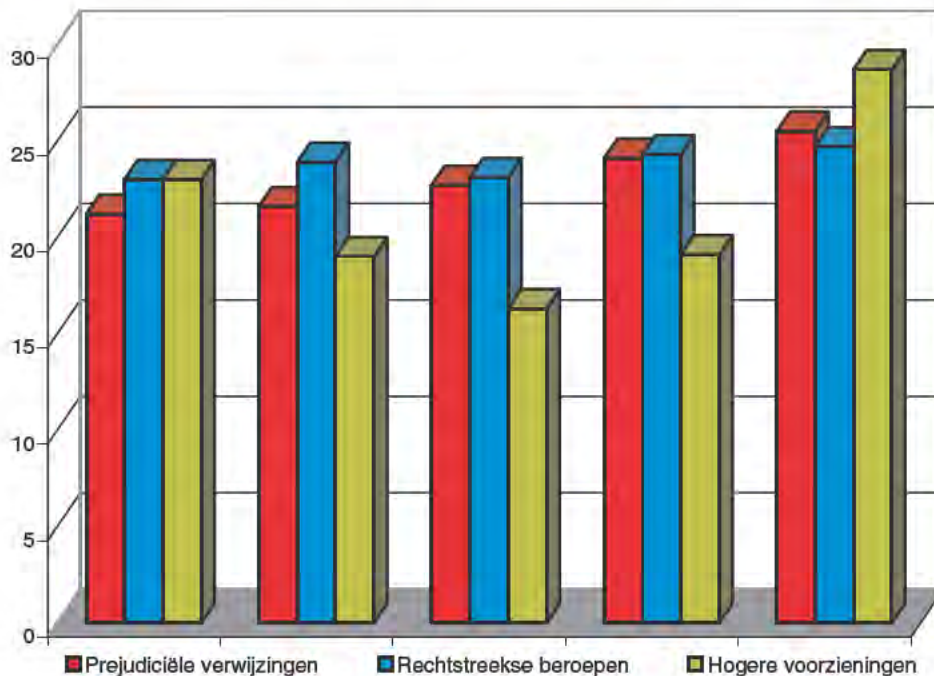
7. Afgedane zaken – Beroepen wegens niet-nakoming: resultaat (2003) ¹

	Veroordeling	Verwerping	Totaal
België	4	1	5
Denemarken	2		2
Duitsland	7		7
Griekenland	2		2
Spanje	10	1	11
Frankrijk	13	1	14
Ierland	2		2
Italië	15	1	16
Luxemburg	7	1	8
Nederland	5		5
Oostenrijk	1		1
Portugal	2	1	3
Finland	3		3
Zweden			
Verenigd Koninkrijk	4	3	7
Totaal	77	9	86

¹ De cijfers (nettocijfers) hebben betrekking op het aantal zaken na de voegingen wegens verknochtheid (een aantal gevoegde zaken = één zaak).

8. Afgedane zaken – Procesduur (1999-2003) ¹
 (arresten en beschikkingen van gerechtelijke aard) ²

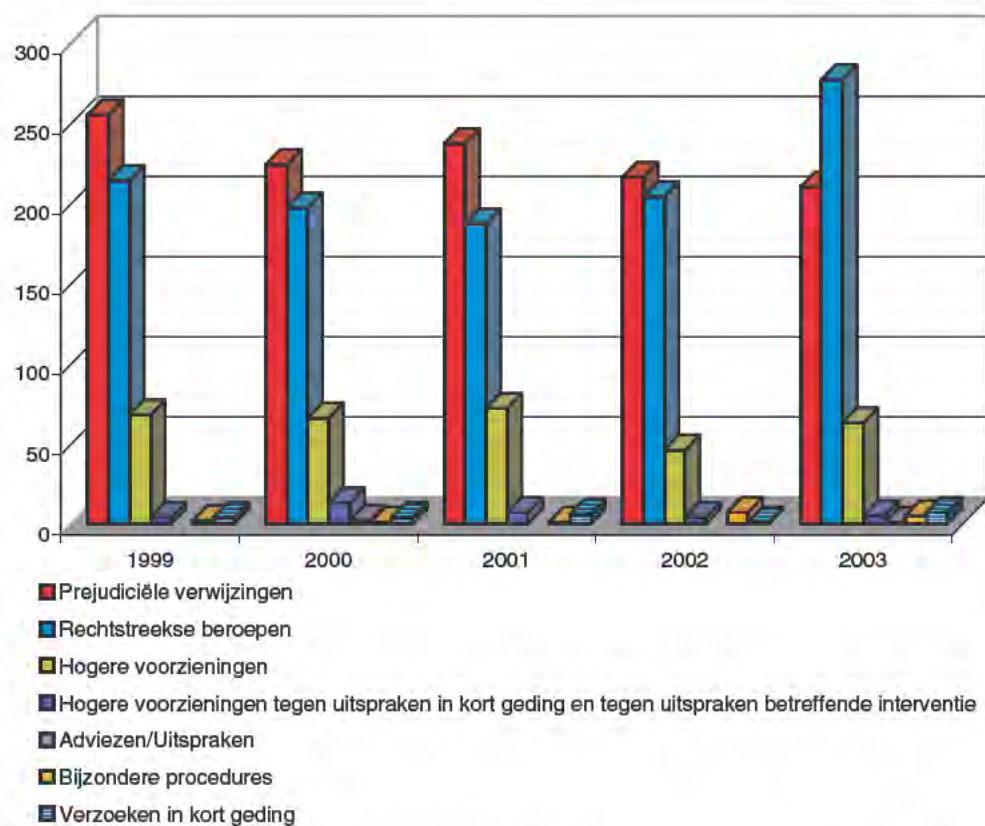

	1999	2000	2001	2002	2003
Prejudiciële verwijzingen	21,2	21,6	22,7	24,1	25,5
Rechtstreekse beroepen	23	23,9	23,1	24,3	24,7
Hogere voorzieningen	23	19	16,3	19,1	28,7

¹ Van de berekening van de procesduur zijn uitgesloten: zaken waarin een tussenarrest is gewezen of een maatregel van instructie is gelast; adviezen en uitspraken; bijzondere procedures (begroting van kosten, rechtsbijstand, verzet tegen een arrest, derdenverzet, uitlegging van een arrest, herziening van een arrest, rectificatie van een arrest, derdenbeslag, zaken met betrekking tot immuniteit); zaken die eindigen met een beschikking tot doorkoming, afdoening zonder beslissing, verwijzing naar of overdracht aan het Gerecht; kortgedingprocedures en hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding en tegen uitspraken betreffende interventie.

De procesduur is uitgedrukt in maanden en tiende delen van maanden.

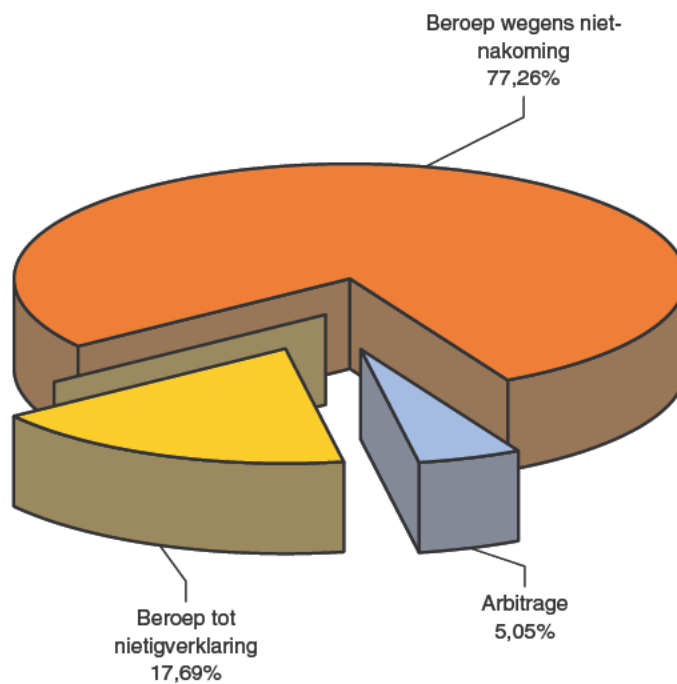
² Andere beschikkingen dan die waardoor een procedure wordt beëindigd door doorkoming, afdoening zonder beslissing of verwijzing naar het Gerecht.

Aanhangig gemaakte zaken**9. Aard van de procedures (1999-2003) ¹**

	1999	2000	2001	2002	2003
Prejudiciële verwijzingen	255	224	237	216	210
Rechtstreekse beroepen	214	197	187	204	277
Hogere voorzieningen	68	66	72	46	63
Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding en tegen uitspraken betreffende	4	13	7	4	5
Adviezen/Uitspraken		2			1
Bijzondere procedures	2	1	1	7	5
Totaal	543	503	504	477	561
Verzoeken in kort geding	4	4	6	1	7

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

10. Aanhangig gemaakte zaken – Rechtstreekse beroepen – Aard van het beroep (2003) ¹

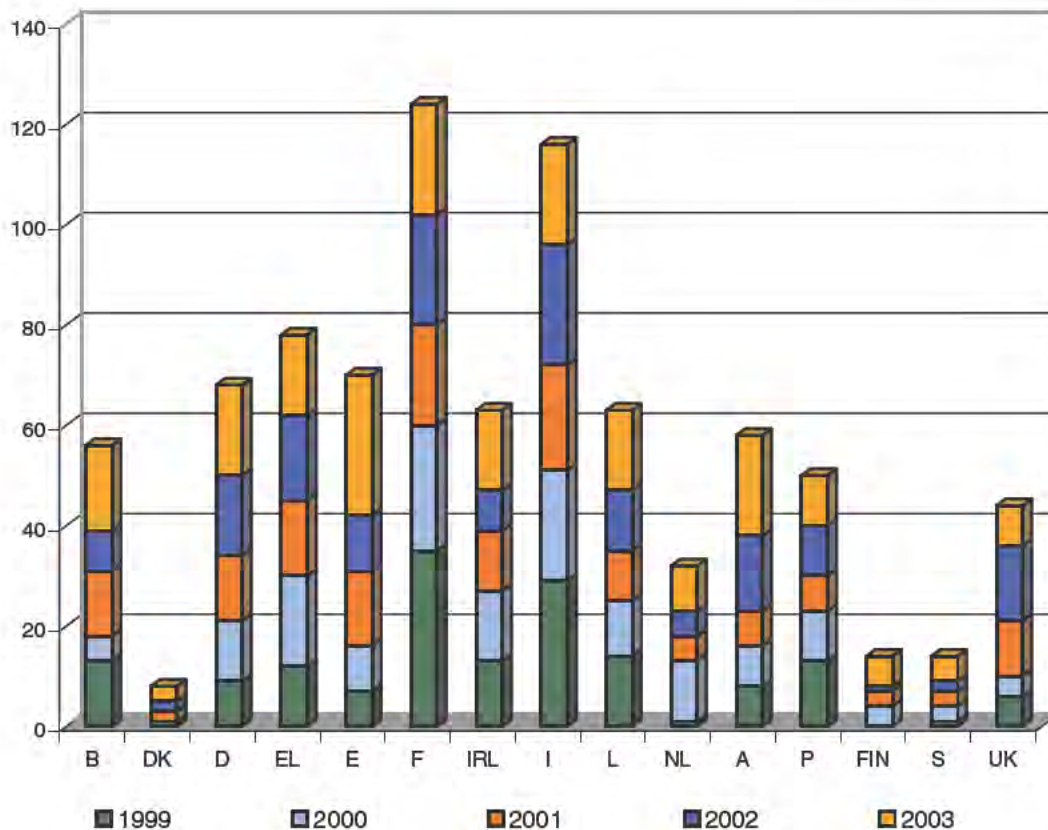
Beroep tot nietigverklaring	49
Beroep wegens nalaten	
Beroep tot schadevergoeding	
Beroep wegens niet-nakoming	214
Arbitrage	14
Totaal	277

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

11. Aanhangig gemaakte zaken ¹ – Onderwerp van het beroep (2003) ²

	Rechtstreekse beroepen	Prejudiciële verwijzingen	Hogere voorzieningen	Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding en tegen uitspraken betreffende interventie	Totaal	Bijzondere procedures
Associatieregeling van landen en gebieden overzee			3		3	
Beginnelen van gemeenschapsrecht		2			2	
Burgerschap van de Unie		1			1	
Douane-unie	1	7	1		9	
Economisch en monetair beleid		1			1	
Eigen middelen van de Gemeenschappen	2				2	
Energie	1	3			4	
Executieverdrag		6			6	
Externe betrekkingen		7	4	2	13	1
Fiscale bepalingen	9	24			33	
Gemeenschappelijk douanetarief		4			4	
Handelspolitiek		1			1	
Harmonisatie van wetgevingen	22	28			50	
Industriebeleid	15	1			16	
Institutioneel recht	21	1	4	1	27	
Intellectuele eigendom	2		7		9	
Justitie en binnenlandse zaken	1	2	2		5	
Landbouw	19	22	4		45	
Mededinging	6	6	8	1	21	
Milieu en consumenten	54	11	3	1	69	
Ondernemingsrecht	10	19	1		30	
Onderzoek, voorlichting, onderwijs, statistieken	1				1	
Regionaal beleid	7				7	
Sociale politiek	20	12			32	
Sociale zekerheid van migrerende	1	6			7	
Steunmaatregelen van de staten	14	4	12		30	
Toetreding van nieuwe staten	1				1	
Vervoer	22	1			23	
Visserij	12	1	2		15	
Vrij verkeer van goederen	9	7			16	
Vrij verkeer van kapitaal	1	4			5	
Vrij verkeer van personen	10	12	1		23	
Vrij verrichten van diensten	7	6	2		15	
Vrijheid van vestiging	4	8			12	
EG-Verdrag	272	207	54	5	538	1
EU-Verdrag	1	3			4	
EA-Verdrag	3				3	
Voorrechten en immuniteiten						1
Procedure						4
Ambtenarenstatuut	1		9		10	
Diversen	1		9		10	5
TOTAAL GENERAAL	277	210	63	5	555	6

¹ Exclusief de verzoeken in kort geding.² De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens vernochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

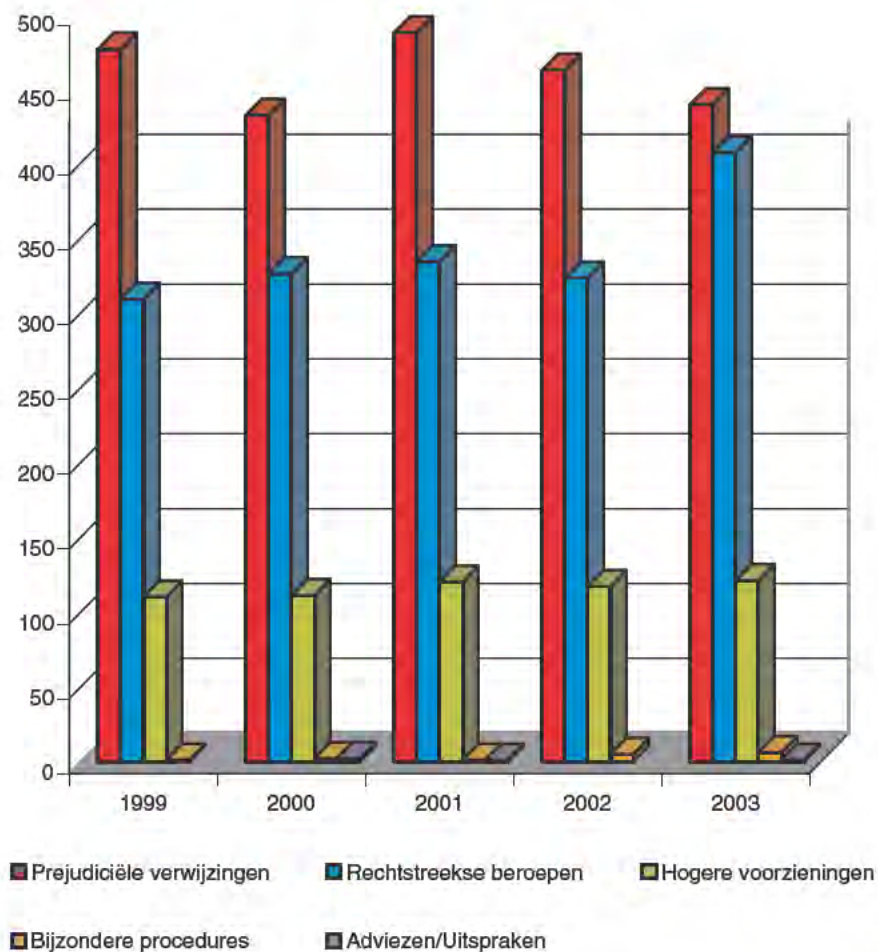
12. Aanhangig gemaakte zaken – Beroepen wegens niet-nakoming (1999-2003) ¹

	B	DK	D	EL	E	F	IRL	I	L	NL	A	P	FIN	S	UK	TOTAAL ²
1999	13	1	9	12	7	35	13	29	14	1	8	13		1	6	162
2000	5		12	18	9	25	14	22	11	12	8	10	4	3	4	157
2001	13	2	13	15	15	20	12	21	10	5	7	7	3	3	11	157
2002	8	2	16	17	11	22	8	24	12	5	15	10	1	2	15	168
2003	17	3	18	16	28	22	16	20	16	9	20	10	6	5	8	214

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

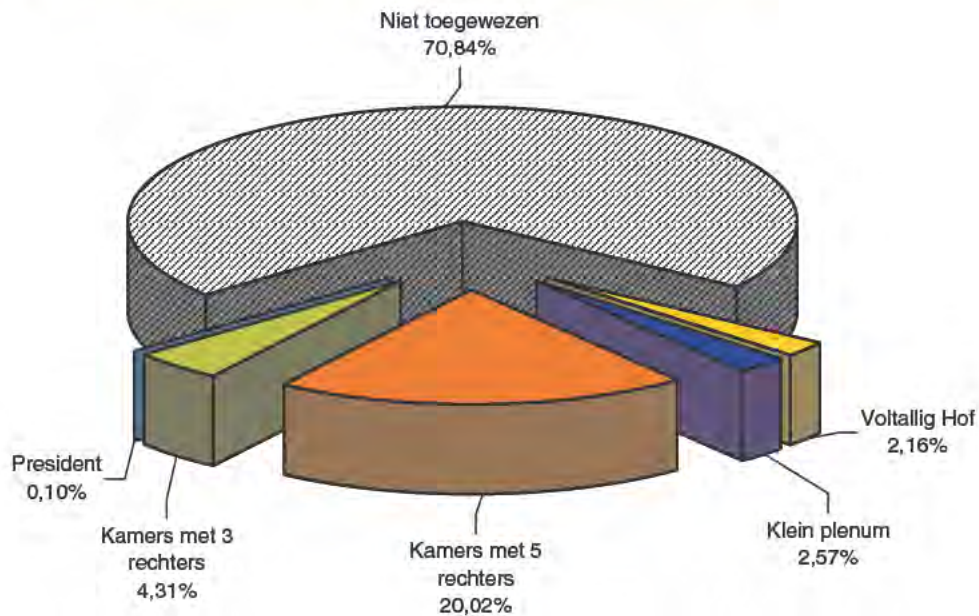
Artikelen 93, 169, 170, 171 en 225 EG-Verdrag (thans artikelen 88 EG, 226 EG, 227 EG, 228 EG en 298 EG), artikelen 141 EA, 142 EA en 143 EA en artikel 88 KS.

² In deze jaren zijn er geen beroepen ingesteld op basis van artikel 170 EG-Verdrag (thans artikel 227 EG).

*Op 31 december hangende zaken ¹***13. Aard van de procedures (1999-2003)**

	1999	2000	2001	2002	2003
Prejudiciële verwijzingen	476	432	487	462	439
Rechtstreekse beroepen	309	326	334	323	407
Hogere voorzieningen	110	111	120	117	121
Bijzondere procedures	1	2	1	5	6
Adviezen/Uitspraken		2	1		1
Totaal	896	873	943	907	974

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

14. Op 31 december hangende zaken – Formatie (2003) ¹

	Rechtstreekse beroepen	Prejudiciële verwijzingen	Hogere voorzieningen	Andere procedures	Totaal
Niet toegewezen	338	276	74	2	690
Voltallig Hof	5	12	4		21
Klein plenum	3	19	3		25
Kamers met 5 rechters	47	110	37	1	195
Kamers met 3 rechters	14	22	3	3	42
President				1	1
Totaal	407	439	121	7	974

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

*Ontwikkeling van de gerechtelijke werkzaamheden (1952-2003)***15. Binnengekomen zaken en arresten**

Jaar	Binnengekomen zaken ¹						Arresten ²
	Rechtstreekse beroepen ³	Prejudiciële verwijzingen	Hogere voorzieningen	Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding en tegen uitspraken betreffende interventie	Totaal	Verzoeken in kort geding	
1953	4				4		
1954	10				10		2
1955	9				9	2	4
1956	11				11	2	6
1957	19				19	2	4
1958	43				43		10
1959	47				47	5	13
1960	23				23	2	18
1961	25	1			26	1	11
1962	30	5			35	2	20
1963	99	6			105	7	17
1964	49	6			55	4	31
1965	55	7			62	4	52
1966	30	1			31	2	24
1967	14	23			37		24
1968	24	9			33	1	27
1969	60	17			77	2	30
1970	47	32			79		64
1971	59	37			96	1	60
1972	42	40			82	2	61
1973	131	61			192	6	80
1974	63	39			102	8	63
1975	61	69			130	5	78
1976	51	75			126	6	88
1977	74	84			158	6	100
1978	145	123			268	7	97
1979	1216	106			1322	6	138
1980	180	99			279	14	132
1981	214	108			322	17	128
1982	216	129			345	16	185
1983	199	98			297	11	151
1984	183	129			312	17	165
1985	294	139			433	22	211
1986	238	91			329	23	174
1987	251	144			395	21	208
1988	194	179			373	17	238
1989	246	139			385	20	188
1990 ⁴	222	141	15	1	379	12	193
1991	142	186	13	1	342	9	204
1992	253	162	24	1	440	4	210
1993	265	204	17		486	13	203
1994	128	203	12	1	344	4	188
1995	109	251	46	2	408	3	172
1996	132	256	25	3	416	4	193
1997	169	239	30	5	443	1	242
1998	147	264	66	4	481	2	254
1999	214	255	68	4	541	4	235
2000	199	224	66	13	502	4	273
2001	187	237	72	7	503	5	244
2002	204	216	46	4	470	1	269
2003	278	210	63	5	556	7	308
Totaal	7305	5044	563	51	12963	334	6090

¹ Brutocijfers; exclusief bijzondere procedures.² Nettocijfers.³ Inclusief adviezen.⁴ Sinds 1990 worden beroepen van ambtenaren ingesteld bij het Gerecht van eerste aanleg.

16. Ontwikkeling van de gerechtelijke werkzaamheden (1952-2003)

Prejudiciële verwijzingen (per lidstaat en per jaar) ¹

	B	DK	DK	EL	E	F	IRL	I	L	NL	A	P	FIN	S	UK	Benelux ²	Totaal
1961										1							1
1962										5							5
1963									1	5							6
1964								2		4							6
1965			4			2				1							7
1966										1							1
1967	5		11			3			1	3							23
1968	1		4			1		1		2							9
1969	4		11			1			1								17
1970	4		21			2		2		3							32
1971	1		18			6		5	1	6							37
1972	5		20			1		4		10							40
1973	8		37			4		5	1	6							61
1974	5		15			6		5		7					1		39
1975	7	1	26			15		14	1	4					1		69
1976	11		28			8	1	12		14					1		75
1977	16	1	30			14	2	7		9					5		84
1978	7	3	46			12	1	11		38					5		123
1979	13	1	33			18	2	19	1	11					8		106
1980	14	2	24			14	3	19		17					6		99
1981	12	1	41			17		11	4	17					5		108
1982	10	1	36			39		18		21					4		129
1983	9	4	36			15	2	7		19					6		98
1984	13	2	38			34	1	10		22					9		129
1985	13		40			45	2	11	6	14					8		139
1986	13	4	18	2	1	19	4	5	1	16					8		91
1987	15	5	32	17	1	36	2	5	3	19					9		144
1988	30	4	34		1	38		28	2	26					16		179
1989	13	2	47	2	2	28	1	10	1	18		1			14		139
1990	17	5	34	2	6	21	4	25	4	9		2			12		141
1991	19	2	54	3	5	29	2	36	2	17		3			14		186
1992	16	3	62	1	5	15		22	1	18		1			18		162
1993	22	7	57	5	7	22	1	24	1	43		3			12		204
1994	19	4	44		13	36	2	46	1	13		1			24		203
1995	14	8	51	10	10	43	3	58	2	19	2	5		6	20		251
1996	30	4	66	4	6	24		70	2	10	6	6	3	4	21		256
1997	19	7	46	2	9	10	1	50	3	24	35	2	6	7	18		239
1998	12	7	49	5	55	16	3	39	2	21	16	7	2	6	24		264
1999	13	3	49	3	4	17	2	43	4	23	56	7	4	5	22		255
2000	15	3	47	3	5	12	2	50		12	31	8	5	4	26	1	224
2001	10	5	53	4	4	15	1	40	2	14	57	4	3	4	21		237
2002	18	8	59	7	3	8		37	4	12	31	3	7	5	14		216
2003	18	3	43	4	8	9	2	45	4	28	15	1	4	4	22		210
Totaal	471	100	1364	74	145	655	44	796	56	582	249	54	34	45	374	1	5044

¹ Artikelen 177 EG-Verdrag (thans artikel 234 EG), 35, lid 1, EU, 41 KS, 150 EA, Protocol 1971.

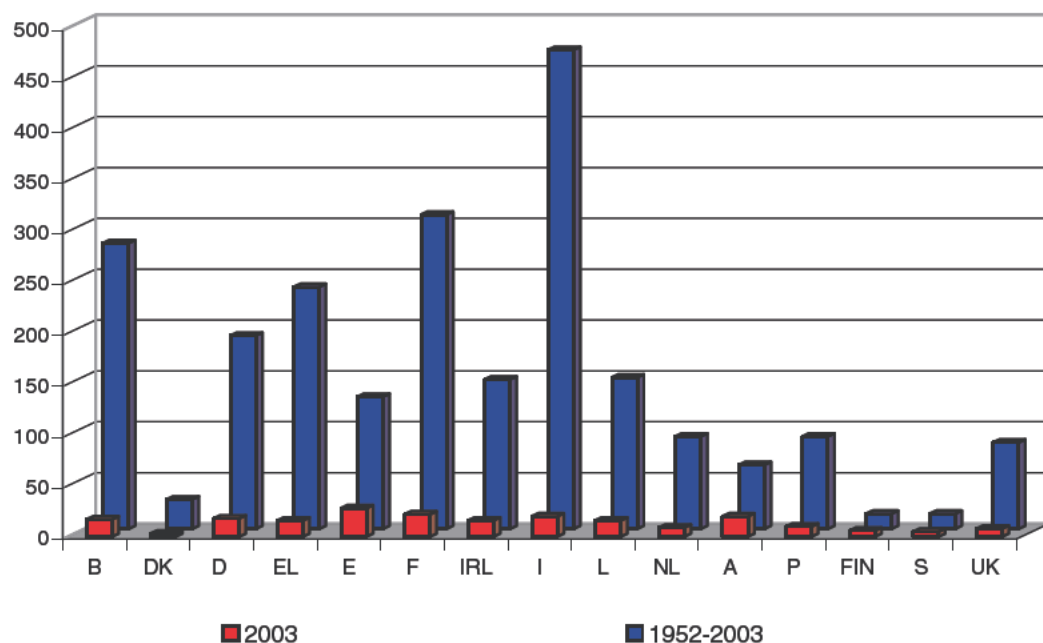
² Zaak C-265/00, Campina Melkunie.

17. Ontwikkeling van de gerechtelijke werkzaamheden (1952-2003) Prejudiciële verwijzingen (per lidstaat en per rechtelijke instantie)

			Totaal
België	Hof van Cassatie	56	
	Arbitragehof	2	
	Raad van State	32	
	Andere rechters	381	471
Denemarken	Højesteret	19	
	Andere rechters	81	100
Duitsland	Bundesgerichtshof	87	
	Bundesarbeitsgericht	16	
	Bundesverwaltungsgericht	58	
	Bundesfinanzhof	206	
	Bundessozialgericht	69	
	Staatsgerichtshof	1	
	Andere rechters	927	1364
Griekenland	Άρειος Πάγος	4	
	Συμβούλιο της Επικρατείας	9	
	Andere rechters	61	74
Spanje	Tribunal Supremo	10	
	Audiencia Nacional	1	
	Juzgado Central de lo Penal	7	
	Andere rechters	127	145
Frankrijk	Cour de cassation	66	
	Conseil d'État	26	
	Andere rechters	563	655
Ierland	Supreme Court	13	
	High Court	15	
	Andere rechters	16	44
Italië	Corte suprema di Cassazione	77	
	Consiglio di Stato	43	
	Andere rechters	676	796
Luxemburg	Cour supérieure de justice	10	
	Conseil d'État	13	
	Cour administrative	4	
	Andere rechters	29	56
Nederland	Raad van State	43	
	Hoge Raad der Nederlanden	123	
	Centrale Raad van Beroep	42	
	College van Beroep voor het Bedrijfsleven	111	
	Tariefcommissie	34	
	Andere rechters	229	582
Oostenrijk	Verfassungsgerichtshof	4	
	Oberster Gerichtshof	51	
	Bundesvergabeamt	22	
	Verwaltungsgerichtshof	39	
	Vergabekontrollsenat	3	
	Andere rechters	130	249
Portugal	Supremo Tribunal Administrativo	30	
	Andere rechters	24	54
Finland	Korkein hallinto-oikeus	10	
	Korkein oikeus	5	
	Andere rechters	19	34
Zweden	Högsta Domstolen	4	
	Marknadsdomstolen	3	
	Regeringsrätten	13	
	Andere rechters	25	45
Verenigd Koninkrijk	House of Lords	31	
	Court of Appeal	27	
	Andere rechters	316	374
Benelux	Cour de justice/Gerechtshof ¹	1	1
Totaal			5044

¹ Zaak C-265/00, Campina Melkunie.

18. Ontwikkeling van de gerechtelijke werkzaamheden (1952-2003) — Beroepen wegens niet-nakoming ¹

	B	DK	D	EL	E	F	IRL	I	L	NL	A	P	FIN	S	UK	Totaal
2003	17	3	18	16	28	22	16	20	16	9	20	10	6	5	8	214
1952-2003	281	29	190	238	130	309	147	471	149	91	63	91	15	15	85	2304

Een van de beroepen tegen Spanje is een beroep krachtens artikel 170 EG-Verdrag (thans artikel 227 EG), ingesteld door het Koninkrijk België.

Een van de beroepen tegen Frankrijk is een beroep krachtens artikel 170 EG-Verdrag (thans artikel 227 EG), ingesteld door Ierland.

Van de beroepen tegen het Verenigd Koninkrijk zijn er twee krachtens artikel 170 EG-Verdrag (thans artikel 227 EG) ingesteld door de Franse Republiek en het Koninkrijk Spanje.

¹ Artikelen 93, 169, 170, 171 en 225 EG-Verdrag (thans artikelen 88 EG, 226 EG, 227 EG, 228 EG en 298 EG), artikelen 141 EA, 142 EA en 143 EA en artikel 88 KS.

B – Gerechtelijke statistieken van het Gerecht van eerste aanleg¹***Werkzaamheden van het Gerecht van eerste aanleg***

1. Aanhangig gemaakte, afgedane, hangende zaken (1995-2003)

Aanhangig gemaakte zaken

2. Aard van de procedures (1999-2003)
3. Aard van het beroep (1999-2003)
4. Onderwerp van het beroep (1999-2003)

Afgedane zaken

5. Aard van de procedures (1999-2003)
6. Onderwerp van het beroep (2003)
7. Formatie (2003)
8. Procesduur in maanden (1999-2003)

Hangende zaken op 31 december van elk jaar

9. Aard van de procedures (1999-2003)
10. Onderwerp van het beroep (1999-2003)

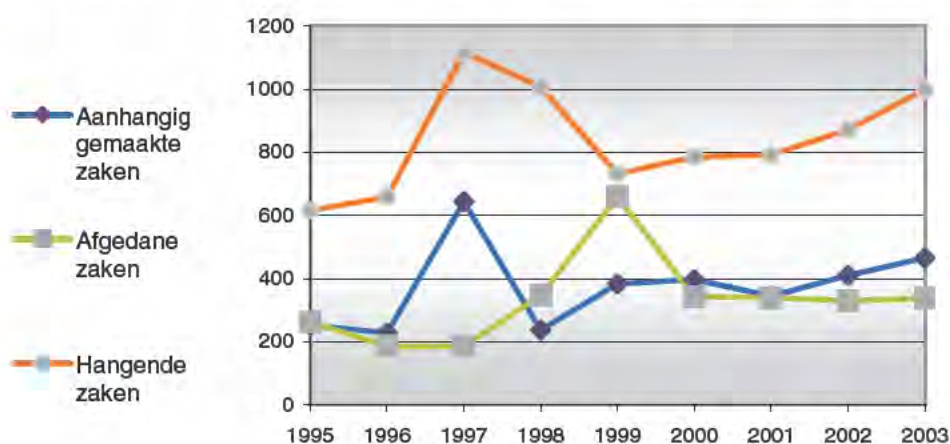
Diversen

11. Korte gedingen-Resultaat (2003)
12. Beslissingen van het Gerecht waartegen hogere voorziening is ingesteld
13. Resultaten in hogere voorziening
14. Algemene ontwikkeling (1989-2003) – Aanhangig gemaakte, afgedane, hangende zaken

¹ Dankzij nieuwe software zijn de statistieken vanaf het Jaarverslag 2002 duidelijker weergegeven. De tabellen en grafieken zijn grotendeels herzien en verbeterd, wat hier en daar tot een andere indeling heeft geleid. Voorzover mogelijk is aangesloten bij de tabellen van voorgaande jaren.

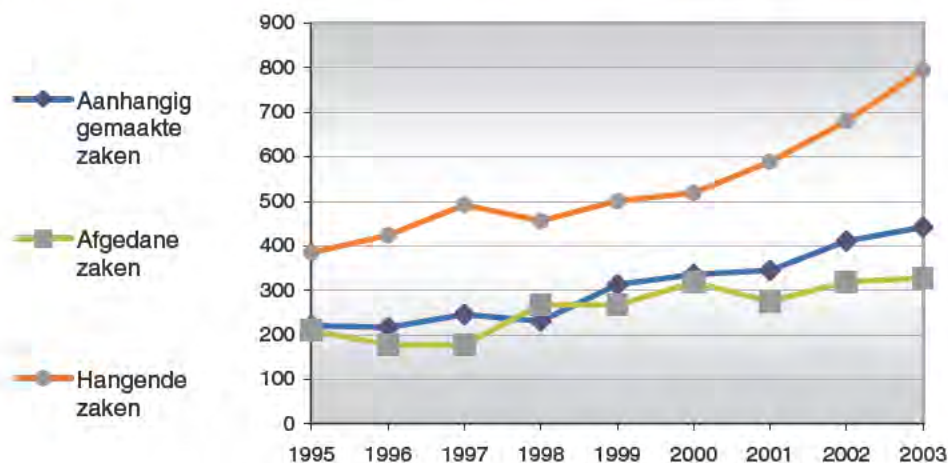
*Werkzaamheden van het Gerecht van eerste aanleg***1. Aanhangig gemaakte, afgedane, hangende zaken (1995-2003)**

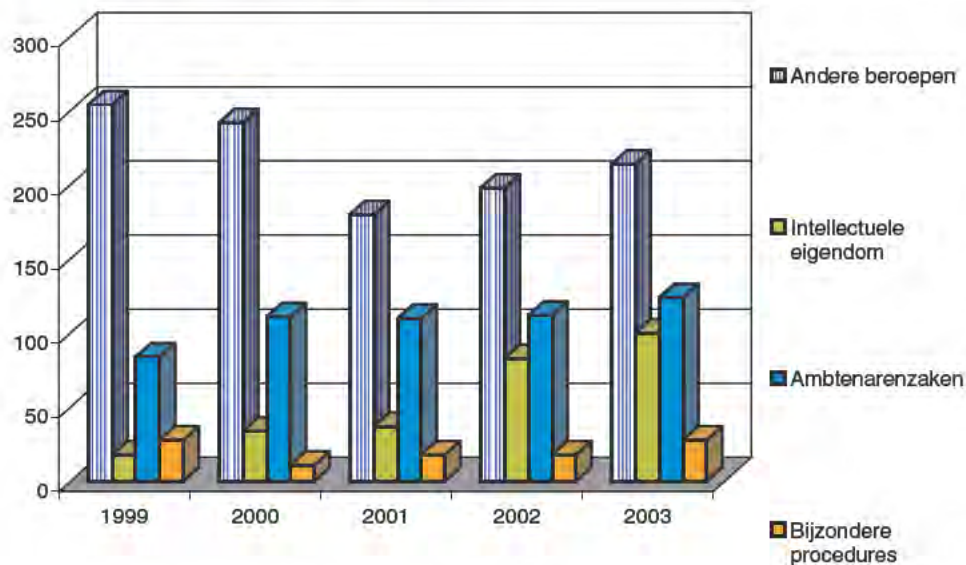
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Aanhangig gemaakte zaken	253	229	644	238	384	398	345	411	466
Afgedane zaken	265	186	186	348	659	344	340	331	339
Hangende zaken	616	659	1117	1007	732	786	792	872	999

In de vorige tabel omvatten de cijfers mede de gegevens over bepaalde groepen identieke of samenhangende zaken inzake melkquota, douane-expediteurs, Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations, steunmaatregelen in de regio Venetië, herstructurering van de visserijsector en ambtenarenzaken. Wanneer deze zaken buiten beschouwing worden gelaten, krijgt men de volgende cijfers:

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Aanhangig gemaakte zaken	221	217	246	231	313	336	345	411	442
Afgedane zaken	210	178	178	268	267	318	275	320	327
Hangende zaken	385	424	492	456	501	519	589	680	795

Aanhangig gemaakte zaken**2. Aard van de procedures (1999-2003) ^{1 2}**

	1999	2000	2001	2002	2003
Andere beroepen	254	242	180	198	214
Intellectuele eigendom	18	34	37	83	100
Ambtenarenzaken	84	111	110	112	124
Bijzondere procedures	28	11	18	18	28
Totaal	384	398	345	411	466

1999: de cijfers omvatten 71 beroepen inzake Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations.

2000: de cijfers omvatten 3 beroepen inzake Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations en 59 beroepen inzake steunmaatregelen in de regio Venetië.

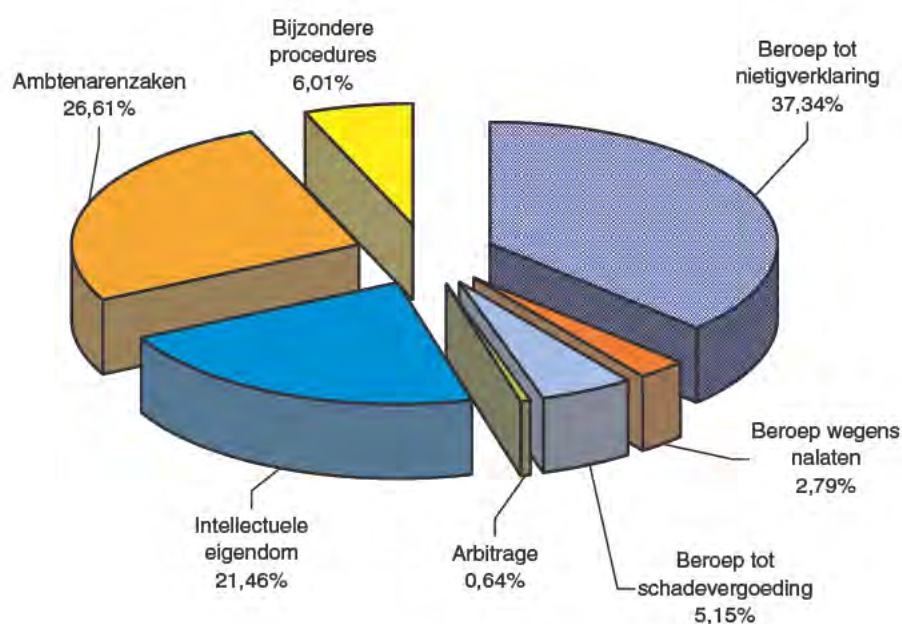
2003: de cijfers omvatten 24 beroepen inzake herstructurering van de visserijsector.

¹ In deze tabel en in de tabellen op de volgende bladzijden omvatten de "andere beroepen" alle beroepen van natuurlijke of rechtspersonen, behalve de beroepen van ambtenaren van de Europese Gemeenschappen en de beroepen inzake intellectuele eigendom.

² In de volgende tabellen worden als "bijzondere procedures" beschouwd: verzet tegen een arrest (art. 38 statuut-EG; art. 122 Reglement procesvoering Gerecht), derdenverzet (art. 39 statuut-EG; art. 123 Reglement procesvoering Gerecht), herziening van een arrest (art. 41 statuut-EG; art. 125 Reglement procesvoering Gerecht), uitlegging van een arrest (art. 40 statuut-EG; art. 129 Reglement procesvoering Gerecht), begroting van kosten (art. 92 Reglement procesvoering Gerecht), rechtsbijstand (art. 94 Reglement procesvoering Gerecht), rectificatie van een arrest (art. 84 Reglement procesvoering Gerecht).

3. Aanhangig gemaakte zaken – Aard van het beroep (1999-2003)

Verdeling in 2003

	1999	2000	2001	2002	2003
Beroep tot nietigverklaring	220	220	134	171	174
Beroep wegens nalaten	15	6	17	12	13
Beroep tot schadevergoeding	19	17	21	13	24
Arbitrage	1		8	2	3
Intellectuele eigendom	18	34	37	83	100
Ambtenarenzaken	83	110	110	112	124
Bijzondere procedures	28	11	18	18	28
Totaal	384	398	345	411	466

1999: de cijfers omvatten 71 beroepen inzake Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations.

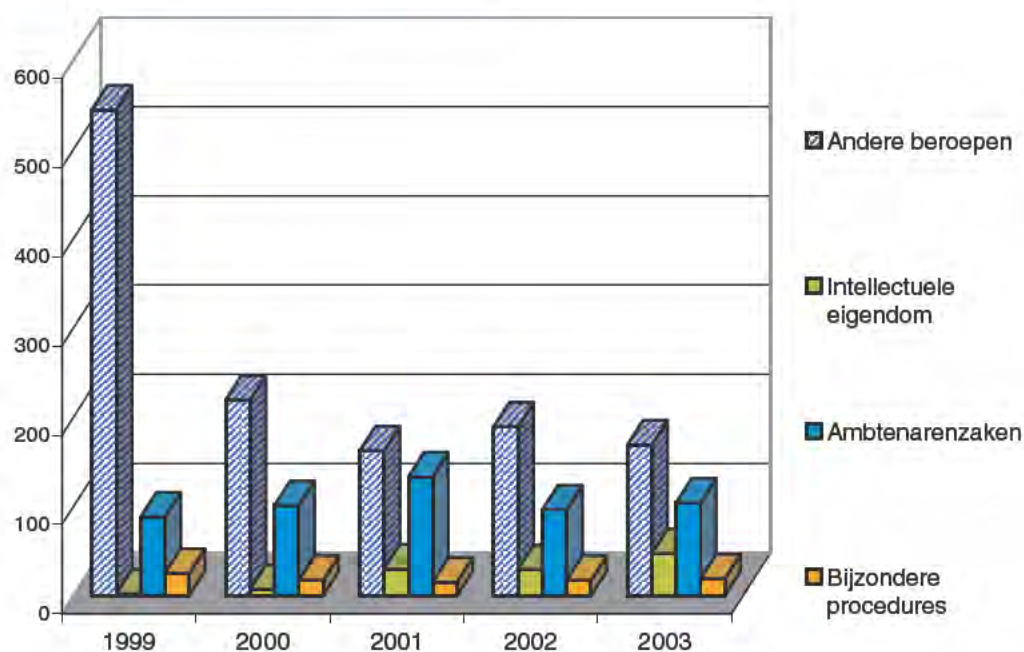
2000: de cijfers omvatten 3 beroepen inzake Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations en 59 beroepen inzake steunmaatregelen in de regio Venetië.

2003: de cijfers omvatten 24 beroepen inzake herstructurering van de visserijsector.

4. Aanhangig gemaakte zaken – Onderwerp van het beroep (1999-2003)¹

	1999	2000	2001	2002	2003
Ambtenarenstatuut			1		
Arbitrage			2	1	
Associatie van landen en gebieden overzee	4	6	6		1
Buitenlands en veiligheidsbeleid			6	3	2
Burgerschap van de Unie		2			
Cultuur		2	1		
Douane-unie			2	5	5
Energie			2		2
Externe betrekkingen	1	8	14	8	10
Fiscale bepalingen				1	5
Gemeenschappelijk douanetarief			2	1	
Handelspolitiek	5	8	4	5	6
Harmonisatie van wetgevingen			2	1	4
Institutioneel recht	19	29	12	18	26
Intellectuele eigendom	18	34	37	83	101
Justitie en binnenlandse zaken			1	1	
Landbouw	42	23	17	9	11
Mededinging	34	36	39	61	43
Milieu en consumenten	5	14	2	8	13
Ondernemingsrecht	2	4	6	3	3
Onderzoek, voorlichting, onderwijs, statistieken	1	1	3	1	3
Regionale politiek	2		1	6	7
Sociale politiek	12	7	1	3	2
Steunmaatregelen van de staten	100	80	42	51	25
Toetreding van nieuwe staten					1
Vervoer	2		2	1	1
Visserij	2	1	3	6	25
Vrij verkeer van goederen	10	17	1		
Vrij verkeer van personen	2	8	3	2	7
Vrij verrichten van diensten	1				
Vrijheid van vestiging			1		
Totaal EG-Verdrag	262	280	213	278	303
IJzer en staal	1		2		1
Mededinging				1	10
Steunmaatregelen van de staten	6	1	2	1	
Totaal KS-Verdrag	7	1	4	2	11
Institutioneel recht	1				
Kernenergie				1	
Totaal EA-Verdrag	1			1	
Ambtenarenstatuut	86	106	110	112	124
TOTAAL GENERAAL	356	387	327	393	438

¹ In deze tabel zijn de bijzondere procedures niet meegeteld.

Afgedane zaken**5. Aard van de procedures (1999-2003)**

	1999	2000	2001	2002	2003
Andere beroepen	544	219	162	189	169
Intellectuele eigendom	2	7	30	29	47
Ambtenarenzaken	88	101	133	96	104
Bijzondere procedures	25	17	15	17	19
Totaal	659	344	340	331	339

1999: de cijfers omvatten 102 melkquotazaken, 284 beroepen van douane-expediteurs en 6 beroepen inzake herindeling van ambtenaren.

2000: de cijfers omvatten 8 melkquotazaken, 13 beroepen van douane-expediteurs en 5 beroepen inzake herindeling van ambtenaren.

2001: de cijfers omvatten 14 melkquotazaken en 51 beroepen inzake herindeling van ambtenaren.

2002: de cijfers omvatten 7 melkquotazaken en 3 beroepen inzake herindeling van ambtenaren.

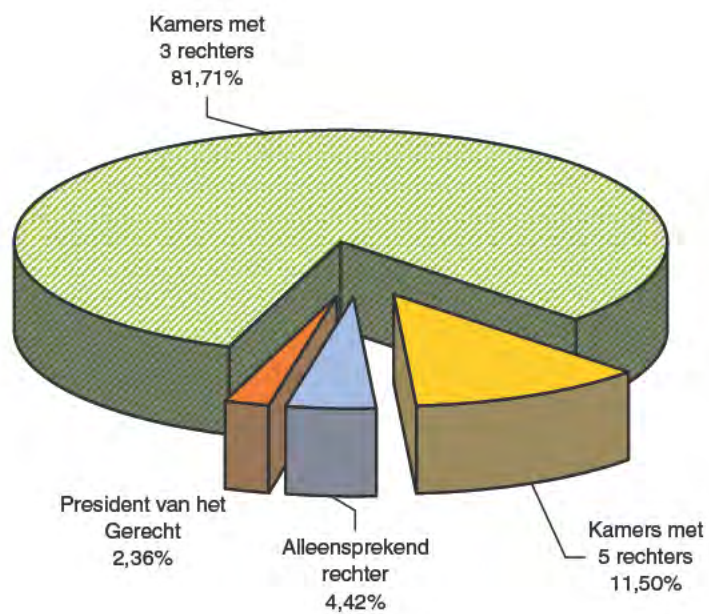
2003: de cijfers omvatten 4 melkquotazaken en 8 beroepen inzake Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations.

6. Afgedane zaken – Onderwerp van het beroep (2003) ¹

	Arresten	Beschikkingen	Totaal
Arbitrage	1		1
Associatie van landen en gebieden overzee	1	3	4
Cultuur		1	1
Douane-unie	3		3
Externe betrekkingen	5	6	11
Fiscale bepalingen		5	5
Gemeenschappelijk douanetarief	2		2
Handelspolitiek	2	4	6
Harmonisatie van wetgevingen		1	1
Institutioneel recht	10	10	20
Intellectuele eigendom	24	23	47
Justitie en binnenlandse zaken	1		1
Landbouw	14	7	21
Mededinging	30	8	38
Milieu en consumenten	2	7	9
Ondernemingsrecht	2		2
Onderzoek, voorlichting, onderwijs, statistieken	1	3	4
Sociale politiek	1		1
Steunmaatregelen van de staten	7	19	26
Toetreding van nieuwe staten		1	1
Vervoer	1	1	2
Visserij	2		2
Vrij verkeer van personen		8	8
Totaal EG-Verdrag	109	107	216
Ambtenarenstatuut	68	36	104
TOTAAL GENERAAL	177	143	320

¹ In deze tabel zijn de bijzondere procedures niet meegeteld.

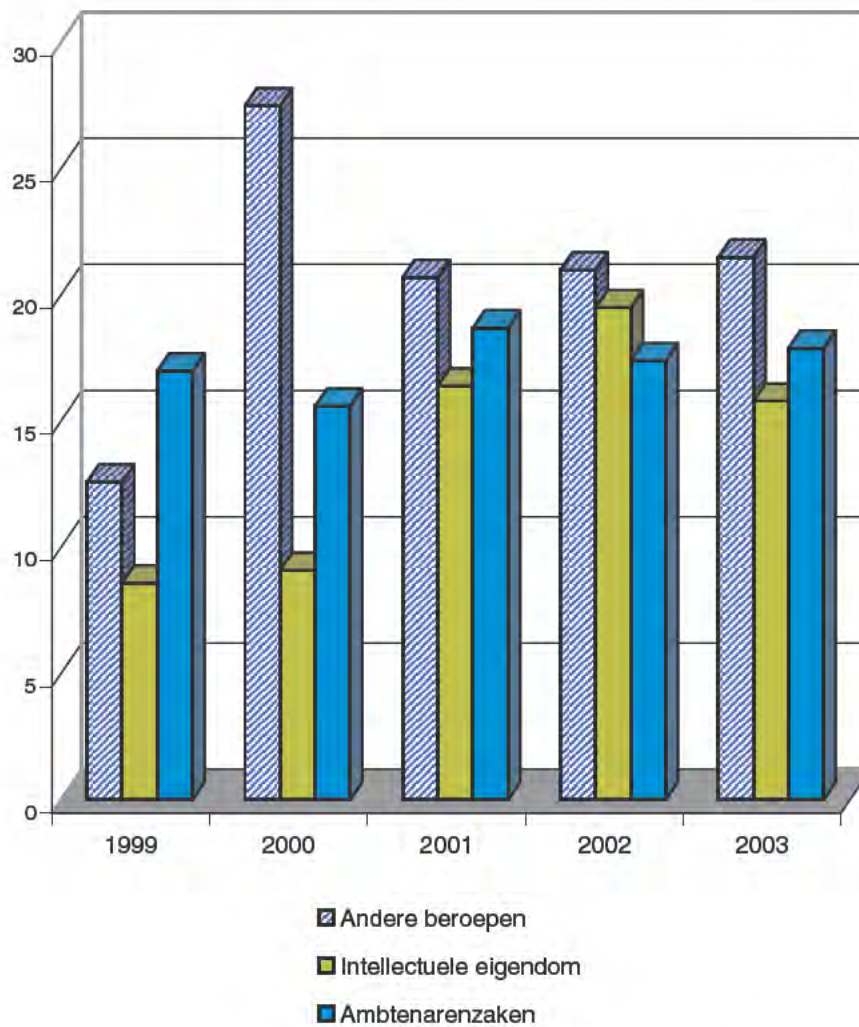
7. Afgedane zaken – Formatie (2003)

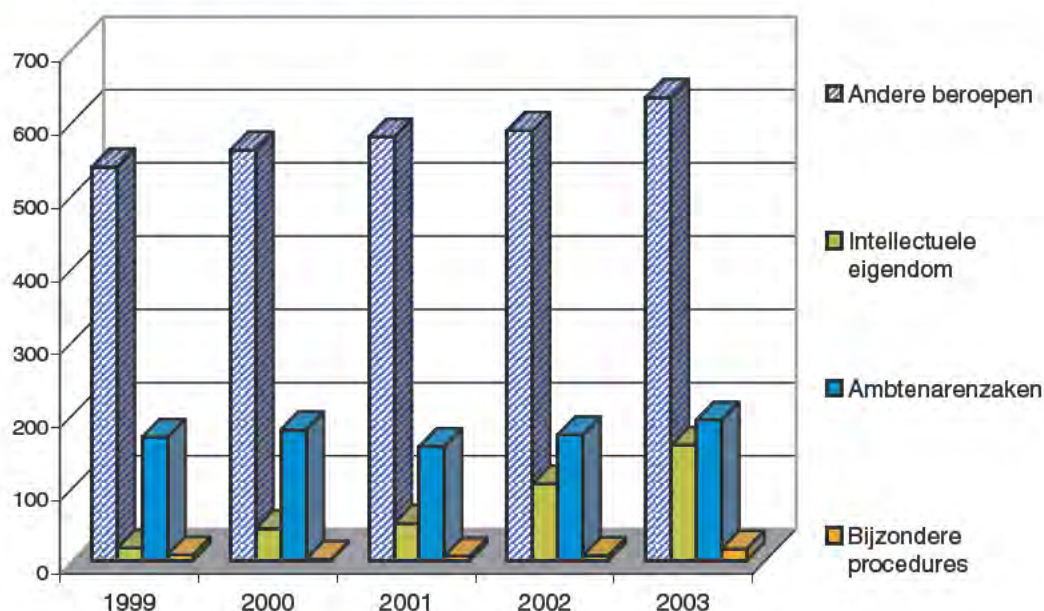
	Arresten en beschikkingen
Kamers met 3 rechters	277
Kamers met 5 rechters	39
Alleensprekend rechter	15
President van het Gerecht	8
Totaal	339

8. Afgedane zaken – Procesduur in maanden (1999-2003)

(arresten en beschikkingen)

	1999	2000	2001	2002	2003
Andere beroepen	12,6	27,5	20,7	21	21,5
Intellectuele eigendom	8,6	9,1	16,4	19,5	15,8
Ambtenarenzaken	17	15,6	18,7	17,4	17,9

*Hangende zaken op 31 december van elk jaar***9. Aard van de procedures (1999-2003)**

	1999	2000	2001	2002	2003
Andere beroepen	538	561	579	588	633
Intellectuele eigendom	17	44	51	105	158
Ambtenarenzaken	169	179	156	172	192
Bijzondere procedures	8	2	6	7	16
Totaal	732	786	792	872	999

1999: de cijfers omvatten 88 melkquotazaken, 13 beroepen van douane-expediteurs, 71 beroepen inzake Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations en 59 beroepen inzake herindeling van ambtenaren.

2000: de cijfers omvatten 80 melkquotazaken, 74 beroepen inzake Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations, 59 beroepen inzake steunmaatregelen in de regio Venetië en 54 beroepen inzake herindeling van ambtenaren.

2001: de cijfers omvatten 67 melkquotazaken, 73 beroepen inzake Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations, 59 beroepen inzake steunmaatregelen in de regio Venetië en 3 beroepen inzake herindeling van ambtenaren.

2002: de cijfers omvatten 60 melkquotazaken, 73 beroepen inzake Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations en 59 beroepen inzake steunmaatregelen in de regio Venetië.

2003: de cijfers omvatten 56 melkquotazaken, 65 beroepen inzake Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations, 59 beroepen inzake steunmaatregelen in de regio Venetië en 24 beroepen inzake herstructurering van de visserijsector.

10. Hangende zaken op 31 december van elk jaar – Onderwerp van het beroep (1999-2003) ¹

	1999	2000	2001	2002	2003
Ambtenarenstatuut		2	2	1	
Arbitrage	2		2	3	2
Associatie van landen en gebieden overzee	6	11	15	9	6
Buitenlands en veiligheidsbeleid	2	3	3	9	11
Burgerschap van de Unie		1			
Cultuur		2	3	1	
Douane-unie	24	33	20	7	10
Energie			2	2	4
Externe betrekkingen	7	9	21	23	22
Fiscale bepalingen				1	1
Gemeenschappelijk douanetarief	2	3	2	3	
Handelspolitiek	25	16	15	14	14
Harmonisatie van wetgevingen			2	1	4
Institutioneel recht	34	27	20	27	32
Intellectuele eigendom	17	44	51	105	159
Justitie en binnenlandse zaken			1	1	
Landbouw	140	144	114	95	85
Mededinging	104	79	96	114	119
Milieu en consumenten	8	15	17	13	17
Ondernemingsrecht	4	4	6	5	6
Onderzoek, voorlichting, onderwijs, statistieken	1	1	4	3	2
Regionale politiek	5		1	6	13
Sociale politiek	15	4	3	4	5
Steunmaatregelen van de staten	131	176	207	227	226
Vervoer	3	1	3	2	1
Visserij	4	8	7	8	31
Vrij verkeer van goederen		2	3	1	1
Vrij verkeer van personen			1	3	2
Vrij verrichten van diensten	1				
Vrijheid van vestiging	1	5	2		
Totaal EG-Verdrag	536	590	623	688	773
IJzer en staal	1	1	2	2	3
Mededinging	6	6		1	11
Steunmaatregelen van de staten	9	7	6	3	3
Totaal KS-Verdrag	16	14	8	6	17
Institutioneel recht	1	1			1
Totaal EA-Verdrag	1	1			1
Ambtenarenstatuut	171	179	155	171	192
TOTAAL GENERAAL	724	784	786	865	983

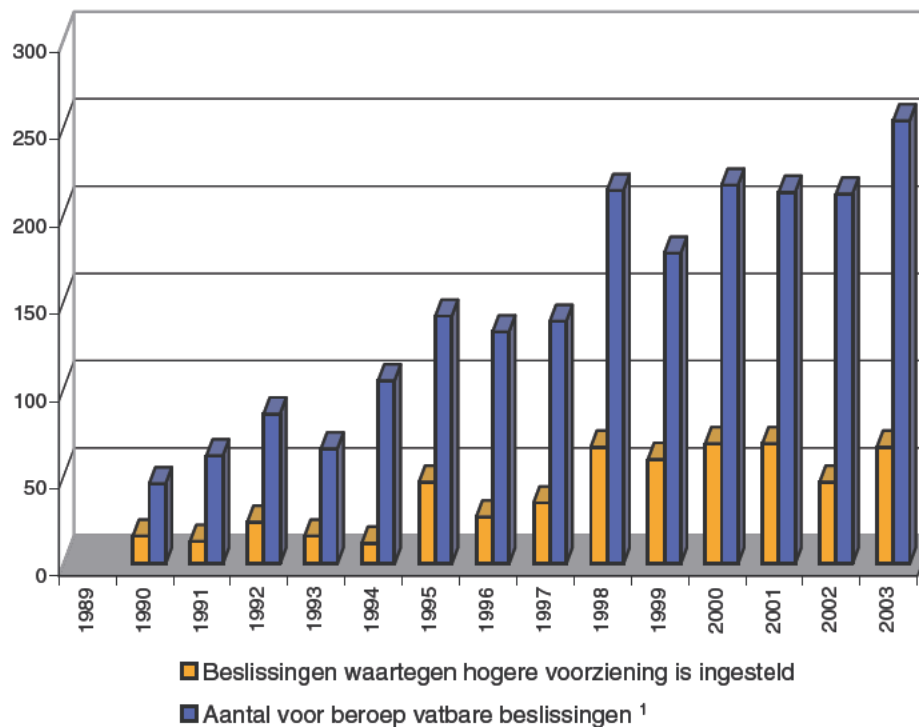
¹ In deze tabel zijn de bijzondere procedures niet meegeteld.

Diversen**11. Korte gedingen – Resultaat (2003) ¹**

	Ingesteld	Afgehandeld	Uitspraak ¹	
			Afwijzing	Toewijzing
Buitenlands en veiligheidsbeleid	1	1	1	
Externe betrekkingen	3	3	2	
Fiscale bepalingen	1			
Harmonisatie van wetgevingen	1	1	1	
Landbouw	1	1	1	
Mededinging	13	7	5	1
Milieu en consumenten	3	1	1	
Onderzoek, voorlichting, onderwijs, statistieken	2	3	1	
Steunmaatregelen van de staten	3	4		3
Toetreding van nieuwe staten	1	1		
Totaal EG-Verdrag	29	22	12	4
Ambtenarenstatuut	10	9	5	
TOTAAL GENERAAL	39	31	17	4

¹ Exclusief korte gedingen die zijn doorgehaald en die zijn afgedaan zonder beslissing.

12. Diversen – Beslissingen van het Gerecht hogere voorziening ingesteld

	Beslissingen waartegen hogere voorziening is ingesteld	Aantal voor beroep vatbare beslissingen ¹
1989		
1990	16	46
1991	13	62
1992	24	86
1993	16	66
1994	12	105
1995	47	142
1996	27	133
1997	35	139
1998	67	214
1999	60	178
2000	69	217
2001	69	213
2002	47	212
2003	67	254

¹ Aantal voor beroep vatbare beslissingen – arresten, beschikkingen inzake niet-ontvankelijkheid, in kortgeding, tot afdoening zonder beslissing of tot afwijzing van interventie – waarvoor de termijn voor het instellen van hogere voorziening is verstreken of hogere voorziening ingesteld.

13. Diversen – Resultaten in hogere voorziening

(arresten en beschikkingen)

	Hogere voorziening afgewezen	Gehele of gedeeltelijke vernietiging zonder verwijzing	Gehele of gedeeltelijke vernietiging met verwijzing	Doorhaling/ Afdoening zonder beslissing	Totaal
Ambtenarenstatuut	5		1	1	7
Beginselen van gemeenschapsrecht		1			1
Externe betrekkingen	2				2
Handelspolitiek	1	3			4
IJzer en staal	6	1	1		8
Institutioneel recht	3		1	2	6
Intellectuele eigendom	1		1		2
Justitie en binnenlandse zaken	1				1
Landbouw	6				6
Mededinging	4	4		2	10
Milieu en consumenten	1	1			2
Steunmaatregelen van de staten	9	1	3		13
Visserij	2				2
Totaal	41	11	7	5	64

14. Diversen – Algemene ontwikkeling (1989-2003) – Aanhangig gemaakte, afgedane, hangende zaken ¹

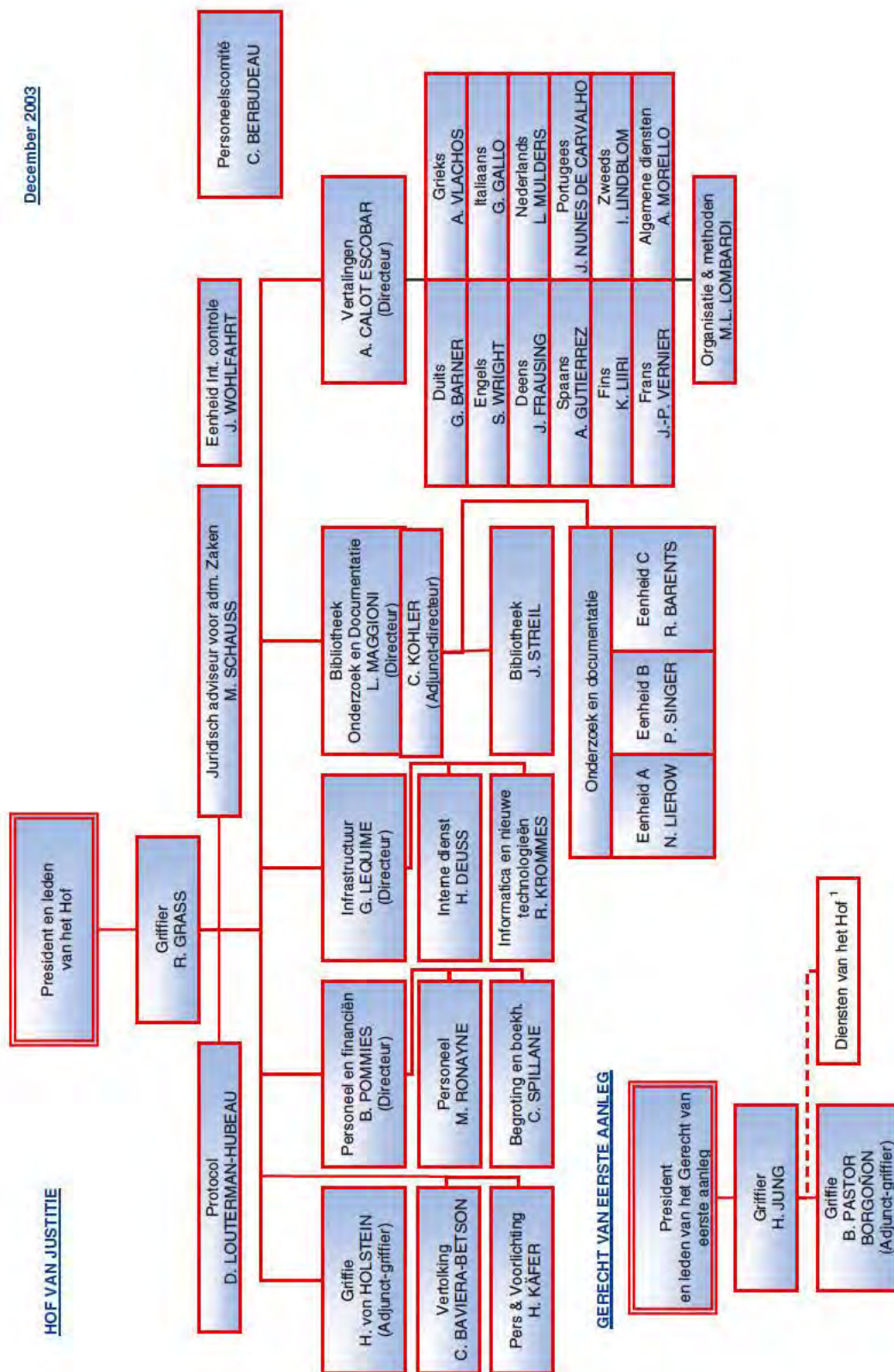
	Binnengekomen zaken	Afgedane zaken	Op 31 december aanhangige zaken
1989	169	1	168
1990	59	82	145
1991	95	67	173
1992	123	125	171
1993	596	106	661
1994	409	442	628
1995	253	265	616
1996	229	186	659
1997	644	186	1117
1998	238	348	1008
1999	384	659	732
2000	398	344	786
2001	345	340	792
2002	411	331	872
2003	466	339	999
Totaal	4819	3821	

Wanneer de groepen identieke of samenhangende zaken [zie "1. Aanhangig gemaakte, afgedane, hangende zaken (1995-2003)"] buiten beschouwing worden gelaten, krijgt men de volgende cijfers:

	Binnengekomen zaken	Afgedane zaken	Hangende zaken
1993	201	106	266
1994	236	128	374
1995	221	210	385
1996	217	178	424
1997	246	178	492
1998	231	268	455
1999	313	267	501
2000	336	318	519
2001	345	275	589
2002	411	320	680
2003	442	327	795

¹ 1989: 153 door het Hof verwezen hangende zaken.
1993: 451 door het Hof verwezen hangende zaken.
1994: 14 door het Hof verwezen hangende zaken.

Beknopt organogram

¹ Krachtens artikel 52 van het protocol betreffende het Statuut van het Hof van Justitie "verlenen ambtenaren en andere personeelsleden bij het Hof in het belang van de dienst hun diensten aan het Gerecht".

Adresgegevens van het Hof van Justitie

Postadres en telecommunicatieaansluitingen:

Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen

Postadres: L-2925 Luxemburg

Telefoon: (00352) 4301.1

Telex griffie: 2510 CURIA LU

Telegramadres: CURIA

Telefax Hof van Justitie: (00352) 4303.2600

Telefax Voorlichtingsdienst: (00352) 4303.2500

Telefax Interne dienst — afdeling Publicaties: (00352) 4303.2650

Internet: www.curia.eu.int

Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen

Jaarverslag 2003 — Overzicht van de werkzaamheden van het Hof van Justitie en van het Gerecht van eerste aanleg van de Europese Gemeenschappen

Luxemburg: Bureau voor officiële publicaties der Europese Gemeenschappen

2004 — 261 blz. — 21 x 29,7 cm

ISBN 92-829-0706-6

